

1507

8808

627

130 04304

N. CARTOJAN

Profesor la Facultatea de Litere din București
Membru al Academiei Române

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

III

CRONICARII MOLDOVENI
EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO
ȘI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI
- BUCUREȘTI -
BIBLIOTECA

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI
BUCUREȘTI
BIBLIOTECA

FUNDAȚIA ~~REGELE MIHAI I~~

39, B-dul Lascăr Catargi, 39
BUCUREȘTI, 1945

INSTIT. PEDAGOGIC DE 3 ANI
Nr. Inv. 39125
BIBLIOTEC

86107

1600

18637

Biblioteca	18637 18637
Cota	
Inventar	500564

B.C.U. Bucuresti

C500564

PARTEA I

CRONICARII MOLDOVENI:

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN: VASILE DAMIAN,
TUDOSE DUBĂU, NICOLAE COSTIN, ION NECULCE

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN

Problema, pe care o ridică felul cum s'a transmis cronică lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul și a celorlalți interpolatori, nu este singura enigmă a istoriografiei moldovene.

În tomul al II-lea din colecția sa de cronici, Mihail Kogălniceanu publică o compilație cu titlul: «Letopisețul țerei Moldovei dela Ștefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian, ce au fost trei Logofăt, a lui Tudosie Dubău Logofătul și altora», pe care-l atribuia lui Nicolae Costin «carele au fost Logofăt mare în Moldova».

Acest letopiseț duce povestirea evenimentelor petrecute în Moldova, dela urcarea în domnie a lui Eustratie Dabija Vodă, în anul 1662, adică de unde se încheia cronică lui Miron Costin; până la urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat, adică până la anul 1711. Regretatul C. Giurescu, supunând unei critici atente acest letopiseț, a dovedit, într'un memoriu prezentat Academiei Române, că el este o compilație alcătuită din două letopisețe deosebite. Din aceste două letopisețe, numai ultimul, care cuprinde doar trei ani din istoria Moldovei și anume: domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir dela 1709—1711, este într'adevăr opera lui Nicolae Costin. Prima parte și cea mai întinsă, cuprinzând evenimentele petrecute în 47 de ani, în răstimpul dela Dabija Vodă până la Nicolae Mavrocordat, este un alt letopiseț, de o factură cu totul deosebită. Autorul acestei compilații nu se poate identifica. Este deci o cronică anonimă.

În titlul ei se spune însă că a fost alcătuită «din isvodul lui Vasile Dămian, ce-au fost trei logofăt» și de pre isvodul lui «Tudosie Dabău logofătul și altora». Din aceste indicații, ar rezulta că primii cronicari după Miron Costin, primii boieri cari au reluat firul povestirii, rupt prin moartea tragică a lui Miron Costin, și înnodându-l au tors mai departe, au fost *Vasile Damian* trei logofătul și *Tudosie Dubău*, logofătul.

Cine au fost aceștia și care este partea lor de muncă în istoriografia moldovencă?

VASILE DAMIAN

Biografia lui Vasile Damian a fost reconstituită, în linii mari, de regretatul C. Giurescu. După datele pe care ni le dă Giurescu, Vasile Damian era fiul lui Damian, vornic de Dorohoiu, și al Anghelinei, fata lui Dănăilă, care avea părți de moșie în satul Turbătești, din ținutul Cărligăturii, unde își avea cea mai mare parte din moșiile sale și cronicarul Grigore Ureche. O mătușe a mamei sale Anghelina, Anisia, era căsătorită cu Vasile Corlat, uricarul lui Vasile Lupu și a avut un fiu, pe Pascal Corlat, care a îndeplinit și el sarcina de uricar pe lângă curțile Domnilor moldoveni.

Vasile Damian avea deci în familia sa cărturari, care trăiseră în intimitatea curților domnești, și era dar în măsură să cunoască evenimentele desfășurate în Moldova.

El s'a născut probabil pe la jumătatea secolului al XVII-lea, căci la 1680 îl găsim căsătorit de curând cu Ilinca, fata lui Nacul Murguleț, dintr'o familie veche și bogată. Din aceeași familie făcea parte și mama lui Tudosie Dubău, care ne este indicat în titlul compilației ca un al doilea cronicar. Cei doi isvoditori de letopisețe după Miron Costin erau deci înrudiți între ei. Prin soția sa, Ilinca Murguleț, Vasile Damian intra în legături de rudenie și cu familia domnitoare a Ghiculeștilor, deoarece soacra sa, mama Ilincă, ținuse în prima căsătorie pe fiul lui Gheorghe Ghica, Ionașco Postelnicul.

La data când lua în căsătorie pe Ilinca Murguleț, Vasile Damian era numai vătav; curând după aceasta, îl găsim semnând într'un act din Decembrie 1681 ca logofăt al treilea. La 8 Februarie 1685, unchiul său despre mamă, uricarul Pascal Corlat, neavând copii, îi dăruiește părțile lui din jumătatea de sus a ocinei strămoșești: Turbăteștii. Vasile Damian își păstrează dregătoria de trei logofăt până sub Constantin Cantemir, în 1688, când este înlocuit prin Nicolae Costin. De aci înainte nu i se poate urmări firul vieții. Ultima știre pe care o avem despre el este din 28 August 1689, când obține dela Constantin Cantemir o carte, prin care i se dă imputernicirea de a-și căuta vecinii fugiți din moșia de zestre a soției sale, Lămășenii.

La 1702, el era decedat de mult, după cum reiese aceasta dintr'un proces ale fiicei sale Safta și soțului ei, comisul Gheorghe Fratița.

Biografia lui Vasile Damian, astfel schițată, are multe puncte obscure și ea nu ne dă nicio lămurire despre ideile lui politice și despre legăturile cu Domnii sub care și-a îndeplinit dregătoria de trei logofăt. Ea nu ne ajută deci să descurcăm partea care-i aparține din compilație. Delimitarea isvodului lui Damian, care se află la baza prelucrării atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este cu atât mai greu de făcut, cu cât izvodul lui Damian este amintit numai în titlul compilației: «Letopisețul țerei Moldovei, dela Ștefan sin Vasile Voevod... de pre isvoadele lui *Vasile Damian* ce au fost trei logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul și altora». Nicăeri, în cuprinsul compilației, isvodul lui Damian nu se mai găsește citat; el a fost deci absorbit în compilație, fără să lase nicio urmă.

TUDOSIE DUBĂU

Vieța lui ne este mai bine cunoscută. Schița biografică, întocmită acum 15 ani de regretatul C. Giurescu, trebuie completată prin materialul documentar publicat în anii din urmă.

Tudosie Dubău a fost unul din marii boieri latifundiari, care a avut în viața politică a Moldovei un rol proeminent, ajungând până la înalta sarcină de caimacam — adică locțiitor de Domn. Era fiul lui Vasile Dubău și al Nastasiei, fata lui Ieremia Murguleț, dintr'o veche și bogată familie. Tatăl, către amurgul vieții, renunțase la bunurile scripitoare ale lumii pământești și îmbrăcase rasa de călugăr, pare-se în mănăstirea Dobrovățul, căreia, în 1673, copiii îi închinău ca danie partea cuvenită lor din moșia Rădăuștii, în județul Vaslui. Tudosie se născuse probabil pe la 1630. Pentru întâia dată îl întâlnim în acte la 24 Septembrie 1638, când nașul Toader Șoldan, dăruia finilor săi, «cuconilor lui Vasile Dubău», partea lui de moșie din satul Vartici. Unde și cum și-a făcut instrucția, nu știm, dar din numeroasele acte și zapise scrise ordonat și frumos de mâna lui, se pare că era un boier cărturar. A intrat în viața publică sub Ștefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu și prietenul intim al lui Nicolae Milescu, când îl găsim îndeplinind dregătoria de pârcaș în ținutul Cărligăturii. La 1670 semnează ca biv spătar pe un act, alături de Ștefan Petriceicu — viitorul Domn — pe atunci vel pitar. În 1671, sub Duca Vodă, el ajunge logofăt al doilea; iar în 1673, sub Petriceicu Vodă, este înălțat în importanta dregătorie de mare vistiernic — am zice azi: ministru de finanțe. Nu știm însă sigur dacă, în lupta deschisă atunci între Poloni și Turci în jurul Hotinului, Dubău, marele vistiernic, a fost alături de boieri și de Domnul care-l ridicase dintr'odată la o treaptă așa de înaltă pe scara dregătoriilor și care trecuse pe față de partea Polonilor. Fapt este că, dacă nu însoțește pe Petriceicu Vodă în exilul polon, în care plecase și Mitropolitul Dosofteiu, totuși, sub Domnii următori, Dumitrașcu Cantacuzino și Antonie Ruset, el este ținut fără nicio dregătorie, ceea ce înseamnă că era măcar bănuț, dacă nu compromis în trădarea lui Petriceicu față de Turci. Probabil că această înlăturare dela curte l-a îndemnat să se asocieze cu Buhuș Hatmanul și cu Miron Costin și, după întoarcerea Moldovenilor din campania în Polonia, să se plângă Vizirului împotriva Domnului Antonie Ruset. În urma acestor plângeri, Antonie Ruset a fost mazilit la Chișinău și dus în lanțuri la Constantinopol. Complotul pus la cale cu știrea lui Duca Vodă, Domnul Țării Românești, se încheie cu strămutarea acestuia în Moldova.

Sub Duca Vodă, Dubău este mare spătar și păstrează dregătoria doi ani. În primăvara anului 1679, atitudinea lui Duca Vodă se schimbă față de Dubău și de ceilalți boieri. În aceste timpuri, Domnul isbutise să obție hatmania Ucrainei, cucerită de curând de Turci și, în dorința de a o păstra, se apucase să-și întemeieze acolo ferme cu gospodării înfloritoare, stupi de albine, velnițe de horilca (rachiu), de bere și de mieduri. Năzuind să-și refacă averea închisă în asemenea întreprinderi, a pus biruri grele pe țară. «Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor și boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căzându-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepesindu-i, pre alții cu muncă și bătaii cu buzduganul până la moarte ucigându-i. Nu cruța nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei».

Boierii din divanul domnesc zăceau în temniță luni de zile, legați în lanțuri și bătuți cu toieștile la tălpi; alții erau legați de stâlp în pielea goală și unși cu miere de-i mâncau muștele și albinele. Această urgie deslănțuită asupra boierilor, ca și asupra țărănilor, l-a atins și pe Tudose Dubău, care a fost închis de seimeni și pus în fiare; însă, într'o noapte, el isbutește să fugă din Iași, împreună cu câțiva tovarăși și, deși urmărit de gonași lipcani, reușesc să treacă în Polonia. În pibegie, Dubău stă până la 1683, când victoria lui Ioan Sobieski în lupta cu Turcii, sub zidurile Vienei, dădu curaj lui Petriceicu să se reîntoarcă cu oaste polonă în Moldova. Între boierii refugiați, care veniră sub steagurile lui Petriceicu, a fost și Dubău. Dar Dubău nu luă

parte la expediția moldovenească împotriva Tătarilor din Bugac și de aceea nu-l urmă pe Petriceicu în noul său exil. El rămase în Moldova și Domnul adus de Turci, Dumitrașcu Cantacuzino, îl făcu mare logofăt în locul lui Miron Costin, care plecase cu Duca Vodă. Această însemnată dregătorie o îndeplinește Dubău și pe lângă Constantin Cantemir, chiar după întoarcerea lui Miron Costin în Moldova.

După moartea lui Constantin Cantemir, Dubău joacă un rol important sub Constantin Duca, destăinuindu-i intențiile unui capigi-bașa trimis să spioneze mișcările Domnului și care pretindea că are la sine și un firman de mazilire. Turcul, cerând informații dela Dubău, acesta îl dădu de gol Domnului. Măsurile stângace luate de Domn și de cumnatul său Nicolae Costin, aduc înlocuirea lui Duca Vodă prin Antioh Cantemir.

Până la venirea în Iași a lui Antioh, Dubău este însărcinat cu caimăcămia, alături de Manolache Ruset. Sub Antioh Cantemir, nu mai ocupă nicio dregătorie. Poate că s'a retras singur. Între 1698 și 1700 a murit.

Neculce, care l-a cunoscut de aproape, fiind coleg de divan cu el, ne spune că «fiind om de treabă, era dvoreală după vel logofăt», ceea ce indică o minte așezată și cu tact.

Care este partea de contribuție a lui Dubău în cronicile moldovene?

În compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, izvodul lui Tudosie logofătul mai este citat, după cum observă regretatul Giurescu, în afară de titlu, și în cursul povestirii, la domnia lui Constantin Cantemir:

«Scrie la izvodul lui Tudosie Dubău, ce-au fost vel logofăt la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an al domniei lui Cantemir Vodă... cu multă nevoiță au silit Șerban Vodă de i-au scos domnia».

Izvodul lui Tudosie Dubău mai este citat și în alte letopiseșe și anume: într'o copie a compilației lui Simion Dascălul, făcută de un copist interpolator. Amplificând compilația lui Simion Dascălul, copistul adăogă, într'un loc:

«Fără cât numai ce însemnează la un letopiseș ce este izvodit de Dubău logofătul...;

într'altul:

«Însă la un letopiseș al lui Dubău logofătul însemnează».

Din locurile unde este menționat (domnia lui Iuga Vodă și a lui Alexandru cel Bun) se vede că letopiseșul lui Dubău cuprindea istoria Moldovei dela descălecat până la sfârșitul veacului al XVII-lea. Acest izvod al lui Dubău ni s'a păstrat și el a fost descoperit prin cercetările minuțioase ale regretatului Giurescu, în două manuscrise din Biblioteca Academiei Române: unul (nr. 169), scris în Moldova la începutul sec. al XVIII-lea de un necunoscut; altul (nr. 2506), copiat în Țara Românească de Radu Popescu, logofătul de divan sub Nicolae Mavrocordat. Ambele manuscrise, după o predoslovie, parte rimată, parte în proză, cuprind compilația lui Simion Dascălul într'o versiune interpolată; letopiseșul lui Miron Costin (1595—1661) și o cronică sumară a Domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir.

În «predoslovie către toți cititorii cei români», în care autorul, după câteva rânduri de slavă, încearcă să facă apologia Moldovei, «țară mult desfătăță» și primitoare de străini, se găsesc și următoarele rânduri revelatoare:

Că al tău sânt, Doamne, cu totul
Theodosie Dubău logofătul,
Din pământul din Moldova
Precum arată slova;
Țara cea mult desfătăță
Cum-i de toți lăudată
Cheia țării se zice.

Aceste versuri nu se potrivesc însă — cum a arătat regretatul C. Giurescu — cu un pasagiu din predoslovie, în care, pe lângă unele lucruri comune, spuse într-o formă confuză, se găsește și următoarea informație prețioasă:

« Într' acest chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu îndemnul »
 « *dumisale* cinstit și al nostru de mult bine făcătoriu, *dumnealui*
 « *Theodosie Dubău*, ce-au fost logofăt mare, și aducând aminte
 « de toate câte mai sus scrisem, *ne-am apucat să scriem letopiseșul*
 « țării moldovenești, întru carele sânt scrise viețile Domnilor
 « țării Moldovei. Și izvodul am luat de pre un letopiseș a lui
 « Simion Dascălu, carele și Simion l-au izvodit de pre un izvod
 « al lui Ureche Vornicul, ce și Ureche l-au scos de pre cronicariul
 « leșesc și unguresc, privind alătura și cu acest scurt moldo-
 « venesc, și așa den toate au scos ș'au ales, arătând în carele
 « cât scrie, au pre larg, au mai pre scurt ».

Rezultă dar, din aceste rânduri, că Dubău nu este autorul, ci numai cel care a îndemnat să se facă letopiseșul. De altfel și forma cu totul schematică și searbădă pe care o are cronica, nu cadrează nici cu trăsătura personalității sale, pe care ne-o desvăluie Neculce și nici cu strălucita lui carieră politică. Este o înșirare seacă a Domnilor, fără vicia, fără culoare; unii abia sunt amintiți cu anii de domnie și o scurtă apreciere. Ceva mai mult, se oprește asupra lui Duca, unde se povestește asediul Vienei și prinderea Domnului la Domnești, precum și asupra lui Constantin Cantemir, asupra vrabei lui cu Șerban Vodă din cauza Cupăreștilor și asupra ocupării cetăților moldovenești de garnizoane polone.

NICOLAE COSTIN

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, Ioniță, Nicolae și Pătrașcu, Nicolae a fost cel mai învățat și cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în viața publică a Moldovei. Pătrașcu, fiul mai mic, merită a se căsători cu fiica lui Constantin Cantemir, a emigrat, la moartea tatălui său, în Muntenia și a murit, se pare, în pribegie; iar cel mai mare, Ioniță Costin, nu s'a putut ridica niciodată în rangul marilor boieri.

Nicolae, mijlociul, s'a născut probabil pe la 1660 și, după ce și-a început studiile la Iași, sub supravegherea tatălui, cu ieziutul Renzi — care a fost și profesorul viitorului Domn C. Duca — le-a continuat împreună cu frații săi în Polonia, după cum ne încredințează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucție aleasă și o cunoștință așa de solidă a limbii latine, încât de copil ținea discursuri în limba latină, precum și la curtea domnească în zilele de sărbători¹. Vorbea în același timp și limba polonă și probabil că știa și ceva grecește, căci a fost trimis în diferite rânduri în solii, la Constantinopol și purta corespondență cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul².

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoțit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s'au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logofătul venise « din țara leșească foarte scăpătat » și că « l-au avut Cantemir Vodă în milă și în cinste », boierindu-i copiii și logodind pe fiica sa, Domnița Safta, cu Pătrașcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logofăt al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durară mult, căci în curând se deslănțui asupra Costineștilor urgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad,

Textul acesta, păstrat în cele două manuscrise din Biblioteca Academiei Române, prezintă, într'adevăr, unele pasagii identice cu părțile corespunzătoare din compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin. În genere însă, compilația înfățișează o redacție mai dezvoltată. Cine este însă prelucrătorul, nu putem ști, în actualul stadiu al cercetărilor.

Cronica aceasta anonimă a fost absorbită în cronica lui Neculce, dar câtă deosebire între izvodul searbăd și între cronica, plină de vicia și de culoare a timpului, a lui Neculce!

BIBLIOGRAFIE. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, *Tudosie Dubău*, *Vasile Damian*), în *An. Acad. Rom.*, XXX, Mem. Secț. Ist., s. 2, București, 1907. Dovedește că, compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este alcătuită în realitate din două părți și că numai partea ultimă, cuprinzând povestirea evenimentelor dintre 1709—1711 (domnia lui N. Mavrocordat și D. Cantemir), este opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela 1661 (Dabija-Vodă) până la 1709 (Nicolae Mavrocordat), este o cronică anonimă, alcătuită în 1712, după izvoade deosebite, pe care le citează sub numele de: « izvodul lui Vasile Damian; izvodul lui Tudosie Dubău logofătul; izvodul lui Miron logofătul ». C. Giurescu, *Învoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Damian*. Extras din *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, București, 1914 (cu biografia lui Tudosie Dubău și Vasile Damian). Un izvod al lui Miron Costin, povestind evenimentele petrecute dela Dabija-Vodă înainte, n'a existat; este o confuzie a compilatorului. Pentru biografia lui Tudosie Dubău a se vedea și datele noul pe care le aduce hrisovul lui Gr. A. Ghica-Vodă pentru Zahariești ot Suceava, publicat de Ghibănescu în *Revista Arhivelor*, I, nr. 2, București, 1925, p. 275—284, în care se lămurește neamul lui Tudosie Dubău, care se trage din Marica, fata lui Ion Hăra Vornicul și unde se pomenește și ginerele lui Tudosie Dubău: logofătul Gavril Miculescu.

Despre acești continuatori ai lui Miron Costin, a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II (1925), vol. I, p. 341—346.

în drum spre Țarigrad, unde pornise să-și aducă logodnica în țară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale: mama muria la Barboși, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iași și închis în beciul din curtea domnească, împreună cu frații săi și cu alți boieri bănuți a fi implicați în presupusul complot al lui Miron și Velișco Costin.

După ce s'a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezașia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniță cu vicia, n'au scăpat de năpăști. Vrajmașul înverșunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca neconținut asupra lor, sub felurite pretexte, biruri peste biruri, încât, spune Neculce: « nu mai puteau prididi ». Văzând că n'au altă scăpare, « că se tot învățase vistiernicul de le cumpăra odoarele și satele, fără preț, că-i tot îngreună cu dăjdiile », se hotărâsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori ca să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbucniseră să ajungă la cetatea Neamțului, unde se aflau în siguranță, apărați de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se furișeze în Polonia, când, în acele zile de restriște pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrele lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră a ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era tânăr, « ca de șasesprezece, șaptesprezece ani », ne spune Neculce, dar — adaugă cronica anonimă, « măcar că era om tânăr, iar foarte înțelept și prea învățat la carte elinească, negrabnic la mânie, nerăstitor ».

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1692, (Martie 17) și, prins în preparativele logodnei sale cu Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăbovește la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui Iunie intră în Moldova și

¹ A se vedea discursurile reproduse la V. A. Urechia, *Miron Costin*, vol. II, p. 157—159.

² Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în *Néos 'E'λληνομνήμων*, III, 1906, p. 452.

își alcătuiește un divan numai din boieri tineri. În acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire și proiectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu Domnița Elena, sora Domnului. Neculce, care pe atunci era și el tânăr postelnic și a luat parte la căsătorie, ne spune că « a fost nuntă frumoasă domnească » și că « a luat parte și Doamna Anastasia; a răposatului Ducăi Vodă celui bătrân », mama Domnului, « cu alte fete mai mici ». În toamnă, se celebrează și căsătoria tânărului Domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iași, unde « boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivăni de mirare în târg, în Iași ». La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, Doamna Marica, și unchiul, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino.

Din pricina risipei necugetate, domnia lui Constantin Duca merge însă greu și el este nevoit să arunce biruri noi peste țară. Nemulțumirile răsună până la Poartă, unde se adăogă și pără boierilor pribegi. Deci Turcii trimiseră un capegi-bașa, ca să strângă birurile, dar și ca să culegă informații. Trimisul, scăpă vorba în Iași, că are asupra lui și « firman de mazilirea Domnului ». Atunci, în ceas de cumpănă, Domnul, cuprins de spaimă, chemă în grabă pe cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul și, înțelegându-se amândoi, aleseră — ne spune Neculce — « sfat rău ». Și într'adevăr, proverbul « unde nu este un bătrân la sfat, să-l cumperi », se adevărește și de data aceasta. Cei doi tineri — Domnul și hatmanul — trimiseră în taină ștafetă la cetatea Neamțului, unde se afla o garnizoană polonă, condusă de un moldovan, Moise Serdarul. Acesta, după indemnul Domnului și al hatmanului său, se repede într-o noapte la Iași, cu 400 de joimiri, ca din propriul său imbold; lovește în faptul zilei pe neașteptate pe capegi-bașa; îi taie capul și pradă carvasăria¹ turcească. Dar taina n'a putut fi păstrată, mai ales că în cetatea Neamțului se aflau, ca pribegi, doi dușmani înverșunați ai Domnului: Iordache Ruset vistiernicul și Bogdan hatmanul, cumnatul lui Antioh Cantemir. Aceștia umplu lumea cu svonuri, povestind isprava lui Duca Vodă, și vestea ajunge până la Poartă.

Duca Vodă, dându-și atunci seama de greșeala făcută, se mânie pe cumnatul său, Nicolae Costin, și-l scoase din hatmanie. În zadar încearcă apoi să dreagă lucrurile, prinzând un reimentar din oastea polonă de graniță, pe moldoveanul Turculeț, care ținea drumul Cameniței și pe care Turcii îl urmăreau de multă vreme, căci tocmai când, de bucurie, poruncise să « zică surlele, să bată tobele și să se sloboadă puștile », sosi un alt capegibașa, care puse să se închidă porțile și înfățișă firmanul de mazilire.

Noul Domn, hotărît de Poartă, era Antioh Cantemir. Duca Vodă fu dus la Constantinopol, iar Nicolae Costin, care la vechea ură a Cantemireștilor mai adăoga acum și faptul că era cumnatul Domnului mazil, nu mai putu rămâne în Moldova. El apucă drumul exilului și se opoși la curtea lui Constantin Brâncoveanu, socrul cumnatului său. Acolo a stat patru ani, (Dec. 1694—Sept. 1699) uneltind la Poartă, împreună cu Brâncoveanu și cu ceilalți pribegi moldoveni, răsturnarea lui Antioh Cantemir și readucerea în domnie a lui Constantin Duca. Intrigile, țesute cu dibăcie și cu pungi de bani, izbutesc să aducă din nou la domnie, în toamna anului 1701, pe Constantin Duca. Nicolae Costin se întoarce atunci în Moldova și își reia scaunul de hatman în divanul domnesc.

A doua domnie a lui Duca Vodă este însă și mai puțin norocoasă decât întâia. Soția sa, Doamna Maria, murise de ciумă

la Constantinopol, și Brâncoveanu cerea stăruitor ginerelei său să-și achite datoriile. Dădii noi, impuse țării, îl fac impopular și Duca Vodă, minat de datorii, de uneltrile Cantemireștilor, ale boierilor fugari și ale lui Brâncoveanu, este, pentru a doua oară, răsturnat din domnie, în 1703, și înlocuit cu Mihail Racoviță, vărul lui Iordache Ruset, cel ce pusese la cale omorul Costineștilor.

Sub acest Domn, Nicolae Costin care, în afară de animozitatea lui Iordache Ruset, mai era bănuț și din pricina legăturii lui de rudenie cu Domnul mazil, este scos din divanul domnesc și înlocuit prin Lupu Costache.

Domnia lui Mihail Racoviță durează numai doi ani și, în urma împăcării lui Brâncoveanu cu Cantemireștii, obține domnia Moldovei, în 1705, Antioh. Aflând de această numire, Nicolae Costin — care avea motiv să se teamă de uri ce veneau dela părinți și de răfuiala unor vechi socoteli de pe timpul când, fugar la curtea lui Brâncoveanu, a uneltit pentru răsturnarea lui Antioh Cantemir din prima domnie — fuge din Iași la Hangu, împreună cu solul munteneș, aflător atunci în Moldova, Toma Cantacuzino, și cu vărul acestuia, paharnicul Ilie Cantacuzino.

Dar, până la sosirea sa în Iași, Antioh Cantemir institue ca locțiitor de Domn — caimacam, cum se zicea atunci — pe cumnatul său, Bogdan vornicul. Acesta, care pare să fi fost, după cum reese din paginile cronice, un om cu mintea așezată, repede cărți la Hangu, îndemnând pe Toma Cantacuzino să se ducă liniștit în țara lui, iar pe Nicolae Costin și pe ceilalți boieri fugari să se întoarcă fără nici o grije la casele lor, că-i ia el pe seama lui. Acultând de acest indemn, Nicolae Costin se întoarce în Iași și e înălțat de Antioh Vodă la rangul de vel vornic al țării de sus. Astfel, prin mijlocirea caimacamului Bogdan vornicul, se face împăcarea definitivă între fiii lui Constantin Cantemir și ai lui Miron Costin.

Nicolae Costin păstrează dregătoria în divanul Moldovei pe tot timpul domniei lui Antioh Cantemir; o pierde în 1707, la urcarea în domnie a lui Mihail Racoviță. Dar în 1710, după ce luase Nicolae Mavrocordat locul lui Mihail Racoviță, Nicolae Costin este chemat din nou în slujba țării. Nicolae Mavrocordat abia îmbrăcase caftanul de domnie, când se întâmplă să moară tatăl său, Alexandru Exaporitul — marele tergiman, cum îi ziceau ai noștri — care încheiase pacea dela Carlovitz între Turci și Creștini. Nevoit să mai zăbovească la Constantinopol câțva timp, până la înmormântarea tatălui său, Nicolae Mavrocordat însărcinează cu căimăcămia Moldovei pe Nicolae Costin, alături de Antohie Jora și de Ioan Buhuș logofătul. Astfel, Nicolae Costin ajunge acum pe treapta cea mai înaltă a vieții sale publice.

La 25 Ianuarie, Nicolae Mavrocordat sosește în Moldova și în prima Duminică, eșind dela biserica domnească, dela utrenie, și-a boierit, după obicei, boierii cei mari, făcându-l pe Nicolae Costin vornic mare de țara de jos. Contimporanul său, Axinte Uricarul, ne spune despre cronicar: « acel vestit carele era și din părinți blagorodnic și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățatură », că îl avea Nicolae Vodă « într-o deosebită dragoste și socotință ».

Pentru cultura lui deosebită și pentru cunoștințele de limbi, pe care nu le aveau ceilalți boieri de divan, Nicolae Costin este însărcinat totdeauna cu primirea solilor.

Astfel, în primăvara anului 1710, trecând spre Poartă ambasadorul Franței, marchizul Désalleurs, Nicolae Costin « pentru limba latinească — ne spune cronică — ieșindu-i mai sus de Copou înainte, cu slujitori, l-au petrecut până aice în oraș la gazdă ». Solul e primit apoi cu mare cinste în divan și petrecut de Domn și de oamenii săi până la Tighina. În același an, Iosif Potočki, voevodul Halicului, întorcându-se din Ardeal,

¹ Biroul vamal turcesc, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri.

unde fusese în slujbă lui Rákóczy, după ce-și lăsase oastea la Cernăuți, vine spre Iași. Aci Mavrocordat, care avea să-i facă și lui o primire frumoasă, trimite înainte-i pe Nicolae Costin vornicul, ca să se înțeleagă cu el în limba polonă. Când voevodul din Kiev lasă 3.000 de ostași să iermeze în capitala țării, Mavrocordat însărcinează tot pe Nicolae Costin să ia contact cu judecătorul oștirilor polone, pentru descurcarea plângerilor ce le aduceau neconținut țârgoveștii ieșeni.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat durează însă numai un an. Aversiunea dintre Ruși și Turci avea să se deslănțuie în curând într'un războiu, și Turcii aveau nevoie în Moldova de un om devotat, care să cunoască în același timp rostul și obiceiurile țării, cu legături vechi și trainice în boierimea pământeană, și care să fie în stare să supravegheze mișcările lui Brâncoveanu. Acest om era Dimitrie Cantemir, vechiul adversar al lui Brâncoveanu.

Intrând în Moldova și alcătuiindu-și divanul, Dimitrie Cantemir încredințează lui Nicolae Costin înalta dregătorie de vel logofăt.

Domnia lui Dimitrie Cantemir a fost însă prea scurtă pentru ca cei doi cărturari ai timpului, despărțiți prin ura părinților lor, să se poată apropia sufletește. Nicolae Costin a trăit și el fiorul zilelor tragice pe care le-a îndurat Moldova întreagă, cu prilejul primului războiu al Rușilor cu Turcii. Dimitrie Cantemir, care fusese martor la dezastrul Turcilor, încheiat cu pacea dela Carlovitz și care era convins că Turcii se află pe panta decăderii, punca mari nădejdi în Petru cel Mare. Acoperindu-și toate mișcările, ca să nu fie simțit, și străduindu-se să păstreze mai departe încrederea Turcilor, el se sfătuește numai cu boierii mai tineri din divanul său — între alții și cu Neculce, pe care îl făcuse atunci hatman — și intră în tratative cu Petru cel Mare.

Deși în cronică sa, Nicolae Costin îl face pe Dimitrie Cantemir singur răspunzător de năpasta adusă «cu socoteala lui cea grabnică» asupra Moldovei, năpastă care, credea el, «nu se va îndrepta mai în veci», totuși, din felul cum se apără Neculce, învinuit de contemporanii săi că el a sfătuit pe Cantemir să treacă de partea Rușilor, rezultă că toată boierimea nutrea gândul de a mântui țara de Turci, prin ajutorul creștinilor.

Nicolae Costin va fi luat și el parte la primirea lui Petru cel Mare; a venit și el cu ceilalți boieri ai țării la ospățul dat de Cantemir în cinstea Țarului «de s'a împreunat cu Țarul și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un păhar de vin» de Cotnar cu pelin, care a plăcut așa de mult Muscalilor; a văzut și el pe Petru cel Mare, cercetând pe jos mănăstirile Iașului și, în sfârșit, a luat, și el parte la lupta dela Stănilești. Războiul s'a încheiat, după cum se știe, cu înfrângerea Rușilor și aceasta a silit pe cel mai mare cărturar al trecutului nostru să apuce, pentru totdeauna, drumul exilului. Numai câțiva dintre boierii săi — tineretul, care fusese dela început inițiat în planurile sale — l-a urmat în acest exil. Ceilalți boieri, între care și Nicolae Costin — unii înainte, alții după dezastrul dela Stănilești — au plecat în risipă, spre munte ori spre codri, pe unde-și trimiseseră familiile. Pe urma lor, cete de Tătari și Turci se revarsă peste Moldova, jefuind, robind, mistuind în flăcări sate și conace boierești. Această dureroasă pagină din istoria Moldovei se încheie cu venirea în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, cel ce, după cum știm, îl prețuia mult pe Nicolae Costin.

În noul divan al Moldovei, Nicolae Costin își păstrează locul dat de Dimitrie Cantemir, de mare logofăt, dar n'a avut parte să se bucure multă vreme de prietenia lui Mavrocordat, căci, după un an, mai precis, în Septemvrie 1712, ieșind în țară să-și cerceteze moșiile și bucatele, s'a bolnăvit și în câteva zile și-a plătit și el, cum zice cronicarul în graiul lui bătrânesc: «datoria cea obștească».

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DELA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzii, urzise planul de a scrie o vastă istorie a țării Moldovei dela descălecat până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut — «aceste cumplite vremi de acmu», — nu i-a îngăduit să-și îndeplinească în întregime planul, și atunci, în asfințitul vieții, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-și concentreze eforturile către două obiective: cartea *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor* și continuarea letopisețului, de unde-l lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins — am putea zice: cu pana în mână — muncind la încheierea definitivă a lucrărilor sale.

Cronica a rămas neterminată tocmai când venea la rând povestirea vremurilor sbuciumate și a evenimentelor dramatice la care el însuși luase parte activă; ultima pagină scrisă cuprinde domnia lui Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, mort de lingoare (febră tifoidă) la Tighina. Cartea «De Neamul Moldovenilor» a rămas și ea neîncheiată. Capitolul al V-lea, penultimul: «De numele neamului acestor țări și de legea creștinească de unde au luat» a rămas neterminat, iar al VII-lea: «Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălecarea lui Traian cu Romanii dela Italia», n'a fost scris nici el.

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată și ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare și o încheiere. Această sarcină și-a luat-o cel mai învățat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinerețe, de a îmbrățișa istoria neamului dela origine până în timpurile sale, dar în același timp s'a gândit să lărgască planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând — de unde ne-am fi așteptat mai puțin — dela *creațiunea lumii*. Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluție a istoriografiei, această uriașă sfortare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el și contemporanii săi le avuseseră dinainte în școlile umaniste ale Poloniei — cronicile lui Długosz, Cromer, Bielski — atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spița poporului între semnițiile lumii dela creațiune. De altfel, toată istoriografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date *de cronografele bizantine*, se simțea datoare să lege istoria națională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renașterea — întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului — împrăștiase crudiția teologică bizantină și pe cea a scolasticii medievale, el mai credea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria națională în istoria universală, dela zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor dela creațiune.

Să-l urmărim deci pe Nicolae Costin în expunerea acestui arbore genealogic luat, și în bună parte tradus, după Strykowski....

Incepe prin a înfățișa, în primul capitol, care privește zidirea lumii, ideile filosofilor și poezilor păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Corneliu Agripa — din care citează întrebarea: «oare ouăle sau păsările s'au făcut întâiu, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s'au putut naște?» — pentru ca, trecând prin filosofii țeiști, — în frunte cu Plato — să ajungă la Biblie și să expună creațiunea lumii după Sfânta Scriptură. Povestește potopul după Biblie, dar cunoaște și admite și alte potopuri, căci pune la contribuție și mitologia antică și se oprește mai îndelung povestind, după *Melamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion și Pira.

După ce, într'un al doilea capitol, se ocupă de «turnul Vavilonului» și de «împărțirea limbilor», trece la semințiile celor trei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) și Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferiți scoboritori, se trage Iavan «din care sunt ieșiți tot neamul Grecilor, iară Iavan pe jidovie se înțelege amăgitor sau viclean; pentru aceea Grecii sunt de neamul lor vicleni și amăgei»; pe de altă parte, dintr'un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag Sarmații, Geții și Dacii, «de unde suntem noi Moldovenii».

După această lungă și complicată genealogie etnică, în care cele mai multe știri sunt luate din cronicarul polon Strykowski și de care autorul ei se simte mulțumit, cu toată truda ce i-a răpit, căci spune el: «ni se pare că am scris deplin, care nici la un letopiseț a țării noastre nime n'au ameliorat măcar cât de puțin din aceste ce am scris noi, cu multă osteneală, din oarecate cărți străine», trece, în capitolul al VI-lea, la Daci, strănepoții îndepărtați ai lui Iafet.

La acest capitol despre Daci, Nicolae Costin împrumută textul respectiv din opera tatălui său, pe care-l amplifică însă cu o mulțime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniu. Vorbește despre Geți; observă că numirile de cetăți dace se terminau în *dava*; descrie invaziile Dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domițian; pomenește de Aurelius Fuscus — «Avrilie Fuscus» — și termină cu condițiile umilitoare impuse de Daci lui Domițian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII: «Pentru împărăția Râmului și pentru hotarele ei», reproduce cuvânt de cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII: «Pentru Italia, de unde au ieșit neamul Moldovenilor, după risipa Dacilor din locurile acestea», este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe când cealaltă jumătate alcătuiește capitolul IX («Pentru numele Moldovenilor și a Muntenilor, după ce au descălecat Traian»).

Tot astfel și capitolul X («Pentru Traian împăratul Râmului și pentru oștile lui ce au venit asupra lui Decebal, craiul Dacilor; și la ce vreme»), este o reproducere a capitolului IV din Miron Costin, însă cu rectificări și cu adaose. El așează astfel începutul războiului dacic — după Bonfiniu — la 102; știe că au fost două războaie cu Decebal; pomenește de Longin, care a urmărit sfărâmurile Dacilor în retragere; cunoaște versiunea după care Decebal s'a otrăvit ca să nu cadă de viu în mâna Romanilor, dar, adăogă mai departe că: «eu am cetit cartea lui Marcu Aurelie, împăratul Râmului, pe urma lui Traian al patrulea împărat, în anii dela Hristos 161, și scrie cum să-l fi dus la Râm pe Decebal craiul împreună cu un fecior al lui, arătându-se Traian împărat biruitor asupra lui»¹. Primește — mai departe — dela tatăl său, amplificând-o însă, legenda despre originea romană a Litvanilor, aducând mai multă precizie în citate: «scrie Stricovskie la cărțile II a istoriei sale, cap. V, De Litva, aducând martur istoriei sale pe Dlugosz și Cromer, la cartea III, fila 61». Pomenește apoi, după Bonfiniu, de columna ridicată de Traian în Roma «întru pomenirea acei biruințe asupra Dacilor»; îi dă dimensiunile și știe că pe ea este săpată toată istoria Dacilor. Încheie, pomenind de «o piatră de marmură, în zilele lui Constantin Duca, cu slove săpate latinește», pe care pretinde că a descris-o astfel: «Impăratului, Cesarului, bunului, fiului a Nervii, lui Traian fericitului...»

Trecând, într'un alt capitol — al XI-lea — la cetăți, Nicolae Costin rezumă și prescurtează capitolul al V-lea din cartea tatălui său, adăogând doar după «Bonfin, istoricul ungar, în cartea X, capitolul II, De lucru Ungurilor», că: «Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grijă pământeni»,

a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum și o alta pe Prut, pe care n'o poate identifica.

În cartea lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăți, din scrierea tatălui, este în așa fel rezumat și prescurtat, încât apare ca ceva străin, care nu s'ar îmbina organic în structura operei. Într'adevăr, el vorbește aci de Chilia și Cafa, care au fost zidite de Genezezi; de Turnul Neoptolemul, înălțurând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunaru de pe Călugărnice și care ar fi fost ridicat de Neoptolem, fiul lui Mitridate; amintește, în sfârșit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înălțură — cel puțin judecând după singura ediție pe care o avem dinainte, a lui Kogălniceanu — tocmai partea cea mai importantă: inscripțiile și monetele romane, găsite în vechile cetăți și care toate constituie o dovadă palpabilă despre vechimea cetăților, ca rămășițe ale așezării și culturii romane în țările noastre și deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin: «Despre numele neamului acestor țări și de port», până la pasajul unde se vorbește despre limbă, a intrat și el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului și din port, să adăoge o scurtă istorie a împăraților romani dela Traian, — luată după *Analele eclesiastice* ale cardinalului Baronius, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac mai înainte (1538—1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei și face impresia unor lucruri străine de concepția fundamentală.

În capitolul următor (al XIII-lea): «Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecată», cronicarul trece la invaziile barbarilor în Dacia. Vorbește mai întâiu de Goți, «care au venit din părțile de Miază-Noapte în câmpii dintre Nipru și Volga, gonind pe Ruși și pe Poleați»; primește din cronică unguerească o bizară și naivă legendă despre descendența Hunilor din Faunii și Satirii pădurilor; povestește invazia Hunilor; amintește pe Atila, «biciul lui Dumnezeu, spaima lumii», și încheie cu invazia Bulgarilor, cu trecerea și așezarea lor în sudul Dunării și cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... «și până astăzi se cunosc unele semne de ale aceluia zid». În încheierea capitolului, revine asupra lui Atila, povestind năvălirea Hunilor asupra Romei.

În antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său și, după ce arată retragerea populației romane peste Dunăre, din ordinul lui Aurelian, socotește timpul cât a trecut dela retragerea populației, până la descălecatul lui Dragoș, răstimp în care țările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicile leșești, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povestește decălecatul al doilea al țării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părți din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea și metoda lui de lucru și scopul pe care el îl urmărea. La problema începuturilor neamului, el ia pedeantregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervertind însă ordinea capitolelor astfel:

Miron Costin:	Nicolae Costin:
I. Italia	VIII
	IX
II. Râmul ...	VII
III. Dacia	VI
IV. Traian ...	X
V. Cetățile...	XI
VI. Numele, portul, legea	XII

La cele 6 capitole ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăogat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea popo-

¹ Citatul e luat din Ceasornicul Domnilor a lui Guevara, pe care N. Costin l-a tradus în românește.

rului român de creațiunea lumii și să stabilească locul pe care, prin strămoșii săi Daci și Romani, îl ocupă în arborele genealogic al semințiilor dela Adam și Eva. Cele 4 capitole finale se referă la împărații Romani până la părăsirea Daciei; la invaziile barbarilor în Dacia; la descălecarea Poloniei și la începuturile statului moldovenesc prin descălecatul lui Dragoș, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de descălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moștenit dela tatăl său într'o nouă orânduire și mai ales adaosele făcute la început și la sfârșit, ne luminează mai bine năzuința lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelucreze începutul letopisețului său dela Traian, pe care-l urzise în tinerețe, voia să dea, în amurgul vieții, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul și să illustreze contimporanilor din Moldova obârșia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea altceva. El avea ambiția să scrie, după modelul pe care i-l ofereau cronicile Ungariei și ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii dela origine, adică dela creațiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebirile dintre el și tatăl său în tratarea aceleiași probleme sunt firești și explicabile: la Miron Costin materialul este strâns încheșat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jicnitoare pusă în circulație de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric și dovedirea originii romane. De aceea, din pana lui Miron Costin, svâcnește indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caustice ironii. La Nicolae Costin, caracterul polemic dispare, iar argumentarea originii romane devine în chip firesc mai deslănată, prin îngrămădirea materialului menit să lege istoria națională de istoria universală, căci el urmărește o operă de erudiție. Acest caracter de erudiție al operei lui, se vedește și în mulțimea și varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulțime de izvoare antice, medievale și moderne, — latine, ungare și polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berosius (Flavius Iosephus), Iulius Capitolinus, Baronius, Bonfinius, Laurentius Toppeltinus, Ioan Magnus, Arhiepiscop de Upsala, Dlugosz, Bielski, Paszkowski, Strykowski, Kromer, Miechowski și mulți alții, pe care de multe ori îi traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

În concepția lui Nicolae Costin, «Cartea pentru întâiul descălecat» este deci începutul unei mari istorii a neamului — ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul dela al doilea descălecat încoace fusese adunat și prelucrat de Grigore Ureche și de Miron Costin, Nicolae Costin se mărginește și aci să copieze numai cronicile predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu știri și capitole noi, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei dela întemeiere până la Aron Vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adaose, omisiuni sau completări. Astfel, suprimă capitolul despre descendența Românilor din tâlharii dela Roma, atacat cu atâta vehemență de Miron Costin; adaogă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că Domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contra ordinului Teutonilor, un întreg capitol despre «Crijaci», menit să explice ce era ordinul Teutonilor. Povestind apoi alegerea succesorului lui Ioan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremonile ce se obișnuiau în Polonia la alegerea și încoronarea regilor: «Obiceiuri la craiu nou». Tipicul acestui original își are originea într'o colecție de texte medievale *Ordo Romanus*, alcătuită sub auspiciile Bisericii papale, și răspândită în toate țările catolice, adaptându-se firește la tradițiile și condițiile naționale.

În Polonia textul a fost tradus și adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Oleśnicki. Nicolae Costin l-a încorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicei lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi și plicticoase.

Dela domnia lui Despot Vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil și îmbogățesc — după cum recunosc înșiși istoricii — cu elemente de informație nouă și interesantă, istoria Moldovei.

În același chip amplifică el și partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se oprește compilația lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s'a folosit de izvoare polone neutilizate de predecesorii săi — în primul rând de Miechowski pentru secolul al XV-lea și de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizați întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen și Istvánffy.

Adaoșele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonice în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul și vădesc erudiția scriitorului, dar nu dau pe față talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin, este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicile lui Ureche, în compilația lui Simion Dascălul și a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istoric original, ci un *compilator*. Este drept, că pe vremea sa noțiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care-l are astăzi; — (amintim aci procesul lui Strykowski cu Guagnini, vezi vol. II, p. 142). Dar pentru a da judecata definitivă asupra operei lui trebuie să ținem seamă de faptul că Nicolae Costin n'a avut norocul și timpul să dea forma definitivă compilației sale, fiindcă viața lui a fost destul de sbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vârsta de 50 de ani.

Pentru a caracteriza mai precis personalitatea sa literară, trebuie să examinăm mai pe larg, partea originală din opera rămasă dela el: *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir*.

CRONICA DOMNIEI LUI NICOLAE MAVROCORDAT ȘI A LUI DIMITRIE CANTEMIR. Nicolae Mavrocordat era fiul marelui dragoman, Alexandru Exaporitul, care înainte de a intra în slujba Porții, își făcuse studiile la Padova, unde învățase medicina și care a lăsat mai multe scrieri științifice — una despre circulația sângelui. În casa părintească, unde domnea astfel răvna pentru cultură Nicolae Mavrocordat a primit, împreună cu frații săi, o instrucție, aleasă; o soră a lui a studiat și ea medicina. A fost un Domn iubitor de cultură. Sulzer ne spune că avea o bibliotecă în valoare de 600.000 lei; între volumele de preț, se aflau și multe rarități, precum o Biblie copță din veacul al III-lea. Îi plăcea să se simtă înconjurat de cărturari, pe care-i căuta și-i aducea la curtea sa și, urmând pilda tatălui său, a fost el însuși un scriitor erudit de opere cu caracter filosofic-moral.

Era deci firesc ca învățatul Domn și cărturarul Nicolae Costin, care se împărtășise și el din erudiția timpului său în școlile umaniste ale Poloniei, să se apropie sufletește.

Și de fapt, dintre toți Domnii sub care a slujit Nicolae Costin, Mavrocordat a fost acela care l-a prețuit mai mult. Faima despre cultura lui Nicolae Costin ajunsese până la Mavrocordat, încă înainte de a nu pleca din Constantinopol. Înainte de a se urca în scaunul Moldovei, silit să zăbovească în Țarigrad cu împrejurările triste ale morții și înmormântării tatălui său, Nicolae Mavrocordat trimite cărți în Moldova pentru a însărcina pe Nicolae Costin cu căimăcămia. După sosirea în Iași, Mavro-

cordat, constituindu-și divanul domnesc, încredințează lui Costin dregătoria cea mai însemnată, de mare vornic al țării de jos, și, în tot cursul primei sale domnii, Nicolae Costin este însărcinat, — nu numai pentru cunoștințele lui de limbi străine, ci și pentru încrederea pe care Domnul o avea în el, — cu primirea solilor străini.

Luând asupra-și sarcina de a scrie letopisețul domniei lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin a făcut-o nu fără iubirea și stima pe care o avea pentru Domnul care-i arătase atâta prețuire: «Era cinstes om și în filosofii și în istorii — spune el, despre Mavrocordat — și într'alte ce se cade a ști un Domn, era deplin învățat; știa și câteva limbi... și om dumnezeesc, păzea tare Biserica; la mâncare și la băutură foarte puțin; spre sfintele biserici și mănăstiri scâpătate, milostenie făcea; spre săraci și spre văduve cu milă era. Dară era grabnic la mânie, și mai ales asupra acelor ce-i cunoștea că mâncau banii Vistieriei și spre cei ce făceau strămbătăți și supărări săracilor și spre cari erau neascultători la poronci. Era fără preget și cu priveghere la trebile ce erau a țării; gata și cu nevoință a plini poroncile împărătești...».

Și încheie acest portret: «Nu odată se seamănă și se seceră și nu odată se altoiește pomul și se culege dintr'însul rodul; așa și noi, toată averea noastră o am cheltuit în trebile țării și avem răbdare. Trebuie și dumneavoastră să rugați pe Dumnezeu să trăim și noi în domnie și pe urmă veți cu noaște și dumneavoastră și placul ostenelelor voastre și în temeierea caselor dumilor voastre...».

Deși domnia lui Nicolae Mavrocordat a fost o domnie pașnică și cronicarul nu are de înregistrat decât doar câteva primiri de soli și hărțuieli cu boierii, pe care Domnul străin de țară îi bănuia de necredință și care, în același timp, asupreau țara cu autoritatea dregătoriei lor, totuși Nicolae Costin a moștenit ceva din darul de povestitor al tatălui său și știe să prezinte cu interes fapte care pun în lumină tactul lui Nicolae Mavrocordat.

Cu deosebire este dramatic povestită întemnițarea trufașului boier Iordache Ruset vornicul, care înălțase și răsturnase mai mulți Domni în Moldova, intrigase împotriva boierilor, stinsese mai multe case, numai pentru ambiția de a-și menține influența. Cronicarul începe prin a arăta cum, la început, boierii, văzând pe Iordache vornicul, «nelipsind din voroave cu Nicolai Vodă», intraseră la grije, zicând: «Săracii de noi, iar au încăput Iordache vornicul și la acest Domn». Pomeneste apoi cum Iordache Ruset urzea intrigi și cum îndemnase pe Turcii din carvasarua din Iași să se plângă la Poartă împotriva lui Mavrocordat și cum într'o zi, venind un agă din Constantinopol, Iordache a crezut că aduce firmanul de mazilire a Domnului și a trimis ca să vadă «ce se lucrează» la curte, oamenii săi, între care și pe nepotul său Iordache Aga, care era țarigrădean și știa turcește. Feciorii vornicului au avut cutezanța de a intra chiar în «casa cea mare», în care turcul avea să se întâlnească cu Nicolae Vodă. Aflând această îndrăzneală și mai având și alte motive, Domnul a poruncit vătafului de aprozi să închidă pe Iordache Ruset și pe nepotul său Iordache Aga. În același timp, a trimis și pe postelnicul său în spătărie, ca să ia toiagul lui Antiohie Jora, socrul lui Iordache Aga, și să-l pună și pe el la popreală în Vistierie. Boierii aflați atunci la curte, văzând aceste neașteptate arestări, rămân încremeniți și, sfātuindu-se îndesine, purced fără zăbavă la Domn și se roagă pentru hatmanul Antiohie. Domnul îl iartă și îl sloboade; patru zile mai târziu, liberează și pe ginerele aceluia, Iordache; numai Ruset rămâne întemnițat. Pentru a potoli nedumirirea boierilor, câteva zile după aceasta, îi cheamă la curte «în casa cea mare» și li se destăinuie astfel: «Intre voroavele ce aveam cu Iordache vornicul, — începe Domnul — niciodată de bine de dumneavoastră nu mi-a grăit, văzându-vă pe dumneavoastră de noi

trași cu dregătoriile curții». Și urmează apoi povestirea unei scene într'adevăr patetice, când Domnul, ridicând puțin ișlicul în mână, se adresează pe rând boierilor astfel: «Martur pui pe Dumnezeu, cum dumitale acest fel de hulă îți da; dumitale așijderea, fel de fel de hulă (înșirând pre câți erau boieri chemați la acea voroavă) de sta cu voroavele lui, Iordachi, să vă depărtez pe dumneavoastră de lângă mine». Apoi Domnul scoate cărțile găsite la casa lui în ziua arestării și în care fratele său Scarlatache din Constantinopol îi scria că «el nu doarme, ci umblă tare pentru ca să mazilească pe Nicolai Vodă». Aceasta dă curaj celor asupriți de Iordache vornicul să se plângă și, în curând, în divanul cel mic, fiind și țara câtă se tâmplase, se citește cartea iscălită de boieri prin care se plâng cum Iordache și frații săi, străini de țară, «fiind el vreme îndelungată puternic aice în țară, învrăjbitor de Domni, de nu se mai satură cu vremea, au supus toate casele boierești și au stins și câteva». Citindu-se acestea toate în divan, a întrebat Nicolae Vodă pe Mitropolitul, care era de față în divan, ce fel de pedeapsă prevede pravila pentru vinovăția lui Iordache Ruset. Și după ridicarea divanului, ducându-se Mitropolitul acasă și cercetând pravila, «a scris cu slova lui», din dosul cărții de pără contra lui Iordache, pe care i-o dăduse Domnul, «cum pravila scrie: dovedindu-se aceste asupra lui Iordachi Vornicul: moartea!».

Mavrocordat trimite cartea de pără cu sentința scrisă de Mitropolit lui Iordache Ruset, în temniță, să o citească și să-l întrebe ce are de răspuns. Dar trufașul boier, în loc să se cumintească și să răspundă cu blândețe — căci, adaogă cronicarul: «cu blândețe, ca bumbacul se moloșează și se îmblânzesc inimile Domnilor» — răspunde semeț, că toate sunt minciuni. Aflând acest răspuns, Domnul se mânie foc și, chemând de sârg pe buluc-bașa, poruncește să-i taie limba. Dar intervenirea boierilor de divan, care se aflau la curte, îl scapă pe urgisit de această pacoste.

Cronicarul domnesc povestește apoi în jurul acestei drame, un alt episod senzațional, care de data aceasta pune în lumină clemența Domnului străin de țară. Pe când Iordache zăcea închis în odaia buluc-bașei, un căpitan de seimeni, Horopceanu, trecând prin dreptul odăii — «poate să fi fost și beat», lămurește cronicarul — strigă: «Să ni-l dea Vodă să-l ucidem cu petre pe Iordachi; sau vom strica râtezile și-l vom ucide acolo în odaie, că ne-au mâncaț și ne-au sărăcit el cu frații lui, și nu se mai satură de Domni». Aceste cuvinte, ajungând până la urechile Domnului, «îndată au poroncit de-l puse la închisoare pre Horopceanu și pre alții ce fusese cu dânsul». Și, deși atunci și boierii stăruiau să nu iasă cu zile Iordache Vornicul, totuși Neculai Vodă, «nevoind să-și implante mâinile în spurcat sângele lui» și «socotind dintr'acele cuvinte a Horopceanului să nu se facă vreo năvală asupra lui Iordachi să-l omoare țara, au poruncit de l-au mutat înlăuntru în curte, la odaie, sub scări despre casele Doamnei». Acolo a zăcut închis ticăitul boier până la mazilirea lui Mavrocordat, care este iarăși povestită cu amănunte interesante, ca dela un martor ocular:

«Era într'o joi la divan, Nicolai Vodă. Și acolo, judecând două rânduri de oameni, văzură boierii, care se tâmplase la divan, cum au venit un copil din casă de au spus Postelnicului celui mare, cum au intrat doi Turci drept la odaie, unde este închis Iordachi Vornicul, de au sfărâmat râtezile și au intrat înlăuntru, la Iordachi. Aceste, spuindu-le acel copil de casă Postelnicului în taină, și Postelnicul cel mare au șoptit lui Nicolai Vodă. Și îndată s'au sculat dela divan, însă nemică schimbă din față; iară boierii, care se tâmplase la divan, îndată au priceput mazilirea domniei, și o seamă au ieșit pe poarta despre Sfântul Nicolai, că celelalte porți acmu erau închise».

A doua zi, strângându-se boierii la curte, au aflat caimacamii puși de noul Domn, Dimitrie Cantemir, și anume: Iordache

Vornicul, cel care stătuse până atunci în temniță, Antiohi Jora Hatmanul, — cuscrul lui Iordache, — și Dabiha Paharnicul. Lui Mavrocordat i-a fost însă cruțată umiliința de a i se citi firmanul de mazilire la divan, « în iveala tuturor ».

Cronicarul nu uită să înregistreze apoi toate acele fapte mărunte, care proiectează o lumină simpatică peste acest Domn țarigrădean, străin de țară și de neam. El ne spune bunăoară cum, luându-și ziua bună dela boierii care l-au petrecut, « au zis, jurându-se, cum n'au avut gând rău, nice spre boieri, nice spre țară, iară cine i-au greșit să fie toți iertați ». După ce a ieșit cu mazilia din Iași spre Țarigrad, în apropiere de Galați, « la Piscu, i-au ieșit înainte oamenii, care trăiau în pribegie prin țări vecine și pe cari Nicolae Vodă îi adusese în țară, cu « cărți de tocmeală ». Ei se duc înaintea lui Iusuf Aga, turcul care ducea pe Domn la Poartă, plângându-se de strâmbătatea ce s'a făcut: « — Era un Domn de se ținea de cuvânt; ne-au adus cu cărțile sale; ne-a așezat în țară; acum ne vor risipi alții ». La Galați îi sosesc scrisori dela prietenii dela Poartă « precum să nu-și facă inimă rea de mazilie, căci așa această dată au împins vremele; iară fără zăbavă va fi iar Domn ».

Și după ce zugrăvește portretul sufletesc al Domnului, pe care l-am expus mai sus, încheie, arătând cum încă dela întoarcerea lui în Moldova, a luat apărarea celor obișnuiți cu strâmbătăți, cum după cei cari nu voiau să vie de față la divan, trimitea « oameni domnești cu ciubote », de-i aducea fără voia lor; cum, văzând divanurile strașnice, cei vinovați, când îi apucau cei asupriți cu « haide la divan! », fie că erau « mai de frunte din boieri », fie că erau « mai de gios, scoteau banii din buzunar de se împăcau ». « Numai mănăcătorii — adaogă cronicarul — aveau voce rea, că nu puteau mânca, ca în zilele denainte altor Domni ».

Cu totul în altă lumină este înfățișată domnia lui Dimitrie Cantemir. Nicolae Costin recunoaște că noul Domn era « om isteț și știa carte turcească bine », — dar atât. Este într'adevăr curios că acești doi erudiți ai Moldovei nu s'au putut apropia sufletește și nu s'au înțeles. Am putea zice, parafrasând o vorbă a lui Miron Costin: « Mai curând pot încăpea pe un covor zece derviși, decât doi cărturari români din veacul al XVIII-lea ».

Erau însă — trecând peste erudiția lor de sursă cu totul diferită — multe lucruri care-i despărteau.

Mai întâiu, Dimitrie Cantemir era încă tânăr pentru domnie, — abia avea 36 de ani, — pe când Nicolae Costin trecuse de 50 de ani. Apoi, Dimitrie Cantemir, care fusese de față la dezastrul turcesc încheiat cu pacea dela Carlovitz și care, în debandada fugii, își pierduse « agarlăcul », simțise decăderea Turcilor și, în mediul cosmopolit dela Constantinopol, avusese prilejul să se informeze despre puterea crescândă a Rușilor. Apucând domnia în preajma primului războiu dintre Ruși și Turci, el intrase în țară urmărind planuri mari și îndrăznețe, pentru care se cerea puterea convingerii și avântul cald al tinereții. El nu se putea încrede, pentru planurile sale care abăteau dintr'odată cursul istoriei moldovenești într'o direcție cu totul nouă, în bătrânii boieri, prea cumiți pentru inovații îndrăznețe, și încă în cei ce fuseseră sfetnicii de credință ai rivalului său din Constantinopol; Nicolae Mavrocordat. El păstrează o bună parte din divanul lui Mavrocordat; îl ridică pe Nicolae Costin la rangul de mare logofăt al Moldovei, îi dă toată cinstea cuvenită unui mare boier, dar se păzește de a-i încredința gândurile. Pentru confidențe, el își alege pe boierii cei mai tineri din divan și, în primul rând, pe agerul Ioan Neculce. După ce dibuiește terenul și hotărăște să treacă de partea Rușilor, Dimitrie Cantemir încredințează dregătoria de mare hatman lui Ioan Neculce și trimite pe cumnatul acestuia pe Ștefan Luca Vistiernicul, la Petru cel Mare, ca să întărească alianța prin jurământ. Numai după ce Rușii au trecut Prutul la Zagarancea, Cantemir a de-

ștăinuit planul său boierilor mai sprinteni din divan, care rămăseseră pe lângă el, în Iași.

Era firesc deci ca Nicolae Costin să nu vadă cu inimă ușoară cum Domnul trece peste el, marele logofăt, și peste ceilalți boieri mai în vârstă: « Dumitrașcu Vodă taine numai cu sfetnicii săi cei tineri, ca și dânsul, făcea », notează cu acrimă Nicolae Costin.

Amărăciunea față de Domn se vede și din chipul cum ține să vorbească despre colegul lui de divan, hatmanul Ioan Neculce: « Dumitrașcu Vodă îndată au luat cu sine pre hatmanul său, pre Ioan Neculce », sau: « Și au purces Dumitrașcu Vodă decuseară cu Ioan Neculce hatmanul, sfetnicul său ». Iar când povestește ruina întinsă peste Moldova, după înfrângerea dela Stăni-lești, izbucnește în imprecația: « Să plătească Dumnezeu sfetnicilor care au cărmuit pe Dumitrașcu Vodă ».

Privind domnia lui Dimitrie Cantemir sub acest unghiu de vedere și ținut departe de gândurile intime ale Domnului, cronica lui Nicolae Costin nu înfățișează același interes pe care îl prezintă cronica lui Ioan Neculce, care a fost sfetnicul de încredere al lui Dimitrie Cantemir. Dar, deși privește lucrurile de departe și cu sentimente turburi, totuși el prinde și fixează amănunte interesante, care întregesc cunoașterea personalității lui Dimitrie Cantemir, sau contribuiesc la reconstituirea domniei sale. Așa de exemplu, ne spune că Dimitrie Cantemir, după ce a intrat în Iași și au venit boierii — după obicei — să-i sărute mâna și poala în divanul cel mare, « le-a făcut voroavă singur la toți » căci, adaogă cronicarul, « era slovednic la aceste, zicând să fie unii către alții întru dragoste, poftind pre cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vârsta sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, arătând ce ar fi folosul unirei boierești ».

Interesant povestită este scena întâlnirii lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare în Iași:

« Și în curte la scări s'au adunat cu împăratul, de i-au sărutat mâna și împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în brațe și ridicându-l sus cu o mână, fiind Dumitrașcu Vodă om scund și împăratul om de fire întru toate și faeși ».

Nicolae Costin a luat și el parte la masa pe care țarul a dat-o, la conacul său, în cinstea lui Dimitrie Cantemir și a boierilor săi și unde boierii s'au legat și au iscălit « universalul », prin care primeau ca Domn veșnic « pe Dumitrașcu Vodă și pe seminția lui », dar — adaogă cu răutate: « Iară măcar că au fost postul lui Sfeti Apostol Petru, cu toții au mâncat carne și mare benchet au făcut toată ziua aceeași, și acolo au mas; iară peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai niciun boier și nefurat de Moscali: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nice boier, nice slugă ».

După ce povestește sfârșitul nenorocit al luptei dela Stăni-lești, Nicolae Costin insistă cu deosebire asupra părjolului care s'a abătut atunci asupra Moldovei: invazia neașteptată a Tătarilor, cari au surprins oamenii pe câmpuri, ieșiți la secere; i-au târit în robie cu duimul; au prefăcut în scrum și cenușe casele; au prădat și jefuit până și mănăstirile: « n'au rămas la sfintele mănăstiri nice clopote, nice uși, nice un her și până în jilțuri și sfintele icoane le-au fărâmat și le-au ars de istov, cu foc. Iară târgul Bârladului și mai rău au pățit, că au rămas numa pajște... țara de gios au căzut toată la robie, care povestesc bătrânii, că mai au covârșit prada care au fost în zilele lui Vasile Vodă ». Și încheie, după acest tablou al prăbușirii, — cum era de așteptat: « Acest bine au agonisit țării Dumitrașcu Vodă cu socoteala lui cea grabnică, de nu se va îndrepta mai în veci ».

CEASORNICUL DOMNILOR

Nicolae Costin a îmbogățit literatura românească și cu prelucrarea unui roman spaniol, cel dintâi roman occidental care apare în literatura noastră. Romanul este opera marelui

scriitor al veacului al XVI-lea, Antonio de Guevara, episcop de Cadix și predicatorul lui Carol Quintul, și poartă titlul în originalul spaniol: *Il libro aureo del grand Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Cartea aurită a lui Marcu Aureliu cu Ceasornicul Domnilor). Autorul pretinde în prefață că ar fi descoperit manuscriptul operei sale, după îndelungate cercetări, în biblioteca din Florența, printre cărțile grecești lăsate de Cosma de Medicis.

Povestea unui manuscris grecesc descoperit în Florența, era o mistificare literară asemănătoare cu aceea de care au făcut atâta uz, în vremurile apropiate de noi, romanticii.

Pretinzând că opera sa are la bază un manuscris grecesc și revendicând numai paternitatea stilului, Guevara a voit să treacă toate ficțiunile imaginației sale ca fapte reale și să atragă atenția asupra operei, care ar fi înfățișat viața istorică și actele autentice ale împăratului roman. Opera cuprinde viața romanțată a marelui împărat, în care însă sunt încadrate sfaturi privitoare la educația tinerilor principii și la normele de călăuzire în conducerea familiei și a statului.

Vieța lui Marcu Aureliu, în liniile ei mari, este expusă într'un prim capitol, după care urmează o serie de scrisori ale împăratului către diferite persoane, de pildă: una către prietenul său Pollion, privitoare la creșterea pe care a primit-o în anii copilăriei dela profesorii săi; o alta către tovarășul său de studii, regele Siciliei, și multe altele.

Sunt și câteva scrisori galante, presupuse că ar fi fost adresate de înțeleptul împărat în ceasurile de libertinaj, curtezanelor romane — Bohemia și altele — în societatea cărora și-ar fi petrecut anii tinereții. Aceste rânduri de dragoste, în afară de cămin, care n'au niciun temel în realitatea istorică și diformează personalitatea stoicului împărat, au plăcut așa de mult societății spaniole din vremea lui Carol Quintul, încât, chiar după ce Guevara le-a scos din opera sa — regretând chiar că le-a plâsmuit — ele au fost copiate cu mâna după ediții mai vechi și adăugate la textele autorului.

Scrisorile lui Marcu Aureliu sunt despărțite între ele prin istorioare și anecdote referitoare la viața împăratului, menite să scoată mai bine în relief caracterul și virtuțile lui. Așa, de pildă, e discuția dintre Marcu Aureliu și soția sa, Faustina, care dorea să pună mâna pe cheia dela cabinetul de lucru, pe care împăratul îl ținea închis, pentru ca nimeni să nu pătrundă înăuntru și să răvăsească scumpele lui cărți. Această discuție contradictorie între soți — unul subliniind defectele femeii, cealaltă defectele bărbaților — este ca un mic tratat filosofic asupra căsătoriei.

În această viață romanțată a lui Marcu Aureliu, Guevara a introdus capitole de sfaturi privitoare la educație și cărmuire. Aceasta l-a determinat să-și întituleze opera «Ceasornicul Principilor», care, explică el, «nu e nici de nisip, nici cadran solar, nici indicator de ceasuri; căci toate celelalte ceasuri servesc să indice ziua și noaptea, pe când acesta ne învață ce trebuie să facem în fiecare ceas al zilei și cum trebuie să ne orânduim viața».

Și fiindcă acest ceasornic al vieții are în vedere în primul rând pe Principe, el l-a numit *El relou de principes* — sau cu titlul tradus de Nicolae Costin: *Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara este secționată în trei cărți: Prima parte cuprinde normele de care trebuie să se călăuzească în viața Principele, pentru ca viața și faptele lui să fie în conformitate cu idealul unui bun creștin. Cartea a doua cuprinde sfaturi cum trebuie să se poarte un Prinț în interiorul căminului său față de soție și față de copii. Cartea III-a arată cum să se poarte pentru ca să dea supușilor săi, prin viața lui proprie, un model de demnitate și virtute.

Această parte a romanului, cu tot caracterul său didactic, este uneori interesantă și cuprinde colțuri de moravuri contemporane, ca bunăoară atunci când Guevara vorbește despre creșterea și educația copiilor și se ridică împotriva obiceiului ce-l luaseră femeile spaniole din societatea înaltă, care țineau să aibă păsări în colivie, maimuțe la fereastră și să poarte câini în brațe, dar își trimeteau copiii la țară, ca să-i crească slugile. De asemeni sunt interesante și au încă un caracter de actualitate, în vremurile turburi de azi, paginile în care se ridică împotriva războaielor ofensive, purtate numai pentru cuceriri și acelea în care Guevara face apologia păcii ca drum pentru propășirea civilizației umane — evocând legendarul «veac de aur când toți în pace viețuiau, când fiecare la locurile sale ara, ale sale măsline altoia, ale sale țarini secera, și ai săi feciori hrănia».

Dintre numeroasele povestiri întrefesute în cuprinsul romanului, una, prelucrată și de Lafontaine, a devenit celebră; este *El villano del Danubio* (țăranul la Dunăre). Episodul are de scop să scoată în relief caracterul plin de clemență, de bunăătate și de dreptate al marelui împărat. Scena se deschide prin povestirea împrejurărilor în care Marcu Aureliu, din pricina unei groaznice epidemii de ciumă, se strămutase cu toată curtea lui de sfetnici, oameni învățați și filosofi, în Campania. Acolo, se iscă într'o zi discuția asupra cauzelor care au adus invazia corupției în stat și răsturnarea din temelie a societății romane cu străvechile ei virtuți și cu obiceiurile ei simple și patriarhale. Și atunci, Marcu Aureliu, făcând semn tuturor să tacă, le povestește cum, la începutul domniei lui, s'a pomenit odată cu un țăran sălbatec, depe țărmurile Dunării, cu ochii afundați în cap, cu barbă groasă, cu picioarele în opinci, cu haine de păr de capră, cu ciomag în mână, cu pieptul gros și păros — un adevărat urs scăpat din bârlog. Și fiindcă împăratul primia întâi ostași săraci și apoi asculta «poftelile celor bogăți», țăranul fu introdus mai întâi, în senat. Și intrat înăuntru, țăranul acela depe țărmurile sălbatece ale Dunării aruncă în senatul Romei strigătul de durere, de desnađejde și de revoltă al neamului său oprimat, împotriva cupidității și rapacității judecătorilor romani. Citez, în traducerea lui Nicolae Costin:

«O părinți adunați — începe el — o neam ferice! Eu, țăranul Milan, lăcuiitorul orașelor și râpelor Dunării, vouă sfetnicilor rămăneni care sunteți adunați într'această curte mă închin și mă rog Dumnezeilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o înderepteze și să o chivernisească cum spre a moșiei mele, cele ce se cuvine, a le grăi...».

Și după ce se roagă zeilor ca să-l inspire pentru a da glas soliei de suferință și de sbucium a neamului său, evocă, într'o admirabilă antiteză, în contra strigătelor biruitoare ale învingătorilor Romani, țipătul de sfâșietoare obidă al Germanilor învinși:

«... Pe vremea în care strigătorii voștri, înaintea carelor celor de veselie strigând: Viețuiesc! viețuiesc! Roma cea nebiruită! Iară cei pedepsiți, prinși într'alt chip! Din adâncul pieptului meu suspinând, la Dumnezeu voi zice: Dreptate! Dreptate!...».

«Voi, Romanilor, pe steagurile și semnele voastre, în loc de simbol, aveți aceste cuvinte: «(a) Romanilor datorie este (de) a ierta pre cei supuși și a supune pre cei mândri», iar mai drept ați zice așa: a Romanilor datorie este pre cei nevinovați a jecui, că nimica alta voi Romanilor nu sunteți, fără numai a noroadelor odihnitoare turburători și apucători.

«Intreb pe voi, Romanilor, ce lucru v'au îndemnat pre voi, cei ce sunteți născuți la apa Tibrului, de ați venit împotriva noastră, carii în pace locuiam la râpile Dunării. Au prietenii vrăjmașilor voștri am fost; au gândul nostru de vrăjmașie a arăta spre voi l-ați văzut? Au auzit-ați în Râm,

vestindu-se, precum am lăsa lăcașurile noastre?... Sau venit-a cineva la Râm din moșia noastră arătându-vă vouă, ca unor dușmani, gătire de război? Au vreun crai, în țările noastre murind, ne-ar fi lăsat pre noi cu testament vouă moștenitori, ca cu voia aceea să ne supuneți stăpânirii voastre?...

Și după ce înșiră răutatea și lăcomia nesățioasă a judecătorilor romani, trimiși în patria lui, judecători cari trăiesc numai în desfrânări, cari impilează pe cei săraci, cari «orice pot pre ascuns, apucă, strâng și fură»; după ce le arată că zadarnice au fost plângerile Germanilor cutropiți, în senatul Romei și după ce le spune că de 15 zile, de când a intrat în Roma, a văzut numai vițliul și desfrâul, se reculege și-și încheie solia astfel:

«După ce am plinit eu pofta mea și otrava inimii mele, după obicei ce am isprăvit de v'am vătămat pre voi cu limba mea, iată-mă's așternut la pământ; aștept bătaie, că mai mult voi, dându-mă morții, să agonisesc laudă, decât voi, răpindu-mi viața, să o dobândesc pre dânsa.»

După ce și-a încheiat astfel cuvântarea sa plină de miez, țaranul s'a aruncat la pământ și a zăcut acolo un ceas, așteptând să fie ucis în bătaie, în timp ce senatul se uita înmărmurit la el. Atunci, împăratul Marcu Aureliu, recunoscând că prin țaranul acela noduros grăise necazurile unui neam întreg obidit, și, surprins de frumusețea plină de demnitate a cuvântării lui — ca un trandafir între spini — porunci să fie ridicat de jos și, iertându-l, îl primi în rândul celor bătrâni, adică al senatorilor; îi dete «uric», ca să fie hrănit din Vistieria împărăției și puse «să se scrie voroava lui în cărți.»

Opera aceasta a lui Guevara, scrisă într'un stil patetic, plin de vervă oratorică, cu fraze simetrice și adesea ritmate, cu imagini îndrăznețe și numeroase antiteze, a fost, cum spune cel mai competent istoric al novelisticii spaniole, Menéndez y Pelayo, «la biblia y el oráculo de los cortesanos. (Biblia și oracolul curtenilor).

Primul majordom al palatului a împrumutat manuscrisul dela împărat și l-a transmis împărătesei; dela aceasta a trecut la alți curteni, cari și-au scos copie după ea și în felul acesta autorul s'a pomenit că apare o ediție la Sevilla, în 1528, și altele curând, fără numele său. Atunci Guevara se grăbi să-i dea forma definitivă și o tipări în 1529. Cartea s'a răspândit repede și a avut un succes enorm; numai în Spania a cunoscut 33 de ediții. Ea a trecut de timpuriu peste hotarele Spaniei, căci la doi ani după ediția definitivă dată de Guevara, în 1531, ea a fost tradusă în limba franceză, și tipărită în numeroase ediții, care au avut o întinsă circulație și au exercitat o influență apreciabilă.

O soartă nu mai puțin norocoasă a avut romanul și în literatura engleză unde a fost împământenit cam în același timp cu prima traducere franceză.

Romanul a călătorit de timpuriu și în celelalte literaturi ale Occidentului; în 1540 apare la Veneția prima traducere italiană; la 1544, la München prima traducere germană și în 1606 romanul este tradus și tipărit în limba latină, de un mare umanist al timpului M. Wankelius, sub titlul: «*Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam traducti*».

Traducerea latină a operei lui Guevara s'a răspândit în toate țările catolice, care aveau ca limbă de cancelarie și de biserică, latina. Astfel romanul a pătruns și în Polonia, unde a ajuns la cunoștința lui Nicolae Costin, pe timpul când își făcea studiile acolo. El străbătuse până atunci un drum victorios și era celebru în literatura europeană a timpului prin caracterul său istoric și didactic, a plăcut așa de mult tânărului moldovean, încât — mai târziu — s'a apucat să-l prelucereze în limba română, pentru a-l împărtăși contim-

poranilor săi. Pornind din năzuința de a da o formă mai unitară materialului întins al povestirii, Nicolae Costin a schimbat ordinea capitolelor și a cărților, a înlăturat unele părți fastidioase, discuții dogmatice, concentrând economia operei într'o expunere mai încheată. Din 153 de capitole ale lui Guevara, N. Costin a păstrat numai 81, iar aceste 81 de capitole le-a distribuit în patru cărți în loc de 3. Ultima carte a lui N. Costin, încheie cadrul istoric al romanului povestind moartea împăratului filosof într'o aureolă de bunătate patriarhală. Traducerea lui N. Costin este clară, vioaie și păstrează — după cum s'a putut vedea din citatele pe care le-am făcut — chiar în ritmul frazei, ceva din armonia și cadența originalului, lucru care a îndemnat pe un cercetător să creadă că Nicolae Costin a tradus unele părți ale romanului în versuri.

Nicolae Costin a fost tot atât de nedreptățit în istoria literară, pe cât, a fost de sbuciumat în viață.

Când tatăl și mama sa erau înmormântați în aceeași groapă, el zăcea închis în temniță. A dus apoi o viață de pribegie și când ajuns pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești și se deschideau și pentru el zări mai senine, l-a prins moartea din urmă. În istoria literară, el a fost categorisit ca erudit sec, «inimă de pergament». Erudit fără îndoială că a fost, un precursor al lui Dimitrie Cantemir. Cunoștea adânc limba latină, cum n'o cunoștea nimeni altul pe atunci în Moldova și o vorbea cu ușurința cu care chiar azi, nu sunt mulți cărturari s'o vorbească. Știa bine limba polonă și probabil și greacă.

Dar ponosul de erudit sec, «inimă de pergament», vine dela faptul că el a încercat să dăruiască culturii moldovenești o operă similară aceluia care se glorifică istoriografia polonă și care încadrau istoria națiunii polone în istoria universală, de la creațiunea lumii. Desigur, că în secolul care se anunța a fi al «luminilor», această concepție istorică — rămășiță a cronografelor bizantine — era vetustă. Dar Nicolae Costin nu scria pentru cititorii Occidentului, ci scria pentru Moldovenii săi din vremea lui Cantemir, despre care Neculce scrie «carte nu știa, ci numai iscălitura învățase de o făcea». Este apoi în încercarea lui de sinteză foarte mult material înădit din împrumuturi luate dela alții. Dar Nicolae Costin, care își prelucra opera, căci ne-a lăsat-o în două redacțiuni, a murit de timpuriu, înainte de a-i fi putut da forma definitivă. În partea croniceii însă, în care povestește evenimente contemporane, în memoriile sale asupra domniei lui D. Cantemir și începutul domniei lui N. Mavrocordat, se vede că el moștenise dela tatăl său darul de a captiva interesul cititorului prin episoade interesante pe care le înșășișează dramatic. El are apoi meritul de a fi deschis drumul literaturii moderne a Occidentului în cultura noastră. Celebrul roman spaniol al lui Guevara, *Marcu Aureliu con el Releu de Principes*, pe care el l-a împământenit în literatura noastră printr'o prelucrare abilă, este cel dintâi roman modern la noi. În sfârșit, traducerea lui vioaie, plastică, într'un ritm cu cadențe armonioase, vădește strădania de a modela structura limbii după tiparele sintaxei latine, pentru efecte estetice.

BIBLIOGRAFIE. Cartea pentru întâiul descălecat, a lui Nicolae Costin, a fost publicată de M. Kogălniceanu, în *Letopiseșele țării Moldovii*, vol. I, Iași, 1845 și republicată, cu caractere latine, în ediția a II-a: *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, I, București, 1872. În volumul I al colecției de cronici a lui Kogălniceanu, au fost publicate, la anexe și capitolele adăugate de Nicolae Costin la cronicile lui Ureche—Simion Dascălul și Miron Costin.

Cronica privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, se găsește în volumul II din colecția lui Kogălniceanu, încorporată în «*Letopiseșul țării Moldovei dela Ștefan sin Vasile-Vodă*», de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian ce au fost trei lozofăt, a lui Tudosei

Dubău Logofătul și altora», pe care Kogălniceanu îi atribuia în întregime lui Nicolae Costin. După analiza critică făcută de răposatul Giurescu, numai ultima parte: domnia lui Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, este opera lui Nicolae Costin (a se vedea Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II, vol. II, p. 70—117, sau ed. I, *Letopiseșele Țării Moldovii*, vol. II, p. 78—130). Un fragment (din compilația dela zidirea lumii până la Aron-Vodă) a publicat, după o redacție diferită, tipograful Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București 1858, vol. I, p. 1—286. O ediție completă în ambele versiuni cunoscute (una pentru cetitori, alta închinată Domnului Nicolae Mavrocordat) a dat Ioan Șt. Petre, Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, dela zidirea lumii până la 1601*. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1942.

Pentru studiul asupra cronicelor lui Nicolae Costin: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Demian), extras din *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXX, Mem. sect. ist., București, 1907.

Concluziunile din acest studiu trebuie completate cu C. Giurescu, *Isovoadele Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, I, București, 1914. G. Pascu, *Axinte Uricarul și N. Costin*, în *Arhiva*, 1922, p. 489.

Știrile risipite în diferite publicații documentare au fost culese de Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin — Vieța și opera*, (Teză de doctorat la Facultatea de Litere din București), București, 1939.

Pentru capitolul despre încoronarea regilor poloni la Nicolae Costin, a se vedea studiul lui Ion Const. Chițimia, în *Cercetări literare*, publicate de N. Cartoian, București, vol. IV, 1940, p. 139—163. Textul a fost publicat de Kogălniceanu în anexe la *Letopiseșele*, I, p. 143 și *Apendice*, 26-29 și în ed. II *Cronicele României*, I, p. 177 și 400—403.

Din *Ceasornicul Domnilor* au publicat câteva fragmente: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, în *Apendice*, p. 559—570; și anume cap. I, partea IV-a; «Voroava a prea înțeleptului Garamantilor (Brahmanilor) către marele Alexandru, în care dovedește că mai mult pot cei cari cu măsură socotesc de sine și moștenește puțin, decât Alexandru, care moștenește multe și cu mândrie socotește de sine; și că pre mare nebunie easte a-ș vrea a stăpâni lung și lat, care are scurtă căruță a vieții sale»; Em. C. Grigoraș, cu greșeli de transcriere și lectură: *Țăranul dela Dunăre*, în *Convorbiri Literare*, Iulie-August 1930, p. 753—767. Problema a fost reluată în ultimul timp de N. Cartoian, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, București, 1940. (Extras din *Rev. ist. rom.* 1933 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940 p. 121). Pentru studiul asupra vieții și operii întregi a lui Nicolae Costin a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. II, București, 1926, p. 89—124.

INFLUENȚA LATINĂ ÎN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENI

Marii cronicari moldoveni Ureche și mai ales Costineștii au nu numai meritul de a fi creat în literatura românească genul istoric cu nuanțe apropiate de genul memoriilor, ci și pe acela de a fi introdus inovații în limba literară a timpului. Cultura lor largă, erudiția lor, preocupările după forme literare mai alese, după un ritm armonios, după versificație chiar — toate acestea îi îndemneau să nu se mulțumească cu vocabularul și tiparele sintactice pe care li le punea dinainte limba scripturilor sfinte și a vechilor cazanii.

Ureche și Costineștii introduc în scrisul lor noțiuni noi, pentru care — spre a le circumscrie precis — aveau nevoie de cuvinte noi. Și acestea le-au împrumutat uneori din limba polonă, pe care și-o însușiră în mediul și în școlile polone în care și-au făcut instrucția. Alteori termenii de origine turcească au fost luați din vorbirea contimporanilor, cari se vânturau continuu pe țărmul Bosforului, într-o vreme în care influența orientală începea să se reverse asupra vieții din Principatele noastre, ca: *ceauș*, *ceambur*, *celebiu*, *derviș*, *divan*, *olac*, etc.

Dar alături de acești termeni turcești, care dau scrisului lor un ușor colorit oriental, ei introduc — și aci este partea de contribuție proprie a lor — mulți termeni de cultură de origine latină, precum: *istoric*, *poetic*, *orator*, *ritor*, *comedie*, *filosofie*, *cozmografie*, *gramatică*, *silave*, *răpublică*, *consilium*, *prelorian*, *prințipe*, *primani*, *secundani*, *terțiani*, *senat*, *șensor*, *monarhie*, *țiran*, *imperator*, *colonie*, *obsides*, *testament*, *tractat*, *veterani*, *fantastic* ș. a.

Aceste cuvinte latine pe care Ureche și Costineștii le introduc în limba literară — neologisme pentru vremea aceea — marchează începutul unei direcții noi: revenirea la matca latină a limbii.

Influența latină — mai ales în opera Costineștilor — se vede însă mai ales în structura limbii. Miron și Nicolae Costin se străduiesc să croiască pentru limba timpului lor, după modelul latin, tipare sintactice noi. Ei modelează structura frazei, pe de o parte pentru a-i da rezonanțe noi, capabile să exprime nuanțe felurite de cugetare și simțire, pe de alta pentru a-i imprima un ritm mai armonios. Când de pildă Nicolae Costin în *Ceasornicul Domnilor*, forțând puțin uzanțele limbii vorbite, urma sinuozitățile intermediarului latin, așezând la început subiectul cu incidentalele sale, apoi obiectul cu determinările sale și lăsând abia la sfârșit verbul, ca de ex.:

«O părinților adunați, o niam fericit, eu țăranul Milan, lăcutorul orașelor răpilor Dunării, voao sfiaticnicilor Râmliani carii sunteți adunați într'acastă curte, mă închin», — o face aceasta, nu pentru că el, care vorbea cu ușurință limba latină, era într'atâta stăpânit de topica frazei latine, încât nu se putea desbăra de ea nici când scria românește, ci o face pentru că el urmărea în scrisul său efecte artistice. Urmărea pe de o parte să redea în limba sa ceva din muzicalitatea originalului latin, iar pe de altă parte să sublinieze efectul contrastului dintre cele două membre adverse ale frazei: *eu*, țăranul... *voau* sfiaticnicilor Romei... Acelorași nevoi de ritmică și de subliniere a sensurilor sunt subordonate și celelalte inversiuni topice, ca de ex. așezarea negațiunii la început și despărțirea ei de verb: *nu* dintr'acei ce ar fi mai harnici a face dreptăția, ce dintr'acei ce au în Râm mai mulți priitori *trimiteți*. Pentru același cuvânt așează complimentele înaintea verbului pe care-l lămuresc: Dumnezeii *grija lucrurilor omenesti* au lepădat; determinările adjectivale înaintea substantivului: pentru *nepărăsile a noastre* răutăți; utilizează construcții brachiologice syllepse: că fără vrearia și socoteala Dumnezeilor nici binele a agonisi, nici de rău a ne feri nu putem; hiperbate (separarea de cuvinte care din punct de vedere gramatical sunt unite): *tu ale noastre* ai strămutat *obiceiuri*.

Costineștii, cari vorbiau cu ușurință limba latină, s'au deprins cu asemenea inversiuni ale părților de propoziție, încât, în căutarea unui efect de armonie ritmică sau în necesitatea de a sublinia un sens, le-au utilizat și în opera lor originală. Găsim, bunăoară, în cronica lui Miron Costin, expresii în care verbul este aruncat la sfârșitul propoziției: «să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre *voie*»; sau altele în care atributul este despărțit de substantiv și verbul de compliment prin intercalarea altor părți de propoziție: «multe *obiceiuri* întru acest neam trăiesc a *Italianilor* până astăzi»; «au fost a resipei casei lui Vasile Vodă *pricină*»; ori cu complementul direct sau cel indirect așezate înaintea verbului de care depind: «*puștilor apucase* Cazacii de le stricase roatele» ș. a. ș. a.

Cronicarii moldoveni sunt dar premergătorii școlii latiniste și în ceea ce privește punerea în circulație a ideii de latinitate a neamului și în ceea ce privește năzuința de a împământeni în limbă construcții sintactice latine.

Ei au deschis astfel drumul în limba literară inversiunilor topice, pe care aveau să le mănuiască cu atâta artă marii lirici ai veacului al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE. N. Cartoian, *Ceasornicul Domnilor de Nicolae Costin și originalul spaniol al lui Guevara* (extras din *Revista istorică română*, 1933, p. 159—171 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940, p. 1—21). I. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* (lucrare în Seminarul nostru de literatura veche românească) în *Cercetări Literare*, V, p. 41—64. Influența latină asupra cronicarilor a mai fost semnalată de: A. V. Gădel, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*. București, 1893, p. 194 și urm.

ION NECULCE

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni.

Tatăl său, Ienachi Neculce, care se găsește amintit în documente pe la 1679—1685 ca grămătic, era un om cult pentru vremea lui, căci un act al fiicei sale Sanda, ne destăinuie că «avea cărți grecești» și că era «om spudeos (σπουδαῖος = serios, grav, important), precum îl știe toți». Aceste și alte calități sufletești, l-au ajutat să ia în căsătorie pe fiica marelui boier dela curtea lui Vasile Lupu, Iordache Cantacuzino, despre care vorbește cu atâta admirație Miron Costin («cap ca acela abea de au avut țara cândva sau de va mai avea»). Catrina Cantacuzino aducea ca zestre soțului său 25 de sate.

Cronicarul este singurul băiat născut din această căsătorie; a mai avut două surori, dintre care una s'a măritat cu Ștefan Luca, vistiernicul lui Dimitrie Cantemir și tovarășul de exil al cronicarului, alta măritată în Țara Românească cu Done Vistierul.

Ion Neculce era numai în vârstă de 14 ani, când familia sa a fost sgarăuită de o groasă nenorocire. În 1686, când Ioan Sobieski se întorcea dela despresurarea Vienei și când podghiazuri polone cutreerau Moldova, jefuind și dând foc, a fost prădat și ars conacul familiei cronicarului din Prigoreni, iar tatăl, Ienachi Neculce, care era pe atunci vistier cămăraș de ocnă, a fost tăiat de Poloni în Târgul Ocnei. Atunci familia, îngrozită, pleacă împreună cu bunica, văduva lui Iordache Cantacuzino și cu fiul acesteia, Iordache Stolnicul, la rudele lor din Muntenia, familia Stolnicului Const. Cantacuzino. În acest exil, bunica moare. După 4 ani de pribegie, când în domnia lui Constantin Cantemir lucrurile se mai liniștesc în Moldova, pribegii se întorc la căminurile lor.

În anul următor, 1691, Neculce apare între micii slujbași dela curtea domnească. În toamna anului, când fiica lui Constantin Brâncoveanu, Maria, logodită la Constantinopol cu Constantin Duca, veni la Iași, însoțită de mama sa și de Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru celebrarea căsătoriei, Neculce făcea și el parte din alaiul tânărului mire. «Atuncea, pre ace vreme și eu, Ioan Neculce, vel vornic, eram tânăr postelnic și mergeam cu alți postelnici împreună, cu toiage a mână, pre gios, înaintea Domnului», care-i urma călare, cu surguciu pe cap.

În vara anului 1700, sub Antioh Cantemir, când Moldovenii primiră firmanul — îmbucurător pentru ei («se învoieșă toată țara pentru acea veste») — de a se retrage garnizoana turcească din Căminuța și a se preda cetatea Polonilor, Neculce, care înaintase vătaf de aprozi, se afla cu Domnul său la Nistru.

În acest timp, el se căsătorește cu nepoata de soră a Domnului, cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan biv-hatman, care îi aducea ca dotă: 5 sate în Hotin și Dorohoiu, câteva salaje de țigani și o sumedenie de vite: o herghelie de cai, 40 de vaci, 20 de boi, 100 de oi, 200 de stupi. În anul următor, învoindu-se «frățește» cu cumnatul său Ștefan Luca și cu sora sa mai mică, Sanda, înaintea Mitropolitului și a verilor lor, el primește din partea «de comandă» a mamei sale: 7 sate și 4 fâlci de vie la Cotnari și la Nicorești.

Astfel, fără să ajungă în moșii pe Grigore Ureche, Neculce era și el — ca și Miron și Nicolae Costin — unul dintre marii proprietari de pământuri ai Moldovei.

Neculce nu s'a putut bucura multă vreme de rudenia cu Domnul, căci în toamna anului 1701, Antioh Cantemir este înlocuit cu Constantin Duca.

În 1705, el este însă în suita lui Antioh Cantemir la Constantinopol și este față la pâra pe care boierii Moldovei, din îndemnul noului Domn, o aduc împotriva lui Mihail Racoviță. Intrând

în Moldova cu Antioh Cantemir, Neculce este ridicat la rangul de mare spătar și, în această calitate, este trimis ca șol — el, care petrecuse o parte din copilărie în Muntenia — la curtea domnească din București, cu prilejul nunții fiului mai mare al lui Brâncoveanu, Dinu, cu fata vornicului Ion Balș din Moldova. A fost o nuntă bogată și plină de fast «care să zicem — spune Neculce — nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască».

În anul următor, când Antioh Cantemir, din porunca Turcilor, pleacă, împreună cu toată boierimea și cu salahori, să întărească cetatea Tighinei, Neculce, împreună cu Ilie Cantacuzino și Ilie Catargiu, este lăsat de Domn în Iași, caimacam, ca să poarte grijă de trebile țării. Dar încrederea pe care i-o arată unchiul soției sale îi este fatală, căci Antioh, fiind înlocuit, încă de pe când se afla la Tighina, cu Mihai Racoviță, acesta îl trece și pe el într'un izvod de boierii care trebuiau prinși și închiși înainte de sosirea lui în Iași. Neculce însă până a nu sosi seimeni la gazda lui, simțindu-se în cumpăna morții, încalcă repede și fuge în Polonia. Acolo a stat câțeva vreme — el nu precizează cât — până când și-a «făcut pace cu domnia» și s'a întors la casa lui, având cinste și căutare din partea Domnului.

Sub celălalt unchiu al soției sale, sub Dimitrie Cantemir, Neculce este din nou ridicat în fruntea treburilor publice ale Moldovii: «Iară mai de credință și mai ales toate trebile domniei erau după mine, Ioan Neculce, vel spatar», mărturisește el însuși. De aceea, când Dimitrie Cantemir încheie alianța cu Petru cel Mare și se hotărăște să se arunce în văltoarea războiului, trebuind să-și acopere primele mișcări, ca să nu fie simțit de Turci și de boieri, el încredințează postul important atunci, de mare hatman — am zice azi: ministru de războiu — lui Neculce. Cronicarul, învinuit mai târziu de colegii săi de divan, că el, prin sfaturile lui, a adus dezastrul Moldovei, se apără susținând că el n'a știut — deși încheierea alianței se făcuse prin cumnatul său — de legăturile lui Cantemir cu Petru cel Mare, decât atunci când Rușii au sosit la Prut. «Atuncea am știut și eu că au fost scris Dumitrașco Vodă să vie Moscalii, că eu tot gândeam că vom purcede în gios spre Huși, precum sfătuise; iară dacă am înțeles că au sosit Moscalii la Prut, mult m'am mirat și am zis lui Vodă să scrie să se întorcă Moscalii înapoi... și să se lase de Moscali, că poate să-i bată Turcii, și Tătarii or robi țara. Pui pre Dumnezeu martur că așa i-am zis și tare am stătut, că doar l-oi întoarce, și n'am putut». Dimpotrivă, Cantemir mâniat i-ar fi răspuns: «că voi toți vă chiver-nișiți cu toții ca să rămâneți la creștini, și numai eu singur să rămâi pentru voi la păgâni, că v'am văzut eu credința voastră, că ați fugit toți». Într'adevăr, boierii temându-se că Turcii vor intra în Iași, după un svon, răspândit într'adins de Dimitrie Cantemir, fugiseră. Dar unii dintre ei intraseră mai demult în tratative cu Rușii, peste capul Domnului. Când Cantemir cheamă boierii, cari mai rămaseră cu el în Iași, și le comunică alianța cu Rușii, aceștia, bucuroși, se grăbesc să răspundă: «Bine ai făcut Măria Ta, de te-ai închinat». După aceasta, Dimitrie Cantemir, încercând, a plecat în tabăra rusească dela Prut, ca să orânduiască cele necesare, iar pe Neculce l-a lăsat de paza Doamnei în Cetățuie, temându-se să nu lovească Turcii pe Doamnă, în urma lui.

Neculce a fost astfel și părtaș la drama care a urmat și a trăit, cu toți contemporanii săi, fiorul acelor zile de învioreare sufletească, în care mișcările și freamătul oștirilor și zăngănitul armelor rusești pe pământul Moldovei, trezise nădejdea mântuirii de sub vitrega stăpânire păgână.

El a fost martor la intrarea lui Petru cel Mare în Iași; la primirea lui în palatul domnesc; la masa pe care a dat-o Domnul

în cinstea împăratului; a închinat și el cu Petru cel Mare un pahar de vin franțuzesc la ospățul pe care împăratul l-a dat în tabăra sa, Domnului și boierilor moldoveni, și în sfârșit, ceea ce este mai important, el a condus pe câmpul de luptă operațiile corpului de armată moldovenesc. Astfel a avut prilejul să cunoască de aproape pe țarul care a deschis o eră nouă în istoria Rusiei și al cărui portret avea să-l zugrăvească așa de sugestiv în opera lui. Descrierea luptei pe care a dat-o în cronica sa este un izvor istoric de care s'au folosit și istoricii ruși pentru epoca lui Petru cel Mare. De altfel, fragmentul a fost pus la îndemâna istoricilor străini încă din 1845, de M. Kogălniceanu, într-o foarte bună traducere franceză.

La un moment dat, împăratul, răslețit cu un mic pâlce de armată de trupul cel mare al oștirii rusești și încolțit de Turcii și Tătari, cheamă pe hatmanul Neculce și-l întreabă dacă cutează, cu 200 de dragoni și 100 de moldoveni, să-l scoată pe el și pe împărăteasa, călări, în Țara Ungurească. Neculce, cumpănind împrejurările, îi arată că este un lucru «prea cu grijă mare a ispiti să nu cadă la vreo primejdie», dar cu bunul lui simț practic izbuteste să-l scape pe împărat din încurcătură. Pornesc călări în toiul nopții, pe întunec, «de nu se vedea nici mâna», pe malul Prutului, pe când coastele dealului și câmpul tot până la Huși erau luminate de focurile Turcilor și ale Tătarilor și, mergând toată noaptea, ajung în zorii zilei să se împreune cu tabăra rusească dela Stănilești. Lupta, începută cu însuflețire, este însă nenorocită pentru creștini, care, copleșiți de numărul mare al Turcilor, sunt în cele din urmă încolțiți și inconjurați. Cu toate stăruințele generalilor nemți, care cereau continuarea războiului și cu toate rugămintele lui Dimitrie Cantemir și a boierilor moldoveni, Petru cel Mare, sfătuit de împărăteasă și de generalii ruși, se vede nevoit să ceară pacea.

Turcii cereau pe Dumitrașco Vodă, dar izvoare rusești ne informează că Petru cel Mare ar fi spus, cu un desăvârșit simț de loialitate, că «mai bine voi ceda Turcilor țara mea până la Cursc, decât pe Principele care, din iubire față de mine, și-a pierdut țara». Turcii stăruind, Rușii le răspund că din războiul dintâiu nu se știe ce s'a făcut, perit-a sau a fugit, că ei bănuiau că a trecut la Turci.

PRIBEGIA. Cu Dimitrie Cantemir, care nu mai avea să se întoarcă niciodată între ai săi, pleacă în pribegie și boierii care-i fuseseră devotați, urmați de popor, între care și hatmanul Neculce. Erau 448 de boieri și slujbași, urmați de 4.000 de oameni din popor, bărbați și femei.

În Rusia, Petru cel Mare dăruiește Moldovenilor puși sub autoritatea lui Dimitrie Cantemir, sate și moșii în regiunea Harcovului. Dar acolo, pe pământ străin, departe de căminurile lor, încep fricțiuni între Domn și boieri. Desamăgit și amărît de prăbușirea planurilor sale, Dimitrie Cantemir își schimbase firea: «Dumitrașco Vodă — ne spune Neculce — nu vrea să țină pe Moldoveni cu dragoste, ca pe niște străini ce și-au lăsat casele și s'au înstrăinat pentru dânsul; el vrea să-i ție mai aspru decât în Moldova, că i se schimbăse firea într'alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte, pre când era beizadea tânăr, în zilele frăține-său Antioh Vodă, încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbia de fiecă, și ușa îi era închisă...».

Neculce nu se putea apoi împăca nici cu vieța din Rusia «unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde le este voia, nici la împărăție, fără ucuz; și ucuz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăției».

Doi ani de zile Neculce a trăit cu amărăciune la Harcov, pe lângă Dimitrie Cantemir, stăruind neconținut să i se îngăduie întoarcerea în țară. În cele din urmă, i se învoește înapoierea la căminul său.

Despărțirea de Dimitrie Cantemir și de boierii moldoveni este înduioșătoare. Domnul, Doamna, boierii, cu toții îl sfătuiesc să mai rămâie, că «nu și-o putea face pace și va pieri de Turci». Domnul se îndatora să intervină pe lângă împărat pentru el; generalul Șeremetiev însuși, cel care condusesse armatele rusești la Stănilești, făgăduia să-i obțină dela Țar sate și moșii, dar Neculce, cuprins de nostalgia țării și de grija copiilor săi pe care-i avea cu sine («... vieța mea îmi era cum era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei la ce vor rămânea...»), stă neclintit în hotărîrea sa. El își ia astfel inima în dinți și, plecând din Harcov, intră în Polonia și ajunge la hotarele Moldovei. Dar aci îl așteptau alte surprize. X

După înfrângerea dela Stănilești, țara fusese dată pe mâna hoardelor de Tătari, care jefuiau, robiau și dădeau foc satelor, încât — zice un act contemporan: «mai <că> era sfârșitul acestui pământ de istov». În acele împrejurări — grăește mai departe actul: «fratele nostru Lupu Vornicul, văzând pieirea noastră a tuturor», înfruntând primejdia, «s'a dus cu capul a mână», în tabăra turcească și a căzut la picioarele Vizirului și ale Hanului tătăresc, cerând iertare pentru țară. Din cronica lui Neculce, știm că, în timpul luptei dela Stănilești, Lupu, presimțind dezastrul, se despărțise de Cantemir, își făcuse o tabără aparte și intrase în legături cu Turcii. Vizirul și Hanul, muștrând pe Lupu pentru hainlăcul țării, se înduplecă, potolesc prada, întorc robii și-l însărcinează pe Lupu cu caimacamia țării. Lupul însă, apucându-se să impileze pe slujitorii și căpitanii ce fuseseră în tabăra Rușilor, este părît la Vizir, care nu eșise încă din Moldova și care, mâniat, poruncește ca Lupul să fie pus în lanțuri și dus la Varna, unde stă închis doi ani. Scăpând din închisoare și întorcându-se în Moldova sub Nicolae Mavrocordat, el se plânge în divanul domnesc că a fost în «mare primejdie de cap» și că toată năpasta lui și a țării a venit din pricina sfetnicilor lui Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce hatmanul și Ștefan Luca Vistierul, «care au fost umblat de au adus pre țarul moschicesc cu oști și au luat și bani de au făcut oaste». Divanul a considerat faptele celor doi pribegi ca viclenie — trădare, cum am zice azi — și, potrivit vechiului drept românesc, moșiile lor au fost confiscate și trecute pe seama domniei, pentru ca apoi să fie dăruite, în parte, lui Lupu, pentru serviciile pe care pretindea că le-a adus țării.

Dela marginea țării unde ajunsesse, Neculce roagă pe Mavrocordat să intervie pentru el la Poartă, ca să obțină firmanul prin care să i se îngăduie întoarcerea în patrie. Domnul intervine, dar Vornicul Lupu, care pusese mâna pe moșiile pribegului, «sta de zi și de noapte de-i făcea împiedicături și turburări despre Turci și despre alții, ca să nu vie în pământul său», ci să piară între străini. Până la obținerea firmanului Neculce, după sfatul Domnului, trimite în țară pe «giupâneasa sa»; dar din pricina lui Lupu, femeia trebuie să «stea tănuită în țară, mai mult prin păduri».

Tocmai se obținuse dela Turci firmanul de iertarea lui Neculce, când Mavrocordat este strămutat în Muntenia, și atunci, prin stăruințele Vornicului Lupu, firmanul se rătăcește. Curând apoi, zărilor se turbură din nou în Moldova: cătane ungurești și ciambururi tătărești pătrund în țară și o pradă, iar pe urma lor se întinde foamea și ciurma.

Abia peste 7 ani se ivesc împrejurări mai prielnice pentru întoarcerea lui Neculce, și este într'adevăr mișcător să vezi cum, în contrast cu răutatea și lăcomia hapsânului său coleg de divan, Neculce găsește un ocrotitor statornic în Domnul străin de pământul țării, Nicolae Mavrocordat. Iată cu ce bună-tate sufletească răspunde el la un răvaș al pribegului, în 9 Iunie 1719:

«Cinstiului și al nostru priiaten, dă bine voituriu, dumnealui «Hatmanul, dela Dumnezeu sănătate pohtim dumitale. Priete-

«neasca scrisoarea dumitale, încă fiind pe cale, o am luat...
 «scrisele toate le-am înțeles... iar acum nu lipsim a încredința
 «pre dumneata ca să știi că te avem pre dumneata în dragostea
 «noastră, și, cu ce s'ar putea spre folosul dumitale nu vom lipsi,
 «fiindu-ne milă dă streinătatea dumitale. Că și în domnia noastră
 «dintâiu, n'ai fost uitat dumneata de noi, ci încă și ferman atunce
 «am fost scos dela stăpâni, ca să vii dumneata în patria dumi-
 «tale. Și acel ferman au fost la Iamandi și ne mirăm cum n'au
 «venit la mâna dumitale — [motivele le cunoaștem acum].
 «Despre părțile acele orice s'ar înol, pohtim pe dumneata să nu
 «lipsești a ne înștiința...».

INTOARCEREA ÎN MOLDOVA. Cu sprijinul lui Nicolae Mavrocordat, care domnea atunci în Muntenia și cu ajutorul lui Mihail Racoviță, noul Domn al Moldovei, Ioan Neculce, după o pribegie de 9 ani de zile, se poate întoarce în sfârșit la căminul părintesc, în 1720, și are atunci în divanul domnesc un lung proces cu văduva Vornicului Lupu și cu fiul acestora, Iordache Vel Căpitan de Codru, pentru redobândirea moșiilor răpite. Din fericire, au răsbătut până la noi actele procesului, care luminează în chip neașteptat nu numai un colț din vechea vieță juridică a Moldovei, ci și o latură din personalitatea cronicarului, întrucât actele reproduc pe larg apărarea lui în divanul domnesc.

Neculce începe prin a spulbera învinuirea ce i se adusese în lipsă și care dăinuia încă la sosirea lui, că el ar fi adus pe Ruși în Moldova. Nu putea «fi el harnic» și nici «Dumitrașco Vodă să ridice împărăția Moscului» asupra Porții, ci războiul între Ruși și Turci izbucnise cu două-trei săptămâni mai înainte de intrarea lui Dumitrașco Vodă în scaun, din pricina lui Carol al XII-lea, fugit atunci la Tighina. În ce privește învinuirea că el și cumnatul său au sfătuit pe Cantemir să se închine lui Petru cel Mare, «dumnealor — spune actul — deteră samă cu frica lui Dumnezeu, cum ei nu l-au sfătuit, nici l-au îndemnat să se închine, numai slugi au fost; n'au putut taina lui, după ce au văzut-o, să o vădească». «Eu taina stăpânului — spune el și în cronică — căruia i-am mâncat pită, n'am putut-o descoperi, uitându-mă la Sfânta Scriptură». Dar — adaogă el mai de parte, în apărarea sa — «toată boierimea au fost bucuroși Muscalilor și greșiți Porții». Când Luca Vistiernicul s'a dus cu cărți dela Dimitrie Cantemir la Petru cel Mare, a găsit acolo soli trimiși mai dinainte de boieri, fără știrea lui Dumitrașco Vodă și, zicând acestea, Neculce scoate «un vrv de cărți» ale Sfinției Sale Părintelui Mitropolitului, chir Ghedeon, ale lui Antohi Hatman și ale lui Savin Banul și ale altor mulți, toți chemând pe Ruși cu «înbunături deșerte». Insuși Vornicul Lupu, care pretindea că a rămas singur credincios Porții, «când au început a trece Vizirul Dunărea în această parte, îndată au repezit la împăratul Moscului de i-au dat de știre, cum că Vizirul trece Dunărea... Dacă au fost dumnealui drept Porții, pentru căci «ce» au dat știre Moscalilor că trec Turcii Dunărea? Nu-i adevărat apoi că Lupul s'a dus cu «capul a mână» la Vizir pentru țară, ci a fost adus cu sila, iar dacă pe urmă a fost dus în lanțuri la Varna, aceasta s'a întâmplat din pricina lăcomiei lui. Și răspunzând acestea — spune conceptul procesului — «dumnealui Ion Hatmanul cu glas mare — mai exact ar fi fost: mișcat — înaintea noastră și a tot sfatului nostru, cu blăstăm au grăit, de-l va lua Sfinție Sa Părintele Mitropolitul și cu toți boierii sfatului nostru asupra sufletelor lor, precum este numai el singur vinovat... și alții nici au fost bucuroși, nici au fost amestecați, nici sânt vinovați; atunce nu numai de Boian (satul lui Neculce) să fie el păgubaș, ci și de vieță să fie pierdut».

Aceste cuvinte ale pribegului, care trecuse prin atâtea suferințe, au făcut o adâncă impresie și au trezit în sufletele colegilor săi de odinioară, înfundați cu propriile lor «cărți», amintirile trecutului și conștiința dreptății. Și atunci — încheie actul —

51
XII
ACADDCMIA
1755
ROMANIA
Handwritten text in Cyrillic script, likely a transcription of the original document's content.

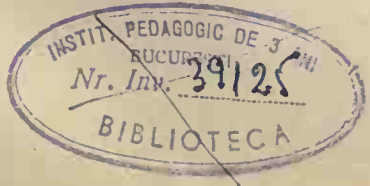
Un act scris și semnat de « Ion <Neculce> biv vornic ».

«Sfinția Sa Părintele Mitropolitul și toți boierii sfatului îndată ș'au mărturisit înaintea noastră cum toți au fost vinovați și amestecați și bucuroși Moscalilor și greșiți prea luminatei Porți, niciunul nu s'au cutezat să-l ia cu sufletele sale». Domnul însuși, deși Iordachi Lupu Costachi îi era rudă — căci, se spune în același act că ținea în căsătorie «o nepoată de frate» — totuși, mărturisește în hotărîrea sa, că: «el, care a fost de trei ori Domn din vreré lui Dumnezeu», n'a pomenit «să ia Domnul moșiile altor boieri să le dea altora, fără de vină». Astfel se recunoaște în divanul domnesc nevinovăția lui Neculce și este repus în drepturile sale.

Cronicarul avea atunci 48 de ani. Cariera lui politică nu era încă încheiată. În 1727, Neculce făcea parte din divanul lui Grigore Ghica Vodă, ca vel vornic al țării de jos — dregătorie pe care o avusese mai înainte și Grigore Ureche. Legăturile dintre el și Domn erau așa de prietenești încât, în 1733, el primește pe Domn, ca oaspe, la moșia sa, Prigoreni din ținutul Dorohoiului. În a doua domnie a lui Grigore Ghica, Neculce, înaintat în vârstă — avea peste 60 de ani — este numit judecător în Iași împreună cu boierii cei mari «la toate trebile și judecățile să fie nelipsiți». Totuși suferințele nu i-au fost cruțate nici la bătrânețe. În 1740, pe timpul intrării Rușilor în țară, rămânând în Iași împreună cu copiii săi, a fost prît de «ciocoi și alți neprieteni», Domnului Grigore Ghica, care l-a închis câteva zile, dar pe urmă, convingându-se de nevinovăția lui, l-a pus în libertate.

A murit între 25 Februarie 1745 și 12 Ianuarie 1746, în vârstă de 73 de ani.

500564

CRONICA LUI ION NECULCE

Vieța lui Ion Neculce e plină de elemente dramatice în întorsăturile ei neașteptate: aci caimacam de Domn, conducând în Iași treburile țării, în vreme ce Domnul se afla cu boierii la Nistru; aci silit — în cumpăna morții — să încalce repede și să fugă în Polonia; aci mare hatman al Moldovei, închinând cu Petru cel Mare la masă și conducând apoi pe câmpul de luptă armata moldovenească; aci pribeag în suita lui Dimitrie Cantemir prin Sudul Rusiei; aci la granițele țării, gata să treacă Nistrul și să-și revadă plaiurile părintești; aci din nou amărit, văzând că i se închid 9 ani, drumurile întoarcerii în țară și că moșiile îi sunt răpite. Rareori o vieță omenească a cunoscut drumuri atât de întortochiate cu sușuri și coborișuri neașteptate, cu bucurii și satisfacții scurte și cu suferințe îndelungate. Dar toate aceste reversuri ale soartei, dacă i-au măcinat iluziile tinereții, în schimb i-au întărit și lărgit personalitatea, căci nimic nu desfundă mai bine puterile care zac latent în adâncul sufletului, decât ciocnirile continue cu realitățile vieții. Reintrând în Moldova la vârsta de 50 de ani, după o vieță svânturată, Ion Neculce era un om format, cu o bogată experiență a lumii și cu o largă înțelegere a celor omenești.

Târziu, după pragul a 60 de ani de vieță, când patimile s'au domolit și s'au așezat la adânc, ca mărul pe prundișul unei ape limpezi, fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir s'a apucat să scrie «cele câte s'au tîmplat în vieța» sa și pentru care n'avea nevoie de istoric străin, căci erau scrise în inima lui. În precuvântarea cronicii, Neculce ne spune că este biv vel vornic — adică fost mare vornic al țării de sus. Neculce a ajuns vornic mare la 1731—1733, în domnia lui Grigore Ghica. Dacă el semnează «fost mare vornic», urmează că a scris cronica după 1733, adică după vârsta de 61 de ani.

N. Iorga a adunat, în *Istoria literaturii românești*, volumul II, toate datele din cronica lui Neculce, în care bătrânul boier face aluzie la vieța sa și care pot servi ca puncte de sprijin pentru datarea operei. Din toate reese că Neculce și-a scris cronica după 1733 și că până în ultimii ani ai vieții, mâna tremurândă așternea pe hârtie, pentru urmași, letopisețul țării. Povestind, la vârsta de 66 de ani, purcederea Domnului Grigore Ghica la Nistru, ca să ridice puștele pe care le îngropase Muscalii și să le ducă la Tighina, el adaugă: «Aceste toate s'au lucrat într'acest an, dela Noemvrie la veleat 7246 (1738) pân la istovul lui Noemvrie la veleat 7247 (1739), și ce s'a mai lucra, s'a scrie la rândul său». Reluând, după un scurt răgaz, pana, el continuă imediat: «Iară acum am început a scrie că în anul 7247, după ce au mers Grigore Vodă în Iași, ciurma s'au mai potolit». Il surprindem deci pe bătrânul cronicar, așezat la masa lui de scris, în liniștea patriarhală a moșiei sale, înmuind pana în cerneală ca să însemne cronica zilei. Astfel a scris până la capăt; ultimele rânduri sunt din 20 Iulie 1743: urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat. Doi ani mai târziu, Neculce închidea ochii pentru totdeauna.

Cronica lui Neculce cuprinde istoria Moldovei dela Dabija Vodă (1661), de unde o părăsise Miron Costin, până la 1743; un răstimp de 82 de ani.

Asupra izvoarelor, cronicarul însuși ne dă următoarele indicații:

«Iară dela Dabija Vodă înainte îndemnatu-m'am și eu Ioan Neculcea biv vel vornic de țara de sus a scriere întru pomenirea Domnilor: însă până la Duca Vodă cel Bătrân, l-am scris de pe niște izvoade ce am aflat la unii și alții și din auzitele celor bătrâni boieri, [Izvoadele sunt, după cum s'a văzut, p. 177—179, letopisețul lui Damian-Dubău] iară dela Duca Vodă cel Bătrân înainte, continuă Neculce, până la domnia lui Ioan Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce am scris singur dintru a mea știință, câte s'au tîmplat de au fost în vieța mea».

Așezându-se să scrie, ca un moșneag înțelept și sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca «frații săi cetitori» să știe «a se ferire de primejdii», Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospețimea lor. Timpul ștersese mărunțișurile vieții, lipsite de interes, dar icoanele și pășaniile care-l impresionaseră mai puternic, se desprind din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicii lui Miron Costin, înfățișează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldovenești: epoca de prăbușire a domniilor moldovenești și începuturile domniilor fanariote. În deslănțuirea războaielor crâncene dintre creștini — Germani, Poloni și Ruși — de o parte și Turci de altă parte, domniile moldovenești cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigă, de decădere națională, de umilință deprimantă, pe care le simțim din tablourile sumbre pe care ni le înfățișează cronicarul. Iată bunăoară într'un loc pe Domnul Moldovei și pe cel al Țării Românești chemați la sfat în cortul pașei la Hotin, pentru ca Pașa să răcnească la ei și să «scoată hangerul ca să-i lovească». Iată într'alt loc, pe Antonie Vodă, care a făcut mult bine țării, închis și chinuit de Turci în temniță «și l-au bătut și l-au căznit în fel de fel de cazne; până și tulpanuri subțiri îl făcea de înghițea și apoi le trăgea înapoi, de-i scotea mațele pe gură. Și l-au făcut de au dat o mie de pungi» ca să scape. Și «după ce l-au slobozit Turcii și s'au apropiat de casă, și numai ce au văzut că-i arde și casa». Uneori tragicul se împletește cu comical ca în dramele shakespeareiene. Boierii munteni, plângându-se vizirului împotriva lui Grigore Ghica, în timp ce acesta «după perdeaua vizirului asculta toate. Și vizirul zisu-le-a: Alegeți-vă un domn dintre voi, pe cine vă va plăcea și veniți mâine dimineață să vi-l fac». Când a doua zi boierii se duc cu Drăghici Cantacuzino, fratele lui Șerban, în frunte, la vizir «să-l îmbrace cu caftan și au intrat în casă, la vizirul», rămân încremeniți. Vizirul le scoate înainte pe Grigore Ghica căftănit.

Rareori într'un tablou sumbru din aceste vremuri pătrunde o rază de soare, ca atunci când ne înfățișează pe Iliș, feciorul lui Alexandru Vodă — care murise «sărac și la mare lipsă și cu datorii multe» — mergând pe ulițele Constantinopolului, «după oasele tatâne-său, la îngropare, cu multă grijă și frică de datornicii tatâne-său, să nu-l prinză, să-l închiză». Este deodată ridicat și dus, fără să știe de ce și unde («foarte rău să spăriesă»), «la saraiu, de l-au îmbrăcat împăratul cu caftan de domnie, de l-au pus domn în locul Ducăi-Vodă». Iată-l mai departe și pe Duca, în a doua domnie, după ce gătitise podul peste Nistru și «aștepta pentru slujba adusă oștirilor turcești să fie răsplătit cu caftan domnesc, că este ridicat pe sus, la un semn al împăratului, și l-au dus de l-au închis la baș-ceauș». «Atunci s'au văzut Duca Vodă că este mazil... și l-au bătut împărăția și au cheltuit mulți bani și era să piară». Dramele de domnie se împletesc cu suferințele și durerile țării în scene de un realism crud. Scena în care ne înfățișează pe Duca Vodă, când după ce a stors țara pentru a plăti biruri turcești, este ridicat de Poloni și dus — pentru totdeauna — pe drumul exilului, impresionează cu atât mai puternic, cu cât este mai concis povestită; dus «într'o sanie cu doi cai unul alb și unul murg¹ și cu hamuri de teiu, ca vai de dânsul! Ocări și sudălmi, de auzea cu urechile. Și agiungând spre Suceava la un sat, au poftit pușintel lapte să mănânce iar femeia, gazda, l-au răspuns: N'avem lapte să-ți dăm, că au mâncat Duca Vodă vacile din țară. De l-ar mânca viermii iadului cei neadormiți! Că nu știa femeia aceea că este

¹ Pentru a simți puterea acestei imagini a desperecherii cailor, trebuie să ne transpunem în epocă și în sufletul cronicarului latifundiar, care primise, în dotă, o herghelie de cai.

el singur Duca Vodă! Iar Duca Vodă, dacă au auzit așa, au început a suspinare și a plânge cu amar ».

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mișcare, ca de pildă, aceea a răsvăririi poporului împotriva Grecilor, în care cronicarul vedește și un deosebit simț pentru psihologia maselor și un rar dar de a evoca.

Ura norodului revoltat împotriva Grecilor cu prilejul mazilirii lui Dumitrașco Cantacuzino, când târgul întreg se strănsese la curtea domnească și, cățărât pe ziduri, huia, aruncând cu pietre și cu bețe, este admirabil conturată într'un episod final. Gloată umpluse ulițele Iașului și fremăta de indignare. În acest vălmășag, Fliondor Armașul surprinde la gazdă pe un grec, Mavrodin Paharnicul, pe care prinsese ciudă poporul și — povestește Neculce: — «L-au bătut și l-au desbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeșa, și l-au pus pe un cal, îndărăt, cu fața spre coada calului, și-i dedese coada în mâini de o ținea în loc de frâu, și-l ducea prin mijlocul târgului la Copou, la primblare, și-l privea tot norodul ziua amiază zi mare, și-i ziceau feciorii ce-l duceau: «Zii, Grece, cal murg la fântâna Bordii». Iară el nu putea zice cal murg la fântâna Bordii, ce zicea: «Alogo¹ murgo sto² funtina Bordii». Iară slugile lui Fliondor îi dau palme și-i ziceau: «Zii, Grece, bine, nu zice așa!». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut ».

Miezul istorisirii lui Neculce îl formează însă domnia lui Dimitrie Cantemir. Deși din 83 de ani cât îmbrățișează cronica, domnia lui D. Cantemir n'a durat decât 9 luni, totuși în economia operei ea ocupă a șasea parte din întreg.

După vremurile «de cumpănă mare» pentru pământul românesc, pe care le-a înfățișat în toată dramatica lor încordare Miron Costin, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir păru, un moment, că deschide o epocă nouă. Până la el, Turcii, care pusese un picior în Buda și un altul în cetățile polone dela granița de Sud, păreau că sunt de neînfrânt prin strașnica lor organizare militară. Dar victoriile câștigate sub zidurile Vienei, dădură avânt nou creștinilor și Turcii păreau că apucă pe panta decăderii și a prăbușirii finale. Aceste evenimente aduc o însemnare și în viața românească.

Românii — până atunci târâți cu sila pe câmpurile de luptă după steagurile turcești, apăsați de biruri grele și istovitoare, îngroziți la fiecare clipă de șovăială de ciambururile tătărești, care așteptau la Nistru porunca din Stambul pentru a încăleca și a se respira în țară după pradă, robi și părjol — Românii, zic, răsufiau acum mai liniștiți. Triumful creștinătății părea că aduce și desrobirea lor din vechile capitulații.

La această răscură de drum în istoria românească, apare personalitatea lui Dimitrie Cantemir, care trăise o tinerețe întregă în mediul Constantinopolului. El văzuse cu ochii dezastrul Turcilor, aflase de strălucitele campanii ale lui Petru cel Mare și, înainte de a se înscăuna în Moldova, intrase în legături cu Țarul, prin contele Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol.

Cu Dimitrie Cantemir era însă aproape toată boierimea Moldovei, după cum am spus. Răspunsul boierilor, când D. Cantemir le comunică pactul cu Muscalii: «Bine ai făcut Măria Ta...», dovedește că Domnul era în acord cu instinctul poporului său și cu năzuințele spre liberarea de sub capitulațiile păgânilor. Scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir a fost astfel ca un fulger în furtuna vremurilor. Un strigăt de desnădejde al unui popor oprimat care tânjia după libertate. Dar nenorocita luptă dela Stănilești a spulberat toate iluziile și a nimicit, pentru multă vreme, aspirațiile spre libertate.

¹ ἄλογοσ (δ), în greaca modernă — cal.

² στὸ în greacă — la.

Mișcătoarea dramă, pe scena căreia apar cele mai mari personalități ale veacului al XVII-lea din răsăritul european: Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Dimitrie Cantemir — dramă care a pus capăt domniilor pământene în Moldova — este înfățișată de Neculce pe larg și cu toate acele detalii, care alcătuiesc coloritul specific al vremii.

Iată, mai întâiu, portretul lui Dimitrie Cantemir, care, în tinerețe se arătase «nerebdător, mâniaș, zlobiv la beție» încât îi ieșise «numele de om rău», dar, care, căpătând domnia «știu să-și piarză numele cel rău căci — spune Neculce — doară mai la vârstă venise, au doară chivernisise vieța lui unde nu era pace, că așa se arăta de bun și de blând, că tuturor le era ușile deschise, și nemăreț, de vorovea cu toți copiii, încât începușeră toți a se lipi de el și a-l lauda ».

Tot astfel, în câteva linii concise, dar admirabil prinse, este schițat și portretul lui Petru cel Mare:

«Impăratul era un om mare, mai înalt decât toți oamenii, iară nu gros, rotund la față și cam smad, oacheș și cam arunca câte o dată din cap fluturând și nu cu mărime multă și cu poahă vală mare ca alți monarhi și umbla de multe ori ca un om de rând pe jos, fără alai, numai cu două trei slugi ».

Întâlnirea lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir și înfrățirea Rușilor cu Moldovenii, care vedeau în vecinii ortodocși dela nord, mântuirea patriei lor, este înfățișată viu, cu toate notele ei pitorești care făcuseră senzație pe timpul acela:

«Iară atâta dragoste arăta împăratul către Dumitrașco Vodă, unde văzuse că s'au închinat de bună voie lui, că să tindea cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pre un fiu al său ».

La masa pe care Cantemir a dat-o în cinstea împăratului în «casa cea mare» din curtea domnească, împăratul n'a vrut să șadă cu niciun chip în capul mesei, «ce au șezut în scaun, lângă masă, iar în capul mesei au pus pre Dumitrașco Vodă... și se veseleau prea frumos cu vin de Cotnari și laudau vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mirau cum spre partea lor nu se face vin cu pelin așa bun». Povestind astfel intimitatea mesenilor, Neculce nu uită să adauge că «după ce s'au sculat dela masă, au venit și boierii țării de s'au împreunat cu împăratul, și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un pahar de vin ».

Neculce povestește apoi pe larg, cu amănunte interesante, cinstea cu care Petru cel Mare a primit pe Dimitrie Cantemir și boierii moldoveni în tabăra dela Prut, în ajunul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Oastea era înșirată de jur împrejur și, după ce Mitropolitul Ghedeon a slujit liturghie, Rușii au început să sloboadă tunurile — 52 la număr — unul câte unul, toate pe rând; după aceea a venit rândul dragonilor, cari erau înșirați pe 5 rânduri și cari au început «a slobozire flintele, însă nu totdeodată, ce începuse a slobozi deoparte, mergând focul, slobozind din om în om împregiur, ca și cum ar merge fulgerul». De acolo au trecut la conacul împăratului, unde se aflau întinse vreo 5—6 corturi, iar sub corturi se afla întinsă, pe iarbă verde, masa, dar — ne spune Neculce — se săpase și «șanț pentru slobozitul picioarelor în jos». Și s'au așezat acolo la masă împăratul și cu Dimitrie Cantemir și cu toți generalii, brigadirii, polcovnicii, căpitanii și boierii «moschicești», între care erau încadrați și cei 15 boieri ai Moldovei, «toți de-a-rândul, cineș după cinstea și boieria sa »:

«...Și era într'o Miercuri — continuă Neculce — și au mâncat tot carne pentru libovul împăratului creștinesc și i-au cinstit împăratul prea bine și frumos și mai pre urmă ne-au închinat singur împăratul cu niște vin a lui dela Franțuji, care îndată cum au băut, cum au mărmurit toți de beți, bând

Cantemir
drum
- potu

Petru cel Mare
- P. cel

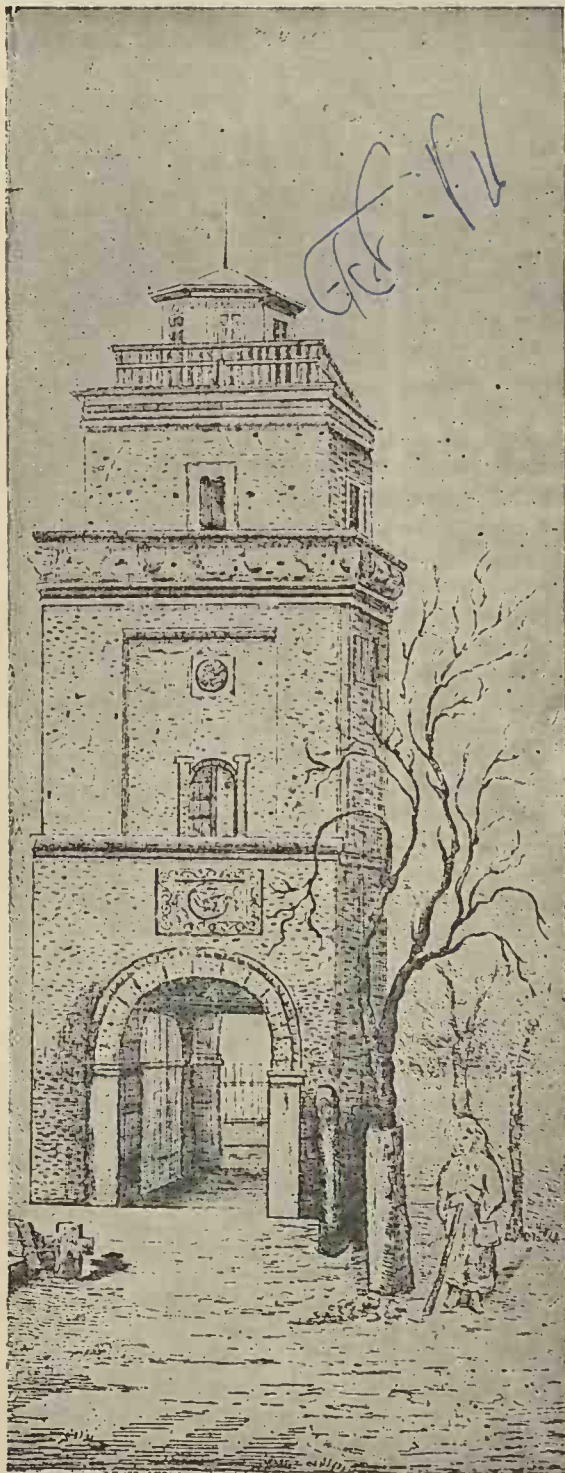
prețu
D. Cantemir
- P. cel

Drumul lui
Cantemir

« de acel vin și n'au mai știut cum au dormit într'acea noapte și Domnul și boierii ».

Dar, după vinul acesta al Rușilor, care le-a vrăjit mințile, Domnul și boierii aveau să se trezească în curând înaintea teribilei realități.

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mișcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oștire moldovenească, atent la toate mișcărilor și la toate situațiile, prinzând din învâlmășeala multumilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur și culoare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta dela Stănilești este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaționale. Dela deschiderea ostilităților

Turnul Colțel, zidit după tradiție, de soldații lui Carol al XII. Azi dărâmat.

cu rășcoala mahalalelor și a slujitorilor din casele boierești împotriva Turcilor din Iași (tăierea neguțătorilor și spargerea prăvăliilor: « băcăliile sta vărsate pe ulițe de era sătui și copiii; strafide, smochine, alune- era destule pre la toate babele ») până la tragicul act final când Moldovenii, văzând din obuzul rusesc Tătarii încărcăți de pradă, se « slobozea asupra lor, ca să-și scoată robii » și când « ghinărarul Șeremet » îi împiedica « să se bată cu Tătarii, că ei au făcut pace » cu ei, spre desnădejdea Moldovenilor (« Deci Moldovenii au început a strigare și a-l blăstemare și a zicere cum n'or merge ei să se bată, că ei își văd părinții și femeile și feciorii lor robi la Tătari, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema ») — dela început până la căpat, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mișcărilor și toată zarva luptei defilează ca într'un film colorat sub ochii cititorului: dispozitivul de bătăe al armatelor creștine, tactica de luptă a Rușilor și a Turcilor, erorile de strategie comise și viclenia lui Lupu Costachi care se înțelese pe ascuns cu Turcii; desfășurarea atacului, bravura « gheneralului neamț Vitman, care a căzut răpus de o « pușcă turcească », pe când își îmbărbăta grenadierii la atac; împresurarea armatei creștine; inflămânzirea Rușilor; tatonările păcii; stăruințele depuse de ghenearii nemți, de Dumitrașco Vodă și de boierii moldoveni pe lângă țar ca să continue lupta; condițiile păcii, acceptarea lor — și, în sfârșit, exilul Moldovenilor.

Lui Neculce nu-i scapă niciunul din acele amănunte care însuflețesc narațiunea și câștigă interesul cititorului. Astfel, povestind acele zile de frământări, când Dimitrie Cantemir, prin legământul încheiat în scris cu Țarul — și boierii săi — erau convinși că au croit un drum nou Moldovei și au asigurat viitorul dinastic al familiei, privirea iscoditoare a bătrânului cronicar reinprospătează un mic incident, nebăgat în seamă la început, dar care a fost ca o prevestire fatală a celor ce aveau să se întâmple. Era după sosirea oștirilor rusești la Prut. Cantemir îndemna pe feldmareșalul Șeremetev să scrie « o carte » în limba turcească Sultanului, că se închină Porții și el și tot Bugeacul. Și atunci Șeremetev, gândind că nu e rea ideea lui Cantemir, a pus pe un copil al lui, care știa bine turcește, să scrie. Cantemir însă, neavând încredere în cunoștințele de limba turcească ale copilului, a zis să scrie întâiu « pre o țidulă mică » vreo două rânduri, să vadă cum scrie...

« ...Iară acel copil — povestește Neculce — fiind telpiz bun, « au scris pre o țidulă așa că: « Nu este mai mare blestemat în lume decât omul, cela ce are o fărâma de pâne în mână și o leapădă pre aceea și cearcă să aște alta mai mare », și a dat-o lui Dumitrașco Vodă; iară Dumitrașco Vodă cetind, au zis « copilului: « Hia gidi cahpolu » și n'au mai spus lui Șeremet ce au « scris copilul, fiindu-i rușine; numai ce au zis că au putut scrie ».

Prăbușirea lui Dimitrie Cantemir care, după ce se sbătuse să facă a se recunoaște pentru familia lui dreptul la tron, își vede, după lupta dela Stănilești, soția și copiii în primejdia de a cădea în mâna Turcilor, este înfățișată și ea cu încordare.

Neculce și alți boieri îl sfătuiseră să nu-și lase Doamna în Iași, ci să o trimită la Hotin sau la Camenița, dar Dimitrie Cantemir, sigur în isbânda Rușilor, le-a răspuns mâniat că: « să-și ia el muierea, de se teme, și să o trimită unde i-i voia, dar el pre Doamna din Iași n'a clăti-o nicăeri ». După ce a văzut înfrângerea dela Stănilești și a văzut că Turcii au înconjurat obuzul, gândind la ai săi, care rămăseseră în Iași, s'a speriat « și plângea și întreba în toată oastea cine s'ar afla un voinic să iasă pre furii să se sloboadă la Iași să deie știre Doamnei să fugă... și nime nu cuteza să se apuce să meargă. Apoi Dumitrașco Vodă, văzând că nu se găsește nime, se ispitea el singur să meargă și cu Brahă Căpitan de darabani, și își găsise și cealmale și haine turcești, să se îmbrace și să iasă noaptea din obuz, să intre în oastea turcească, că doară ar putea străbate la Iași, la Doamnă-

sa, să o iee și să fugă». Norocul lui a fost însă că Muscalii nu lăsau pe nimeni să iasă din tabără fără ucaz, și că Petru cel Mare n'a voit să-i dea ucazul, temându-se, cu drept cuvânt, să nu cadă în mâna Turcilor și să fie omorât.

Figura romantică a regelui Carol al XII-lea apare și ca fugar, prinsă însă în trăsăturile ei caracteristice: curajul și cavalerismul. Lupta dela Tighina e ca un mic fragment de chanson de geste. Pașa dela Tighina, care primise poruncă dela Țarigrad ca să-l scoată din Basarabia, de nu cu voie, atunci cu silă, neavând încotro, înconjurase cu ieniceri casele dela Varnița unde se afla regele. Carol al XII-lea refuză să părăsească conacul, mobilizează garnizoana suedeză și deschide focul. Nici chiar după ce Turcii au dat foc conacului, regele, ca un adevărat paladin medieval, nu se predă. Abia după ce a omorât câțiva ieniceri și după ce a fost el însuși rănit, a căzut prins.

Neculce are un mare talent de povestitor; știe să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiecă situație și să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalități pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecția hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieții, de care am vorbit mai sus, se vedește și în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calități sufletești sau trăsături fizice, cât mișcarea. Portretul lui Petru-cel-Mare, pe care l-am reprodus mai sus, capătă viață proprie tocmai prin prinderea ticului: «cam arunca câte odată din cap fluturând», și prin acțiune: «umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... și atâta dragoste arăta... către Dumitrașco Vodă...», că se tindea cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său».

Dela început ne captează interesul prin trăsăturile simple, dar precise, în care prinde icoana Domnului Dabija Vodă, ridicat din boierimea putneană și care ținea cu îndărătnicie la obiceiurile patriarhale apucate din bătrâni. Două apucături ale lui sunt suficiente ca să-l individualizeze în ceea ce firea lui avea mai caracteristic. Bea vinul — ne spune Neculce «mai mult din oală roșie decât din pahar de cristal, zicând că-i mai dulce vinul din oală decât din pahar». Apoi «mai avea obiceiul, când ședea la masă și vedea niscaiva oameni săraci, dvorind prin ogradă», trimitea «câte două — trei blide de bucate din masa lui și pâine și vin și le trimitea acelor oameni, de mâncau în ogradă». Și spunea boierilor care priveau aceasta nedumiriți: «de mult or fi dvorind ei și or fi flămânzit, neavând de cheltuială».

Caracterul orgolios al Domniței Maria, fiica lui Brâncoveanu și soția lui Constantin Duca Vodă — un adolescent de abia 20 de ani — este bine fixat cu un surâs de ironie într-o atitudine din timpul mazălirii. Plecând cu 5 slujitori și cu mult calabalac spre Țarigrad, prin fața norodului care îi blestema soțul pentru birurile puse, «fata Brâncoveanului Vodă, fiind tânără și desmerdată de tată-său, se bocea în gura mare muntenește, de zicea: «Aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă din București până în Țarigrad și zeu nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt».

În această înfățișare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, svâcnește adesea în sfaturi înțelepte pe care le oferă cu duioșie comunicativă, din prisosul unei vieți bogate în experiențe, ori de câte ori se ivește prilejul, «iubiților săi cititori tineri» sau «fraților săi Moldoveni»: «Ce fraților Moldoveni, rogu-vă să luați aminte — își încheie el povestea amarului zilelor de exil — să vă învățați și să vă păziți. Oricât îi fi în cinste la vreun Domn, bine este să-i slujești cu dreptate, că și dela Dumnezeu

ai plată. Iară cu domnul niciodată să nu pribegești, măcar cum ar hi. Și nu numai în țară străină, ce nici în Țarigrad cu dânsul să nu mergi, fiind în țară Moldovan, ce să-i slujești în țara ta, căci străinii caută numai pre domn să-l miluiască și să-l cinstească și iară pre boierii ce sânt pribegi cu domnul într'o nimică sânt... Și apoi domnul se visează că este tot puternic ca la țara lui, când este domn... și nu socotește slujba ce i-au făcut, că s'au înstreinat, ce nimică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca sâninul cerului și ca încetul mării; acum este sânin și se face nour, acum este marea lină și se face furtună»; sau povestind grija după familiile lăsate în Iași, când au simțit că frontul rusesc dela Prut se clatină:

«Rugăm pre dumneavoastră, iubiților cetitori tineri, să luați «sama acestei scrisori, că de s'ar tâmpla vreodată să mai vie «niște lucruri ca aceste în țara noastră a Moldovii să vă știți «chivernisi, să nu pășiți și voi ca noi» etc.

Alteori, sufletul său, sub povara amintirilor, îndurerat de decăderea Moldovei sale, se revarsă într'un lirism mișcător, care ne prevestește ceva din arta lui Sadoveanu. Zugrăvind, în trăsături dinamice, dar expresive, figura bătrânului Dumitrașco Cantacuzino, de un realism impresionant prin contrastul dintre meremeturile disgrațioase ale senilității, «care de bătrân ce era, dinți în gură nu avea, dimineața îi înleca de-i punea în gură, iară seara îi desleca cu uncrop» și pasiunea vicioasă a tinereții, căci își lăsase soția la Țarigrad și trăia în Iași cu Anița, fiica unei rachierite de pe Podul Vechiu, «și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol... și o trimitea cu careta domnească, cu seimeni și cu vornici și cu comiși, ziua amiaza mare, pe uliță, la feredeu și pe la mănăstiri... și făcea și pre boieri de-și trimiteau giupăneșele cu dansa», — sufletul îndurerat al cronicarului isbucnește într'un oftat adânc, în care se revarsă din plin toată indignarea lui și a bătrânilor de seama sa, împotriva decăderii vieții sociale a vremurilor noi:

«Oh! Oh! Oh! Săracă țeară a Moldovei, ce nenorocire de «stăpâni ca acesta ai avut? Ce sorți de vieță ți-au căzut! Cum «au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea «spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Mol- «dovă! Și din vreme în vreme tot s'au mai adaos spurcatele «obiceiuri».

Asemenea accente lirice, care dau pe față patriotismul sincer al lui Neculce, se regăsesc adesea în cursul narațiunii sale.

O SEAMĂ DE CUVINTE. La începutul letopisețului său, Neculce a adăogat: «O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisețe nu sunt scrise». E o serie de 42 legende istorice: despre altarul mănăstirii Putna, despre mama lui Ștefan cel Mare și Daniil Sibastru, despre Petru Rareș ca pescar, despre Alexandru Lăpușneanu, Despot Vodă și mulți alții, legende pe care Neculce nu le-a prins în urzeala croniceii, ci le-a strâns laolaltă, pentru că, zice el: «Cine va vrea să le creadă bine va fi, iară cine nu le va crede, iarăși bine va fi; cine cum îi va fi voia, așa va face».

Câteva din aceste legende sunt simple transcrieri de note istorice ca de pildă nr. 21: genealogia, fraților Nicolae și Constantin Mavrocordat, sau nr. 27: căderea lui Vasile Lupu, povestită pe larg de Miron Costin. Altele au un sâmbure de adevăr, prelucrat poate de imaginația populară, ca de ex. legenda nr. 5 cu originea neamului Movileștilor și cu aprodul Țurice, care în lupta dela Șcheia, văzând că a căzut calul cu Ștefan Vodă a oferit Domnului calul său. «Și nu putea în grabă încăleca Ștefan Vodă, fiind om mic. Și au zis Țurice Aprodul: «Doamne, eu mă voi face o moviliță și vino de te sue pe mine și încăleacă». Și s'au suit pe dânsul Ștefan Vodă și au încălecat pre cal. Și au zis atuncea Ștefan Vodă: «Sărațe Țurice, de oi scăpa eu și

tu, atuncea ți-ei schimba numele din Purice, Movilă ». Purice din această anecdotă istorică nu este legendar, ci este o figură istorică, amintită și în cronică scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare, în versiunea germană a lui Hartmann Schedel, din 1502.

Altele sunt împrumutate din cronicarii străini, ca de ex. nr. 16, cu legenda începuturilor umile ale lui Despot Vodă, care au fost slugă la Despot cel Mare în Veneția și care, la moartea stăpânului său, ar fi luat « scrisorile și hrîsovlul cel de la Carol împăratul nemțesc și cu acele scrisori au făcut meșterșug, de au agiuns de au fost domn ». Sursa acestei legende, relatată și de Grigore Ureche, este cronică polonă a lui Alexandru Guagnin¹.

Dar sunt și legende care par să fie teme folklorice. Legenda sa, *Dumbrava Roșie*, are, precum a arătat Bogrea, o paralelă în folklorul rus, unde este pusă pe seama cnezului Smolenskului, Roman, care prinzând mulți robi Lituani, « i-au înjugat în plug și ca cu niște boi au arat în jurul Chievului »². Într'un interesant articol publicat în *Cercetări Literare* V, (1943, p. 65 și urm.) d-na Laetiția Cartoian-Turdeanu a precizat că tema Mama lui Ștefan cel Mare, cântată în secolul al XIX-lea de Asachi, Hrisoverghi, Bolintineanu, Costache Negri și alții, se regăsește într'o legendă medievală privitoare la Teodoric Gotul, într'o poemă franceză din veacul al XII-lea *Alicamps*, într'o legendă cehă în care eroul este regele boem Otokar și, în sfârșit, se refrânge în poema provençală a lui Mistral *Calendal*³. Din punct de vedere istoric, ne pare puțin probabil ca marele crou, « atletul lui Hristos », cum l-a numit Papa... « cel mai vrednic, să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales cinstea de comandant împotriva Turcilor », cum scria cronicarul polon Długosz, să fi avut un moment de slăbiciune și, descurajat, să fi căutat adăpost în cetatea unde se afla soția și mama sa. Autoarea are deci dreptate când pune întrebarea: dacă nu trebuie să vedem în legenda românească, relatată pentru întâiași dată de Cantemir, « un ecou al poemelor medievale occidentale », căci, observă dânsa, D. Cantemir era în strânse legături la Constantinopol cu ambasada franceză și, într'un rând, când uneltirile lui Brâncoveanu erau gata să-l piardă, a stat ascuns la ambasadorul francez Férriole, mai multă vreme. Nu ar fi dar exclus ca în mediul francez de-acolo, Cantemir să fi aflat legenda pe care a localizat-o și a prelucrat-o în stil antic. Dela Cantemir, dacă legenda nu circula mai înainte în Moldova, venită pe altă cale, a aflat-o, poate, Neculce, hatmanul și tovarășul de exil al lui Cantemir.

Aceste scene ale trecutului românesc, dintre care unele vin din tradiția bătrânilor, altele din fondul legendar al poporului — poate și din cântecele bătrânești — au format un izvor neprețuit de inspirație, pe care l-a desfundat epica și drama istorică românească din secolul al XIX-lea și al XX-lea.

LIMBA. Cronică lui Neculce înfățișează însă un interes deosebit și din punctul de vedere lingvistic. În evoluția limbii noastre literare ea croește un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată

¹ Vezi traducerea pasajului din Guagnin, în paralelă cu textul lui Ureche, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, p. 191 și următoarele.

² V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională publicat de Al. Lapedatu și Ioan Lupăș*, III, 1924-25, Cluj, 1926, p. 505-506. Pentru o formă mai veche a legendei în literatura polonă, la Strykowski, v. P. P. Panaitescu în *Revista istorică română*, X, 1940, p. 108.

³ Paralelismul între balada lui Bolintineanu — mai ales în versiunea franceză, publicată în *Les Brises d'Orient* — și între episodul respectiv din Mistral, este așa de surprinzător, în cât am fi inclinați să credem că Bolintineanu ar fi fost influențat de Mistral, dacă n'am ști că *Les Brises d'Orient* au apărut în 1866 la Paris, prefăcute elogios de Philarrète Chasles, profesor la Collège de France și critic de seamă al timpului, iar poema lui Mistral, *Calendal*, cu un an mai târziu, 1867 (cfr. articolul d-nei Laetiția Cartoian-Turdeanu, p. 89-91).

după tipare latine. Neculce, însă, care n'a avut parte să-și petreacă copilăria și tinerețea în școlile iesuite ale Poloniei, fiindcă pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Țara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, ușor influențată de limba înaintașilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părților, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costinești și mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundență de determinări adjectivale așezate înaintea substantivului, acele construcții *brachilogice*, acele *syllipse*, acele construcții *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronică lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu și la Creangă, obținând prin simetria părților un ritm armonios. Cugetările lui aci se înșirue senin, pe același plan orizontal, legate între ele prin coordonare cu conjuncția și:

Și l-au scos la câmpu / și l-au culcat la pământ învălit într'un harasisc / și l-au sărit de trei ori cu calul — sau:

Era un boier anume Nicolai Milescu spătar, de la Vaslui de moșia lui... / Și era mândru și bogat / și îmbla cu povodnici înainte domnești, cu buzdugane și cu palușe, cu soltare tot sirmă la cai. / Și lui Ștefăniță Vodă îi era prea drag / și-l ținea prea bine / și se giuca în cărți cu dânsul; /

aci se frâng tumultuos, ideile secundare irumpând deodată, împreună cu determinările și precizările lor, în miezul cugetării principale:

Iară mai pre urmă, ridicându-se Petru împărat, fiul lui Alecsii Mihailovici, / carele au venit aice în țară, în Moldova, / de s'au bătut cu Turcii la Prut, la Stămilești, din gios de Huși, în ținutul Fălciului, / agiuns-au Cărnul din Sibir cu cărți la dânsul, la Impăratul Petru Alecsievici, / de i-au făcut știre de toate ce au făcut și cum este surgun.

Dar limba lui Neculce, atât de apropiată prin structura sintactică, de limba populară în care începuse să invadeze turcismele¹⁾, capătă o savoare deosebită și prin mulțimea imaginilor sugestive împrumutate din cadrul vieții rustice și a proverbelor în care se găsește concentrată înțelepciunea populară: « Tătarii au intrat în țară ca lupii într'o turmă »; « s'au strâns toată boierimea și oastea la Dumitrașco Cantacuzino, care luase castanul ca puii de potârniche »; « așa dă Dumnezeu: pasărea vicleană dă singură în laț »; « pasărea în cuișul său piere »; « mielul blând suge la două maice »; « când trăgeau Rușii cu puștile cădeau Turcii ca cum ar cădea niște pere coapte dintr'un păr când îl scutură oamenii »; Constantin Cantemir i-au dat cheia țării în mână lui Iordache Vistiernicul »; Constantin Duca, și cumnatul său N. Costin, punând la cale o acțiune care va aduce mazișirea Domnului: « au slîns bine jocul cu paie »; Mihai Racoviță « se făcea a nu-i place să primească domnia ca și fata ceea ce zise unui voinic: Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând »; Muscalii credeau să sdrobească pe

¹⁾ Cele mai multe privitoare la sfera militară și administrativă în legătură cu Poarta, precum: *caimacam* — reprezentantul Domnilor noștri la Constantinopol; *caplan* — un fel de ostaș; *caplan pașa*; *bulucbașa* — comandantul unui *buluc*, grup de armată; *capegiu* — portar al saraiului imperial; *capegiubașa* — căpetenie capegiilor; *siliklar* — demnitar militar turc; *casascher*, *cadiascher* — judecător militar; *ulama* savant teolog și juriconsult; *geabhane* — exploziv de războiu; *subaș* — șef de poliție; *subulhana* muzică militară; — *hazna* tezaur de bani (pentru întreținerea unei garnizoane); *carvasara* — localul vâmel turcești, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri; *oturac* — popas; *olac* poștă; *mecet* — geamie; *ars* sau *hars* — plângere; *agarlic-calabalac* șerman sau firman; *dovă* — rugăciune la Turci, *zorbald*, *zorbă*, *zurbă* — răscoală etc., etc.

Interesante sunt, de asemenea, la Neculce, polonismele din sfera militară: *rohmiștru* din germ. *Rottmester* — comandantul unei roate de soldați, subofițer, *hatman-polmii* ajutor de hatman; *podghear* — incursiune militară; *recipospolita* — reprezentanții statului; *podan* — supus, rob; precum și unii termeni rușești ca *stupa* — înaintea (strigătul de năvală pe câmpul de luptă).

Turci «ca cum ar lua oarecine cârpa unei femei din cap, așa țineau ei că ar lua și or bate puterea împărăției turcești»; «și așa au ținut de bine această pace, cum țin câinii Vinerile». «Hatmanul cu oastea... fiind Grec cu piele de iepure la spate, au fugit toată noaptea»; Ilie Cantacuzino și Grecul Morona «se potriveau amândoi într'o fire după cum se zice: *calul răios găsește copaciul scorțos*». Duca Vodă... s'au îmbrăcat cu cămașa de ghiță.

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce și caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieții, — «în cumpăna pierii» cum zice el — toate în legătură cu cuvântul *cap*: Lui Duca Vodă boierii stau să-i mănânce capul. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă a cadea greu în capetele lor; și-a băgat capul pentru voia banilor; a plăti cu capul; și-a pus capul; Lupul Vornicul s'a dus cu capul a mână în cortul vizirului; un altul și-a adus capul la poala împărăției; o blană de Mosc neagră i-a scos capul lui Duca Vodă, căci împăratul l-a ertat de cap; boierii pribegi se duc să-și prinză capetele printr'alle țări». Sunt expresiuni din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă.

Ureche și mai ales Costineștii prin factura sintactică a stilului lor căutaseră să apropie limba literară de matca latină. Marele hatman Neculce a isbutit să o apropie de limba vorbită a timpului său, de limba vie a lumii din satele pe care el le-a condus pe câmpul de luptă. Pe această linie s'a dezvoltat proza noastră mai ales în secolul al XIX-lea, la cei mai de seamă scriitori. De aceea cronica lui Neculce cu frământările și tragediile pe care le evocă, așa de plastic, cu lirismul duios pentru Moldova cronicarului, cu caracterul sfătos cu umorul ei sănătos și, pe alocurea, cu ironia caustică, are o puternică rezonanță în sufletul cititorilor de azi.

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Intr'adevăr este o afinitate sufletească între boierul

cronicar dela începutul veacului al XVIII-lea și între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuși, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepție la Academia Română, mărturisirea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiția lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori cari, prin factura lor stilistică și prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor. Incheindu-și cuvântarea de recepție, Sadoveanu făcea următoarea destăinuire:

«Simțindu-mă al acestui popor și al trecutului și ucenic al acestor doi mari înaintași, lor le închin clipa solemnă de acum, în care o adunare așa de aleasă pe ei îi cinstește în umila mea operă».

BIBLIOGRAFIE. OPERA. *Letopiseșul Moldovei dela Dabija Vodă până la Ioan Vodă Macrocordat* împreună cu *O seamă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopiseșe nu sânt scrise* au fost publicate de M. Kogălniceanu în *Letopiseșele țării Moldovii*, vol. II, Iași 1845, p. 193—464 și republicate cu caractere latine, în ediția II-a: *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, II, București, 1872, p. 175—421. Textul publicat de Kogălniceanu, cu introducere, note, indice de cuvinte și nume proprii și cu două hârți, a fost republicat de A. Procopovici în colecția *Clasicii români comentați*, Scrișul Românesc, Craiova, ediție nouă întregită, 1942, 2 volume. O veche ediție populară: *Ioan Neculcea, Letopiseșul țării Moldovei în Autorii români vechi și contemporani*, București, Socec, 1894.

BIOGRAFIA. Multe date privitoare la viața sa, se găsesc în cronică. Alte dată interesante într'o scrisoare a cronicarului către Domnitorul Mihail Racoviță publicate de I. Tanoviceanu, *Câteva notițe biografice asupra cronicarului Ion Neculce la Arhiva*, Iași II (1890—1891), p. 330—332, precum și la Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. IV, București 1925, p. 1—104 (interesante date privitoare la procesul avut în divanul domnesc cu văduva și fiul vornicului Lupu pentru redobândirea moșilor răpite). Alte date la I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, mem. sect. ist. s. II, 1905, p. 240—246. G. Ungureanu, *Transcriere de documente în Anuarul Liceului și al școlii comerciale M. Kogălniceanu*, Iași 1933. Despre mormântul lui Neculce la moșia Prigoreni, vezi articolul lui Ioan Stupcanul în *Universul*, 1935, nr. 118: *Unde e mormântul cronicarului Ion Neculce?*

PARTEA II

EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO
ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

I. EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO

Slăbit de boală și de bătrânețe, într-o dimineață de Aprilie 1654, Matei Basarab își dădea suflul întins pe un jilț, în cerdacul palatului său din Târgoviște. Bătrânul Domn, care luptase victorios pe atâtea câmpuri de luptă, care zidise în țară atâtea mănăstiri, care, ajutat de cumnatul său Udriște Năsturel, dăduse un puternic impuls culturii naționale, închidea pentru totdeauna ochii, amărit. Soția lui, Doamna Elina, care-l ajutase cu dragoste, credință și energie, murise cu un an mai înainte. Rana dobândită la Finta se înveninase. Dorobanții și seimenii pe care el îi dusese la atâtea biruințe și pe care-i ținuse în mare cinste, lacomi după lefuri mari, se răsvățiseră împotriva lui.

După moartea lui Matei Basarab, până la înscăunarea lui Șerban Cantacuzino, adică timp de 24 de ani, se schimbă pe tronul Țării Românești șase domni — niciunul cu o domnie mai lungă de patru ani. Invazia Ungurilor în țară; răscoala sângeroasă a armatei de mercenari, alcătuită din seimeni sârbi și din dorobanți, în care își văzură moartea câțiva boeri de frunte, — între alții Drăghici fiul Papei Vistierul, nepot prin mamă al lui Mihai Viteazul și Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn — precum și lupte sângeroase între partidele de boeri (a Bălenilor și Cantacuzenilor, despre care vom vorbi îndată), — au turburat adânc țara.

Dacă la acestea mai adăogăm: participarea Țării la campaniile turcești, birul către Poartă din ce în ce mai apăsător — atunci înțelegem de ce împrejurările n'au fost prielnice pentru munca de cultură.

În vâltoarea vremurilor neprielnice, tipografiile instalate cu atâta grijă de Matei Basarab se irosiseră. Dela Matei Basarab nu se mai cunoaște nicio carte tipărită în Muntenia, decât tocmai în epoca lui Șerban Cantacuzino, pe când în Moldova, tipografia, adusă prin grija Mitropolitului Dosoftei, își începuse activitatea în 1673 și se încheie cu captivitatea lui Dosofteiu în Polonia, la 1688, dată care coincide în Muntenia cu moartea lui Șerban Cantacuzino.

În primul an al domniei lui Șerban Cantacuzino, 1678, apare, în Muntenia, după un lung popas, prima carte tipărită după epoca lui Matei Basarab: *Cheia Înțeleșului*.

Domnia lui Șerban Cantacuzino deschide astfel în Țara-Românească începutul unei epoci noi de cultură, care culminează în domnia lui Constantin Brâncoveanu. Este o epocă în care elemente de cultură veche, intrate în descompunere încă din epoca lui Matei Basarab, dispar, iar altele; care abia mijeau, ajung acum la deplină înflorire. Cultura slavă din Biserica noastră — cu toată

străduința Mitropolitului Antim Ivireanu de a o reinvia — dispare. În locul ei își croește drumul influența grecească. Procesul de naționalizare al serviciului divin, început pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu cu cetirea Cazaniei în limba română la strană, face un pas înainte sub Șerban Cantacuzino și se continuă cu intensitate sub Constantin Brâncoveanu. În sfârșit, rolul de protectori ai creștinătății ortodoxe din Răsărit, pe care și-l luaseră Domnii români după prăbușirea Bizanțului și a statelor slave sud-dunărene, dobândește la începutul veacului al XVIII-lea o strălucire deosebită. Cultura românească radiază departe peste hotarele ei până la Arabii din Siria și până la Ivirii din munții Caucazului.

Epoca aceasta are două faze: una de zece ani: domnia lui Șerban Cantacuzino; alta de 26 de ani: domnia lui Brâncoveanu.

Șerban Cantacuzino a fost un domn « de o statură uriașe, cu ochii mari și vocea de tigrul », care introduse în țară ordinea și liniștea, urmărind cu strășnicie — ne încredințează Del Chiaro — « împărțirea dreptății, îndrăzneț în hotăriri, nemilos în executarea poruncilor — trecând în această privință chiar peste stăruințele mamei sale. A pus repede capăt intrigilor și desbinărilor interne prin strășnicia dură cu care a urmărit partida Bălenilor. Dar la capătul unor înverșunate prigoniri, urmează un act final de generozitate, de împăcare generală: căsătoria fiicei sale Smaranda cu Grigore Băleanu, fiul celui care condusesese partida vrășmașă.

A domnit zece ani de frământări, fiindcă țara era cuprinsă între două mari focuri: luptele dintre Turci și creștini.

A fost un domn cu ambiții mari, năzuind, ca și Mihai Viteazul, să scuture jugul turcesc, să cucerească raialele Dunării, să îndemne la revoltă popoarele creștine din Balcani și să reinființeze vechiul imperiu bizantin. Păstra prin capucehaiele sale din Constantinopol bune relații cu Poarta, dar, după înfrângerea Turcilor la Mohacs, intrase în legături cu împăratul Austriei, Leopold, care-i dăduse lui și întregii sale familii, titlul de baron al imperiului.

Nutrind ambiții și plănuiri imperialiste mari, dar vâslind cu precauție între Turci și creștini, Șerban Cantacuzino a ținut cârma Statului zece ani. În istoria culturii românești, epoca lui este caracterizată pe tărâm religios, prin triumful grecismului asupra slavonismului și prin un pas mai departe în procesul de introducere al limbii române în biserică. Cultura slavă, care încă din epoca lui Matei Basarab intrase în agonie, este acum stinsă. În 1680, Mitropolitul lui Șerban Cantacuzino, Teodosie, constată: « că mulți preoți și alalt cin bisericesc — adică « călugării », nu « sunt putincioși » « de a cunoaște orânduile și țereoniile, nici cum a să sluji trebue », din pricina « neinvățaturii și neînțelegerii limbii slavone ». Este deci clar

Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești.
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

că în Țara Românească, ca și în Moldova și în Ardeal, clerul nostru nu mai cunoștea limba slavă în care era chemat să officieze ritualul.

Un singur cap luminat în această epocă vedea limpede drumul pe care trebuia să meargă cultura noastră religioasă. Era Mitropolitul Dosoftei. Acesta, sprijinindu-se pe textele Sfințelor Scripturi și ale Sfinților Părinți, lucra cu osârdie în Moldova la tălmăcirea cărților de ritual în limba română. Dar, fie că în acele vremuri turburi opera Mitropolitului moldovean nu trecea Milcovul, fie că Muntenii, dintr'o mândrie fără rost, nu țineau să apuce pe drumul Mitropolitului moldovean — fapt este că opera lui Dosoftei nu a avut răsunet în Țara Românească. A trebuit să vie, pe vremea lui Brâncoveanu, un străin de neam — Mitropolitul Antim Ivireanul — pentru ca și Muntenii să înceapă temeinic munca pentru naționalizarea serviciului divin. Mitropolitul muntean Teodosie scria, cu gândul la obârșia romană, că Muntenii și Moldovenii «tot dintr'o fântână cură». El oftează mai departe că «norodul nostru românesc carele odată și el numărat era întru putearnicile neamuri... iară acmu atât de ocărit iaste, nice învățătură nice știință nice armă nice legi... întru tot rodul ce să pomenește astăz rumân nu iaste, ce... înfășurându-să dela streini și dela varvarie, doară și dela vrășmașii rodului nostru, cer și să împrumutează... O grea și dure-roasă întâmplare». Și cu toate acestea, Mitropolitul nu se incu-

metă să facă mai mult decât să *întoarce*, cum zice el, adică să traducă indicațiile tipicului, «de pre isvod grecesc», în limba românească. Atât. Textul însă — rugăciunile — pe care preotul sau diaconul trebuia să le rostească, acelea le-a lăsat mai departe în acea limbă slavonă pe care clerul o citea, dar n'o înțelegea. «Iară liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat».

Muntenia rămăsese astfel pe vremea aceea în urma Moldovei. Pe când Moldova cu Mitropolitul Dosoftei făcea un pas înainte în munca de introducere a limbii române în altar, Muntenia rămânea mai departe statornică în tradiția păstrării limbii slave în biserică. Abia către sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino, din inițiativa Domnului, se face un pas înainte în procesul de introducere a limbii române în Biserică.

INTRE SLAVISM ȘI GRECISM. DRUMURI SPRE MOSCOVA. Focarele de cultură slavă din sudul Dunării, erau de multă vreme stinse. De acolo nu putea veni nimic pentru întărirea și pentru înviorarea cultului în limba slavă.

Singurele centre slave ortodoxe, de unde se puteau aduce texte și cărțurari, erau atunci în Rusia, care în urma cuceririi Ucrainei dela Poloni, se apropiase de granițele românești.

Cele dintâi legături datează de pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când pe scaunul Mitropoliei din Kiev se urcase un fiu de domn român — moldovean și muntean — Petru Movilă. În anul 1665, starețul mănăstirii Glavaciocul din Vlașca, Varlaam, pornea pe drumul pe care alții îl bătuseră înaintea lui. Din această călătorie, el a adus cu sine opera arhimandritului ucrainian Ioanichie Galeatowski, care își făcuse studiile în Academia lui Petru Movilă și care era, din 1665, rector în școala în care el își desăvârșise studiile.

În chiar anul în care starețul vlășcean sosea la Kiev, Galeatowski publicase la Lwów, cu ajutorul material al Anei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă și deci vara Mitropolitului Petru, o carte «*Нико новос*», adică *Cer nou*, sau ca să dau titlul complet în românește: «*Cer nou făcut cu stele noi*, adică prea blagoslovita Fecioara Maria Născătoare de Dumnezeu cu minunile ei, alcătuit prin truda ieromonahului Ioanichie Galeatowski, rectorul și egumenul Frăției din Kiev». Cartea are o prefață cu o dedicație către Ana Movilă, măritată cu nobilul polon Potocki, și poartă stema Movileștilor.

Această carte, conținând minunile Maicii Domnului, era destinată de autor să fie citită «de preoți în biserică, la utrenie, pentru învățatura oamenilor și spre lauda Prea Sfintei Bogorodite și la prasnicele Maicii Domnului. Pot să le citească și călugării în biserică». Starețul Varlaam a adus cu sine la întoarcerea în țară, un exemplar după această operă și a îngrijit să se facă traducerea în limba română.

Cinci ani mai târziu, la 1673, starețul Varlaam este ridicat pe scaunul mitropolitan al Țării Românești și prima lui grijă este să aducă din Rusia, tipar și meșteri tipografi. Astfel, cu material nou și cu «dascăli de tipografie» se reînființează imprimeria în București, pe vremea lui Șerban Cantacuzino.

În această tipografie s'a tipărit în anul 1678, traducerea Mitropolitului de pe prima parte din opera lui Galeatowski, «*Cheia înfelesului*», care cuprinde o serie de 18 predici pentru Dumineci și sărbători mari (Botezul Domnului, Intâmpinarea, Vinerea Patimilor). La atât se reduce aportul rusesc în această vreme. Mai mult nu se putea aștepta atunci din această parte a ortodoxiei.

Activitatea culturală a lui Petru Movilă dăduse de sigur roade. Biserica rusă era sguduită atunci de mișcarea raskolnicilor și de luptă dintre Țar și Patriarhul Nicon, care luase partea raskolnicilor, luptă care se încheie prin depunerea Patriarhului.

Abia către sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, când Domnul român, atras de faima lui Petru cel Mare, este prins și el în

planurile rusești, încep ai noștri să bată din nou drumurile spre Moscova. În aceste împrejurări a ajuns în Muntenia și o copie a *Sinopsisului* dela Kiev, un fel de manual de școală tipărit întâiaș dată la 1674 în Kiev de Inochentie Ghizel, un german rusificat, elev al lui Petru Movilă. Textul care începe cu originea Slavilor și se continuă cu istoria Kievului până la anul 1679, a fost tradus în limba română în această epocă. Tot în vremea lui Brâncoveanu s'a tradus și *Patericul de la Lavra Pacerska* din Kiev, care cuprinde minunile Sfinților din Kiev, Pateric atribuit legendarului cronicar rus Nestor, și tipărit de acelaș Inochentie Ghizel. Textul românesc cel mai vechiu se păstrează într'un manuscris din 1705, copiat de ieromonahul Silvestru de la mănăstirea Sinaia.

Influența rusească era însă contrabalansată la noi de influența grecească. Numeroși egumeni și patriarhi greci, care veneau în țările noastre după milă și ajutoare — mulți dintre ei cu studii făcute în universitățile italiene și călătoriți prin Occident — aduceau cu ei toată prestanța culturii teologice grecești și orizonturile largi pe care le dădea contactul cu cultura Apusului. Urcarea pe tronurile țărilor noastre a unor Domni, cunoscători de carte grecească — cum a fost în Muntenia Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu — a fost hotărâtoare în această privință. Intre slavism și grecism, cum-păna s'a plecat în chip firesc, spre grecism.

CURENTUL INFLUENȚEI GRECEȘTI. Influența grecească este veche și s'a infilțat la noi treptat. Incercările lui Basaraba și ale lui Mircea cel Bătrân de a înoda legături directe cu Bizanțul, n'au durat mult și n'au putut da roadele așteptate, fiindcă, la trei decenii după ce a închis ochii Mircea cel Bătrân, Constantinopolul a căzut sub loviturile Turcilor și cu el se prăbușește întreg imperiul bizantin.

Mai târziu, când cucerirea turcească s'a oprit la Dunăre și Principatele române se consolidează sub suzeranitatea turcească, o parte din pribegii greci, care își păraseau căminurile și rosturile lor din pricina apăsării turcești, încep să se îndrepte și către limanurile noastre. Cu deosebire, frunțașii clerului grec, mulți chemați chiar de Domnii români, vin în Principatele dunărene ortodoxe, unde găsesc ospitalitate generoasă, unde iau parte activă la opera de organizare a Bisericii și participă chiar la vieța culturală a neamului. Doi dintre ei, Gavril, Protul Muntei Athos, și Matei, Mitropolit al Mirelor, au avut după cum s'a văzut, un rol activ în istoriografia țării.

O altă împrejurare, care a înlesnit în mare parte aflulxul călugărilor greci în țările noastre, a fost obiceiul închinării mănăstirilor. În năzuința pioasă de a da un nimb de sfințenie mai mare fundațiunilor lor și de a pune la adăpost de vicisitudinile vieții turburi din Principate, daniile, ctitorii mănăstirilor le-au închinat Sfântului Munte sau Patriarhiilor din Răsărit. Obiceiul acesta este însă și el foarte vechiu la noi, după cum s'a văzut (vol. I, p. 16) mai sus. Încă din 1391, îl întâlnim în Maramureș. Închinarea mănăstirilor s'a făcut însă pe o scară mai întinsă în Principate, unde zelului credincios al boierilor se adăogau ctitoriile numeroase și daniile bogate ale Domnilor, pornite din năzuința de a-și chivernisi, peste slava lumească, fericirea vieții viitoare. Atât de mult se răspândise acest obicei, încât pe la jumătatea secolului al XIX-lea, aproape 1/5 din pământul Principatelor Române se afla sub stăpânirea Patriarhiilor din Orient¹.

¹ Cu timpul mănăstirile închinare, conduse prin egumeni greci, deveniseră un fel de stat în stat, destul de puternic, fiindcă în 1863, când Kogălniceanu aduce legea secularizării averilor mănăstirești, Patriarhiile — susținute de călugării greci din țară — izbutiseră să câștige de partea lor guvernele Rusiei, Austriei. Prin secularizare, averile mănăstirești au intrat în proprietatea statului, care a luat în sarcina sa întreținerea școlilor și a spitalelor.

Titlul cărții *Cheia Infelesului*, tradusă din rusește și tipărită la București în 1678.

Pentru administrarea mănăstirilor închinare vin la noi, în număr din ce în ce mai mare, călugării trimiși de Patriarhiile Orientului sau de Muntele Athos. Ei introduc în mănăstirile noastre, mai cu seamă în epoca fanariotă, o activitate literară în limba greacă; aduc din centrele de cultură ale Răsăritului ortodox manuscrise și cărți grecești ieșite din teasurile venețiene și, adăogând daniile făcute de Domni și boieri, întemeiază biblioteci bogate, nu numai în cărți necesare serviciului divin, ci și în operele profane ale antichității clasice. Ni s'au păstrat cataloagele câtorva biblioteci din mănăstirile noastre, ca de exemplu catalogul, alcătuit în 1725, al bibliotecii instalată de Nicolae Mavrocordat în mănăstirea Văcărești, din care se poate vedea ce bogăție de cultură grecească se ascundea în chiliile acestor vechi locașuri de rugăciune și cărturie.

O altă cale, pe care a pătruns cultura grecească la noi, înainte de epoca fanariotă, a fost contactul direct al Domnilor și boierilor noștri cu lumea greacă din Fanar.

Potrivit vechilor capitulațiuni, voievozii Principatelor române trebuiau să se ducă cu suitele lor de boieri la Constantinopol, ca să obțină investitura dela Poartă. După ce erau maziliți de pe tron, cei mai mulți apucau tot drumul Stambulului,

care putea să-i ducă ori la moarte, ori din nou pe tronurile pierdute. În Constantinopol, veneau însă în contact cu aristocrația greacă din Fanar, care prin vază și trecerea de care se bucura la Poartă, putea să-i ajute în intențiile lor. Dar în rândurile acestei aristocrații se aflau mulți — mai ales printre dregătorii care intraseră în serviciul otoman — cu o cultură temeinic formată, fie în școala Patriarhiei, fie chiar în Universitățile Apusului. Astfel, Domni și boieri au prilejul, în Constantinopol, să prețuiască superioritatea culturii grecești și să caute a o transplanta la noi, într-o vreme în care cultura slavonă intrase în agonie. Așa se explică ființarea învățământului grecesc în școlile, întemeiate la noi, înainte de epoca fanariotă. Vasile Lupu însuși adusesse pentru Academia sa teologică din Iași, doi mari cărturari greci: Nicolae Kerameus și Pantelimon Ligaridis, originar din Hios, care-și făcuse studiile în Institutul gregorian, «De propaganda fide», din Roma, obținând acolo, doctoratul în teologie și filosofie.

Domnii și boierii încep, cu timpul, să caute profesori greci pentru copiii lor. Duca Vodă a adus la Iași pentru educația fiului său Constantin, viitorul ginere al lui Brâncoveanu, pe Ioan Comnen (mai târziu călugărit și ajuns Mitropolit al Dristrei), pe Azarie Cigala din Santorini și pe Spandoni dicheofilax și, pe urmă, retor al Patriarhiei și profesor în școala din Fanar. Aceștia au făcut din el: «cel mai distins dintre învățați, care posedă pe lângă domnie, studii, erudițiune și râvnă pentru eleganță în stil», cum scrie Alexandru Mavrocordat Exaporitul¹. Bătrânul Domn Constantin Cantemir, a adus și el la Iași pe Eremia Cacavela, originar din insula Creta, care-și făcuse studiile la Leipzig și care — ne spune un contemporan — «era știutor de limbă elină, latină, ebraică și italiană, instruit în științele profane și mai ales în Sfânta Scriptură și foarte apt în arta elocvenței și amvonului». Cacavela a fost profesor și la curtea domnească și a îndrumat primii pași ai lui Dimitrie Cantemir în studiul clasicității elene și al teologiei ortodoxe, cu atâta succes, încât a inspirat cea dintâi operă a tânărului Principe român, apărută la Iași în 1698.

Prin acești profesori greci se deșteaptă în tinerele vârstare ale boierimii noastre, dragostea pentru studiul clasicismului elen și nostalgia după școlile superioare ale Constantinopolului, pe care încep să le cerceteze cu râvnă. Încă dela începutul secolului al XVII-lea, Radu Mihnea, înainte de a se îndrepta către limanurile Veneției, și-a desăvârșit cultura în mănăstirea Ivron din Muntele Athos. Nicolae Milescu a cercetat în tinerețea sa, școlile din Constantinopol, unde a avut ca profesor pe Gavril Vlasie «sapiens vir ac pius», cum îl numește el mai târziu. Stolnicul Constantin Cantacuzino, înainte de a-și îmbogăți cultura în Universitatea din Padova, a stat la Constantinopol, unde a avut ca profesor pe renumitul Gherasim Vlahos din Creta. În sfârșit, după cum se va vedea la locul său, și Dimitrie Cantemir, după instrucția grecească primită în casa părintească, și-a desăvârșit cultura în mediul cosmopolit al Constantinopolului.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ajung ai noștri să privească dincolo de zările ortodoxiei slave, către culmile înalte ale ortodoxiei bizantine și dincolo de ea, către cultura clasică grecească.

Conștiința aceasta despre superioritatea culturii clasice grecești era puternic înrădăcinată la curtea domnească din București în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, când scaunul țării era ocupat de Șerban Cantacuzino și de nepotul său Constantin Brâncoveanu, amândoi cunoscători de carte gre-

cească¹. Ea este clar exprimată prin glasul celui mai mare cărturar muntean al timpului — care este în același timp fratele Domnului — Stolnicul Constantin Cantacuzino:

«...Oarecând în vremile vechi, ei prea mari oameni au fost și atâta întru învățătura cărților și a științelor au fost pro-copsiți și atâta întru vitejii au fost ispițiți și aleși, și atâta întru înțelepciunea (filosofia) luminează de iscusii, cât niciun neam, nicio limbă pe lume, niciodată ca ei n'au stătut, precum singur Pavel Apostolul de înțelepția lor mărturisește la *Corin-teni*, poslania întâi², cap. I-ii, zicând: «Iudeii semn cer și Elinii înțelepciune caută», și dela carii nu numai alte roduri au luat învățături și obicei, ci și acei Romani... au trimes la Atena de au luat legi și orânduială, ca să știe cum să poată ocărmiu politica și domnia lor. De acolo dară, întâiu și dela aceia vrednicie a lor eșise acel cuvânt și aceia ce se zice că tot cine nu este Elin, este varvar»...

«Odată toți feciorii oamenilor celor mari și a domnilor romani mergeau, trimițându-i părinții lor, în Elada, la Atena, de învățau carte grecească, și în științe acolo se procopeau desă-vârșit, și mulți oameni mari și domni, un Pompeiu al Mare și Țițeron și alții nenumărați, și împărați, cum August Cezar, Traian, Adrian..., etc....».

Tărâmul era astfel pregătit în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pentru o adâncă prefacere în viața culturală a neamului nostru.

Limba greacă deschidea deci pentru poporul nostru, ale cărui zări de cultură fuseseră până atunci închise în păcla slavonismului, o largă perspectivă, către filosofia și literatura clasicității eline, care în Apus alcătuia, alături de cultura latină, temelia renașterii.

Elenismul apărea dar pentru Orientul ortodox, ceea ce fusese latina pentru Occidentul catolic, și, precum în Apus învățământul se preda în colegiile iezuite în limba latină a Bisericii, tot astfel urma ca și în Orient, învățământul să se predea în limba greacă.

O încercare de renaștere pe temelii elenismului — aceasta a fost probabil intenția pentru care fratele Stolnicului, Domnul Șerban Cantacuzino, care știa și el bine grecește, a creat la București în 1679, o Academie cum o numesc documentele timpului, în care limba de predare era limba greacă. Școala funcționa în mănăstirea Sfântul Sava, pe locul unde se găsește astăzi statuia lui Mihai Viteazul, în fața palatului Universității. Avea profesori vestiți în lumea Orientului grec, plătiți cu salarii din fondurile visteriei, precum: Ion Comnenul, care făcuse studii de teologie și medicină în Italia, care a tradus din limba latină în limba greacă *Θύρα μετανοίας* = Ușa pocăinții, și care mai târziu, călugărindu-se, a ajuns Mitropolit al Dristrei sub numele de Ierotei. El preda științele fizico-naturale. Un altul, poate chiar directorul școlii, a fost Gherman de Nissa, fost mai înainte director al Academiei grecești din Constantinopol, pe care a părăsit-o într-o atmosferă de intrigă, dar care a găsit la curtea lui Șerban Vodă înțelegerea și prețuirea cuvenită, căci el este «prea înțeleptul dintre dascăli ales și arhiereu», care a ajutat la traducerea Bibliei din 1688.

Pe această linie a elenismului se dezvoltă cultura românească și sub Brâncoveanu, care întărește, cu forțe noi Academia grecească.

¹ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, p. 424. Tot acolo despre operele teologice-filosofice ale lui Duca, păstrate în ms. 1183,17 din Biblioteca Mănăstirii Lavra dela Sf. Munte.

² Șerban Cantacuzino, ca și ceilalți frați ai săi, primise în casa părintească o aleasă instrucție în limba greacă, pe care o mânua elegant, după cum se vede din scrisul său, în care se strecoară uneori și o aleasă duioșie, ca de ex. în scrisoarea adresată unui prieten, la moartea unei vechi simpatii a tinereții sale, Doamna lui Duca-Vodă, care murise la Constantinopol, părăsită de toți: *Oare numai pentru fericie trăiește prietenia și în nenorocire piere?* (*Hurmuraki*, XIV, partea I, p. 259).

³ Scrisoarea Apostolului Pavel către Corințeni.

II. EPOCA LUI BRÂNCOVEANU

Epoca lui Brâncoveanu deși este, în multe privințe, continuarea epocii lui Șerban Cantacuzino, aduce totuși elemente noi de îmbogățire și reprezintă culmea cea mai înaltă a culturii vechi românești în Muntenia.

Constantin Brâncoveanu a fost ales Domn în anul 1688, după moartea neașteptată a lui Șerban Cantacuzino. Un cronicar contemporan ne-a zugrăvit, cu detalii interesante și pitorești, împrejurările în care Brâncoveanu s'a urcat pe tronul Țării-Românești. Trupul lui Șerban Cantacuzino zăcea încă neîngropat, când boierii cu mitropolitul țării, Teodosie, și cu Patriarhul Ierusalimului, Dionisie, se întruniră la sfat în spătăria cea mică, «care-i zic cu stele», ca să aleagă un nou Domn. Teama ca nu cumva în luptele crâncene dintre Nemți și Turci să se ivească turburări în jurul scaunului domnesc și să aducă pagubă și pustiire țării, i-a unit pe toți într'un singur gând și i-a făcut să se oprească, în alegerea lor, asupra lui Brâncoveanu, care se trăgea din neamul lui Mateiu Basarab și era, după mamă, nepotul Domnului decedat.

« Il chemară — povestește cronicarul — pe Constantin Logofătul Brâncoveanu dela curte, că rămăsese acolo, și porunciră să aducă comisul al doilea, cal domnesc. Și îndată ce sosi acolo, ziseră cu toții: « Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii Domn ». El zise: « Dar ce aş vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un Domn sânt la casa mea, nu-mi trebuiește să fiu ». Iară ei ziseră: « Ne rugăm nu lăsa țara să intre alți oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii ». Și-l luară de mâini, și-l împingeau de spate, și acolo fiind și un capegiu pentru trebi împărătești, îl duseră și pe el la Mitropolie. Acolo l-au îmbrăcat cu caftan, și după ce s'a îndeplinit slujba cuvenită în asemenea împrejurări, întorcându-se cu alaiul domnesc, cu scutari, cu trâmbițași domnești și turcești, a descălecat la palat, dinaintea bisericii domnești. Intrând apoi în biserică și urcându-se în scaun, a luat cuvântul, zicând: « Dumneavoastră, bine știți toți că eu am fost la casa mea ca un Domn; trăit-am cum am vrut, nimica lipsindu-mi, și domnia aceasta eu nu o pohtesc ca să-mi înmulțesc grijiile și nevoile, ci Dumneavoastră m'ați pohtit și fără voia mea m'ați pus Domn, în vreme ca acestea turburate, inconjurate de oști și de vrăjmași. Ci dar acum trebuiește să fie cu voia tuturor ». La acestea toți cei de față au răspuns: « Toți vroim, toți pohtim! » Și solemnitatea se încheie cu jurământul de credință al boierilor față de noul Domn.

Domnul, care își începea astfel cărmuirea, cu stăruința boierilor țării, și-a împlinit nădejdiile puse în el.

Vremurile erau într'adevăr vitrege: Turcii stăpâneau, după cum spune Grigore Ureche, « două părți de pământ », adică Asia, Africa și o bună parte din Europa; la malurile Nistrului, Tătarii abia așteptau porunca să se reverse în țară după jaf, părjol și robi; iar la granițele țării pâlpăiau flăcările războiului încins între creștini și Turci, războiu care s'a terminat în folosul Casei de Austria, prin pacea dela Carlovitz (1699). Ca și contemporanul său cronicarul Miron Costin, care ofta pentru aceste: « complate vremi de acum », Brâncoveanu, prins de adâncă îngrijorare pentru țara și poporul său, caracterizează și el într'o scrisoare timpul său: « nu ne gândim să hie mai fost vreodată greu pământului acestuia ca acum »¹.

Conștient de primejdiile care pândeau țara între cele două tabere uriașe, el a dus o politică înțeleaptă: păstrând relațiile tradiționale cu Poarta, se străduia totuși, să întrețină legături de prietenie cu țările creștine, de care-l apropia comunitatea credinței. În 26 de ani, cât a domnit, a isbutit, cu mici excepții, să păstreze pacea și liniștea în țară și să-i asigure prosperitatea.

Constantin Brâncoveanu, după un portret aflat în Mânăstirea Muntelui Snaia.
(După Marcu Beza)

Din punct de vedere cultural, epoca lui Brâncoveanu care reprezintă punctul culminant al unei evoluții de două veacuri, înfățișează o interesantă încrucișare a două influențe diferite: una venită direct din Occidentul catolic și romanic: influența italiană, iar alta venită din sud-răsăritul ortodox: influența grecească.

INFLUENȚA ITALIANĂ. Legăturile noastre cu Italia sunt firește mai vechi. Lăsând la o parte umanității, geografii și călătorii italieni, care au colindat și prin meleagurile noastre și care au adus în Italia ideea originii noastre romanice și, mărginindu-ne numai la contactul nostru cu pământul și cultura Italiei, trebuie să pomenim mai întâiu, delegația lui Alexandru cel Bun la consiliul din Florența, în frunte cu popa Grigore, ajuns mitropolit al Moldovei, protopopul Constantin și boierul Neagoe. Se cunosc apoi relațiile lui Ștefan cel Mare cu Senatul Veneției; studiile lui Radu Mihnea în Veneția, sub supravegherea mătușei sale Marioara Adorno Valarga; drumurile lui Petru Cercel, poet și pretendent la tron, și, în sfârșit, pribegia lui Petru Șchiopul cu fiul și fiicele sale, căsătorite în cetatea lagunelor.

Dar relațiile politice și culturale ale țării noastre cu Veneția, n'au fost niciodată așa de accentuate ca pe vremea lui Brâncoveanu.

Solii lui băteau drumurile mereu până la Viena, și până în Italia. În 1701, Papa Clement al XI-lea asigură într'o scrisoare pe Domnul român despre prețuirea lui deosebită și despre buna lui voință; iar ambasadorii venețieni în Constantinopol, Lorenzo Soranzo și Bailo Ascanio Giustiniani, comunicau dogelui, în 1703, excelențele lor legături cu Brâncoveanu. În bogata

¹ Hurmuzaki, X, p. 1518. Scrisoarea din 1704.

și puternica cetate a lagunelor, unde avea, de altfel și un agent al său, își trimisese Brâncoveanu, în ultimii ani grei ai domniei sale, când se simțea pândit de lăcomia vizirilor și minat de intrigile a lor săi, o bună parte din avere: peste o jumătate de milion de taleri, depuși la Banca Publică a Veneției, cu o dobândă de 3% și 4%. Corespondența lui cu creștinii se făcea prin Venețieni. Depeșile la curtea austriacă, le trimeteau ai noștri prin dragomanul venețian la Viena, Marcantonio Mamucca della Tore, cu care se pare că Brâncoveanu se și înrudia, iar legăturile cu Principele Eugeniu de Savoia se făceau tot printr'un italian, Aloise Volde, tâlmăci de limba turcă și greacă la Viena.

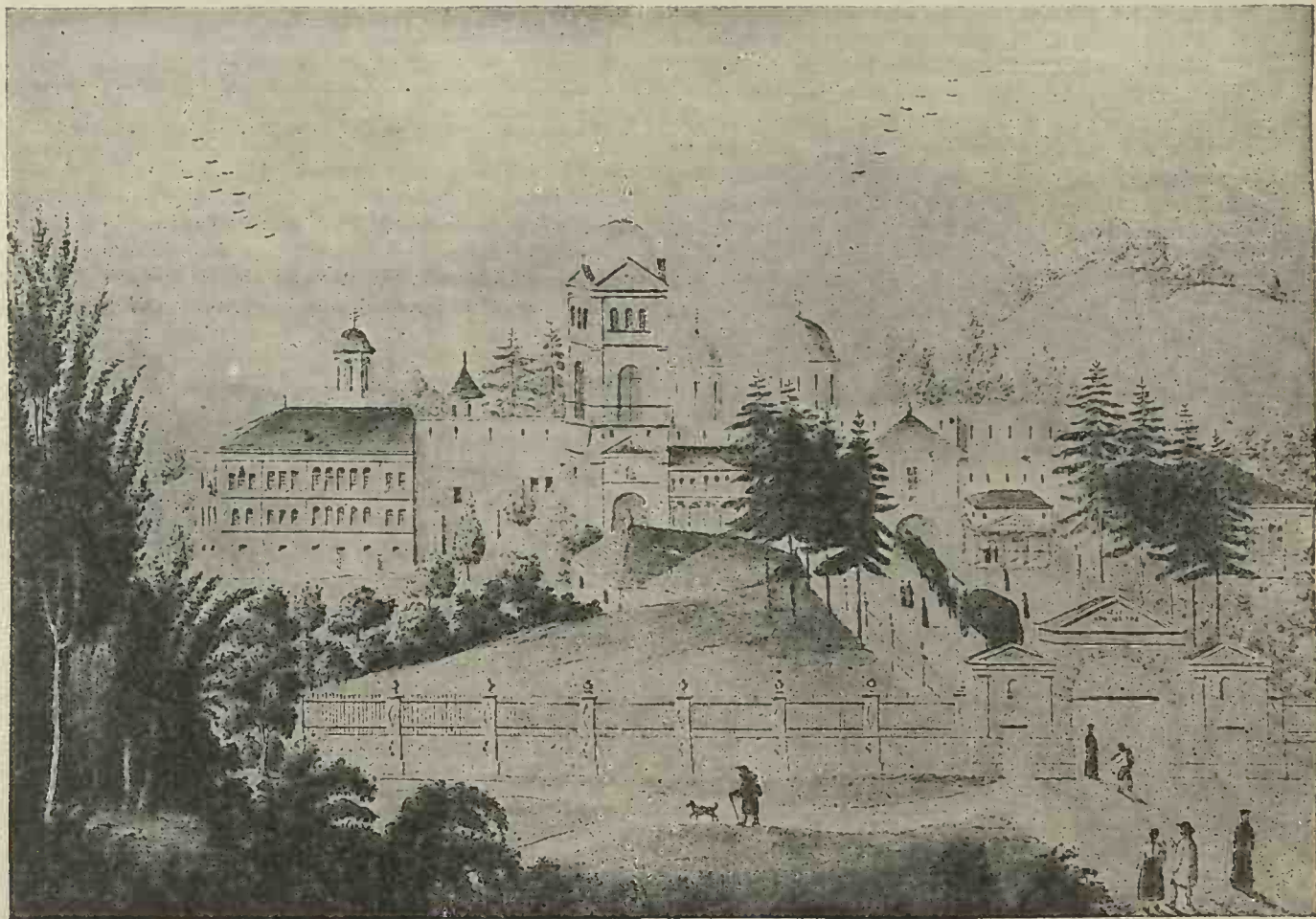
În palatul din București al Domnului, pe lângă boierimea pământeană îmbrăcată în lungi straie orientale, se întâlneau și câțiva reprezentanți ai culturii italiene, îmbrăcați după moda orientală în caftane de atlas — ca să nu trezească privirile bănuitoare ale Turcilor ce veneau aproape zilnic la curte — dar care păstrau totuși, după moda occidentală: peruca, pălăria, cravata și bastonul indian.

Acești străini se aflau în serviciul permanent al Domnului și erau mai toți oameni de cultură serioasă pentru vremea lor. Astfel doctorul Pylarino, recomandat lui Brâncoveanu de către bailul Veneției, era cunoscut prin lucrările sale științifice, publicate în limba latină și italiană; cea mai însemnată este un tratat publicat în limba latină la Veneția (1715), despre altoirea împotriva variolei. Se pare că este primul care a practicat această metodă. Pylarino se stabilise în București; se însurase la noi și devenise protomedicul curții lui Brâncoveanu, punând în această calitate, sub influență venețiană, bazele primului spital

românesc, Colțea. A însoțit pe Brâncoveanu în 1703, în călătoria la Adrianopol, unde fusese chemat de Sultan, și a stat în serviciul Domnului român până în 1711, când a luat asupra-și sarcina de consul venețian la Smirna. N'a stat însă mult în această funcțiune, fiindcă la 1715, îl găsim la Veneția, tipărindu-și cartea despre altoirea împotriva variolei, iar 3 ani mai târziu, moare la Padova. Succesorul său a fost doctorul Bartolomeo Ferrati, care purta și titlul de conte și a cărui familie se întâlnește în documentele noastre, până la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

O altă figură interesantă dela curtea lui Brâncoveanu era George Maiota, un grec cu studii făcute în Roma și Veneția și care ajunsese profesorul de limba latină și greacă al copiilor lui Brâncoveanu.

La aceștia, se adăoga fostul paroh al coloniei grecești din Veneția, Ioan Abramios, scoboritor dintr'o familie de corfioți, care tipărise acolo în limba greacă un ciclu de cărți bisericești și, adus de Brâncoveanu, îndeplinea misiunea de predicator al curții și profesor la Academia grecească din București. În sfârșit, figura cea mai interesantă era: secretarul de limbi occidentale al Domnului, florentinul Anton Maria del Chiaro, pe care sugubeții săi contemporani îl porecliseră, pentru fața lui roșcovană: «curcanul». El a publicat mai târziu, după uciderea lui Brâncoveanu, în 1718, la Veneția, în atelierile cunoscutului tipograf Antonio Bortoli, interesantele lui memorii: «*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese; natura, costumi, riti e religione degli abitanti; annessavi la tavola topografica di quella provincia...*».

Mănăstirea Hurez din județul Valcea, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.

(După o stampă din Biblioteca Academiei Române)

Prin aceștia, și mai ales prin unchii săi, Constantin și Mihail Cantacuzino, Brâncoveanu aflase despre frumoasa înflorire culturală și artistică a Italiei, unde a trimis pentru studii și câțiva bursieri.

Documentele timpului ne-au păstrat numele unora din acești bursieri, care se pare că erau foști elevi ai Academiei grecești din București: Răducanu Cantacuzino, nepotul său (fiul lui Const. Cantacuzino), Palade Damian Românul, care a devenit apoi un latinist de seamă al timpului său, închinându-i lui Brâncoveanu o poemă latină, și doi greci Anton Stratigos și Gheorghe Hypomenas din Trapezunt, care a făcut studii strălucite de medicină la Padova cu celebrul Prof. Dr. Vallisneri. Hypomenas — după cum aflăm dela Del Chiaro — după sguđuitoarea dramă, care a pus capăt vieții lui Brâncoveanu și a copiilor săi, a rămas credincios, cu primejdia vieții, pe lângă nenorocita Doamnă și îndureratele principese și a luat drumul Apusului, pentru a salva ceea ce se mai putea, din averea depusă la băncile din Viena și Veneția.

Năzuința de a trimite tineretul să se lumineze în țările de cultură ale Apusului, mai ales în Italia, prinsese rădăcină și în sufletul boierimii noastre. Unul din colegii de studii la Constantinopol ai Stolnicului Constantin Cantacuzino, Mateiu Crețulescu, lăsa cu limbă de moarte în diata lui către urmași « ca să-mi facă acest mare bine ce-l doresc din tot sufletul micu ca să-mi învețe copilașii și să-i strineze pentru carte, de să va putea... așa mă rog, pentru mare numele Domnului Hristos, să mi-i pedepsească¹ mai vârtos la latinească și la italienească² ».

¹ A pedepsi, din grecescul παιδεύω, însemna în limba veche a instrui.

² N. Iorga, Documente privitoare la fam. Cantacuzino, p. 206-207.

Ca o consecință firească a acestor legături cu Italia, se vedește, în epoca lui Brâncoveanu, o ușoară undă de influență italiană în arta și în literatura noastră.

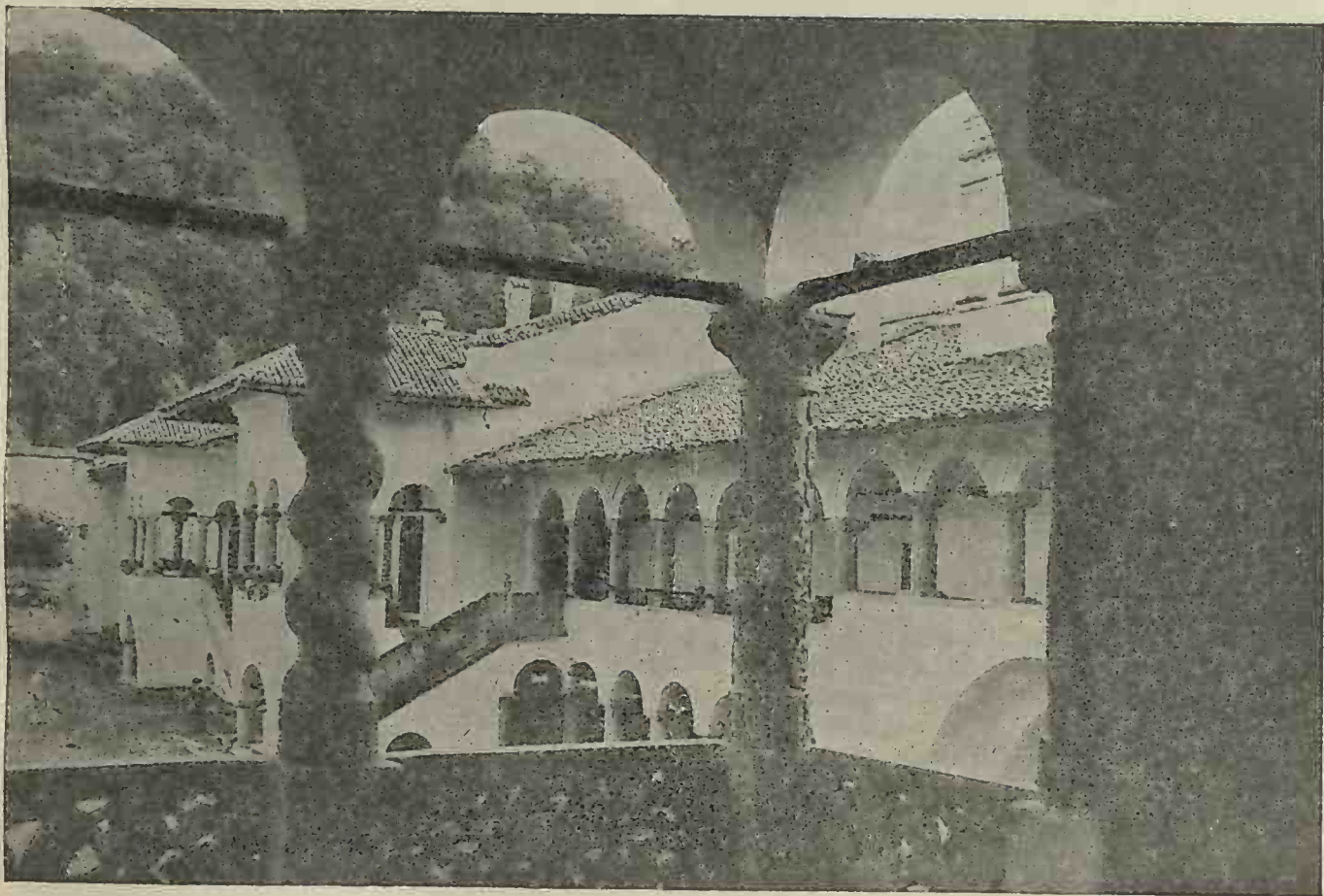
ARTA. Se știe că Brâncoveanu, care avea o avere imensă, a fost un mare iubitor de artă și ziditor de biserici și palate; amintim doar pe cele mai însemnate: mănăstirea Hurez, biserica Sft. Gheorghe, palatul dela Potlogi, dela Mogoșoaia, dela mănăstirea Brâncoveni și cel dela Doicești.

Cei ce au studiat arhitectura clădirilor din epoca lui Brâncoveanu au găsit, cu toată varietatea acestor clădiri, un « armonios stil original », pe care l-au denumit *stilul brâncovenesc* și în care au surprins, pe vechiul fond bizantin, o influență italiană, în special a stilului baroc, caracterizat prin mulțimea ornamentelor.

Clădirile lui Brâncoveanu nu mai sunt, ca cele vechi, niște adevărate fortărețe cu ziduri greoaie și înalte, cu ferestre mici și strâmte, ca să ferească pe cei din interior de gloanțele dușmanilor, ci sunt clădiri spațioase, cu ferestre largi care aduc lumină și aer proaspăt și care deschid ochilor perspectiva unui peisagiu sau a unei grădini de încântare și de liniște odihnitoare.

Del Chiaro, descriind palatul lui Brâncoveanu, clădit din piatră, cu o impozantă scară de marmoră, cu săli mari boltite, cu pridvor susținut la mijloc de un rând de coloane, ne vorbește și de grădină, care e de toată frumusețea și are formă pătrată, în *stil italian*. În mijlocul ei, Brâncoveanu clădise « un foișor, unde lua prânzul și-și făcea siesta după masă, înconjurat de straturi de flori ».

Clădirile lui, mănăstiri și palate, se disting prin frumusețea și eleganța ornamentelor: sub strașina de șindrilă, brâne înflo-

Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

Palatul dela Mogoșoaia în starea actuală (renovat).

rite, ferestre încadrate în podoabe de frunze, flori și fructe și — ceea ce denotă tot o influență occidentală în arhitectura palatelor lui: loggiile în stil italian.

Chiar și în decorarea interioară a palatelor se resimte influența italiană. Unchiul Domnului, Stolnicul Constantin Cantacuzino, în anii tinereții sale de student la Padova, văzuse în palatul Dogilor, zugrăvite, pe pereții sălilor, scenele importante din ascensiunea republicii lui San Marco și admirase cu deosebire cadrul în care Veronese immortalizase gloria Veneției, copiind în carnetul său de student inscripția: «Robur imperii». Brâncoveanu, după întâlnirea cu Sultanul din 1703, când i se părea că domnia lui este definitiv așezată și că vor urma zile senine de pace și glorie, puse să i se zugrăvească și lui pe zidurile palatului dela Mogoșoaia: scena plecării sale la Adrianopol, întâlnirea cu Sultanul și întoarcerea spre București.

Se pare că influența picturii italiene era pe vremea aceea ceva mai răspândită în Muntenia. Del Chiaro pomenește de fratele unui negustor muntean, cunoscut în Veneția, fiindcă exporta acolo mărfuri din Valahia, care copiasse pe timpul șederii sale în cetatea lagunelor așa de bine unele picturi bisericesti, că întorcându-se în țară, a zugrăvit diverse icoane, între care pe Sft. Francisc în genunchiat, primind stigmatizarea. «Această icoană — adaogă Del Chiaro — se poate vedea pe altarul bisericii catolice din Târgoviște».

LITERATURA. La curtea lui Brâncoveanu se mai afla și un astrolog, Ioan Romanul, sau Ioan Frâncul care avea sarcina de «a se închina» Domnului, la fiecare început de an, cu câte un calendar de preziceri privitoare la evenimentele politice ce se vor desfășura, — alcătuit după acele «*Foglietti novelli*», de care era plină Italia secolului al XVII-lea și care se aduceau în țară prin Stolnicul Const. Cantacuzino.

Și nu erau aceste calendare singurele cărți de obârșie italiană la curtea lui Brâncoveanu! În 1700, apare în tipografia dela Snagov, *Floarea Darurilor*, după un text grecesc adus din muntele Athos, de un boier al lui Brâncoveanu. Prototipul acestei cărți este, după cum s'a văzut (v. I, p. 72) una din cele mai răspândite opere medievale de sfaturi morale și povești, alcătuită în sec. XIII-lea, în Bologna, de către un călugăr franciscan Tommaso Gozzadini; *Fiore di Virtù*.

În 1713, se tipărește tot la Snagov, vestitul roman fantastic al lui Alexandru cel Mare — *Alexandria* — care deși tradusă într'o epocă anterioară din sârbește, cf. mai sus V. I. p., are însă la baza ei o versiune italiană. Și în sfârșit, în același an, apare la Snagov, o altă carte, *Pilde Filosofoști*, o colecție de maxime care fusese tradusă în italiană de Del Chiaro, după un text original francez; din italiană în grecește, de unul dintre reprezentanții coloniei grecești din Veneția, adus la curtea lui Brâncoveanu, predicatorul Ioan Abramios și din grecește în românește de Mitropolitul Antim Ivireanul, însuși.

Dar aceste legături cu Occidentul nu puteau fi nici prea multiple, nici prea intense. Nu puteau fi, fiindcă pe de o parte, bănuit de Turci că stă în legătură cu creștinii, Brâncoveanu se simțea spionat în mișcările sale, iar pe de altă parte, ortodoxismul nostru îl lega mai mult de elenismul scaunelor patriarhale din Orient.

INFLUENȚA GRECEASCĂ. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, se petrecu o adâncă prefacere în viața de cultură a neamului nostru.

Slavonismul din principatele dunărene intrase în agonie, ne mai fiind alimentat de focarele de cultură din Sud, care se stinseseră sub apăsarea turcească. Dar la acea răspântie din viața Bisericii noastre, nu toate cărțile de ritual se găseau transpuse în limba națională și nu fuseseră transpuse încă, fiindcă problema traducerii se complica, după cum vom vedea mai târziu, cu o problemă de ordin liturgic și muzical. Ne găsim dar, într'o epocă de tranziție, în care, limba română, nefiind deplin pregătită să ia locul limbii slavone, se simțea nevoia de a se introduce în biserici serviciul divin în forma grecească, ceea ce părea cu atât mai firesc, cu cât liturghia greacă era izvorul liturghiei slavone.

A răspândi cunoașterea limbii grecești în poporul nostru, însemna deci, pentru acea vreme, în primul rând, a întări Biserica și viața religioasă a poporului.

De altfel, Brâncoveanu putuse afla, prin Stolnicul Constantin Cantacuzino, de ce mare cinste se bucura limba și cultura greacă chiar în Italia catolică. A pune bazele elenismului la noi însemna dar în al doilea rând, a ridica nivelul poporului, introducându-l în ritmul culturii clasice.

Sub impulsivitatea acestor două preocupări, Brâncoveanu reorganizează, în al doilea an al domniei sale, școala grecească din București, întemeiată de Șerban Cantacuzino în mănăstirea dela Sft. Sava, pe locul unde se află astăzi Universitatea noastră și statuia lui Mihaiu Viteazul.

Pentru conducere, el aduse în București, pe însuși directorul școlii grecești din Constantinopol, pe Sevastos Kimenitul, originar din Trapezunt, fost elev al lui Alexandru Mavrocordat¹

¹ Tatăl primilor domni fanarioși.

În școala Patriarhiei din Constantinopol, își desăvârșise studiile în Universitățile din Italia. Brâncoveanu îl prețuia așa de mult pentru cultura lui, încât, ne spune un contemporan, îl așeza la masă «mai sus de toți boierii», «cinste—adaogă Daponte—pe care un alt Domn la un alt profesor n'a dat și nici nu dă». Sevastos Kimenitul, care supraveghea imprimarea cărților grecești de slujbă, care a redat, în greaca vulgară, Tratatul despre virtuți și viciul al lui Aristotel și a alcătuit «Invățături dogmatice a Bisericii Răsăritului» în limba greacă (1703), a cărmuit școala până la anul 1702, când a murit.

După hrisovul dat de Brâncoveanu în Septembrie 1702, numărul profesorilor trebuia să fie de 3, «reputați prin religiozitate și moravuri bune». Hrisovul ne-a transmis și programul acestei școli, din care se poate vedea caracterul instrucțiunii pe care o căpăta în această școală superioară, tineretul de acum mai bine de 200 ani. Invățământul avea mai întâi un caracter filosofic. Primul profesor trebuia să predea: logica, retorica, psihologia și metafizica. În al doilea rând, școala avea un caracter filologic și istoric, căci se cerea să se citească și să se interpreteze: tragediile lui Sofocle și Euripide, discursurile lui Demosthenes; Plutarh, Tucidide, Xenofon, fablele lui Esop. Școala avea apoi și un caracter științific, fiindcă se mai preda: astronomia, acustica fizică, fizica, metafizica: «despre nașterea lucrurilor și desfăcerea lor» și matematica lui Pythagora. Programul școlii vădește, în sfârșit, preocuparea de a așeza în același timp cultura tineretului pe o serioasă bază de educație religioasă, căci impunea: Evanghelia, Faptele Apostolilor, cuvântările Sft. Grigore de Nazians, Apologia religiei creștine a lui Agapet, ș. a.

Pentru întărirea acestei școli, menită pe de o parte să introducă clasicismul elin la noi, iar pe de alta, să întărească ortodoxia, Brâncoveanu a adus dascăli greci renumiți, cu studii făcute în Occident. În afară de Sevastos Kimenitul—pe care l-am amintit, erau: Maiota, predicatorul curții și dascălul copiilor lui Brâncoveanu; Ioan Comnenul, profesorul de științe fizice și matematice, care își făcuse studiile în Padova și care a publicat o serie de epigrame grecești și de cărți teologice, iar după ce s'a călugărit la Muntele Athos și a ajuns Mitropolit

Constantin Brâncoveanu și cei 4 filii ai săi: Costantin, Ștefan, Radu și Matelu — decapitați la Constantinopol în 1715 (după o gravură din opera lui Del Chiaro, secretarul lui Brâncoveanu, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută în Veneția în 1718).

Icoana Sf. Constantin, gravură din cartea grecească *Cuvânt panegiric la Sfântul Constantin*, a lui Constantin Brâncoveanu, fiul Domnitorului, apărută la București, 1701.

al Dristrei (Silistra), un *Proschinataru* al Sfântului Munte (la Snagov) în care sunt pomenite donațiunile făcute de Voievozii noștri, mănăstirilor din muntele Athos—și, în sfârșit, urmașul lui Ioan Comnenul, Panait Sinopeus, tot un elev al universităților italiene.

COPIII LUI BRÂNCOVEANU ȘI CULTURA LOR CLASICĂ. Astfel, sub impulsunea dată de Domn, se răspândește la noi cultura grecească. Chiar copiii lui Brâncoveanu își însușiseră așa de bine limba greacă, încât se încumetau, cu prilejul zilelor onomastice ale părinților și al marilor sărbători ale Bisericii, să rostească, în limba greacă, panegirice în cinstea sfinților, care au și fost tipărite de Antim Ivireanu. În 1701, a apărut la București, *Cuvântul panegiric la Sfântul Constantin*, scris în limba greacă de Ștefan Brâncoveanu și rostit în palatul domnesc, de fratele al treilea Radu. Cuvântul este afierosit «prea blândului său părinte», «ca un mic rod al minții sale». În anul următor, apărea tot în imprimeria Mitropoliei, un *Cuvânt panegiric la Martirul Ștefan*, rostit probabil de autor, a treia zi de Crăciun, și închinat Sfântului său patron, a cărui protecție o cerea «pentru înaintarea mea în știință și învățătură». În 1703, Ștefan Brâncoveanu alcătua un alt *Cuvânt panegiric la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu*, rostit tot de fratele său, Radu, și afierosit «mamei lor cea prea blândă», Doamna

Maria Brâncoveanu. În 1704, Radu Brâncoveanu se încumeta și el cu o *Cuvântare la Patima cea Mântuitoare* (Învierea Domnului), pe care o prezintă ca omagiu «Prea fericitului și Prea înțeleptului Stăpân», Patriarhul Dosithei al Ierusalimului, care, spune tânărul autor, «se luptă nu cu o hidră, ci cu atâția câți sunt uritori de Dumnezeu, vrăjmași ai ortodoxiei». În 1704, fratele mai mare Constantin, despre care Antim Ivireanu ne spune în prefața cărții că era și el «învățat între prea învățați», «orator și adânc cugetător», stimulat de succesul fraților săi — Cuvântul la Sf. Constantin și cel la Martirul Sf. Ștefan, avuseseră repede o a doua ediție, în 1702 — și animat de o nobilă ambiție, publică și el, după stăruințele Mitropolitului, în 1704, *Viețile paralele grecești și române* ale lui Plutarh Chersonoul, traduse în greaca modernă.

Oricât de mare ar fi fost dorința lui Antim Ivireanu de a spune un lucru plăcut tatălui, totuși era un pic de adevăr în cuvintele pe care el le scrie într'o predoslovie către Domn, că «fiii săi sunt râvniți în lume și invidiați pentru marea lor virtute prematură». Acești tineri eleniști, care aveau, se pare și o temeinică cultură latină, ar fi fost o frumoasă speranță pentru părinții lor și pentru neamul nostru, dacă n'ar fi căzut sub iataganul gealatului pe țărmul Bosforului.

PATRIARHI ȘI CĂRTURARI GRECI LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU. Atrăși de sprijinul dat de Brâncoveanu culturii grecești, marii Patriarhi și Mitropoliți ai Răsăritului, vin la curtea lui bogată, ca să obțină milă și ajutor pentru bisericile lor strivite sub stăpânirea turcească și ca să lupte în libertate, pentru întărirea ortodoxiei. În fruntea tuturor stă, prin cultura lui largă, prin munca neobosită și prin zelul cu care a apărut ortodoxia, atacată de curentele de reformă și de catolicism, Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului, adus de Brâncoveanu din Iași, și mai târziu nepotul acestuia, învățatul Hrisant Notara, care studiasse la Padova, călătorise în Franța și Germania, adusesse, din Rusia, de la Nicolae Milescu, o copie a Descrierii călătoriei în China și a fost și el unul din profesorii copiilor lui Brâncoveanu, înainte de a succede unchiului său în scaunul Patriarhal al Ierusalimului. Brâncoveanu dăruise bătrânului Patriarh Dosofteiu hanul dela Sft. Gheorghe, «cu apartamente încăpătoare» și cu multe prăvălii închiriate neguțătorilor, care aduceau un venit anual de peste 20 de pungi, hărăzite de Domn Sfântului Mormânt.

Patriarhul Dosofteiu este, de fapt, în timpul lui Brâncoveanu conducătorul ortodoxiei. Pentru a înlătura atacurile îndreptate de calvini, lutherani și catolici, se publică la noi sub auspiciile lui, un ciclu de cărți grecești, menite să facă cunoscute normele dogmatice ale ortodoxiei. Astfel se tipărește opera lui Meletie Sirigul, îndreptată împotriva catehismului atribuit lui Chiril Lucaris; Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă; Manual împotriva schismei papistașilor; Manual împotriva rătăcirii calvine, ș. a.

O încercare a lui Brâncoveanu de a întemeia o tipografie grecească pe lângă scaunul patriarhal din Constantinopol nu isbutise¹. Atunci Domnul român și ai săi s'au străduit să consolideze tiparul și Academia grecească din Muntenia astfel în cât să poată rivaliza cu tipografiile și școlile grecești din Veneția. «Se fălea mult sprânceana occidentală, mai nainte, cu toată înțelepciunea și cu tiparul, că editează cărți orientale. Pentru amândouă acestea au răsărit acum harul creștinilor și aicea, și în învățături și în tipografii — prin osârdia și cheltuiala mânei tale celei mărinimoase și inspirate de Dumnezeu, Domnitorule cel mai perfect între credincioși, Constantine prea mare...» scrie Sevastos Kimenitul, profesorul de științe al

Academiei grecești din București, într'o prefață² închinată lui Brâncoveanu.

Sub auspiciile Patriarhului Dosofteiu și a celorlalți prelați și profesori greci ai Academiei, s'au imprimat în tipografia domnească a lui Brâncoveanu, între 1690 și 1716, 31 de cărți grecești, toate destinate nevoilor Bisericii și întăririi ortodoxiei.

Sprijinul dat de Brâncoveanu ortodoxiei în forma grecească a avut între fruntașii clerului grec contemporan, un puternic răsunet, după cum se vede chiar din prefețele care însoțesc publicațiile grecești ieșite din teascarurile tipografiilor brâncovenești. Brâncoveanu este comparat mereu cu «Ptolomeu, vrednic de cununile cerești». O prefață spune: «Toate ale «Elenilor se cuvin Domnitorului filelin și toate câte fiii iubitorilor de muze ai Eladei scriu ori inventează cu mintea, «toate se datoresc Măriei Tale, care ești cel mai zelos sprijinitor «al învățaturii grecești și binefăcătorul cel mai uman al Elenilor.

«Ce datorie nu avem către a ta darnică generozitate noi, «fiii Grecilor și Grecia mama noastră de obște... În acești «prea fericiti ani ai Domniei Tale înfloresc iarăși acea glorie «strălucită ce, din vechimea ei dela început, a câștigat neamul «nostru, cu înțelepciunea lui, până la marginile lumii».

Nu sunt în aceste cuvinte numai laude măcroase, ci și sentimente sincere, care traduc o realitate a timpului. «Am venit și eu aci, Prea fericite Patriarh, la *adăpostul de obște al neamului nostru nenorocit*», scria din București, la 17 Decembrie, 1709, către Patriarhul Hrisant Notara, fostul paroh al coloniei grecești din Veneția, Ioan Avramie, care fusese silit să părăsească cetatea lagunelor și care ajunsese predicatorul curții lui Brâncoveanu³. Până și în Ianina, unde Brâncoveanu sprijinea școlile grecești, elevii alcătuiau versuri omagiale pentru Domnul român.

BRÂNCOVEANU ȘI ORTODOXIA DIN ARDEAL. Adăpostul acordat de Brâncoveanu marilor patriarhi greci, precum și sprijinul dat pentru imprimarea cărților de dogmatică și polemică religioasă, corespundeau de altfel, și unei necesități de ordin național: apărarea unității religioase a neamului românesc. În 1690, Transilvania, smulsă dela Turci, căzuse în mâinile Austriacilor. Guvernul austriac, trimețând misionari catolici, care să făgăduiască preoților români din satele ardeleno o situație similară cu aceea pe care o avea clerul celorlalte culte, isbutise să câștige aderenți printre preoți pentru unirea cu Biserica Romei. Brâncoveanu și sfetnicii săi au sprijinit pe toate căile rezistența Românilor ortodocși împotriva tentațiilor catolice și calvine. Mai întâi, fiindcă după încetarea tipăriturilor din Bălgrad, inițiate între 1683 și 1689 de Protopopul Ioan Zoba din Vințul de jos, omul calvinilor și dușmanul Mitropolitului Sava Brancovici⁴, s'a întâmplat să-i lipsească atunci «neamului nostru rumânesc, aici în Ardeal, meșter pentru lucrul tipografiei» — Brâncoveanu, «ca un patronaș adevărat al Mitropoliei din Ardeal», trimete la Alba Iulia, pe cel mai harnic dintre ucenicii lui Antim Ivireanu, în arta tiparului, pe Mihail Ștefanovici sau Ișvanovici, cum semnează el de aci înainte. Acesta începe în Ardeal revizuirea în sens ortodox și tipărirea cărților de școală și de slujbă bisericească. Munca se începe în 1699 cu o *Bucavună* pentru copii (care cuprindea și simbolul credinței, cu cele 10 porunci și cu explicarea ortodoxă a celor

¹ *Bibl. rom. veche*, I, p. 380.

² *Hurmuzaki*, XIV, partea III, p. 60.

³ Dintre cărțile tipărite de Ioan Zoba, unele erau traduse din ungurește și conțineau norme calvine, ca de exemplu, *Cărare pe scurt spre faște bune îndreptătoare*, tradusă după Matkó de Kézdivásárhely și apărută în 1685. Celelalte cărți tipărite de Zoba sunt: *Sicriul de aur*, carte de propovedanie, Sas-Sebeș, 1683; *Ciaslovă*, Bălgrad, 1687; *Molitvenic*, Bălgrad, 1689.

⁴ *Documentele Hurmuzaki*, XIV, partea III, p. 52—53.

Biserica din Sâmbăta de Sus (Transilvania), ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

7 taine) și o carte de predici: *Chiriacodromion*¹. A trimis oamenii săi în Transilvania pentru propagandă ortodoxă, între aceștia David Corbea, care apăra cu zel politica lui Brâncoveanu. A intervenit pe lângă guvernul austriac și chiar pe lângă Petru cel Mare, cerând sprijin pentru Românii ortodocși din Ardeal. Când la începutul anului 1698, noul Mitropolit al Transilvaniei, Atanasie Anghel, a venit la București—după datini—ca să fie hirotonisit de Mitropolitul Țării-Românești, acesta i-a cerut să declare că va păzi neschimbate «toate tocmelele» ortodoxe pe care le are scaunul Ungrovlahiei. Cu acest prilej, Patriarhul Ierusalimului, Dosofteiu, a întocmit o lungă și importantă învățătură în care erau cuprinse normele de călăuzire pentru păstrarea dogmei ortodoxe, pe care Atanasie a semnat-o. Dar guvernul austriac nu-l recunoaște decât în Martie 1701, după ce a fost chemat la Viena și «purificat», declarând în scris că primește unirea. Sinodul întrunit la 25 Iunie 1701, în Bălgrad, în care marea majoritate a preoților ardeleni a hotărât unirea cu Roma, a aruncat mărul discordiei confesionale între Români, ale cărei fructe amare mai dăinuiesc și azi, deși atenuate de lumina conștiinței naționale. Trebuie însă să recunoaștem că unirea a dat puțința tineretului ardelean să pătrundă în școlile înalte din Viena și Roma și că viziunea Romei imperiale a trezit în el instinctul rasei și a provocat mișcarea de rezeșteptare națională, care a grăbit cu o jumătate de veac mai de vreme intrarea poporului românesc în comunitatea spirituală a rasei latine.

¹) Unirea Bisericii ardeleni cu Roma, întâmplată în 1701, îl va îndemna să se întoarcă înapoi. Nu credem că el este tipograful cărții *Pâinea Pruncilor*, apărută la Belgrad în 1702, căci, precum a arătat I. Mușlea, în *Omagiul Profesorului Ioan Lupăș* (și extras), București, 1941, p. 617—631, cartea a fost alcătuită de Paul Baranyi, catolic.

BRÂNCOVEANU SPRIJINITOR AL CULTURII ORTODOXE ÎN RĂSĂRIT. Politica creștină a lui Brâncoveanu—urmând liniile trase de înaintașii săi Basarabi—s'a extins asupra întregului Răsărit ortodox, asupra căruia a revărsat darurile lui, fără nicio intenție ascunsă, cu o generozitate pe care—trebuie să o subliniem—n'o mai întâlnim la nici un popor ortodox, căci nici unul nu a trăit așa de intens ideea creștină, precum au trăit-o ai noștri.

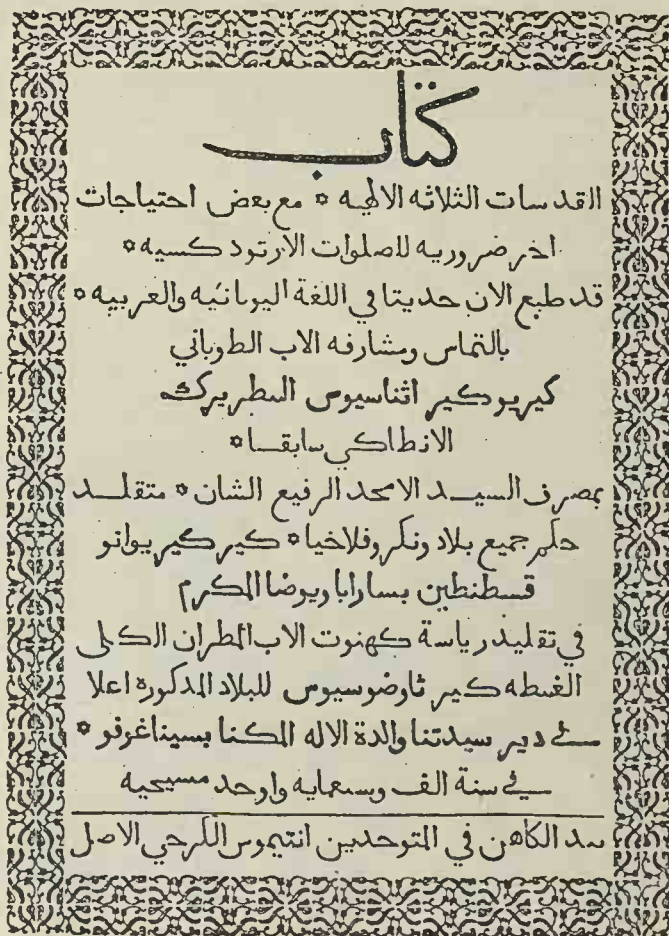
Merită în deosebi să fie subliniate aci, pe lângă darurile în bani și în cărți, mai ales manuscrisele iluminate, căci se pare că Brâncoveanu avea pentru această artă minoră o adevărată pasiune. Liturghierul grec, copiat de ieromonahul Calinic, în fine trăsături caligrafice și împodobit cu minunate miniaturi de evangheliști și cu frontispicii, chenare și inițiale de flori și de păsări stilizate poate fi socotit ca unul din cele mai frumoase exemplare ale genului.

Vestea despre bogăția și generozitatea lui Brâncoveanu trecuse peste hotarele țării și se răspândise în tot Orientul musulman, unde Domnul român era supranumit *Allin Bei*—*Prințul Aurului*.

Era dar firesc, ca în acele vremuri, creștinii, cari, sub stăpânire turcească, se vedeau amenințați să-și piardă credința, să-și îndrepte privirile către curtea strălucitoare a lui Brâncoveanu și să ceară dela el ajutor, pentru nenorocirile lor. Și Domnul român, înțelegea să li-l dea în cea mai largă măsură.

Darurile lui Brâncoveanu s'au răspândit departe în Orient, până la creștinii din Asia Mică.

Pe la începutul veacului al XVIII-lea, venise la curtea domnească din București Patriarhul Antiohiei, Athanasie IV Dabbas, și Domnul român, aflând dela Patriarh că preoții creștini din

Liturgierul greco-arab, tipărit la Snagov de Antim Ivireanu, din porunca lui Brâncoveanu, la 1701.

Arabia nu-și pot împlini misiunea lor și nu pot oficia, după cuviință serviciul divin, din pricina sărăciei și a lipsei de cărți, a pus pe ieromonahul Antim Ivireanu, din mănăstirea Snagovul, să sape litere arabe și să tipărească pe cheltuiala domniei, cărți de ritual, cu rugăciunile în limba arabă și eofosinele (cântările) în limba greacă, așa cum cereau necesitățile cultului, pentru credincioșii din Arabia. La 1701, au apărut, de sub teascurile tipografiei din Snagov, un *Liturgier*, iar în 1702, un *Ceaslov*, ambele în limbile greacă și arabă, și ele s'au trimis în dar, din porunca domnească, bisericilor din Arabia.

Pentru a veni și mai mult în ajutorul acestor creștini năpăstuiți, Brâncoveanu a dat ajutor de s'a instalat tipografie arabă — prima tipografie — în Alep, unde în 1706, s'a tipărit cea dintâiu Psaltire arabă, având pe dosul titlului stema Țării Românești, înconjurată cu inițialele grecești ale lui Constantin Brâncoveanu, și la început, o precuvântare de închinare și mulțumire, în care Domnul român este comparat cu Constantin cel Mare, cu Moise și cu Solomon, pentru înțelepciunea, spiritul și dărnicia lui.

Tipografia brâncovenească, transportată de Mitropolitul Atanasie Dabbas la Alep, a trezit creștinii din Arabia la o viață spornică de cultură. Ea a funcționat acolo până la moartea Mitropolitului, întâmplată în 1724. După această dată este mutată, în parte la mănăstirea Balamand, în parte — mai târziu — la mănăstirea Sf. Ioan din Saeg, în Sudul Libanului, unde, reînviată și organizată, publică și azi cărți bisericești și școlare.

Faima despre munca spornică a tipografiilor din Țara Românească și despre generozitatea lui Brâncoveanu a ajuns departe în Răsărit, până la Ivirii din Munții Caucazului.

Regele Wakhtang al IV-lea, cuprins și el de râvna creștinească de a înzestra bisericile sale cu textele necesare serviciului divin, a trimis solie la curtea lui Brâncoveanu și a obținut, împreună cu litere de tipar, turnate de Mitropolitul Antim, el însuși georgian de origine, o echipă de lucrători sub conducerea tipografului român ardelean, ipodiaconul Mihail Ștefanovici, care lucrase până atunci, la tipografia de pe lângă scaunul eparhial din Râmnic. Cu aceste litere de tipar s'au scos la Tiflis, cele dintâi cărți georgiene: o *Evangelie* și un *Liturgier*.

În epilogul Liturgierului, apărut în 1710, tipograful român, cu gândul la plaiurile țării sale, își încheia acolo munca sa închinată lui Dumnezeu, cu următoarele șase versuri românești, în caractere georgiene, o mărturie discretă a expansiunii culturale brâncovenești, până la acele îndepărtate hotare ale Răsăritului ortodox:

Եւ սընճանը սը : Լուծ : Երգացնց Եճնան
 : Եւսըսնեղ սննպն Եճ : սննպնսս Եւ Երգ :
 : Եր Լը Երըսսս Եճ : Լնընըն Եւ Եր Եր Եւ
 Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր
 : Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր
 : Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր Եր

Precum cei străini doresc moșia să-și vază,
 Când sunt într'alte țări, de nu pot să șază,
 Și ca cei ce-s pre mare bătuti de furtună
 Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună,
 Așa și tipograful, de-a cărții sfârșire,
 Laudă neîncetată dă și mulțumire.

Astfel, sub Brâncoveanu, Țara Românească ajunge focarul din care radia lumina culturii în tot Orientul ortodox, aflat sub apăsarea musulmană.

Prin râvna cu care el a sprijinit și întărit credința ortodoxă până departe în Răsărit, prin bunătatea și generozitatea sa, pe care nu conțenesc de a i le recunoaște până și străinii pripășiți la curtea lui, prin lupta pe care a dat-o pentru a menține neștirbită unitatea religioasă a Românilor ardeleni și prin imboldul dat culturii, Brâncoveanu a meritat deplin cele două trăsături caracteristice, pe care le-a subliniat în personalitatea lui, anonimul poet popular:

Brâncoveanu Constantin,
 Boer vechiu și Domn creștin...

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric al epocii lui Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1939; N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, București, 1929, vol. I, p. 375—386 și II, p. 9—18; același, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935 p. 181—200. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 1, București, 1940, p. 157—206; util încă A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, îngrijită de I. Vlădescu, vol. VIII, București, Cartea Românească, 1929, p. 181—249; interesant prin detalii contemporane: Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, precum și cronicile naționale contemporane, pentru care vezi mai jos, p. 231—253. N. Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914 (în *Studii și documente cu privire la Ist. Rom. XXIX*). Pentru literatura epocii în general: N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București, Pavel Suru, 1925; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930 (utilă mai ales prin bibliografie); G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române*, sec. XVII, Iași, Viața Românească, 1922; Ioan Bîanu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, tomul I, 1508—1716, București, 1903, cf. și vol. IV (Adăogiri și îndreptări de I.

Bianu și Dan Simonescu) București, 1944. Pentru legăturile cu lumea ucraineană și traduceri din Galeatovski, Șt. Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovski și literatura românească veche. Analele Acad. Rom. Mem. Secf. lit.*, seria III, tom. VIII, mem. 8. Pentru Sinopsisul de la Kiev și Patericul de la Lavra Pecerska: P. P. Panaitescu, *Istoria Slaviilor în românește* în *Revista Istorică Română* X, 1940, p. 100—129. Pentru influența grecească: D. Russo, *Studii istorice greco-române* Opere postume, tom. I-II, București, 1939, cu deosebire articolul *Elenismul în România*, tom. II, p. 487—542 (publicat pentru întâia dată în 1912) vezi și indicile de la vol. II. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935. Utilă încă: C. Erbiceanu, *Bărbații culți greci și români* —, *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, tom. XXVII (1904—1905), p. 141—182, Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu țările românești*, Cernăuți, 1929. N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Const. Vodă Brâncoveanu* —, *An. Acad. Rom. Mem. ist. s. II*, tom XXXVII, București, 1915. N. Iorga, *L'Académie de Bucarest* în *Revue Historique du Sud-Est Europ.*, București, 1929, p. 1—11; Pentru influența italiană în epoca lui Brâncoveanu: Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916; Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Vodă Brâncoveanu (1688—1714)* Milano s. a. Pentru textele literare de origine italiană: N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 180—187 și 195—208; despre *Floarea Darurilor*: N. Cartoian, *Fiore di Virtù în literatura românească*, *Analele Acad. Române, Mem. secf. lit.*, seria III, tom. IV, mem. 2, București, 1928; același, *«Fiore di virtù» dans la littérature roumaine în Archivum Romanicum* vol. XII, 1928, p. 501—514. Pentru calendarele lui Brâncoveanu de origine italiană cf. și Ramiro Ortiz, *op. cit.*, p. 198—206. Textele au fost publicate și studiate mai în detaliu de Emil Virtosu, *Foietul Novel, Calendarul lui Constan-*

tin Vodă Brâncoveanu, 1693—1704, București, 1940. Calendarele au fost semnalate pentru întâia dată de A. Odorescu în *Revista Română*, I, 1861, p. 657—660.

Pentru sprînjirea culturii ortodoxe în Ardeal: N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, București, 1929, vol. I, p. 387—391; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, vol. I, Sibiu 1935, p. 300—333. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2 vol. Sibiu, 1920 și 1930. Pentru darurile făcute de Brâncoveanu popoarelor ortodoxe: Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre Români și Jugoslavi în Cercetări Literare* publicate de N. Cartoian, III, 1939, același, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sf. Pavel dela Muntele Athos în Cercetări Literare* IV, 1940, p. 94—99 (și extras). M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. II mărită, București, 1937; Gheorghe Cloran, *Σχέσις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἁθῶ...* Athos, 1938 (pentru Brâncoveanu vezi indicile); Preot Dr. Teodor Bodogae, *Ajutoare românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941 (cf. indicile).

Pentru chestiuni mai detaliate a se vedea bibliografia de la capitolele respective.

I. Bianu *Din cărțile vechi*, în *Lui D. A. Sturdza*, București. Dan Simonescu și Emil Muracade, *Tipar românesc pentru Arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, 1939, p. 1-32 (și extras).

Pentru arta epocii: G. Balș et N. Iorga, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, Boccard, 1922, p. 188—258; N. Iorga, *Pictor străin la curtea lui Brâncoveanu în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1929, p. 44; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., I 1934 și II 1936, Bucarest. V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*, București, 1939; V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1909, p. 101 și urm.; același, *În amintirea lui Constantin Brâncoveanu 1714/1914. Locașurile Voievodului și viața lui*, București, 1914.

LITERATURA RELIGIOASĂ

Literatura românească, înviată după un sfert de deceniu de secetă, se desvoltă în epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu pe două tărâmurii: religios și istoric.

Pe tărâm religios, era aceasta înseamnă piatra de hotar a unei direcții noi: întoarcerea la sursele pure grecești. Ca o urmare firească a transplantării elenismului la noi și a ivirii cărturarilor români, cunoscători buni de carte grecească, traducerea cărților sfinte nu se mai face azi înainte după intermediare slavone, care conțineau pasagi neclare, confuzii și erori de traducere, ci direct după originalele grecești.

Traducătorii care se înhamă la această uriașă muncă sunt: Iordache Cantacuzino, fratele Domnului, frații Radu și Șerban Greceanu, Stolnicul Constantin Cantacuzino, la care recurgeau talmăcitorii când se încurcau în redarea subtilităților dogmatice și, cel mai harnic dintre toți, Mitropolitul lui Brâncoveanu, Antim Ivireanu.

Prin străduințele tuturor s'a pregătit în această epocă drumul pentru introducerea limbii române în biserică, s'a ajuns la încununarea străduințelor de aproape trei veacuri ale neamului nostru de a traduce Biblia integral și în sfârșit s'a creat, prin Antim Ivireanu în chip strălucit pentru această vreme, predica românească originală.

Vom urmări pe rând toate aceste aspecte și vom lumina, în măsura importanței lor, personalitățile care au adus partea lor de contribuție la zidirea culturii românești.

Începem cu procesul de introducere a limbii naționale în Biserică.

Se credea într-o vreme la noi, sub influența lui Xenopol, că Matei Basarab și Vasile Lupu au introdus limba română în biserică. Această concepție se mai răsfrânge și azi în unele manuale de liceu, deși în 1904 Ion Bianu, în remarcabilul său discurs de recepție în Academia Română, a arătat în chip indiscutabil că nu s'a introdus limba română în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, deoarece în acea vreme nu numai că nu s'a tipărit nicio carte de slujbă bisericească în limba română, ci dimpotrivă cărțile de slujbă bisericească tipărite (Liturgic, Molitvelnic, Mineiu, Triod, Penticostar) sunt în limba slavonă, iar în prefață se spune răspicat că sunt tipărite pentru «evlaviosul neam al patriei noastre».

Pentru a înțelege mai bine procesul de introducere a limbii române în Biserică, trebuie să se știe că serviciul divin este alcătuit din trei părți: 1. Liturgia pe care o oficiază preotul în altar; 2. citiri din Evangheliile și Faptele Apostolilor și din Epistolele lor, citiri făcute de preot sau de diacon și, în sfârșit, o a treia parte care este rezervată dascălului în strană: lectura Cazaniei, care cuprinde explicarea textului din Evangheliile citit în ziua respectivă, cu dezvoltarea ideilor de edificare morală — un fel de predică. În epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu s'au tipărit în românește numai Cazanii (sau «Carte de învățătură» cum o numea Varlaam). Acestea sunt deci singurele cărți care s'au introdus în biserici pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Sunt cărțile care țineau locul de predici și care, într-un cântec adresau poporului și ținteau la moralizarea maselor, nu aveau nicio noimă să fie citite într-o limbă necunoscută credincioșilor. Erau texte citite la strană pentru întărirea virtuților creștinești. Restul serviciului divin: oficierea liturghiei cu citirea Evangheliilor și a Faptelor Apostolilor, a rămas în limba slavă. Era de sigur în primul rând în acestea puterea tradiției. Dar era, cred, și un alt gând nemărturisit. Pentru a susține ortodoxia, singura legătură puternică ce una strâns toate ramurile neamului răslețite sub stăpâniri străine, ai noștri s'au arătat intransigenți pe chestiunea limbii în biserică. O cedare pe acest teren putea atrage după sine pierderea Românilor din Transilvania în masele Ungurilor calvini. De aceea Matei Basarab ia inițiativa de a se tipări toate cărțile necesare serviciului divin — afară de Cazanii — în limba slavă adresându-se, cum ne spune în prefețe: «drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect slavonesc ca limbă, *Ungrovlahilor, Moldo-vlahilor*».

Ideea solidarității naționale prin Biserică în limba slavă este clară. Epoca lui Șerban Cantacuzino reprezintă în această privință un pas înainte, căci în această epocă se introduce în serviciul divin citirea Evangheliilor și a Faptelor apostolilor în limba română. Evangheliile și Faptele apostolilor tipărite până în epoca lui Șerban Cantacuzino cuprindeau în întregime materia celor patru evangheliști așezată în ordinea tradițională începând cu Matei și sfârșind cu Ioan. Dar aceste Tetraevangheliile

Sfântul Ioan Evanghelistul, gravură din Evanghelia tipărită la București, în 1682.

nu sunt potrivite pentru săvârșirea cultului divin. Evanghelia ca și Faptele Apostolilor sunt prea întinse ca să poată fi citite în cursul unui serviciu divin. De aceea ele sunt împărțite în pericope — părți mai mici — care sunt astfel alese și potrivite ca să se citească fiecare într-o zi și să fie adaptate evenimentului care se comemorează. Fiindcă anul bisericesc începe în ziua Învierii Domnului, în prima zi, Luni, se citește din Evanghelia lui Ioan capitolul I, versetul 18—19, dar Marți se citește din Evanghelia lui Luca capitolul XXIV, versetul 12—35, pentru ca Miercuri să se revină la Evanghelia lui Ioan.

Pentru lectura cursivă obișnuită a materiei evanghelice textele coresiene și Noul Testament — Tetraevangheliul — erau foarte bune, dar pentru nevoile Bisericii era mai necesară o Evanghelică cu materia așezată pe pericope și distribuită pe zilele de serviciu bisericesc.

Evanghelia (1682) ca și Faptele Apostolilor (1683), tipărite în epoca lui Șerban Cantacuzino, sunt din această a doua categorie; sunt cărți adaptate serviciului Liturghiei și care nu pot servi la o lectură de edificare a mirenilor. Dar tocmai de aceea au o importanță deosebită în evoluția literaturii religioase — la noi: ele marchează a doua treaptă în procesul de introducere a limbii române în biserică și constituie o dovadă indiscutabilă că pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în timpul serviciului religios, pericopele din Evangheliile se citeau de preoți și de dascăli, în mijlocul bisericii în limba română.

Acum apar clare și cuvintele Domnului Șerban Cantacuzino din prefața adresată cititorilor, «tuturor celor ce se vor întâmpla a ceti». Prefața ne destăinuie numele celui ce a purtat greul orânduirii și traducerii cărții: «ne-am nevoit de am săvârșit acest lucru dumnezeesc, svânta aceasta evanghelică, care nefiind mai denainte tocmită la slovenie să citească după rânduiala zilelor și a sărbătorilor celor domnești și ale svinților, poruncit-am fratelui nostru Iordachie Cantacuzino, vel stolnic, de o au îndereptat și o au așăzat precum umblă cea elinească și întru toate asemenea, după orânduiala Beserecii Răsăritului, alcătuindu-se și svintele cuvinte, spre mai aleasă înțeleagere a limbii rumânești». Aceeași idee revine și în Faptele Apostolilor. «...Derept aceea poruncit-am a știuților și învățaților cari s'au întâmplat dascali, de au tălcuit Sfânta Scriptură cea noao spre bună înțelegerea limbii noastre și o au așăzat după orânduiala și urmarea grecescului tipic». Cărțile erau destinate serviciului divin precum confirmă prefețele: «s'au dat dintru mică osteneala noastră dar Besericilor Țării noastre, Ungrovlahiei întru folosul preoților și tuturor credincioșilor, cari se roagă pentru a noastră spăsenie și a tot creștinului norod și întru pomenire veșnică a noastră și a părinților». Dar numai aceste două cărți se citeau în această epocă în românește. Liturghia însă se săvârșea încă în limba slavă, fiindcă tot pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în 1680, se tipărește o *Liturghie* în care tipicul este în limba română, iar textul rugăciunilor este în limba slavă. Prefața semnată de Mitropolitul Teodosie explică astfel pentru ce nu s'a dat și textul rugăciunilor în românește:

«Iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră, nice am «vrut, nice am cutezat».

Munca de a traduce în limba națională cărțile de ritual, cu scopul de a le utiliza în oficierea cultului, se reia, și capătă un avânt puternic în epoca lui Constantin Brâncoveanu, prin străduința neobosită a lui Antim Ivireanu. Înainte de a o urmări mai departe ne oprim aci la o mare operă, care încunună activitatea religioasă din epoca lui Șerban Cantacuzino și inaugurează domnia lui Brâncoveanu: *Biblia*.

BIBLIA LUI ȘERBAN CANTACUZINO (1688). Primele încercări de traducere ale Bibliei în limba română s'au făcut în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Maramureș. Atunci s'au tradus pentru întâia dată Evanghelia, Faptele Apostolilor cu Epistolele lor și Psaltirea. Traducerile au ajuns până la noi în copiile făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: Codicele Voroneșean (care cuprinde numai Faptele Apostolilor) și Psaltirea. Textele traduse în Maramureș au fost puse sub tipar în 1560, 1563 și 1570 la Brașov de diaconul târgoviștean Coresi, care a revizuit limba, înlocuind particularitățile dialectale maramureșene cu graiul vorbit în Muntenia și în părțile sud-răsăritene ale Transilvaniei. Către sfârșitul epocii coresiene, la 1582 în Banat, la Orăștie se traduc și se tipăresc de Românii trecuți la calvinism, primele două cărți ale Bibliei: Creațiunea și Ieșirea. Atât s'a tradus și tipărit din Biblie în epoca coresiiană. În epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, în afară de Psaltire (dela Govora 1637), nu s'a tipărit nimic din Biblie în Principate. Numai în Ardeal Mitropolitul Simion Ștefan tipărește în 1648, la Bălgrad, Noul Testament — care are în cultura noastră o importanță deosebită prin strădania Mitropolitului de a alcătui o limbă literară comună pentru întreg neamul românesc — și în 1652 o Psaltire, care pretinde în prefață a fi fost tradusă din originalul ebraic, fiindcă «apa totu-i mai curată și mai limpede în izvor decât în pâraie».

După epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu până în epoca lui Șerban Cantacuzino, exceptând Psaltirea lui Dosoftei, nu se mai tipărește nimic din textele biblice în toate Țările Românești. La 1688 în primele luni de domnie ale lui Constantin Brâncoveanu

LITURGHIERUL GRECESC AL LUI BRÂNCOVEANU,
 Pentru pomenirea lui și familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. Inceputul liturghiei Sf. Vasile cel Mare.
 După Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
 pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. In margine monograma Domnului
 După Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*.

veanu se termină de tipărit Biblia pusă la cale de Șerban Cantacuzino. Intre Biblia lui Șerban și tipăriturile amintite mai sus se interpune însă o traducere integrală a Bibliei făcută de Nicolae Milescu. Din nenorocire manuscrisul lui Nicolae Milescu, care ne-ar ajuta să deslegăm o problemă interesantă de istorie literară, s'a pierdut. Avem însă două mărturii prețioase în această privință. Una este o notiță a Mitropolitului Gheorghe de Neamț, scrisă pe o carte referitoare la viața cuviosului Paisie, publicată la Mănăstirea Neamțu și care glăsuște astfel:

« In zilele lui Ștefan Gheorghe Voevod s'au întâmplat de au mers la Mănăstirea Neamțului și Nicolae Grămăticul fratele »
 « lui Postolache Milescu, căruia i-au tăiat nasul Ștefan Voevod, »
 « carele au tălmăcit și Biblia din limba clinească pre limba românească, când au fost la Constantinopol capucheia lui Grigore Voevod Domnul Țării Românești, pre care scriere o au dat-o și în tipar Șerban Voevod Cantacuzino, Domnul Țării Românești... »

A doua mărturie este a lui Dimitrie Procopiu din Moscopole, care, într'o scriere publicată la Hamburg în 1730 (*Succinta eruditionum superioris et praesentis saeculi Recensio conscripta mense a Iunio anno Christi 1720, transmissa Bucaresto et nunc primum edita cum latina versione*), spune textual: « Nicolaus ex Moldavia ducis Moldaviae Protospatharius sive prim'armiger... sacras scripturas ex graeca in vernaculum Dacorum et Hungarorum linguam transtulit quam in ecclesiis ipsorum usque quaque legi obtinuit usus.

Intemeindu-se pe aceste mărturii, Hașdeu susținea că Nicolae Milescu a tradus Biblia pe timpul cât se afla la Constantinopol ca agent diplomatic — capucheiaie cum se zicea atunci — al Domnului Grigore Ghica, în prima sa domnie în Muntenia (1660—1664); că manuscrisul a intrat apoi în mâna prietenului său, Șerban Cantacuzino, și că acesta, ajungând Domn, a pus mai mulți bărbați de au revăzut-o și au tipărit-o. Această părere a lui Hașdeu, precum și mărturiile pe care el se sprijină, sunt contrazise de afirmația Florentinului Anton Maria Del Chiaro, fostul secretar de limbi occidentale la curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu. Del Chiaro întors în Italia după tragedia lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino, la începutul erei fanariote, a publicat la Veneția, în 1713, o carte: « *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* » în care, trecând în revistă cărțile tipărite pe timpul șederii sale la curtea Domnilor români, spune textual:

« Intre alte lucrări tipărite până azi în Valahia sunt și următoarele: Vechiul și Noul Testament, după versiunea celor 70, tradusă în românește de doi frați boieri români din familia Greceanu, — unul din ei fu tatăl Principesei Pauna, care trăiește acum în Veneția — (e Principesa Păuna soția lui Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, care a urmat pe tron lui Brâncoveanu). Tipărirea acestei opere s'a început sub domnia lui Șerban Cantacuzino, în jurul anului 1688 și s'a terminat după câțiva ani sub domnia lui Brâncoveanu »¹.

Iată în această privință și mărturia lui Ion Filstich, fost rector al gimnaziului sas din Brașov:

« Autorul acestei istorii, Radul logofătul din Greci, cu fratele său Șerban, au tradus Biblia din grecește în limba română. De asemenea acest Radu a transpus în limba română, din grecește, Catechismum Graecae Ecclesiae (Mărturisirea Ortodoxă). De asemenea o scriere a lui Ioan Hrisostomul, care a fost numită

Stema Țării-Românești din Noul Testament, tipărit la București în 1703.

« Mărgăritare, despre virtuțile și viciile oamenilor. Și încă multe alte opere a tradus ».

Ținând seamă de mărturia lui Del Chiaro și de epilogul cu care se încheie Biblia lui Șerban și asupra căruia vom reveni îndată, N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor* și în alte părți, a susținut că traducătorii Bibliei sunt frații Radu și Șerban Greceanu. Părerea lui Iorga, admisă de toți, părea că încheie definitiv controversa în favoarea Grecenilor. Dar în 1915, regretatul Bianu a achiziționat pentru Biblioteca Academiei Române un mss. (păstrat la secția manuscriselor sub cota 4389), scris de un muntean, după cum reiese din particularitățile de limbă și dintr'o notiță de pe scoarța lăsată de — « Ana Știrbeica, fiica domnului răposatului Goleșcului biv spătar, am scris, Mai 31, 1765, fiind de ani 45 ». Acest manuscris, care cuprinde o parte din Vechiul Testament, are un « Cuvânt înainte către cititori » în care, între altele, spune și aceasta:

« Am nevoit a propune această sfântă și de Dumnezeu suflată carte, care se cheamă Biblia, adecă toată cartea legii vechi și cu toți prorocii, pre limba românească nu foarte se-au aflat prepusă, fără numai un isvod scris cu mâna, care l-au fost prepus Nicolae Spătariul Moldovean, dascăl și învățat în limba clinească, care l-au isvodit de pre isvodul elinesc ce se-au fost tipărit în Frangfort. Ce însă și isvodul acesta, pentru multă pripă acelu prepuitor, care se-au grăbit curând a o tălmăci și a și scrie, aflatu-s'au multe greșele și pre mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a înțelege ».

Pagina este ruptă tocmai aci, unde pasagiul este mai interesant, dar din datele care se pot citi clar, rezultă că traducerea Bibliei lui Milescu era cunoscută în Muntenia. Descoperirea acestui manuscris l-a silit pe Iorga să renunțe la părerea sa și să revină într'un memoriu academic: *In legătură cu Biblia dela 1688 și*

¹ Tra le altre opere, che al giorno presente vedonsi stampate nella Valachia, vi sono le seguenti; cioè: *Vechio e Nuovo Testamento*, secondo la versione de'LXX tradotto nella valaca lingua, per opera di due fratelli nobili valachi della famiglia Greciani (uno di questi fu Padre della Principessa Pagona che ritrovasi presentemente qui in Venezia) cominciòsi la stampa di questa opera circa l'anno 1688, essendo Principe di Valachia Scerbano Cantacuzeno, e si terminò dopo alquanti anni sotto il Principato del Brancovani... (p. 43).

² Der Autor dieser Historie, Radul Secretarius aus Graetschan, mit seinem Bruder Scherban haben die Biebel aus dem Griechischen ins Walachische übersetzt. Auch hat dieser Radul den Catechismum Graecae Ecclesiae aus dem Griechischen ins Walachische transferiert. Auch eine Schrift des Chrisostomi die da genennet wird Margarit, von den Tugenden und Lastern des Menschen, wie auch andere mehrere Tractat fertigt hat ».

Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu (Analele Acad. Rom. Seria II, tom. XXXVIII, Mem. sect. ist., 1915) la părerea lui Hașdeu, că Milescu este traducătorul Bibliei dela București. După Iorga, Milescu nu s'a putut gândi la traducerea Bibliei în timpul domniei lui Gheorghe Ghica bătrânul și nici sub Ștefăniță Lupu, care trăia atunci ca pribeag la Stettin. Trimes ca agent politic la curțile din Stockholm și Paris, Nicolae Milescu a cunoscut în aceste drumuri și ediția grecească a bibliei din Erankfurt.

În 1935, Constantin Solomon, a dat publicității o veche lucrare de seminar, pusă la punct, în care a adunat toate dovezile care militează pentru paternitatea lui Radu Greceanu, strângând de-aproape argumentarea. Pentru a lămuri această problemă așa de controversată, dar care privește monumentul cel mai important al literaturii noastre religioase, este necesar să plecăm dela ceea ce ne spun în prefața și în epilogul cărții, cei care au lucrat la tipărirea Bibliei. Ori, iată ce citim în prefața cu care se deschide cartea scrisă în numele lui « Ioan Șerban Cantacuzino Basarabă Voevod, den mila lui Dumnezeu Domnu și biruitoru a toată Ungrovlahia » către cei « ce să află locuitori supt stăpânirea noastră, Prea Sfințitului Mitropolit chir Theodosie, iubitor de Dumnezeu episcopi, prea cuvioșilor egumeni, smeriților preoți, blagorodnicilor boiari și tuturor celorlalți pravoslavnicilor creștini »:

TRADUCĂTORII BIBLIEI. « Și aciasta am făcut la tălmăcirea acestii sfinte scripturi, făcând multa nevoiță și destulă cheltuială. Despre o parte puid dascăli știuți foarte den limba elinească, pe prea înțeleptul cel dintru dascăli ales și arhieru *Ghermanonissis*, și, după petrecerea lui, pe alții care s'au întâmplat; și despre altă parte ai noștri oameni ai locului nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limbă elinească având știință ca să o tălmăcescă; carii luând lumină și dintr'alte izvoade vechi și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu o au săvârșit precum să vede ».

Stema lui Șerban Cantacuzino Voevod, din Biblia dela 1668.

Cine sunt acești tălmăcitori așa de laconic pomeniți în introducere, dar totuși așa de discret cum cere de altfel umilința creștină într'o mare operă a scripturilor sfinte? Arhieru Ghermanonissis este Mitropolitul Ghermanos de Nissis, care fusese mai înainte director al Academiei grecești din Constantinopol, unde un rival al său, care avea pretenția că este un mare cărturar, dar care, afirmă Ghermanos, nu știa nici spiritele să le așeze cum trebuie la locul lor în cuvintele grecești, i-a răzvrătit elevii pentru a-l înlocui. Adus în Țara Românească, a luat conducerea Academiei din București întemeiată de Șerban Cantacuzino. Era — se poate spune — un cărturar de seamă.

Colaboratorii români « ai noștri oameni ai locului nu numai pedepsiți (în limba veche pedepsiți grec. παιδεύω = a instrui, însemna instruiți) întru a noastră limbă, ce și de limbă elinească având știință ca să o tălmăcescă » sunt pomeniți în epilog: « Tipăritu-s'au această sfântă carte în oraș în București, însă cu cheltuială Prea luminatului, Prea creștinului și Prea cuviosului Domnului și Stăpânului nostru Ioan Șerban C. Basarab Voevoda, biruitorului și oblăduitorului a toată Ungrovlahia. Iară în nevoița și îndreptarea celor ce s'au întâmplat dascăli și mai mult deslușindu-se pre limba românească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale Șerban biv. 2 Logofet i brat ego < și fratele lui > Radul Logofăt ».

După cum se vede dar din acest epilog, care consună cu spusesele lui Del Chiaro secretarul de limbi occidentale al lui Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu și ale lui Filstich — traducătorii români sunt frații Șerban și Radu Greceanu, ambii logofeți în cancelaria domnească și cunoscuți prin cunoștințele lor de limbă grecească, fiindcă au mai tradus din grecește într'o frumoasă limbă românească: Pravoslavnică Mărturisire a lui Petru Movilă și Mărgăritarele Sfântului Ioan Hrisostom ș. a. publicate mai târziu în epoca lui Brâncoveanu.

Predosloviea Bibliei ne mai dă o știre prețioasă privitoare la chipul cum au lucrat traducătorii: « luând lumină și dintr'alte izvoare și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu, o au săvârșit ». Care sunt aceste izvoare pe care traducătorii le-au avut la îndemână și pe care le-au confruntat cu Septuaginta izvorul grecesc?

După colacionările făcute de colegul Ciobanu, și după dânsul, și de noi, rezultă că pentru Vechiul Testament un izvor sigur a fost Palia dela Orăștie — fără să putem determina deocamdată dacă Palia a fost folosită direct sau indirect printr'un intermediar. Pasagii din textul Paliei corespund întocmai cuvânt de cuvânt cu textul Bibliei lui Șerban.

Un al doilea izvor a fost probabil Biblia lui Nicolae Milescu, dar în ce măsură traducerea Spătarului moldovean a fost utilizată de traducătorii Bibliei din 1668 nu putem preciza, deoarece ms. lui Milescu s'a pierdut. Dar din comparația făcută în anii trecuți de d-l Ciobanu¹ între ms. 4389 și Biblia lui Șerban, rezultă că traducătorii Bibliei au avut la îndemână și acest izvor.

Pentru Noul Testament traducătorii s'au folosit de textul Evangheliarului și al Apostolilor, tipărite la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și de Noul Testament al lui Simion Ștefan și chiar de tipărirea lui Coresi.

Dar această utilizare a izvoarelor anterioare nu scade cu nimic valoarea și semnificația Bibliei lui Șerban în cultura românească. Dimpotrivă i-o ridică, fiindcă, în felul ei, reprezintă rezultanta unei munci asemănătoare cu aceea îndeplinită în evul mediu de generații întregi de artiști — care s'au trudit, în umbra anonimatului, să ridice, pentru gloria lui Dumnezeu pe pământ, minulele natecatedrale gotice. Biblia lui Șerban este sinteza tuturor

¹ Noi n'am putut-o face în 1936, când am făcut un curs despre epoca lui Brâncoveanu, fiindcă ms. intrat în Bibl. Acad. Rom. în 1915, fusese trimis în timpul războiului din 1916-1918 în Rusia și nu ne-a revenit decât prin intervenția lui N. Titulescu, în anii din urmă.

sforțurilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Țările Românești, pentru a înveșmânta cuvântul Domnului în haina limbii naționale. Din confruntarea tuturor textelor anterioare cu originalul grecesc, ei au îndreptat erorile de sens și au ales cuvintele care, înțelese în toate ținuturile românești, aveau mai multă rezonanță în suflete și care în același timp exprimau cu mai multă exactitate noțiunea originalului grecesc. Este o limbă vie românească, cu frumoase cadențe ritmice.

Iată de pildă cum se deschide Biblia:

« De'nceput a făcut Dumnezeu ceriul și pământul. Iară pământul era nevăzut și netocmit. Și întunecarec zăcea de-asu-

pra preste cel fără de fund. Și duhul Domnului se purta de-asupra apei. Și zise Dumnezeu să se facă lumină și se făcu lumină ».

Sau începutul Evangheliei lui Ioan:

« La început era cuvântul și cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era cuvântul. Acesta la început era la Dumnezeu. Toate printr'însul s'au făcut și fără de dânsul nimic din cei făcut nu s'a făcut. Intr'însul era viață, și viața era lumina oamenilor, și lumina luminează în întunec, și întunecul n'a cuprins-o. Fost-au trimes dela Dumnezeu un om, numele căruia era Ioan ».

Este, după cum se vede, limba literară de azi.

TRADUCĂTORII

FRAȚII GRECEANU ȘI ACTIVITATEA LOR RELIGIOASĂ

VIEAȚA. Biografia lui Radu Greceanu nu a fost până acum reconstituită. Datele pe care le avem sunt puține și nesigure. Până în anii din urmă, el era confundat cu un omonim al său, logofăt mic sub Șerban Cantacuzino și fiul lui Tudor Șătraru din satul Greci al județului Olt. Acum 4 ani, în Revista Istorică Română (1934, p. 65), d-l Ioan C. Filitti a arătat, întemeindu-se pe documente contimporane, că Radu cronicarul ca și fratele său Șerban, amândoi traducători ai Bibliei lui Șerban, se trag din satul Greci de lângă Găești, astăzi în județul Dâmbovița, iar pe atunci în județul Vlașca. Pe vremea aceea, Vlașca se întindea mai în spre nord decât astăzi și cuprindea în hotarele sale și Găeștii care erau capitala județului. Numele tatălui celor doi frați cărturari la curtea lui Brâncoveanu, este necunoscut. D-l Filitti crede că era un « modest proprietar dela Grecii din Dâmbovița ».

Radu Greceanu a rămas toată viața lui un cărturar modest. Știrea pe care ne-o dă Cronică Anonimă, că în 1695, Radu Greceanu era stolnic și că împărțea cu Radu Popescu misiunea de a supraveghea repararea fortificațiilor Orșovei, de a strânge zahereaua — adică proviziile cerute de Turci — și de a curăți drumurile de tâlhari, nu pare să fie exactă. Nu pare, fiindcă în cronică sa Radu Greceanu însuși ne spune că aceste însărcinări date de Brâncoveanu le-a îndeplinit cu Radu Popescu nu el, ci Radu Isvoeanu, vel Stolnic.

Fratele său Șerban, dimpotrivă, s'a căsătorit cu Ilinca fiica Vistiernicului Papa Greceanu dela Grecii din Ilfov, care a avut zestre moșia Dragomirești și a intrat în boerimea țării, urcând repede treptele marilor dregătorii: 1685 până la 1694 vtorii logofăt; 1695 vel vistier în divan; 1704 mare logofăt. El a avut mai mulți copii, dintre care Șerban a luat în căsătorie pe însăși fiica lui Brâncoveanu, pe Ilinca, primind între altele ca zestre, moșia Cornești, de unde și numele urmașilor săi Greceanu — Cornescu, sau Dragomirescu după moșia de zestre a mamei sale.

E curios însă că în cronică sa Radu Greceanu, care notează amănunțit toate evenimentele mărunte dela curtea lui Brâncoveanu, trimiterca haraciului, preumblările Domnului, conacele lui, nu găsește nicăeri prilejul să vorbească despre sine și ai săi. Pretutindeni în cronică, atunci când este vorba de fratele său, el îl numește Șerban Greceanu — numai în cuvântul către Domn din Pravoslavnica Mărturisire, tipărită în 1691, el vorbește de « alte (cărți) ce am prepus și am mai scos, împreună cu fratele meu Șerban al doilea logofăt ». Pe nepotul său îl numește: « ginerele Măriei-Sale, Șerban Greceanu, vel logofăt, sau « Șerban Greceanu, vel stolnic ». Niciodată nu-l numește ca nepot. Se pare deci că a fost cu toată netăgăduita lui cultură, o fire modestă

de cărturar harnic, care și-a trăit viața în umbra cărților sale.

TRADUCERILE. Activitatea literară a lui Radu Greceanu începe încă din epoca lui Șerban Cantacuzino, când în tovărășia fratelui său, el traduce Biblia tipărită la 1688. Ea se desfășură însă cu mai multă intensitate în timpul domniei lui Brâncoveanu, prin prețioase traduceri din limba grecească.

În 1691, frații Greceanu traduc și tipăresc sub titlu așa de sugestiv: *Mărgăritare*, minunatele cuvântări ale celui mai mare predicator din Răsăritul ortodox: Sft. Ioan Iirisostomul.

Sft. Ioan, a fost fiu al unui general roman, crescut de mama sa în cele mai severe virtuți. Instruit în toată cultura timpului, de profesori vestiți, ajunsese în Constantinopol, la vârsta de 20 de ani, un avocat de frunte. Episcopul Antiohiei, a fost inițiat în dogmele religiunii creștine, către care s'a simțit așa de mult atras încât, renunțând la vanitățile lumii pământești, se retrase în liniștea și singurătatea munților, trăind în comunitatea călugărilor asceți. Hirotonisit apoi diacon, s'a distins prin zelul prin care propovăduia creștinismul și prin atacurile îndreptate împotriva obiceiurilor corupte ale societății contimporane. Faima lui de predicator era așa de mare, încât împăratul Adrian l-a înălțat la demnitatea de Patriarh al Constantinopolului.

După îndemnul lui Brâncoveanu, Radu Greceanu, ajutat de fratele său Șerban, a tălmăcit cuvântările rostite de marele predicator de pe amvonul bisericii în zilele de mari sărbători, pentru ca cei însetoși de mântuirea sufletului să se poată adăpa din ele, ca « din apa isvorului vieții de veci ».

Cartea a apărut în 1691. Având mai întâi 8 versuri la stema țării, în limba română, închinată Domnului de Radu Greceanu, cartea se continuă cu două prefețe, una închinată « Prea Luminatului și Înălțatului și Slăvitului Io Costantin Basarab... » alta adresată « cătră de bine voitoriul cititoriu ». Aci, găsim alături de căldura stilului, în care sunt prezentate ideile, și diverse informații privitoare la acele vremuri.

Contribuția bătrânului și învățatului Stolnic Cantacuzino, în cultura timpului, se vede limpede și aici:

« La a căror nevoie am avut-am îndreptătoriu pe cinstitul blagorodnicul și prea înțeleptul dumnealui *Constantin Cantacuzino*, biv vel stolnic; însă la cele mai adânci filosofești și bogoslovești noimata ce s'au aflat, pre dumnealului ca pre un epistimon și știutoriu l-am avut lumină și dezlegare întru toate și a noastră adevăr oșteanala aciasta, iară osărdia, porunca și multa cheltuială, la altele toate ce trebuiesc și ales la tipariu, a Măriei Sale milostiv mai sus pomenit stăpânului nostru (Brâncoveanu) iaste ».

În același an 1691, apare de sub teacurile tipografiei din Buzău, o nouă traducere a lui Radu Greceanu. Este *Pravoslavnica*

Mărturisire, pregătită de Petru Movilă cu prilejul sinodului din Iași, la 1644, (operă de care ne-am ocupat pe larg în volumul II, p. 95—96). Opera fusese revăzută și tradusă în limba greacă de Meletie Sirigul — un grec din insula Creta, care-și făcuse studiile superioare în universitatea din Padova și care fusese trimis de Patriarhul Parthenie ca delegat al scaunului patriarhal din Constantinopol, la sinodul din Iași. Opera aceasta normativă pentru biserica ortodoxă, devenise de actualitate în acele vremuri, când în Ardeal calvinii și iezuiții se străduiau să rupă românimea prigonită dela credința strămoșească.

La 1693, Radu și Șerban Greceanu publică *Evanghelia greco-română*, pe 2 coloane cu text grecesc și românesc, care începe, după obiceiul vremii, cu versuri la stema țării semnate de Șerban și cu o prefață plină de note interesante, unele din ele referitoare la răspândirea Evangheliei, și la necesitatea ca ea să pătrundă cât mai adânc în masele populare.

În sfârșit, în 1698, Radu Greceanu aduce la îndeplinire o altă operă cu caracter religios, cerută imperios de necesitățile cultului: *Mineele*, apărută în tipografia de la Buzău de sub oblăduirea Episcopului Mitrofan care în prefață înșiră greutățile tipăririi adesea și în timpul nopții «că și noaptea o am făcut-o în unele vremi în loc de zi».

S'a spus mai sus (p. 213—214) că epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu reprezintă o fază importantă în evoluția literaturii noastre religioase, fiindcă din bogata literatură tradusă până atunci, într'o frământare de mai bine de două veacuri, încep să pătrundă timid în biserică, și în românește, textele care alcătuiesc partea citită în serviciul divin. În aceste vremuri, Radu Greceanu traduce în limba strămoșească partea din Minee, care era citită și care servea la edificarea morală a masei. Mineele sunt texte liturgice, în care viețile de sfinți — prescurtate — sunt întrețesute cu imnuri de slavă în cinstea sfântului (icoase, irmoase și condace), rânduite apoi pe luni și adaptate astfel pentru serviciul divin al fiecărei zile în parte. Mineele lui Radu Greceanu au fost traduse cu intenția de a fi întrebuițate în biserici și Mitropolitul țării, Teodosie, lămurăște astfel această destinație:

«Pentru că era învățăturile tipicului și ale orânduialelor la Mineiu scrise cu mâna, pre limba slovenească, iar preoții noștri de pre la sate nici decum înțelegând limba accia, orânduialele besearcei nu se făcea deplin, nici viețile sfinților să citia, ascultătorii neînțelegând...».

În Mineiul tradus de Radu Greceanu s'au păstrat însă imnurile (icoasele, irmoasele și condacele — care în originalul grec sunt în versuri, pentru a fi cântate) în limba slavonă, deoarece traducerea lor era legată de o problemă de ordin muzical. Ritmul versificației, cerut de necesitățile melodiei bisericești — care trebuia să rămână neschimbată — nu era ușor de iscodit în limba română. Abia peste trei sferturi de secol, Mitropolitul Grigorie transpune în românește și cântările, dar în Mineele tipărite de el, între 1776—1780, partea de sinaxar — adică textul privitor la viețile sfinților — reproduce cuvânt de cuvânt traducerea lui Radu Greceanu, care de altfel a rămas până în zilele noastre în uzul bisericii. Mineele actuale reproduc cu mici schimbări textul lui Radu Greceanu, pentru partea biografică, a sfinților, și versiunea Mitropolitului Grigorie, pentru imnuri.

Spuneam mai sus că din compararea Bibliei lui Șerban cu celelalte traduceri ale Grecenilor se pot scoate lumini noi în chestiunea atât de discutată a rolului pe care l-au avut Grecenii în traducerea Bibliei dela 1688. O asemenea cercetare trebuie să pornească dela originalele grecești și, urmărind traduceri românești, să vadă dacă în felul în care sunt redată ideile din textul grecesc, în cuvintele românești pe care le alege, în ritmul frazei, nu se desvăluie același traducător. Până la o asemenea

lucrare de adâncire, mă mărginesc să pun dinaintea două pasagii, unul din *Biblia dela 1688*, altul din *Mărgăritare*.

Iată, de exemplu, parabola semănătorului, după *Biblia din 1688* (Evanghelia lui Matei, 13), pag. 759:

«În zioa aceea eșindu Isus den casă, ședea lângă mare. Și să adunară mulțime multă cătră dânsul, cătu-i fu lui a întra în corabie să șază și toată gloata sta pe țarmure. Și grăi lor multe în pilde, zicându:

«Iată eși semănătorul să samene. Și sămănându elu, unele căzură lângă cale și veniră paserile și le mâncară pre ele. Iară altele căzură pre pietriși, unde nu avia pământu multu, și numai cât răsăriră, pentru că nu avia de pământu adâncare. Deci răsărindu soarele, să pâliră și pentru căci nu avia de pământu adâncare. Deci răsărindu soarele, să pâliră și pentru căci nu avia rădăcină, să uscară. Altele căzură pre spinii și creșură spinii și le înecară pre iale. Iară altele căzură în pământu bun și da rodu, una o sută, alta șasezeci, iară alta treizeci. «Cela ce are urechi de auzirea să auză».

Iată acum și un pasagiu din *Mărgăritare*:

«Dulce lucru iaste la un om plugariu să tragă plugul său ca să curățiază țarina sa, și să facă brazdă și să desrădăcineze mărăcinii și să samene sămânța, neavând arătura mărăcini cari strică sămânța. Iară nu mult mai dulce iaste la cela care iaste învățătoriu când aruncă pildele lui întru auzire, care iaste neturburată. Pentru aceea dară, cu multă bucurie începem învățătura, că vedem arătura aceasta, adecă auzul vostru, curățit. Căci măcar că gândul vostru nu-l vedem, iară văzând ochii voștri că sânt deschiși și auzul vostru că-l aveți rădicat ca să ascultați; aciasta îmi dă semnu că și gândul vostru iaste așăzat și gata să auză, pentru că la inima voastră nu pociu să intru să văz, ce văzând ochii voștri rădicați în sus, îmi dau, că nu iaste la gândul vostru nicio turburare, ce-mi zici cu pohtă sămână sămânțele. Că îngăduim și primim orice vei sămăna pentru nădejdea rodui, pentru că toată grija lumească am gonit din gândul vostru. Drept accia și văzându-vă așa, cu osărdie încep tot învățături și pilde mai înainte nădăjduindu-mă întru blagovodniia țarini, adecă a gândului vostru».

Nu aș vrea să anticipez asupra cercetării de comparare a Bibliei din 1688 cu celelalte traduceri ale Grecenilor, — comparare care, făcută cu toată competența și grija necesară, ar fi poate concludentă, — dar din claritatea și armonia frazei, din limba plină de miez a pasagiilor de mai sus, căpătăm oarecum impresia că avem dinaintea aceiași traducători: frații Greceanu.

BIBLIOGRAFIE. Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românești în Biserica Românilor*, Discurs de recepțiune în Academie, București, 1904; A. Lapedatu, *Dascălul Damaschin*; N. Cartoian, *Introducerea limbii române în Biserică*, (comunicare citită la Academia Română, încă netipărită). Pentru Pravoslavnica *Mărturisire* a se vedea vol. II al lucrării de față, p. 95—96 și bibliografia dela pag. 96. Pentru Minee, N. Cartoian, *Legenda lui Avgar în literatura veche românească*, extras din *Convorbiri Literare*, LVII (1925, p. 243—261) și Iulian Ștefănescu, *Legende despre Sf. Constantin în literatura română în Revista istorică română*, I, 1931, p. 251.

Despre Biblia din 1688, susțin paternitatea lui Nicolae Milescu: B. P. Hașdeu în revista *Traian*, 1870 (Nr. 8), p. 32; Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du Tsar Alexis Mihailovici en Chine*, Paris, 1883. S. Biera în *Miscări culturale și literare la Români din stînga Dunării în răstimpul dela 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 54, admite în parte ipoteza lui Hașdeu: «Opiniunea aceasta (B. P. Hașdeu) poate să fie întemeiată deplin sau numai în parte». N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor*, întemeindu-se pe indicațiile din epilog, arată rolul fraților Greceanu în traducerea Bibliei; însă, după descoperirea unei copii muntene a Bibliei, anterioară tipăririi din 1688 (a se vedea despre acest manuscris o comunicare de Ioan Bianu în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXXVIII, p. 5, partea administrativă și desbaterile), N. Iorga a atribuit traducerea Bibliei lui Nicolae Milescu, în studiul: *În legătură cu Biblia dela 1688 și Biblia dela 1687 a lui Nicolae Milescu; prefața Bibliei elinești din Veneția 1687: un manuscris necunoscut al lui Nicolae Milescu; călăra*

prefețe grecești necercelate; publicat în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXXVIII, București, 1915.

Tot lui Nicolae Milescu atribuie traducerea Bibliei, P. P. Panaitescu, *Nicolae Spalhar Milescu, (1636—1708)*, extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925, I, p. 50—52. Chestiunea este reluată de d-l Const. Solomon, *Biblia dela București (1688). Contribuțiuni noi istorico-literare*, Tecuci, 1932, aducând în sprijinul fraților Greceanu argumentele analizate mai sus; N. Iorga, *Biblia lui Șerban Vodă în Revista istorică*, XXIV (1933), p. 193—196. Părerăa lui N. Iorga susținută și de G. Pascu, *Note despre Milescu*, în *Revista Critică*, IV, 1930, p. 90—97.

Despre raporturile Bibliei cu celelalte traduceri anterioare, Șt. Ciobanu *Istoria literaturii române vechi*, II, curs litografiat ținut la Facultatea de litere din București 1939—1940, p. 344—363.

Despre toate traduceriile lui Radu Greceanu a se vedea: Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București 1903, unde textele tipărite sunt descrise, cu extrase din prefețe și epiloguri și cu facsimile (la anii respectivi). Vezi și adăosele din I. Bianu și D. Simonescu, *Bibliografia rom. veche*, vol. IV, București 1944.

Pentru bibliografia fraților Greceanu și opera istorică a lui Radu Greceanu, a se vedea mai jos, p. 250—254.

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU

Antim Ivireanu este cel mai de seamă dintre Mitropoliții munteni, prin munca lui neobosită în cultura religioasă a neamului, prin cuvântările lui îndrăznețe, dar pline de suflu moral, pentru societatea și timpul lui, și prin strălucirea pe care a știut să o dea scaunului mitropolitan din București.

Vieța lui are încă pentru noi, câteva puncte obscure; cu deosebire sunt puțin cunoscute împrejurările copilăriei și tineretii lui, până la stabilirea în Țara-Românească.

Se pare că era vlăstarul unei familii înstărite de georgieni din părțile Azovului, care pe vremea aceea se aflau sub stăpânire turcească. Căzuse din tinerete în sclavie, fără să știm însă în ce împrejurări și nici cum a isbutit să-și recapete libertatea. Del Chiaro, care l-a cunoscut personal, ne spune că era « înzestrat cu talente rare », că « cunoștea sculptura, pictura și broderia » și că « ridicase la perfecțiune arta tipografiei ». Isbutise să-și asigure prin aceste calități o situație independentă, probabil în Constantinopol, când Brâncoveanu l-a adus în țară. « Eu aci în țară — amintește el — n'am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă ». Adus în țară de Brâncoveanu, fu însărcinat cu direcția tipografiei domnești dela Mitropolie. Fără nicio legătură cu lumea, în atmosferă religioasă dela Mitropolia Bucureștilor, se călugări și își alege ca loc de umilință creștinească și de muncă sihăstria retrasă în marginea Bucureștilor, ridicată pe o insulă liniștită a lacului Snagov. Acolo, departe de svonul lumii, retras în mijlocul apelor, călugărul Antim, ales ca egumen al mănăstirii, a instalat o tipografie și a început o spornică activitate de imprimare, dând la lumină, în acea epocă în care ekleziismul începuse să-și ia sborul la noi, o sumă de cărți grecești, unele cu caracter religios, necesare serviciului divin, altele cuprinzând norme de îndreptare în credința ortodoxă și, în sfârșit, câteva cu caracter didactic și moral. Alături de aceste texte grecești, Antim, care în răstimpul cât îl petrecuse în țară, învățase limba, pune sub tipar și câteva cărți românești, între care și *Floarea Darurilor — Fiore di Virtù*.

În primăvara anului 1705, Antim Ivireanu este ales ca episcop de Râmnic, în locul lui Ilarion, care fusese depus din scaun, fiindcă se abătuse dela canoanele bisericesti, de un sinod de arhiepiscop, prezidat de Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Luând în primire episcopia Râmnicului, Antim introduce o nouă vicață, instalând și acolo tipografie. Această tiparniță întemeiată de Antim Ivireanu, cu mici intreruperi, a funcționat pe lângă scaunul eparhial din Râmnic până aproape de vremurile noastre și, cu ajutorul ei, Antim a continuat munca de cultură începută la Snagov. La Râmnic, Antim a stat numai 3 ani.

În Ianuarie 1709, bătrânul mitropolit Kir Teodosie, după ce păstorise țara 40 de ani, a închis ochii « de slăbiciunea bătrânețelor, cât și de altă osebită a trupului boală », spune Greceanu, lăsând pe patul de moarte « diată », ca să fie ales în locul lui ca vlădică al țării, Antim episcopul de Râmnic. După înmormântarea Mitropolitului Teodosie, Brâncoveanu, patriarhii, arhieriei și toată boierimea, adunându-se în casa Mitropoliei, hotărâsc, urmând ultima voință a celui răposat, să aleagă Mitropolit pe

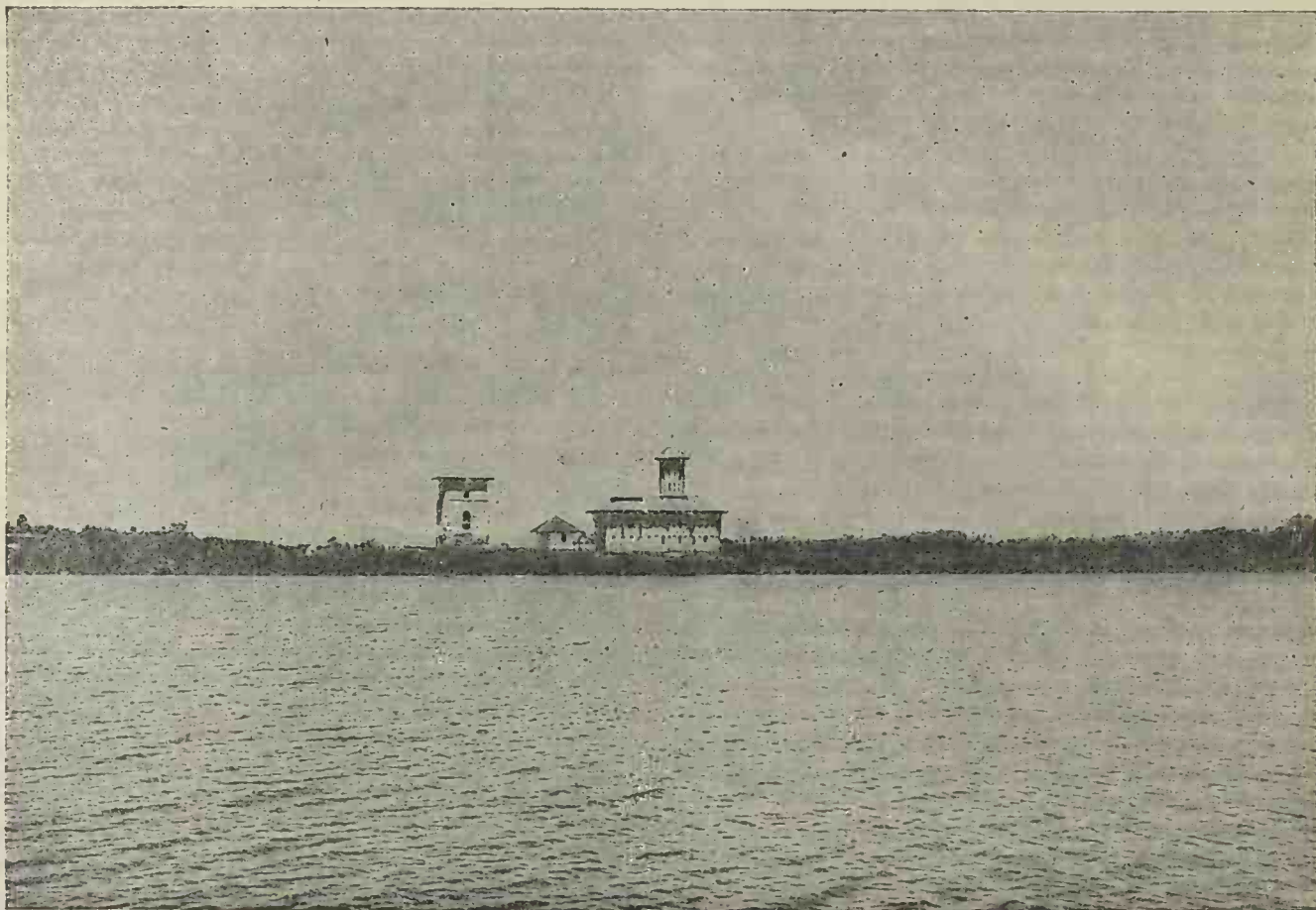
Antim. Obținându-se consimțământul Patriarhiei din Constantinopol, ceremonia se îndeplinește în ziua de 22 Februarie, în Dumineca ortodoxiei, oficiind liturghia Patriarhul Alexandriei, în prezența Domnului însuși. Radu Greceanu în cronica sa ne povestește consacrarea lui Antim, cu amănunte care nu sunt lipsite de coloritul epocii. După oficiarea liturghiei: «...au trimes Măria Sa pe Ștefan Cantacuzino Marele Postelnic — acesta era fiul Stolnicului și Domnul de mai târziu — cu carăta cea frumoasă domnească și cu alaiu frumos la Sfânta Mitropolie de l-au proscălisit să vie la curte, pe carele aducându-l pre scara cea mare, pre Divan, s'au împreunat cu Măria Sa Vodă, sărutându-i mâna și făcându-i frumoasă orație de păstoria ce i s'au dat, iproci.

« După aceea, șezând puțin la voroavă, au poruncit Măria Sa de au mers toți boiarii în casă-i și, bând vutcă și sinaharisindu-l, au mers toți boiarii de i-au sărutat mâna, iar mai sus pomemintul Vel Postelnic au mers cu Sfinția Sa de l-au dus iar la Sfânta Mitropolie ».

Ni s'a păstrat și cuvântarea pe care Antim Ivireanu a rostit-o cu prilejul urcării sale pe scaunul mitropolitan — și care este un model de umilință creștinească. Evocând icoana Mântuitorului, noul Mitropolit amintește ascultătorilor săi că Dumnezeu ori de câte ori a voit să întoarcă lumea dela calea răutăților, a nelegiuirilor și a viciilor, nu a trimis asupra ei fulgerele mănicii, nici n'a trimis ingerii săi din cer în toată strălucirea lor, ci a ales ca instrumente ale voinței sale divine, oameni simpli, din cele mai de jos straturi ale poporului: din rândul păstorilor sau al pescarilor. Din pescarii de pe țărmurile lacului Genisaret și-a ales Mântuitorul apostolii săi și i-a trimis în toate unghiurile pământului, ca să « arunce mrejele în adâncul necredinței », care « înecase toată lumea » cufundată « în valurile drăcești » — și să culegă sufletele oamenilor pentru credința în evanghelia mântuitoare. Și, întorcându-se apoi la evenimentul zilei — ridicarea lui în scaunul mitropolitan — cu acea umilință a călugărilor din trecutul de muncă culturală a mănăstirilor noastre, el îndreaptă către boierime aceste mișcătoare cuvinte:

« Pentru acea dar nu este minune, iubiiții mei ascultători și cinstiți și de bun neam boieri, de m'au rânduit și pre mine Dumnezeu și m'au pus, om mic fiind și smerit, păstor mare... N'au căutat Dumnezeu — spune el mai departe — la mișcarea și netrebnicia mea, nu s'au uitat la sărăcia și străinătatea mea, n'au socotit prostia și neștiința mea, ci au căutat la bogăția și noianul bunătății sale; și au acoperit de către oameni toate spurcăciunile și fără de legile mele, cari sunt mai multe decât perii capului meu și decât nisipul mării, și m'au înălțat, nevrednic fiind, la această stepână¹ și mare vrednicie a arhieriei, și m'au trimes la Dumneavoastră să vă fiu păstor, părinte sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru sănătatea și spăsenia Dumneavoastră și a cinstitelor caselor Dumneavoastră, purtătoriu de grije la cele ce ar fi spre folosul mântuinței, și să vă fiu de mângâiere la scârbele robiei cei vavilonești a lumii aceștia ».

¹ stepână = treaptă.

Mănăstirea Snagov, ridicată de Vlad Țepeș pe o insulă, din lacul Snagovul, lângă București — unde a tipărit cărți Antim Ivireanu.

În aceste ultime cuvinte era de sigur o discretă aluzie la starea nenorocită în care se aflau atunci țările românești sub suzeranitatea turcească, — căci într'alt loc, căutând să ridice avântul religios al norodului său, el laudă dreapta credință a poporului, pe care acesta și-o păzește « curată și nescurtată, fiind înconjurată și îngredăiți între hotarele celor străini de felii și impresurași de atâtea nevoi și scârbe, ce vin totdeauna neîncetat dela cei ce stăpânesc pământul acestia ». Asemenea aluzii transparente la suferințele și durerile pe care le îndura țara din partea Turcilor, care nu se mai săturau urcând neconținut birurile și angaralele, trebuie să fi găsit, cu toate discreția lor, un adânc răsunset în sufletul contimporanilor.

Incheindu-și cuvântarea de înscăunare arhierescă, blagoslovenia asupra Domnului și boierilor, Mitropolitul își îndeamnă ascultătorii ca să înfăptuiască « toate câte sunt adevărate, câte sunt cinstite, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt iubite, toate câte sunt cu nume bun și lăudate » pentru ca, după petrecania acestei vieți, să se învrednicească cu toții — păstorul suflesc și norodul — a auzi glasul Mântuitorului: « Slugă bună și credincioasă, preste puțin ai fost credincios, preste multe te voi pune; intră întru bucuria Domnului tău ». Această simbolică evocare a cuvântului din parabola evanghelică, în ziua în care urca treptele scaunului mitropolitan, au servit într'adevăr ca o deviză de muncă pentru tot restul vieții sale. Nu și-a cruțat nici timpul, nici vârsta, ci a continuat cu mai multă râvnă munca tipografică, încurajând, stimulând, lucrând el însuși la sporirea cărților necesare pentru serviciul divin și pentru edificarea morală a poporului. Cinci tipografii lucrau neîntrerupt în țară și multe cărți se împărțeau în dar bisericilor și mănăstirilor. Din când în când, rodul muncii lui Antim mergea, prin dărnicia

lui Brâncoveanu și la creștinii ortodocși de peste granițe, până departe în răsărit, la Arabi și la Georgieni.

O altă latură importantă din activitatea de edificare morală a lui Antim Ivireanu, este propovedania. În zilele de mari sărbători creștinești, Mitropolitul, după ce săvârșea serviciul liturgic, se urca în amvonul Mitropoliei, de unde în cuvântări pline de avânt, după ce slăvia evenimentul religios, se îndrepta către poporul său, pe care se străduia să-l înalțe sufletește către puritatea moralei creștine.

Și nu se mulțumea numai să răscolească sufletele prin cuvinte bine gândite și mișcător spuse, ci cu acea râvnă pe care o găsim numai la acei ce trăesc adânc în sufletul lor credința pe care o propovăduiesc, cu acea deplină consecvență între vorbă și faptă, Antim Ivireanu a întrebuițat toată agonisita unei vieți de muncă fără răgaz, în opere de binefacere. « Antim făcu în București — ne spune Del Chiaro — șase edificii din fundament, o măreață mănăstire cu o prea frumoasă biserică în onoarea tuturor sfinților ». E vorba de biserica Antim. În « așezământul cu care înzestrează mănăstirea, el înfățișează cu smerenia obișnuită, munca și năzuințele vieții lui, în cuvinte care vibrează din adâncul celor două veacuri trecute:

« N'am lipsit — spune el — până acum, după puțința noastră « a învăța turma cea cuvântătoare, cele de folos și mântuitoare, « și cu laptele cel dulce al cuvântului a o hrăni. Așijderea și « spre ridicarea, adausul și podoaba sfintelor lăcașuri, multă « pohtă și râvnă dumnezească am avut... că din oste- « nelele mele cele multe, din tipăritul cărților și din milosteniile « îndurătorilor creștini, ne-am învrednicit de am înălțat din « temelie — și se lămurește aci o senină satisfacție sufletească « —biserică frumoasă aci în București... zidit-am și împrejurul

« ei chilii destule și alte lăcașuri pentru odihna egumenului și
« acelora ce vor vrea să aleagă vieța sihăstrească ».

Pentru întreținerea mănăstirii, Antim a adăugat danii numeroase de « moșii, mori, stupi și dobitoace de tot felul ».

Și pentru a se vedea ce frumoase și înalte gânduri creștinești se frământau în sufletul acestui străin, care se alipise prin împrejurările vieții așa de strâns de neamul și pământul românesc, citez acum dispozițiile pe care, cu limbă de moarte, le-a lăsat în testamentul lui:

« Să se aplece pururea la casa bisericii 14 oameni pentru slujba bisericii... »

« Să se facă milostenie la săraci în toate Duminicile. »

« Să aibă oarecare milă în toate Sămbetele cei ce vor fi în temniță. »

« Să se îmbrace în ziua de Joi-mare trei săraci și trei fete sărace. »

« Să se înzestreze pe an o fată săracă, a doua zi de Sft. Dimitrie. »

« Să se odihnească în trei zile streinii nemernici cu mâncare »

și sălășluire peste toată vremea. »

« Să se îngroape cu cheltuiala casei săracii ce-i scot prin ulițe morți, cersind milă pentru îngroparea lor. »

« Să se hrănească trei copii ce ar învăța carte și dascălul lor să-și ia plata ostenelei din mănăstire. »

« Să se ție două tipografii: una grecească și alta românească, pentru folosul obștei și pentru agonisescala casei. »

Față de atâți episcopi și vlădici, ieșiți din durerile neamului nostru care, fără munca trudnică a lui Antim, au strâns averi ce s'au irosit fără urmă, icoana acestui vlădică, străin de origine, dar care s'a identificat cu neamul nostru, se desprinde din cadrul patriarhal al trecutului, ca o mustrare și ca o pildă vie de virtuți creștinești, de energie, de muncă și de iubirea apropiatului.

Cu toată strălucirea pe care Antim a dat-o domniei lui Brâncoveanu, prin neobosită activitate desfășurată de el pe tărâmul culturii religioase, cu tot devotamentul și dragostea pentru neamul pe care-l ridicase la o treaptă așa de înaltă, totuși raporturile dintre el și Domn se turburară în preajma anului 1713.

Era pe timpul războiului dintre Ruși și Turci. Brâncoveanu, care, în scrisorile sale către Brașoveni, se plânge de lăcomia turcească (« Ne-au încărcat cu dările cât este peste puțința săracilor și nu mai conținesc cu cerutul ») intrase și el în legături cu Petru cel Mare, în care cea mai mare parte din boierimea noastră vedea un mântuitor de sub jugul turcesc. Dar potrivit liniei politice, pe care Domnul român și-o trăsese cu sfatul bătrânilor săi boieri, el nu înțelegea să-și expună țara urgiei turcești și tătarești, trecând fățiș de partea creștinilor, înainte ca aceștia să sfărâme puterea turcească.

Mitropolitul Antim ca vlădică ortodox, hrănit cu literatura canoanelor și a polemicelor dogmatice, avea — de altfel în conformitate și cu dispozițiunile pravilelor bisericesti și cu sentimentul general al țării — o puternică aversiune împotriva păgânilor. De aceea, el nu putea să vadă decât cu ochi buni desfacerea țării de Turci și alăturarea ei de popoarele creștine, sub scutul crucii. Brâncoveanu însă se simțea stânjenit de acti-

Biserica Antim, zidită de Antim Ivireanu în București.

vitatea Mitropolitului său, care ieșea din sfera strictă a atribuțiilor sale de păstor sufletesc și încălca domenii ce aparțineau numai Domnitorului. Făcându-se exponentul partidei care ținea cu creștinii, Antim primise prin Vlasie Stegarul, universalul Țarului — adică tratatul de alianță — precum și cererile de zaherea (provizii), pe care le prezentase lui Brâncoveanu. Cărând după aceasta, când spătarul Toma Cantacuzino, cu vreo câțiva boieri mai îndrăsneți, nesocotind indicațiile Domnului, trecură fățiș de partea Rușilor și atacară Brăila cu generalul Reut, circulă șvonul că Mitropolitul însuși intrase în această înțelegere ascunsă. Radu Popescu pretinde că însuși Antim ar fi îndemnat pe Toma Cantacuzino și pe ceilalți boieri să treacă fățiș de partea Rușilor și să atace Brăila.

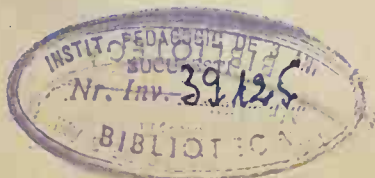
Brâncoveanu nu se putea împăca în cugetul său, cu această activitate a Mitropolitului. Ecolul nemulțumirii lui se străvede limpede în cronica pe care o scria la curte, sub ochii lui Brâncoveanu, logofătul Radu Greceanu. Povestind primirea universalului de către Mitropolitul Antim, cronicarul domnesc ține să sublinieze greșala acestuia astfel:

« O! cât iaste fără de cale și fără de cuviință părții cei bisericesti a se amesteca în lucrurile cele politicești, și în politica și eparhia ce se află a se arăta zavistnic și turbător; și turmei ce-i încredințase lui de bine, carele în stepena și cinstea vlădiciei l-au adus și l-au înălțat, vrăjmaș și împotrivnic — lucru foarte neplăcut și lui Dumnezeu și oamenilor ».

Cu tactul lui deosebit, Brâncoveanu nu a vroit să dea proporții acestui conflict cu Mi-

Antim

Semnătura Mitropolitului: « Anthim al Ungrovlăbiei ».

tropolitul, în acele vremuri nesigure, când Turcii îl acuzau că, din îndemnul lui, Toma Cantacuzino a trecut de partea Rușilor.

Dar nemulțumirea Domnului, care mocnea ascunsă în adâncul sufletului, crește dospită și prin «răutatea și zavistia care — spune Ivireanu în apărarea lui către Domn — nici a lipsit, nici va lipsi din lume, pentru că este pornit omul din tinerețele lui spre cele viclene și nu se părăsește a nu zavistui binele și cinstea altuia». Antim pretinde că «pre cei ce sunt pricina răutății îi știu cine sunt, cum mă știu pre mine însumi». Unul dintre aceștia pare să fi fost duhovnicul Domnului, călugărul din Athos, ajuns Mitropolit de Nisis, Mitrofan Tasitul. Acesta, care se pare că râvnea locul lui Ivireanu, vine într-o Duminecă din Ianuarie 1713, «pe vremea chindiei» — notează Ivireanu — la Mitropolie și-i cere, în numele Domnului, să demisioneze de bunăvoie, adică să facă, cum se zicea în limba timpului «paretesis», — că, dacă în 15 zile nu renunță singur la scaunul mitropolitan, Brâncoveanu va cere Patriarhiei să-l caterisească. După două zile de sbucium, Mitropolitul Antim se înfățișează într-o zi de Marți, seara, la curtea domnească și, discutând în taină învinuirile ce i se aduceau, declară că se va retrage de bunăvoie din vladicie, dar înmânează în același timp Domnului apărarea sa. Din această apărare, aflăm care erau capetele principale ale acuzării.

Era mai întâi vechea păcă a viclenit — a trădat cum am zice azi — pe Domn; și apoi altele mai nouă: că este străin de țară, că a împovărat casa Mitropoliei cu datorii.

Antim spulberă punct cu punct învinuirile aduse. De-a viclenit pe Domn, «să fie sub legătura cea grea a afuriseniei». Dacă a grăit în biserică propovăduind cuvântul lui Dumnezeu, «au afară în taină, sau de față înaintea Domnului», vreun cuvânt care să nu fi fost pe placul lui, aceasta a grăit-o — zice el — «din datorie, ca un păstor sufletesc». În țară n'a venit «de bună voia lui, nici de vreo sărăcie sau lipsă», nici mănăstirea Snagovului nu a luat-o cu sila; la Episcopia Râmnicului «nici în vis nu s'a gândit să ajungă arhieru», iar la Mitropolie n'a ajuns «nici cu silă, nici cu mite, nici cu rugăciuni». În ce privește acuzarea că ar fi îndatorat prin conducerea lui casa Mitropoliei, el amintește cu multă discreție operele de binefacere îndeplinite: «De vei zice Măria Ta pentru ce am îndatorat casa, de am făcut cele ce am făcut, am multe de mi s'ar ținea în seamă, carele nu sunt fără de cale». Și amintind că a cheltuit ca la o casă a lui, adaugă:

«Pre aceste vremi cine nu este dator, din câți ne fierbem «într'această ticăloasă de țară? Că întâi și pre Măria Ta te auz «totdeauna zicând că este datoare țara cu 200 și mai bine de «pungi. Oare acea datorie Măria Ta o faci, au întâmplările «vremii? Și acestea au adus și pre alții și pre mine la «datorie».

Brâncoveanu, citind apărarea Mitropolitului, nu dă niciun răspuns. Răgazul celor două săptămâni se scurge, fără ca Antim să cunoască intenția Domnului. În ziua de 3 Februarie, el prezintă Domnului o a doua scrisoare, prin care el anunță că nu va ieși din porunca lui. Roagă însă pe Domn să facă chiverniseala pungilor de bani cu care e datoare Mitropolia, să ridice zapisele dela datornici și să i le dea în mână lui, ca să se pună capăt scandalului și să poată face «paretesis». Incheindu-și apărarea, el face un discret apel la conștiința Domnului, în aceste mișcătoare cuvinte:

«Iar Măria Ta fă ca un Domn creștin și milostiv și nu mă «lăsa să ies obidit și cu lacrimile pe obraz, că va fi păcat; și «precum nu te pripești la cele politicești a face răspălitire, pentru «cinstea domniei, așa nu te pripi nici la cele bisericicești, pentru «cinstea lui Dumnezeu, că răul a se face este lesne, iar a se «desface este cu anevoie».

Brâncoveanu, care avea ca mai toți domnii din trecutul nostru, o puternică conștiință religioasă — e de amintit aci cuvintele cu care și-a îmbărbătat copiii în clipa în care, pe țărmul Bosforului, călăul se îndrepta spre ei cu sabia în mână: «Copiii mei, fiți curagioși; am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puțin să mântuim sufletele noastre și să ne spălăm păcatele în sufletele noastre» — Brâncoveanu, care avea o asemenea conștiință religioasă, aducându-și aminte de tot ceea ce țara datora lui Antim Ivireanu, a cumpănit lucrurile drept și a închis definitiv acest incident dureros.

Antim continuă să conducă biserica Țării Românești cu aceeași râvnă, dar curând după sguđuitoarea moarte a lui Brâncoveanu, veni și sfârșitul marelui său Mitropolit.

Sub domnia lui Ștefan Cantacuzino, Antim își văzu liniștit de vladicia lui, dar sub Nicolae Mavrocordat lucrurile se turburară.

Nicolae Mavrocordat, primul Domn fanariot trimis de Turci, nu era pe placul boierimii pământene. Câțiva dintre fruntașii ei, refugiați în Ardeal, intraseră în legătură cu imperialii peste capul Domnului și isbutiseră să aducă, în toamna anului 1716, o mică frântură de oaste germană în țară. O companie dintr'un regiment de cătane germane — după cum spune un contemporan — trecu hotarul munților și, scăpând vama din Căineni, prinse slujitorii domnești care strângeau dăjdiile. Vameșii și căpitani dau de știre Domnului și, în îngrijorarea care cuprinsese curtea domnească, deodată se întinde panica în populația Bucureștilui, care aleră năucită pe străzile orașului, strigând: Nemții! Nemții! Mavrocordat, surprins de acest svon, își face repede bagajele și cu boierii devotați pornește spre Giurgiu, ca să aștepte desfășurarea evenimentelor. În puterea nopții, ajungând la satul Odaia din jud. Vlașca — spune Del Chiaro, care făcea parte din cortegiu — poposesc în bordeiul unui țăran, ca să odihnească puțin caii. Intre acestea, Mitropolitul Antim, cere voie de a se întoarce în București, susținând că datorია lui de păstor sufletesc îi impune să nu-și părăsească turma în împrejurări așa de nenorocite ca acelea. În toil discuției, Mitropolitul este chemat afară, unde i se înmânează o scrisoare, trimisă din București, de către preotul ortodox venit din colonia grecească a Veneției, Giovanni Abrami, predicatorul curții lui Brâncoveanu, prin care este înștiințat că principele Gheorghe Cantacuzino a intrat în țară, cu 12.000 de ostași, ca să ocupe scaunul. Aducând această veste Domnului, Antim, care nu mai credea că Mavrocordat se va întoarce pe tron, hotărăște să se întoarcă în București, iar Mavrocordat, cuprins de spaimă, pornește în grabă spre Giurgiu, unde ajunge în revărsatul zorilor. Turcii din Giurgiu, surprinși de sosirea neașteptată a Domnului și a boierilor și aflând cele petrecute, sunt cuprinși de panică; se strâng cu toții în cetate și se imbulzesc să treacă Dunărea spre Rusciuc, în bărci și corăbii. Intre acestea, curierii, sosiți din București, aduc vestea liniștitoare că niciun neamț nu se află acolo.

Mavrocordat, care fusese investit la urcarea sa pe tron și cu titlul de serascher al ținuturilor sud-dunărene, ceru pașilor din cetățile de pe malul Dunării să-i pună la dispoziție câteva sute de Tătari și Turci, cu care intră în București, în ziua de 10 Septembrie.

Răsbunarea lui împotriva boierilor, care uneltiseră împotriva-i, fu cruntă. Brezoianu, care ațâțase pe boieri împotriva lui Mavrocordat și vroise să se proclame Domn în lipsa lui, fu tăiat în bucăți, la fântâna lui Radu Vodă. Alții au fost închiși, bătuți la tălpi și impuși la biruri grele. Bălăceanu, torturat spre a plăti mai curând amenda impusă, fiindcă se rugase lui Dumnezeu ca să vie odată Nemții să scape țara de jugul aspru, a fost decapitat, și abia i s'a îngăduit de a fi spovedit înainte de moarte și de a i se face înmormântarea, după datină, ca pentru moarte

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
 pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. Sf. Vasile cel Mare.
 După Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă.*

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
 pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. Sf. Ioan
 Gură de Aur.
 După Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă.*

naturală. De această urgie, nu scapă nici Mitropolitul care refuzase să-l urmeze pe Domnul refugiat în fuga lui și se întorșese în București în mijlocul norodului, unde — pretinde Radu Popescu — ar fi uneltit cu boierii împotriva Domnitorului.

Din porunca lui Mavrocordat, Antim fu adus la curte, dar pe când scobora din rădvan ca să urce scările palatului, fu năpădit de Turci, care erau cât p' aici să-l ucidă. Cu toată stăruința lui de a fi dus înaintea lui Mavrocordat, fu ridicat pe sus și închis în beciurile palatului, împreună cu predicatorul curții, Ioan Abrami, cel care-i comunicase, pe când se afla cu Mavrocordat pe drumul Giurgiului, știrea falsă că Gheorghe Cantacuzino este gata să intre în București.

În beciurile închisorii, Mitropolitul este ținut mai multă vreme. În răstimp, Mavrocordat silește pe Antim, prin amenințări, să-și dea demisia din demnitatea de Mitropolit și alege în locul lui, pe fostul duhovnic al lui Brâncoveanu, Mitrofan. Dar lucrurile nu se mărginesc aci. Mavrocordat obținuse între acestea dela Patriarhul din Constantinopol, de care atârnavau pe atunci mitropoliile noastre, caterisirea lui Antim. Astfel Antim este despopit, sub acuzarea de vrăjitorie; i se puse un potcap roșu în locul mitrei de Mitropolit; i se ridică numele monahal de Antim și i se redă numele său laic de Andrei și, în sfârșit, i se citește sentința prin care e condamnat la închisoare pe viață, în mănăstirea din Muntele Sinai.

Pentru a preîntâmpina o eventuală revoltă a populației, Antim fu ridicat și pornit în miez de noapte, « cu carul sub paza unor Turci ». Aceștia trecură, cu el, Dunărea și ajungând în « Galipoli, lângă râul Dulcia, care trece prin Adrianopol » — de fapt știrea o culeg din Del Chiaro — îl ucisă și-l aruncă în râu.

Astfel, printr'o stranie coincidență a destinului, marele Mitropolit, care prin râvna lui culturală a dat o strălucire deosebită curții lui Brâncoveanu, și-a încheiat viața ca și protectorul său, între păgâni, prin moarte silnică.

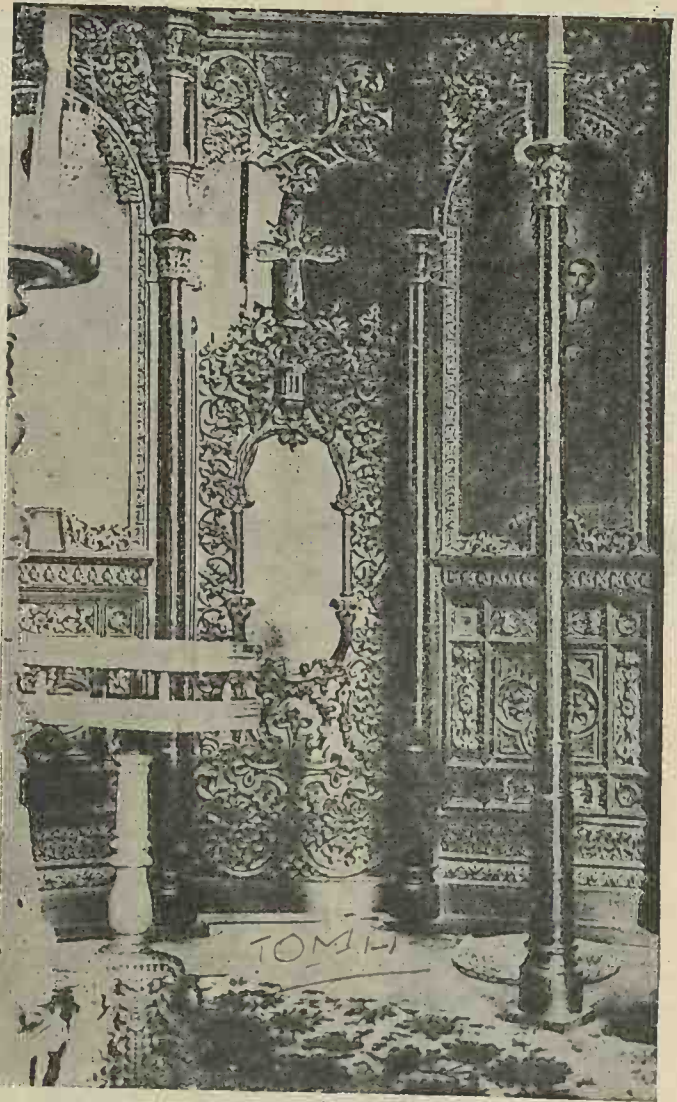
ACTIVITATEA LUI ANTIM. TRADUCEREA CĂRȚILOR DE RITUAL. Epoca lui Șerban Cantacuzino impusese citirea în biserici a Evangheliei și a Apostolului în limba română — pe lângă Cazania care se citea din vremea lui Matei Basarab. Serviciul liturgic se oficia însă mai departe în limba slavonă. Deși un vlădică luminat ca Mitropolitul Dosofteiu afirmase, întemeindu-se pe textele Sfintei Scripturi, drepturile limbii naționale și începuse opera de tălmăcire a cărților de ritual, totuși limba română nu putea încă să ia locul limbii slavone în Biserică. Nu putea să-l ia, fiindcă nu se găseau traduse în limba noastră toate cărțile de ritual necesare serviciului divin.

Opera de traducere a cărților de ritual nu era o chestiune ușoară. Dimpotrivă, ea era legată de o problemă dificilă.

Nu era destul să se transpună cuvintele slave pe românește, fiindcă unele părți trebuiau cântate în cursul serviciului divin, pe o melodie care nu se putea schimba, iar cuvintele românești trebuiau astfel alese și orânduite, încât să aibă ritmul cerut de necesitățile melodice ale muzicii bisericești. Problema traducerii se complica astfel cu o problemă de ordin muzical. În sfârșit, se adăogă faptul că nu era ușor a găsi în limba română de-atunci termeni corespunzători pentru subtilitățile dogmatice.

Ne aflăm dar în domnia lui Brâncoveanu într'o epocă de tranziție. Limba slavă nu mai era înțeleasă de cler, iar limba română nu era încă deplin pregătită să-i ia locul.

De aceea, în epoca lui Brâncoveanu, inovația introdusă mai înainte de Mitropolitul Ștefan, de a tipări cărțile de slujbă cu tipicurile în românește și cu rugăciunile în slavonește, continuă. Tipografia din Buzău, pusă sub conducerea episcopului Mitrofan, este prinsă între anii 1697 și 1702, aproape exclusiv

Ușa dela altar a bisericii Sf. Apostoli, ctitoria lui Antim Ivireanu.

(Din Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

cu tipărirea acestui fel de cărți de ritual bilingve¹. În prelosloviile cărților, Episcopul Mitrofan lămurește astfel năzuințele muncii sale:

«... Deoarece (cărțile) mai dinainte tipărite nu sunt cu tipicul « românesc, drept aceea m'am îndemnat de am tipărit cu toate « învățăturile românește, pentru înțelegerea tuturor ».

În procesul de introducere a limbii române în biserică, textele acestea de slujbă reprezintă un stadiu intermediar între epoca slavonă și epoca limbii naționale.

Pentru a ridica, măcar vremelnic, nivelul bisericii și al clerului, Brâncoveanu întemeiase, într'adevăr, o școală pentru învățarea limbii slavonești de către « copiii de vârstă fragedă ».

¹ Iată, pentru documentare, lista cărților bilingve tipărite la Episcopia din Buzău, unde păstorea Mitrofan:

- 1697 — Triod
- 1698 — Mineiu
- 1699 — Molitvenic
- 1700 — Octoih și Triod
- 1701 — Molitvenic
- 1701 — Penticostar
- 1702 — Lituighier
- 1702 — Molitvele vecerniei. O altă ediție, se pare, în 1703,

I. Bîlanu și D. Simonescu, *Bibl. rom. veche*, IV, (Adăogiri și îndreptări), p. 29, nr. 38.

Antim Ivireanu însuși tipărește la Snagov, în 1697, o *Gramatică slavonească*, pe care o găsește cu atât mai necesară cu cât:

«...în bisericile dumnezești—zice el în prefață—noi ne-am obicinuit a ceti slavonește; dar necunoscând această limbă, care ne este străină, nu a noastră, putem de multe ori să cădem în greșeli...».

Dar toate încercările de a reînvia un trecut mort au rămas infructuoase. Limba slavă nu mai putea dăinui multă vreme în bisericile noastre, nici chiar sub forma cărților bilingve.

În aceste vremuri de răscruce, când clerul nu mai putea mânuși slavona, iar limba maternă nu era încă pregătită să pătrundă în altar, începe să se introducă în unele biserici, de sigur sub influența marilor patriarhi și cărturari greci dela curtea domnească, serviciul divin în limba greacă. La curtea lui Șerban Cantacuzino și a nepotului său de soră Constantin Brâncoveanu,

Gravură din *Apostolul dela Buzău*, 1704.

întemeietori ai Academiei grecești și sprijinitori ai ortodoxiei în Orientul oprimat sub stăpânirea turcească, vin cei mai de seamă prelați ai Răsăritului grecesc, în frunte cu marele cărturar și luptător pentru păstrarea normelor de credință pravoslavnică Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Sub influența acestor mari cărturari ai ortodoxiei s'a introdus, la început în unele biserici, slujba religioasă în limba grecească.

Era o încercare de a întări biserica, îndrumând-o direct către izvorul Evangheliei și al Liturghiei, căci se știa de mult la noi, că sursa scripturilor sfinte este limba grecească:

«Apa totu-i mai curată și mai limpede în izvor de cât în păraie, că de ce să departă apa de izvor, totu-i mai înmestecată și mai turbure; așa-i și izvoditul scripturei sfinte, totu-i mai curată în limba ce-au grăit Duhul Sfânt... în Testamentul Nou, grecească», spusese, încă din 1651, Simeon Ștefan, în predoslovla Psaltirei sale.

Dar limba greacă nu era nici ea înțeleasă nici de masele poporului și nici de cler. Academia întemeiată de Șerban Cantacuzino și de Brâncoveanu nu avusese vreme să-și dea roadele. Limba română trebuia să-și croiască drumul către altar și să devină limba bisericii. De fapt, pe timpul lui Brâncoveanu — ca și mai înainte — se citeau, în unele biserici, în limba poporului, cărțile fundamentale ale credinței: Evanghelia, Faptele Apostolilor și Cazania, pe când liturghia cu partea cântată se oficia în slavonește sau în grecește. Aceasta ne-o confirmă și pastorul anglican, Edmund Chisthul, care a însoțit pe ambasadorul englez din Constantinopol în drumul spre patrie și care a fost oaspetele lui Brâncoveanu și al Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Munca începută astfel în veacul al XV-lea, în ținuturile muntoase ale Maramureșului și continuată în toate provinciile românești, duse la introducerea parțială a limbii române în biserică. Ea trebuia cu vremea să triumfe definitiv. Cărțile de ritual trebuiau transpuse și în limba poporului și în această strădanie, se deslășoară dela o vreme activitatea lui Antim Ivireanu. El retipărește *Evanghelia* (1705) *Apostolul* (1704) adoptate serviciului divin din vremea lui Șerban Cantacuzino.

Începând din 1706, Antim Ivireanu, pe atunci episcop de Râmnic, văzând că limba slavă nu mai poate fi menținută în biserică și, pe de altă parte, nici limba grecească nu putea fi introdusă, începe patronarea muncii grele de traducere și tipărire a textelor de ritual.

Din această activitate, au ajuns, până la noi, următoarele cărți:

- 1706 — Molitvenic.
- 1706 — Octoih.
- 1712 — Octoih.
- 1713 — Liturghie.
- 1713 — Molitvenic.
- 1715 — Ceaslov.
- 1715 — Liturghie.

Aceste cărți erau destinate să fie întrebuințate în serviciul bisericii. Prefețele sunt în această privință, concludente:

«Cum ca alte toate ce s'au scos românește, acum spre *trebuința preoților și a norodului* au fost de folos foarte, iară încă și aceasta — este vorba de Molitvenicul din 1706 — mai tare a fi căce nu e ca alte cărți bisericești a sluji în vremi rânduite, ci putem zice în tot ceasul».

Molitvenicul din 1713 conține o altă dovadă hotăritoare: «Mărturie cum că *nu iaste oprită a sluji liturghia fieștece pravoslavnic în limba sa*». Mărturia este textul din scrisoarea Apostolului Pavel către Romani, «la capitolul III, stih 29», pe care se întemeiasă mai înainte Patriarhul Antiohiei «Kyr Theodor Valsamon», când la întrebarea Patriarhului de Alexandria

dacă este cu putință ca Armenii, Sirienii și alte neamuri « să slujească sfânta liturghie pre limba lor », răspunse: « de nu vor ști limba clinească, să slujească în limba lor ».

Impulsiunea dată de Antim Ivireanu pentru introducerea limbii naționale în biserică, deși înăbușită în timpul domniilor fanariote, a sfârșit totuși prin a birui.

Dar meritul cel mare al lui Antim Ivireanu, în istoria literaturii noastre, îl formează *Didahiile* sale.

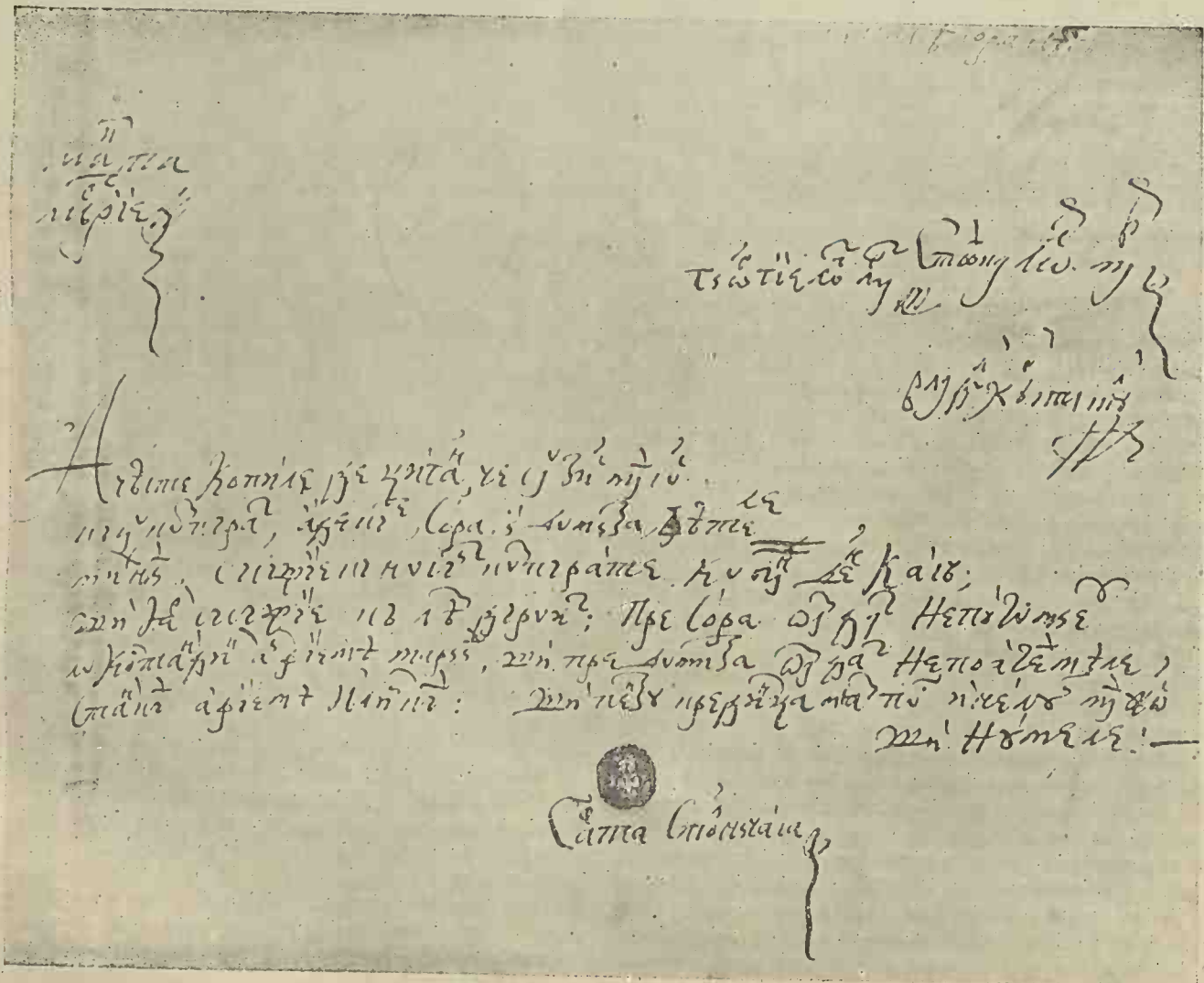
DIDAHILE. Mitropolitul Antim este, după cât știm până acum, primul care, rupând cu tradiția, se urcă în amvonul Mitropoliei, în zilele marilor sărbători, ca să grăiască poporului său drept dela suflet la suflet. Până la el, în Biserica noastră, locul predicii îl ținea *cazania*; dar cazaniile, alcătuite cu multe veacuri în urmă, cuprindeau explicarea textelor evanghelice în linii general-omenești, ca pentru toate vremurile și pentru toate societățile, pe când societatea românească dela începutul secolului al XVIII avea nevoie de o învățătură vie, adaptată la nevoile ei duhovnicești, la suferințele ei, la durerile ei. Mitropolitul Antim a înțeles acest mare adevăr și, de pe înălțimea amvonului, el a știut să găsească cuvinte mișcătoare de mângâiere, care răsunau adânc în suflete, alinând necazurile unui neam întreg, ca de pildă acele discrete aluzii la lăcomia nesățioasă a Turcilor, care nu mai conteneau cu biruri și anagale.

Ce impresie puternică trebuie să fi produs asupra Domnului și boerilor, adunați în biserica Mitropoliei, clipa solemnă când Vlădica, ridicând spre cer privirea rugătoare, cerea Sfintei Fecioare, în ziua în care se comemora Adormirea Ei, să « dea luminatului nostru Domn puterea » că să apere țara, « de lupii cei văzuți și nevăzuți » și să păzească « această boierime de toate primejdiile și de toate viclesugurile vicleanului și să le dea dragoste, unciune, sporiu și ajutor întru toate ».

Ca un adevărat « vraciu ¹ al sufletelor » — cum se numește singur — subliniază calitățile și defectele societății pe care o călăuzea, și, cu o dragoste creștinească nețărmurită uneori, cu energie nebiruită alteori, caută să înfrâneze răul și să promoveze binele. Genul oratoriei religioase, tot atât de vechiu ca și creștinismul, cultivat cu ardoare în toate Bisericile Răsăritului și Occidentului, a ajuns firește la teme, imagini și formule consacrate, care s'au impus și au trecut dela un predicator la altul. De sigur că în cuvântările Mitropolitului Antim se găsesc imagini ca: « și când ieșim dela biserică, să nu ieșim deșerți, ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad broboanele jos și să tăvălește pre jos; de se înfig în ghimpii lui și duce și fiilor », imagini ce pot veni dela Sf. Ioan Damasceanul ². Vor

¹ « vraciu » înseamnă în limba veche « doctor ».

² D. Russo, *Studii și critice*, p. 24, nr. 1.

Un act dela Safta Stolniceasa, soția lui Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Mitropia din București, unde a ținut predicile sale Antim Ivireanu

mai fi de sigur și altele, — poate chiar dela contemporanul său Ilie Miniat —, dar valoarea didahiilor lui Antim Ivireanu stă în claritatea planului, în precizia ideii și a formei, și în vioiciunea stilului, — și mai ales în legătura lor cu societatea timpului. Este o predică vie pentru contemporanii săi.

Didahiile sale ne desvăluie, cu multă căldură, colțuri interesante din patriarhala viață românească de altădată, care cu toată simplitatea ei, avea și trăsături etice, pline de duioșie:

« Am înțeles — grăiește el marilor boieri — cum că este obiceiul de vă adunați seara în divan și faceți puțină orăție înaintea Domnului și după aceea cereți iertăciune. Și măcar că nu mi s'au întâmplat până acum să văz cu ochii, iar foarte mi-au plăcut și am fericit obiceiul bun ca acesta, că este lucru cuvios a cere iertăciune dela stăpân și unul dela altul și nu numai mai marii noștri, nu numai întru această zi, ce vom să intrăm în zilele sfântului post, ci pociu zice că să se cuvine să cerem iertăciune în toate zilele ».

Atenția Mitropolitului se îndreaptă însă, cu deosebită grijă, spre năravurile rele care duceau societatea românească a timpului său la decadere și pe care se străduia din răspuțeri să le stărpească. Privirea atentă a Mitropolitului nu scapă acel nărav urit al poporului nostru, care a impresionat neplăcut pe străini: sudalma. Contemporanul său, Del Chiaro, ne înfățișează în memoriile lui, cu oarecare admirație, îndemânarea cu care « băieți de 7—8 ani conduceau grupe de cai la adăpost »; dar adaogă imediat că:

« ...dacă vreun cal se abătea din grup, băiatul îl striga reche-mându-l cu înjurături triviale, iar dacă nu izbutea, începea

« să plângă, continuând totuși pomelnicul de înjurături obscene, fără să cunoască înțelesul lor. În popor, părinții înșiși deprind copiii cu înjurături și se delectează când aceștia descurcă primele silabe din expresii triviale, măgulindu-se chiar când combină noi înjurături. În timpul celor 7 ani de ședere în Valahia, n'am avut ocazia să aud ca cineva să fi fost pedepsit pentru înjurături, fie de către instanțele judiciare sau de cele bisericești ».

Cu adâncă indignare, Antim se ridică în predicile sale, rostite de pe înălțimea amvonului Mitropoliei, împotriva acestui nărav care ne scobora înaintea străinilor:

« Ce neam — întreabă el — înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de pomene, de lumânare, de mor-mânt, de suflet, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? Și ne ocărim și ne batjocorim înșine legea; cine dintre păgâni face aceasta? ».

Se pare că autoritatea Bisericii începuse să scadă, în parte — trebuie s'o spunem; reiese aceasta chiar din unele predicile ale Mitropolitului — și din pricina clerului, care nu era totdeauna la înălțimea misiunii sale. Lumea se ducea mai des « pre la cărciume, pre la hore și pre la jocuri » decât la biserică, iar când venea la « sfintele biserici », în loc să asculte slujba și să se împărtășească cu « hrana cea duhovnicească », « vorbesc și râd și fac cu ochiul unul altuia, mai rău decât pe la cărciume ».

Combătând cu energie această lipsă de respect față de cele sfinte, el atacă apoi fățărnicia și bigotismul acelor boieri, care găsiseră mijlocul de a ocoli taina spovedaniei, având « câte doi

duhovnici, unul la țară și altul la oraș: la cel dela țară, ca la un om prost, spune păcatele ce le socotește el că sunt mai mari, iar la cel dela oraș spune păcatele ce le socotește că sunt mai mici, — neguțătorind și meșteșugind taina ispovedaniei ».

Nici pe frumoasele jupănese din vremea lui Brâncoveanu, îmbrăcate după moda grecească și iubitoare de lux, nu le cruță. Intr'adevăr, năzuința după podoabe a jupăneselor dela curtea lui Brâncoveanu uimise și pe străini. Același Del Chiaro ne semnaleză astfel luxul din timpul său:

« In zile de sărbătoare — spune el — se gătesc cu haine bogate și juvaeruri scumpe, cu salbe de monede de aur de diferite mărimi, până la valoarea de 10 galbeni una ».

Mitropolitul Antim, într'o predică, ține să scoată în lumină și această ușurință a cochetelor contemporane și luând ca pildă pe Sara, soția lui Avraam, care nu se sfia să-și primească oaspeții frământând pâine, întreabă:

« Oare să fie acum vreuna așa? Ba, căci ia scoate mâna Sarei! O văd plină de cocă. Scoate și mâna unei mucri de acum! O văd plină de inele și de scule. Caut și văd fața Sarei, plină de pielm¹. Văd și fața unei muieri de acum, plină de fleacuri drăcești ».

Dar ceea ce este de admirat la acest Mitropolit străin ca origine de neamul nostru, este energia cu care, ridicându-se la înălțimea vremurilor sale, pune degetul pe rana de care sângera poporul său. In epoca in care el a păstorit, luptele sângeroase dintre partidele boierești și patimile deslănțuite de ele, deși păreau domolite prin cărmuirea înțeleaptă și blândă a lui Brâncoveanu, totuși mocneau în adânc și aveau să târască în curând, în volbura lor, nu numai persoana și copiii Domnitorului, ci și autonomia țării. In acea atmosferă de patimi, de ură, de invidie și de comploturi, Mitropolitul Antim, cu autoritatea morală pe care i-o dădea nimbul de sfințenie al misiunii sale, adresa boierilor în ziua în care Biserica comemora Schimbarea la Față, cuvinte de înfruntare ca acestea:

« Hristos zice: «Pacea mea o dau vouă», iar noi nu voim să avem pace între noi, ci ne turburăm pururea pentru fieștece, ca valurile mării când le suflă vântul. Hristos zice: «Nu judecați ca să nu vă judece», iar noi de ar fi cu puțință să nu ne treacă nici zi, nici ceas, cu judecarea și cu grăirea de rău, nu numai pre cei ce-i știm, ci și pre cei ce nu-i știm. Hristos zice: «Precum pohtiti voi să vă facă vouă oamenii, faceți și voi lor»; noi pohtim să ne cinstească toți, să ne dea toți plocoane și daruri, să ne dea de să ne fericească, să ne grăiască de bine, să ne facă toți după pohta noastră, să nu ne stea nimeni împotriva, nici să ne zică nimica de am face verice rău. Iar noi pohtim să osândim pre toți, să nu dăm nimănuui nimica, să nu facem nimănuui niciun bine, nici să se folosească nimenea de noi; pre toți fi hulim, pre toți fi grăim de rău, pre toți fi pârăm, pre toți fi luăm în răs și în batjocură; tutora le zicem că sunt nebuni și fără nicio socoteală; numai pre noi înșine, voui cuteza a zice, ne facem și mai înțelepți decât Dumnezeu ».

Revenind asupra aceleiași teme, într'o altă predică, el caută să sguide adânc conștiințele, subliniind, cu toată vigoarea, fățarnicia contemporanilor:

« Ce folos a fi galben și ofilit de post, iar de pismă și de ură a fi prins? Ce folos este a nu bea vin și a fi beat de vinul măneciei? Ce folos este a nu mânca carne și cu hule a rupe carnea fraților noștri? ».

Pentru a întinde ramura de măslin celor ce se învrăjbeau și se urau, el evocă — într'o imagine, plină de plasticitate, prin gradație și contraste și de rezonanțe melodice prin simetria părților — scena din Evanghelie, când corabia care purta pe apostoli și pe Mântuitorul adormit, este surprinsă de furtună:

¹ Făină albă ce se presară pe pâine.

Regele Wachtang al Ivirilor din Caucaz, care a introdus tiparul în Iveria, cu material și meșteri trimiși de Brâncoveanu.

« Mi se pare ca și când aș vedea înaintea ochilor mei chipul ei: de toate părțile să se afle vânturi mari, să se strângă împrejurul vântului nori negri și deși, toată marea să spumege de mânie și pretutindenea să se înalțe valurile ca niște munți. Mi se pare că văz corabia Apostolilor că se luptă cu multă sălbătecie în turburarea mării: de o parte o bat valurile, de altă parte o bat vânturile și o turbură; de o parte o ridică spre ceriu, de altă parte o pogoară la iad. Mi se pare că văz pe fețele Apostolilor... moartea zugrăvită... și toți cu suspinuri și cu lacrimi cerea cu rugămintă ajutor dela Hristos ce dormea: Doamne! mântuiește-ne că pierim! »

Și explicând apoi minunea liniștirii valurilor, numai prin credința cu care apostolii uniți într'un singur suflet și într'un singur glas, s'au rugat Domnului: « Doamne! mântuiește-ne că pierim », el face o discretă aluzie, la suferințele și la durerile țării: («...Toți pățimesc, toți sunt în scârbă¹, toți suspină sub jugul cel greu al nevoiei... Și cum dar se va mântui norodul, cum se va scutura această ticăloasă de țară de sarcina cea grea a relelor ce o supără?... »), pentru ca într'o frumoasă perorație să îndemne la unire și la dragoste.

Dar glasul Mitropolitului răsuna în pustiu.

Cuvântările lui, menite să răscolească puternic sufletele, nu au avut darul să potolească patimile și să stingă un obicei.

¹ Scârbă înseamnă, în limba veche, « mâhnire ».

înrădăcinat din părinți. Și atunci, Antim se vede nevoit să porceadă dela vorbă la faptă:

«Și cine are acel obicei — revine el într'o altă didahie — de pârște pe fratele său creștin, pentru ca să-l păgubească și să-l sărăcească, să se lase de acel lucru, că toate păcatele câte va face, după ce se va ispovedi și-și va face canonul ce-i va da duhovnicul, i se vor ierta, iar acel păcat al părei nu se va ierta nici cu un mijloc, că este mai mare decâtuciderea. Și iată că vă poruncesc și vouă preoților: cine ar veni la voi să se ispovedească și va avea acel păcat al părei, de va da acel om înaintea voastră făgăduială și se va chezașui cum că nu va mai pârși pe nimeni în viața lui, voi să-i dați iertăciune, dar să-l și canonisiți, apoi să se și cuminece; iar de nu va vrea să se pârșească, să-l lipsiți de sfânta taină».

Și tot astfel, se vede nevoit să ia măsuri represive și împotriva neguțătorilor, care lăcomindu-se la câștig, nesocoteau sărbătorile și călcau pravilele:

«Iată vă zic, iubitorilor mei, și vă învăț cu frica lui Dumnezeu, ca un părinte sufletesc și păstor ce vă sunt, să veniți în fire și să vă căiți de lucrurile cele necuvioase... Și vă poruncesc tuturor, căți sunteți cu meșteșug și cu neguțătorii, veri de ce breslă, ca de acum înainte Duminicile și sărbătorile cele mari, ce se numesc domnești... să vă închideți prăvăliile și nici să vindeți, nici să cumpărați, nu numai dela creștini, ci nici de alte limbi, ce nu sunt de legea noastră, nici să lucrați. Și precum zic să faceți, că nefăcând, să știți bine că vă voi pedepsi bisericește ca pravila... și încă și pre cei cari se vor arăta semeți și tari de cap și nu se vor supune dreptății și poruncii bisericești, îi voi pedepsi și cu domnia».

Asemenea cuvântări, care scormoneau conștiințele și răneau susceptibilitățile prin măsurile represive, au creiat nemulțumiri. Astfel, aceste înfruntări ale Mitropolitului în loc să aducă pe cei rătăciți pe calea dreaptă, au stârnit dimpotrivă, animozități, într'o societate care nu mai prețuia după cuviință ordinea bisericească. Ecolu acestor animozități l-am văzut, în conflictul dintre Antim Ivireanu și Brâncoveanu.

După detronarea lui Brâncoveanu, în ultimul an al păstoririi sale, Antim Ivireanu a publicat un volum de *Sfaturi creștine politice* în versuri grecești, influențate și în bună parte împrumutate, din literatura parenetică bizantă.

În evoluția literaturii vechi, Antim Ivireanu are meritul de a fi stimulat introducerea limbii materne în bisericile din Țara Românească și de a fi fost inițiatorul predicii — o predică vie adaptată nevoilor societății și timpului, de o mare înălțime morală și o reală frumusețe stilistică. El a dat o strălucire deosebită domniei lui Brâncoveanu, fiindcă l-a ajutat ca, potrivit unei tradiții mai vechi a Domnilor Basarabi, să ia sub oblăduirea lui creștinătatea ortodoxă oprimată sub vitrega stăpânire a Turcilor. Prin osârdia lui Antim Ivireanu, darurile tipografiilor noastre domnești mergeau — până departe la Arabii din Siria și la Ivirii din munții Caucaz.

Unul dintre discipolii săi, care a învățat dela el meșteșugul tiparului și care a îndeplinit pe plaiurile Caucazului munca, pentru slava Domnului, de a da Ivirilor primele tipărituri ale scripturilor sfinte, ardeleanul Mihail Ștefanovici, a găsit pentru el următoarele cuvinte de dreptă prețuire:

«...ca pre un mărgăritariu scumpu, legatu cu aur întru vin-dere oarecând fiind prețuit, și din țara ta scos, și în partea locurilor noastre adus și nemerit, ai strălucit ca o rază luminoasă».

BIBLIOGRAFIE. *Vieța Mitropolitului Antim Ivireanu*. Date contemporane se găsesc la: Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718; reeditat de N. Iorga în 1914, la Văleni, tradus în românește de S. C. Cristian, după textul italian sub titlul: *Revoluțiile Valachiei de Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, Iași, «Vieța Românească», 1929, Ra u

Popescu, *Cronica*, publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui N. Bălcescu și Treb. Laurian, tom. IV, p. 49—51. Un alt izvor contemporan este cronica grecească a Țării Românești scrisă de Mitrofan Grigoras, publicată în textul original grecesc, cu traducere românească și cu un studiu introductiv de D. Russo în *Revista Istorică Română*, IV, 1934, p. 1—43 și reprodușă în *Studiul greco-române, opere postume*, tomul II, p. 409—461. C. Erbiceanu, *Un document dela Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă română*, anul XV (1891), p. 60 și urm. și XVII (1893—94), p. 130 și urm., 225 și urm. C. Erbiceanu, *Invățătura bisericească a Vlădicei Antim*, în *Biserica ortodoxă*, XVI (1892—1893), p. 769 și urm. Șt. Dinulescu, *Vieța și activitatea Mitropolitului Terei Românești Antim Ivireanu (1708—1716)*, Cernăuți, 1886. Tipărit separat din *Canđela* (vechea revistă bucovineană). Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir Mitropolitain de Valachie*, în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, Imprimerie nationale, 1886, p. 515—560. La sfârșit, se dă o descriere a cărților publicate de marele Mitropolit. Informațiuni prețioase se găsesc și în studiul cu caracter de popularizare al lui N. Dobrescu, fost profesor de Istoria Bisericii Române la Facultatea de Teologie din București: *Vieța și faptele lui Antim Ivireanu, Mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1900 (Biblioteca Steaua, nr. 20).

B. Iorgulescu, *Omorirea Mitropolitului Ivireanu în Literatură și Artă*, IV (1889), pag. 772 și urm. C. Erbiceanu, *Ceva despre Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă*, XXX (1906—1907), p. 1346 și urm. N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanu în luptă cu Ierusalimul în Acad. Rom.*, *Anale* tom. LV, 1934—1935, p. 29 (mențiune); același, *Între Antim și Mitrofan Mitropoliții Țării Românești*, în *Biserica ortodoxă română*, 1935, p. 1—5, 113—117; același, *Despreuciderea Mitropolitului Antim*, *ibidem*, p. 225.

OPERA. Textele tipărite de Antim Ivireanu se găsesc descrise pe larg, cu extrase din prefețe și epiloguri și uneori cu facsimile, în I. BIANU și N. ERBICEANU, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 481, 584, 482, 485, 489, 492, 495, 497 ș. a. (vezi indicele) cf. și completări la I. BIANU și DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească veche*, vol. IV. Buc. 1944, C. Erbiceanu *Cel dintâiu Octoih imprimat în Valachia în românește*, în *Biserica ortodoxă*, anul XVI (1892—1893), p. 800 și urm.

Didahiile lui Antim Ivireanu ni s'au păstrat în manuscrise.

Primul manuscris a fost descoperit de Episcopul Melhisedec, în anul 1871, în biblioteca Episcopului de Buzău — atunci decedat — Dionisie. Manuscrisul fusese copiat la 27 Iulie 1781, de Arhimandritul Grigorie Deleanu. Acest manuscris a fost dăruit Academiei Române, în ședința dela 18 Martie 1886, unde a fost catalogat sub numărul 549 și publicat de Ioan BIANU, *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanu, Mitropolitul Ungro-Vlahiei (1709—1716)*, publicate după manuscrisul dela 1781... cu notițe biografice... de P. S. S. Episcopul Melhisedec, București, 1886. În editarea prediceilor, BIANU a grupat la un loc predicele referitoare la aceeași sărbătoare, de exemplu: două privitoare la Adormirea Maicii Domnului, două la Sf. Dumitru, două la Crăciun, cinci la Florii etc.

Manuscrisul original al Didahiilor lui Antim a fost descoperit în biblioteca Mănăstirii Căldărușani, în anul 1881, de C. Erbiceanu și dăruit Academiei Române, unde se păstrează sub numărul 549. El a fost publicat de C. Erbiceanu, *Didahiile făcute în Mitropolia din București de Antim Ivireanu, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1709—1716*,... cu notițe biografice de P. S. S. Episcopul Melhisedec, București, tipografia Cărbile Bisericești, 1888. C. Erbiceanu, întemeindu-se pe manuscrisul original, a urmat ordinea cronologică a Duminicilor și sărbătorilor. După P. HANEȘ, Erbiceanu, deși are dinaintea originalul lui Antim, reproduce însă în multe părți textul ediției din 1886 al lui BIANU (vezi P. V. HANEȘ, *Antim Ivireanu, Predici*, p. XXXIX, nota). Textul original al lui Antim Ivireanu a fost publicat de PETRE V. HANEȘ, *Antim Ivireanu, Predici*, cu o prefață și indice de cuvinte, București, Minerva, 1915. Haneș grupează didahiile în două: a) *Predici*, așezate în ordinea edițiunii din 1888, care este și a originalului și b) *Cuvântări funebre*. Un manuscris interesant a fost semnalat de St. BERECHET în articolul: *Încă un manuscris al lui Antim Ivireanu (1709) în Neamul românesc literar*, II (1910), pag. 216 și urm., 232 și urm. articolul reproduc în broșura: *Documente slave de prin arhivele ruse*, București, 1920, p. 17—26. Ms-ul are titlul: *Chîpșurile Vechiului și Noului Testament* și cuprinde o «rodoslovie» (genealogie) a prorocilor, patriarhilor și regilor de la Adam până la Hristos. Este închinat lui Brâncoveanu și este scris frumos, împodobit cu chenare și ilustrații de mână Mitropolitului Antim Ivireanu în Târgoviște, la 1709. Se păstrează în Muzeul Academiei Imperiale din Kiev (nr. 529), unde a fost dus din consistoriul de la Chișinău, în 1884. După cum ne încredințează Berechet, «este cea mai însemnată capodoperă de calligrafie și zugrăveală eșită din mâinile lui Antim». Are 515 portrete și 3 schițe care, «în combinarea așa de artistică a culorilor și în finețea trăsăturilor, arată în Antim un artist desăvârșit».

Episcopul Melhisedec a publicat în 1889, volumul II de predici, după un manuscris păstrat apoi la Academia Română, sub nr. 525: *Didachiile Mitropolitului Ungro-Vlahiei Antim Ivireanu, 1709—1716, făcute pentru toate Duminicile, începând dela Dumineca Fariseului și pentru toate sărbătorile anuale, mari și mici*; dar argumentele aduse pentru paternitatea lui Antim, nu sunt convingătoare.

O ediție populară a dat Dr. I. CORNOI, *Antim Ivireanu, Din Didachiile făcute în Mitropolia din București*, cu notițe bibliografice, în colecția «Autori români vechi și contemporani», București, Socec, 1895.

Pentru *Sfaturi creștine-politice*, cf. descrierea la Ion BIANU și N. ERBICEANU, *Bibliografia românească veche*, I, p. 493—499. Cf. și Const. ERBICEANU în *Biserica ortodoxă română*, XXX, p. 1201.

UN TRADUCĂTOR IN VERSURI AL PSALTIRII,
LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU: TEODOR CORBEA

Între cărturarii opoziți la curtea lui Brâncoveanu se aflau și fiii Popei Ion Corbea, goșmanul (epitropul) bisericii Scheilor din Brașov. Popa Ion Corbea, venit la bătrânețe în Muntenia, s'a călugărit, iar fiii săi au intrat în slujba lui Brâncoveanu. Amândoi știau bine latinește și au fost folosiți de Domnitor pentru solii.

Cel mai mare, David, primul intrat în serviciu, a fost trimis de Brâncoveanu în Ardeal, pentru a întei rezistența Brașovenilor împotriva unirii; în Moldova, pentru a duce tratative cu Turcele, comandantul podgheazurilor polone, și în cele din urmă în Rusia, la curtea lui Petru cel Mare. Țarul a rămas așa de mulțumit de solul lui Brâncoveanu, încât în 1707 l-a cerut și l-a reținut la Petersburg, ca ajutor al lui Nicolae Milescu, care ajunsese în asfințitul vieții. Abia intrat în serviciu, David Corbea a fost trimis într-o misiune diplomatică pe lângă Francisc II Rakotzi, căruia Țarul vroia să-i ofere coroana Poloniei. Intorcându-se din această misiune, se îmbolnăvește și moare la Varșovia în vara anului 1707.

Fratele mai mic Teodor a mers și el pe căile înaintașului său. A intrat în slujba Cantacuzenilor. A trecut apoi în serviciul lui Brâncoveanu și a fost trimis, în locul fratelui său, cu solii în Rusia. El a încheiat tratativele dintre Brâncoveanu și Petru cel Mare, prin care Țarul garanta lui Brâncoveanu și urmașilor săi tronul Munteniei. După izbucnirea războiului dintre Ruși și Turci, când Brâncoveanu oscila, Teodor Corbea, aprobând atitudinea lui Toma Cantacuzino, a trecut cu acesta fațăș de partea Rușilor. După înfrângerea Rușilor a fost silit, împreună cu Toma Cantacuzino, să plece în Rusia. Aci s'a așezat definitiv, a luat locul pe care-l avusese mai înainte fratele său și a obținut din partea Țarului, câteva moșii luate dela hatmanul Mazepa.

Teodor Corbea a fost un cărturar de seamă. Dela el ne-a rămas un vocabular latin-român *Lexicon latino-roman tradus de Teodor Corbea sin Ieromonah Ioasaș din Brașov* sau sub titlu latin: — *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, alcătuit după modelul dicționarului latin-ungar al lui Albert Molnar (prima ediție 1611). Este primul dicționar latin-român în cultura noastră și la alcătuirea lui a fost îndemnat și sprijinit materialmente de Episcopul Mitrofan al Buzăului (1691—1703).

Mai important însă pentru literatura românească este Psaltirea versificată și dăruită de el însuși bisericii românești din Brașovul, unde oficiase serviciul divin tatăl său, după cum aflăm din nota finală: «S'a dăruit sfintei biserici a Brașovului de dumnealui Pan Theodor Corbea vel pisariu i canțilar al prea puternicii imperatorii moschicești, în anu 1725, luna Mai 10 dni (zile)».

Cartea are două prefețe în versuri, una în românește, alta în rusește, închinată lui Petru cel Mare: «prea maiestatatului celui împărătesc, prea milostivul meu stăpân», în care cărturarul brașovean vedea mântuirea neamului său de jugul turcesc și de mreșile catolicismului.

Teodor Corbea întrebunțează și el, ca și Dosoftei, în traducerea sa versuri de diferite lungimi, dela versul de 13 silabe până la versul popular de 5 silabe; are și el uneori imagini ferice, izbutește să redea, în genere, în traducerea lui ideea originalului, în chip fericit, ca de pildă psalmul 49:

Al Dumnezăilor Domn Dumnezău au strigat,
Și dela răsăritul soarelui au chiebat
Până la apus, de grabă, lumea și pământu
Ca să le descopere voia-și și cuvântu
A frămseței lui faste bunăcuviință
Din Sion, în adevăr, cu bunăcredință
Dumnezău la alave va veni arătat,
Cu seamne, ca un mare și strașnic împărat.
Cu măriri și cu slave Dumnezăul nostru
Va veni, și n'a tăcea, nici ș'a închide rostu¹⁾.

dar înclinarea spre diluare, care nu câștigă nimic în adâncime și pe care o găsim în versurile de mai sus (n'a tăcea, nici s'a închide rostu), capătă uneori proporții așa de mari încât se pierde în prolixități supărătoare:

Iubî-am foarte	Urçhia-și mie
În zi și'n noapte	Cu mil'o mie
De nădejde prinsu	Și într'a mele
Că Domnul de susu	Eu zile grele
Al rugel-mi glasu	L'oi chema pre dânsu
Ori în care çasû	Cu plânsu într'adînsu
Îl va auzi	A morșil dureri
Strigându-l în zi.	A mele puteri
Că el a plecat	De tot au cuprînsu
Din'tral său înalt	Ah și le-au supusû

pentru textul biblic atât de precis (ps. 116 trad. Gala Galaction): 1—3 Iubesc pe Domnul, căci el aude glasul meu și strigarea mea, că pleacă urechea lui spre mine, în ziua în care îl chem când mă cuprinseseră lațurile morții.

Psaltirea lui Corbea a rămas însă în manuscris și nu a trezit în literatura orală a poporului ecourile pe care le-a trezit — desigur prin mijlocirea dascălilor de biserică — Psaltirea lui Dosoftei.

BIBLIOGRAFIE: Vieța lui Corbea a fost reconstituită în parte de Scariat Struțeanu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941, p. 40—55.

Opera lui: Pentru *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, păstrat într'un manuscris din Biblioteca din Blaj, cf. Grigore Crețu, *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc*, București, 1905 și Góbbi László, *A magyar szótárak dalom hatása az oldhra*. (Influența ungurească asupra lexicografiei românești), Budapesta 1932, extras din *A Nyelvtudományi Közlemények XLVIII. Kötetéből*, p. 4—22. Originalul dicționarului se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj, sub nr. 46 IV. Șt. Manciușea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939, p. 51.

Originalul Psaltirei versificate se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj (v. Manciușea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj 1939, p. 52, nr. 79). O copie de pe original în Biblioteca Academiei Române, secția mss., sub nr. 200, făcută de A. Petruș, în București, la 1835, v. Ion Bîanu, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscrisurilor românești*, tom I, București 1907, p. 442, nr. 200, unde se reproduc și prefețele românești. Câteva fragmente (psalmii: 49, 50, 114, 126), au fost reproduse de Prof. I. Bîanu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei*, București, 1887, p. — XLIX—LV.

¹⁾ Iată textul biblic în traducerea lui Gala Galaction (psalmul 50): Dumnezeul cel prea înalt, printre dumnezei, grăește și la sine cheamă pe locuitorii pământului, de la răsăritul soarelui și până la apusul lui. Din Sion — desăvârșita frumusețe — Dumnezeu se arată prea luminos, Dumnezeul nostru vine și nu tace.

ISTORIOGRAFIA IN EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

COMPILAȚII ȘI CRONICI DE PARTID PE VREMEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO

Istoriografia munteană înfățișează probleme tot așa de grele — dacă nu mai grele — ca istoriografia moldovenească. În vicisitudinile prin care a trecut viața de cultură a Țării Românești, originalele vechilor cronici s'au pierdut și n'au răsbătut până la noi decât copii târzii, imperfecte, pline de lacune și fără nume de autori.

Dar ceea ce complică și mai mult lucrurile și îngreunează cercetările, este faptul că aceste cronici nu ni s'au păstrat ca individualități de sine stătătoare, independente, ci în compilații legate una de alta în corpuri de cronici, fără să se vadă totdeauna clar distincția între ele.

I. VECHILE ANALE PĂMÂNTENE. — Am arătat mai sus (vol. I, p. 81), că, înainte de a se începe în Țara-Românească marile compilații de cronici din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebuie să fi existat letopisețe pământene, care însă nu ni s'au păstrat — sau cel puțin nu s'au găsit până acum în forma lor primitivă. Compilația lui Radu Popescu face, precum s'a văzut, deseori aluzie la aceste anale naționale în termeni care nu dă loc la înțelegere, ca de pildă vorbind de Vladislav Vodă, « de carele nici o istorie nu se află scrisă de cinevaș, fără cât zice că au perit de sabie în Târșor, iar nu scrie, în războiu, de au avut cu cineva, sau de vreun vrajmaș al lui, sau de nescareva oameni de ai casei lui... ci numai zice că au perit de sabie în Târșor. După aceasta se cunoaște ce fel de oameni au fost Rumânii noștri care nici-un lucru deplin n'au scris! Zice aceasta că au făcut bisearica din Târșor care se și vede ». La aceste anale pământene — probabil, și nu la compilațiile contimporane — face aluzie și Stolnicul Constantin Cantacuzino, în răspunsurile sale la întrebările generalului conte Fernando Marsigli și în catalogul Domnilor Valahiei pe care i-l trimete în anexă: « Natali di questo Negro (Legendarul Negru Vodă), *negl'annali di Valacchia non si fa mentione* (Nașterea acestui Negru, în analele Valahiei, nu se face mențiune); sau pomenind victoria lui Mircea cel Mare împotriva Turcilor — come *gl'annali valachi narrano* ¹⁾. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea,

¹⁾ Nu putem accepta ultima părere a regretatului N. Iorga, după care Stoica Ludescu ar fi utilizat pentru primul Domn « vechile notițe de pomelnice pe care le avea la îndemână sau care i se încredinșaseră de patroni » (*Istoria lit. rom. I ed. II revăzută și larg întregită*, București, 1925, p. 357), pentru că pomelnicele nu cuprindeau și anul de domnie al voievozilor (Mihail Vodă au domnit ani 19; Dan Vodă au domnit ani 23) și încă mai puțin sfârșitul lor tragic (Dan Vodă... l-au ucis Șușman Vodă, Domnul Sârbilor, când era cursul anilor 6864) (1356), sau războaiele purtate de domni, citorile lor, etc.

aceste anale pământene au fost adunate, înodate și prelucrate într'un corp complet de cronică, cuprinzând istoria completă a Principatului muntean, de doi compilatori, cari, după toate probabilitățile, sunt: Stoica Ludescu și Radu Popescu. Aceștia au adăugat evenimentele contemporane la care ei au fost martori.

Pentru partea contemporană însă nici Stoica Ludescu, nici Radu Popescu nu s'au ridicat la nivelul înalt al istoriografiei, la care se ridicaseră cronicarii moldoveni. Aceștia, pornind dela concepția pragmatică a istoriei — historia magistra vitae — pe care o cunoscuseră în colegiile iezuite ale Poloniei, din sursele clasicității latine și din cele mai bune modele ale istoriografiei regatului vecin, se străduiseră să confrunte știrile pentru a reconstitui adevărul istoric: « ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate », cum zicea Ureche.

Stoica Ludescu și Radu Popescu trăiesc într'una din epocile cele mai turburi ale istoriei muntene, epocă de desbinări adânci în pătura conducătoare, de patimi cari cloceau în adânc și cari mocnesc până în epoca lui Brâncoveanu. Este o epocă nenorocită care se încheie cu prăbușirea domniilor pământene și cu instaurarea epocii fanariote. Boierimea era împărțită în două partide vrăjmașe care se urau de moarte: partida Cantacuzenilor și partida Bălenilor. Postelnicul Constantin Cantacuzino boier de seamă la curtea lui Matei Basarab, căsătorit cu fiica Domnului Șerban Basarab, domnița Elina, a avut 7 băieți și 5 fete. Băieții primiseră în casa părintească o instrucție aleasă; Șerban a ajuns Domn, Iordache era un cărturar, care a ajutat la traducerea sfințelor scripturi, Stolnicul Const. Cantacuzino s'a dus până la Padova ca să-și desăvârșească cultura, Matei care avea înclinări artistice, era ctitor de mănăstiri frumoase — ca cea dela Sinaia — ceilalți Drăghici și Toma au luat parte activă în viața politică. Fetele s'au căsătorit cu reprezentanții de frunte ai boierimii pământene: Stanca, căsătorită cu Papa Brâncoveanu, este mama viitorului Domnitor. Era firesc ca această înrădăcinare a Cantacuzenilor în viața publică a țării și ascensiunea lor politică să nu fie pe placul celor ce simțeau că influența lor este stânjenită. Aceștia s'au grupat într'un partid, condus de marele logofăt Ivașcu Băleanu, vornicul Stroe Leurdeanu și Vistierul Hrizea — tatăl lui Radu Popescu.

În toila luptei de întrigi țesute cu dibăcie, de asasinat crude și de răzbunări sângeroase — trageri în țepă, aruncări

în oca părăsită, spânzurări în poarta casei — și-au scris cronica Stoica Liudescu, care era logofătul familiei Cantacuzino și Radu Popescu, un exponent de frunte al partidei adverse. Patimele trăiesc prea adânc în sufletul cronicarilor ca să se poată desface de ele. În povestirile lor evenimentele sunt prea calde de pasiunea care alterează adevărul.

Preludiul luptelor dintre cele două grupări a fost strangularea Postelnicului Constantin Cantacuzino din porunca Domnului Grigorașco Ghica. Înainte de a intra în analiza compilațiilor lui Stoica Liudescu și Radu Popescu, vom căuta să descurmăm ițele acestei drame după un izvor literar contemporan.

POVESTEA DE JALE DESPRE MOARTEA POSTELNICULUI C. CANTACUZINO

Moartea tragică a Postelnicului Constantin Cantacuzino — care a deschis o eră de lupte sângeroase între partidele boierești — a fost povestită pe larg mai întâi într-o poemă în versuri grecești, tipărită la Veneția, «de un prea bun și scump prieten» al Postelnicului. Poema grecească s'a răspândit în țară și a fost cunoscută și de Stoica Liudescu care o utilizează. Mai târziu, în domnia lui Constantin Brâncoveanu logofătul Radu Greceanu, cronicarul domnesc, a tradus-o în versuri românești, închinând-o «prea cinstitei

jupănesei Stancăi Cantacuzino», fiica Postelnicului și mama Domnitorului. Traducerea românească s'a tipărit înainte de 1699 — data morții Doamnei Stanca. Până acum nu s'a găsit însă niciun exemplar nici din originalul grecesc, nici din traducerea românească tipărită. Dar o copie manuscrisă de pe traducerea românească a lui Radu Greceanu, făcută de Dumitru logofătul, fiul lui Anastase Sufrașiul, la 4 Februarie 1735, se păstrează actualmente în Biblioteca Centrală din Blaj. Ea a fost semnalată de Șt. Manciulea în catalogul Bibliotecii și publicată apoi de d. Emil Virtosu. Această versiune românească, alcătuită din stihuri rimate de câte 15 silabe, poartă titlul: *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a Prea cinstitului Costandin Cantacuzino, marchii Postelnic al Țării-Românești* și începe, ca în threnosurile grecești, cu o încercare de a capta compătimirea și indignarea cititorilor pentru marea nedreptate săvârșită:

Pământule și ceriule, stealele și tu, lună
Boiari strii și rudelor, s'ascultați dimpreună
Impărații și Prințipi și toată politia
De la mare pân la mic, să vedeți istoria,
Pentru ca să vă minunați de marea străbătătea....
Și toată ticăloasa Țara această Rumânească
Cu toate mănăstirile împreună să jălească
Pre Costandin Postelnicul, pre Cantacuzinescul,
Pre marele acela omu și prea înțeleptul!

Firul dramei se începe dela Mihnea Vodă, «scârba pustietății», care a închis 16 boeri mari, «și într-o noapte i-au omorât și casele li-au stins» și care l-a silit pe Postelnic să pribegască, cu toată casa lui, în Moldova, la frații săi. Acolo, «în casa lor, șapte luni șezut-au, cu totul slăviți». În răstimp, Mihnea, grămădind asupra lui la Constantinopol, pâri de violenție, cătușite cu pungi de aur, Postelnicul este cerut cu mari amenințări de Sultân și Marele Vizir dela Domnul Moldovei. Neavând încotro, Postelnicul pleacă la drum, lăsându-și familia în Moldova. A luat cu sine numai pe nepotul său de frate, pe Dumitrașco, care rămas orfan, «sărac, lipsit, nenorocit», din «mahala de la Fener (Fanar), tocma de lângă mare, se aciuiase în casa Postelnicului, unde fusese primit cu cinste.

Autorul se oprește aci pentru a face portretul nepotului, care avea să joace un rol sinistru în uciderea unchiului. «Era desfrânat și fără de rușine», când a intrat în casa Postelnicului, și totuși acesta îl iubea «ca pe un fiu» și «să nevoia cu învățături, ca să-l învețe minte». Silindu-se «să-l scoată la cinste», «l-a curtenit la Constantin Vodă și l-a rânduit la cămara domnească. Dar aci și-a dat în petie, căci «Arapul, cu spălatul nu poate să să albească». «Necurății și curvării și multe furtișaguri» l-au silit pe Domn să-l gonească. Dar Postelnicul a intervenit, «i-au scos capul dăn moarte», «și iarăși, ca pre un fecior, de pururea îl iubea».

Cu acest nepot, Cantacuzino pleacă la drum și, ajungând la Tariigrad, au intrat, noaptea, în casa Dragomanului «Panaiotoc», «care ajutor creștinilor pururea să arăta». «Ca la un bun prieten, la el au năzuit». Acesta îl primește cu cuvinte de îmbărbătare, îl ține ascuns în casa sa până domolește mânia Vizirului și apoi îl prezintă Vizirului. Postelnicul izbutește să câștige prietenia Turcului, care nu primește pungile lui Mihnea, «iar de la el mai puțin, mai și de jumătate». Mihnea Vodă este mazilit, iar Const. Cantacuzino izbutește să așeze în domnie pe Ghica Vodă. Dar acesta nu poate rămânea multă vreme pe scaunul țării, fiindcă, neputând plăti haraciul este mazilit. În acel timp, Constantin Postelnicul, aflându-se la Poartă și-a dat toată truda ca să așeze

Portretul Postelnicului Constantin Cantacuzino, tatăl Stolnicului

în scaun, în locul Domnului mazilit, pe fiul acestuia, pe Grigore, care însă avea să-i fie fatal:

Ci pre Grigorie au pohtit, de i s'au dat domnia,
Pre acesta ce l-au omorit, pentru prietenia.
Așa fac și năpărcile mumănilor-și omoară.
.....
Că atunci el de ar hi lipsit, n'ar hi luat domnie,
Nici tată-său n'ar hi scăpat atunci den pușcărie.

Intrați în țară, Postelnicul a povățuit cu înțelepciune pe noul Domn până și-a întemeiat bine domnia și apoi s'a retras la satele lui, unde « cu lunile șădea », căci « iubea puștiul ca și o turturea ».

— Eu, zice, am bătrânit, ce mai voi eu în lume?
Că părțiciao ce mi-au fost, eu mi-am luat din lume!
Nu-mi trebuiaște boerie, nici să fiu la Curte,
Feciorii mei că vor sluji Domnului, la Curte.
Eu să-mi păzesc biserică și să mă pocădesc
Și să-mi postescu sufletul, de moarte să gândescu!

Între acestea domnul pleacă cu oștile la Uivar (azi Ocna Mureșului): Nepotul Postelnicului, Dumitrașco Vistiernicul, rămas ispravnic al scaunului, cuprins de lăcomie, aruncă biruri și napăști pe bieții creștini, trimițând bani nenuntrați la Țarigrad. Bătrânul, cuprins de îngrijorare, se duce la el și-l ia de scurt:

— Bre, Dumitrașco, ce lucrezi? Bre străngeți mîntea 'n cap,
Și socotește cea de apoi ce-ți va veni la cap!
Că tu știți țara aceasta, că mulți ca tine-au pus,
Și Dumnezeu pre cei ce sânt răi la bine nu l-au dus!...

Dumitrașco, turburat, dându-și seama de calea cea rea pe care a apucat și temându-se ca nu cumva slujitorii să se plângă Postelnicului și acesta să vădească Domnului ce « a lucrat acest căine turbat » și să-l lipsească de prilejul de a-și strânge avuție, se hotărăște să se cotorosească de bătrân. El scrie atunci Domnului că Postelnicul îi este vrăjmaș, că nu lasă săracii să plătească dăjdiile și samănă svonul: « că 'n locul lui Grigorie, pre Șarban au făcut » Domn.

Inspăimântă și pe Doamnă, sfătuind-o să fugă la Turci dăcîndea (dincolo), că « bătrânul Costandin » cu Rumâni s'au unit și au făcut răscoală. Doamna, crezându-l, scrie soțului. Acesta se pornește cu urgie împotriva celor trei copii ai Postelnicului ce erau la oaste. Îi înfruntă; îi sudue; le vorbește împotriva, fără nicio pricină. Acum apare în scenă un personaj nou: Caragea, grec țarigrădean, care se făcuse « prieten și fârtat » cu Dumitrașco, că « să mănânce pe bătrân ». Acesta viră intrigi în oștire. « Altele zice către Domn », altele către fiii Postelnicului. Aduce mărturii false din oștire. Îl ațăță pe Domn și-l aduce de poruncește să-i scoată din boierie și să-i « trimeată pre la sate ». Ceea ce urmează știm acum din cronică. Bătrânul iese înaintea Domnului și caută să-i potolească mânia. Totul e zadarnic. Ajuns la scaun, sare Dumitrașco care ațăță din nou pe Domn, sfătuindu-l să omoare pe bătrân. Domnul trimete atunci, noaptea, un căpitan, care ridică fără veste pe C. Cantacuzino într'un car și-l duce la mănăstirea Snagov. Dumitrașco intervine din nou cu intrigi, spunând că feciorii Postelnicului vor să răscole satele, ca să scape pe tatăl lor. Atunci Domnul, întărâtat, dă ordin căpitanului, la mănăstire, ca de grabă « să-i facă pîiere ». Căpitanul poruncește egumenului ca, « foarte de grabă », să se toace, deschide biserică și trezește din somn pe bătrân. Acesta își dă seama că nu este încă vremea utreniei, dar vede că biserică este deschisă, « vede făclii și lumânări, că toate erau aprinse », se închină, se roagă, « varsă lacrimi neîncetate », când i se spune:

— Jupâne, mergi, mergi să te pricețuești
Că viața ceasta putredă vei să o prîimenesti.

Bătrânul se spovedește atunci la părintele duhovnic. « Toată noaptea stă la rugă, cu multă osărdie și dimineața s'au aflat la sfânta liturghie ». Își ia iertăciune dela toți, se pricețuește cu sfintele taine și resemnat în fața morții nu spune decât — Fie numele Domnului de acum blagoslovit. Eșind din biserică și, intrând în casă, egumenul poruncește « să facă ospătu boiarului ca să-l mai îmbuneze ». Dar Postelnicul se așează la masă, după orânduială. « Nimic din obște n'au ieșit », « dar din masă n'au luat nimic »:

— Ce zice: — Eu am ospătat pâinea cea Ingerească
Și păhâr eu am primit să-mi dea viață cerească,
Măncat-am trupul lui Hristos, nu voiu altă mîncare,
Și sângele lui am băut, să nu aib însetare.
Vriadnică iaste hrana ceasta dă sașiu ca să-mi ție,
Și altă mîncare nu pohtescu, măcar cum să fie.

Aci, tocmai când era momentul culminant al tragediei: strangulară bătrânului de stălpul trapezării, se încheie poema în singurul manuscris cunoscut până acum. Ritmul de 15 silabe, în care e scrisă, e greoiu în limba românească; versurile sunt uneori schioape, dar rima e bogată și variată, iar acțiunea bine înodată, cu momentele dramatice scoase ingenios în relief. În literatura noastră ea își are însemnătate deosebită căci este începutul unui gen literar nou, care va fi bogat reprezentat în epoca următoare, a Fanarioșilor: cronica rimată.

BIBLIOGRAFIE. Textul poemei se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj sub nr. 216, f. 104—113 și a fost indicat de Șt. Manciulea în *Catalogul Bibliotecii Centrale din Blaj*, Blaj, 1939. Textul a fost tipărit de Emil Virtosu, *O povestire înedită în versuri despre sfârșitul Postelnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1940. Titlul poemei este: *Poveaste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a prea cinstiului Costandin Cantacuzino marelui Postelnic al Țării-Rumânești, făcută dă prea bun și scumpu priiatnic al său, întru semnare a dragostii și a ostenealii, tipărindu-se cu a sa chelluială, însă grecească fiind. Și acum pre limba rumânească scoasă de Radul logofătul Greceanu, tot în versuri tocmită aseamene ca și cea grecească. Cu care mică și nevrednică osteneală, ca în loc de pleacă și smerită slujbă, mă închin dumneaei prea cinstitei jupăneaei Stancăi Cantacuzino a acestuiaș răposat C (ostantin) C (antacuzino) iubită și fică fiind și maică prea lumînatului și prea creștinului stăpânului nostru Ioan Constandin B (asarab) B (râncoveanu), Voevod... Leat 7243, mēsița Februarie 4. Însă scoasă după tipar și scrisă cu mîna de Dumitru Logofăt sinu Anastase-Suf(r)agiul, în zilele prea luminatului domn Io Grigorie Ghica Voevod, trecînd doi an(i) dîn domnia Mării Sale, la Paste.*

I. B i a n u și D a n S i m o n e s c u, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, p. 25 nr. 32, așază tipăritura românească între anii 1696-1699, Snagov.

STOICA LUDESCU

VIEȚA. Stoica Ludescu, cum semnează el pretutindeni în acte, era logofătul familiei Cantacuzino, omul lor de casă, « bătrâna slugă », cum însuși semnează în unele acte și se numește în cronică. Era cărturarul familiei, care scria actele și care poate a îndrumat în casa Postelnicului primii pași către slovele chirilice ale copiilor. Testamentul din 1681 al Doamnei Elina, soția Postelnicului, prin care, înainte călătoria la Sfântul Mormânt, dispunea de averea ei după de moarte, este scris de el și « Catastiful de toate satele și moșiile, rumâni, viile și țigani pe care le cumpărase încă mai dinainte pe vreamă când au fost Măria Sa < Șerban Vodă > în cinste boiaru, cu ale Măriei Sale drept câștig » este scris tot de el, « bătrâna slugă » a cinstitei sale case.

Ca om al casei, Stoica Ludescu, a avut de împărțit, cu stăpânii săi, suferințele prigonirilor și bucuriile triumfului. În vara anului 1672, când Grigore Ghica, hotărît « să surpe casa » Postelnicului Constantin Cantacuzino, « a pus la opreală mare în turnul clopotniței pe fiii Postelnicului — afară de Șerban, care se afla atunci în Turcia, împreună cu socrii lui Matei și Șerban, a trimes la ocnă mare și pe Stoica Ludescu « care a fost slugă bătrână la casa răposatului Costandin

Postelnicul ». Ludescu a stat închis doi ani fără două luni, până în Decembrie 1674 când venind în domnie, cu stăruința lui Mihai Cantacuzino, Duca Vodă, a trimis de l-a pus în libertate. Șerban Cantacuzino, după ce a apucat scaunul domniei, recunoscător pentru devotamentul bătrânului logofăt al familiei, i-a încredințat sarcina de judecător al scaunului din Târgoviște. În această situație, Ludescu a ridicat din temelie, cu ajutorul Domnului, biserica din Ludеști, pe valea Potopului, lângă Târgoviște. În tinda bisericii, Virgil Drăghiceanu a descoperit, acum câțiva ani, mormântul în care se aflau osemintele soției lui Ludescu, cu două fiice ale lor. Cronicarul a mai avut un fiu, pe Costandin Căpitanul. Acesta se afla în 1674, când Duca Vodă a luat Domnia, la Țarigrad, împreună cu Cantacuzenii. Trimes de noul Domn cu cărți împărătești, « ca să fie după obicei scaunul domnesc », a fost prins și pus în butuci, învinuit că « umbla cu mineciuni ». Curând însă boierii dumirindu-se că într'adevăr Duca a fost investit cu domnia, fug spre munți, târind cu ei și pe Stoica. Dar Radu Năsturel, despărțindu-se la Curtea de Argeș de tovarășii săi, se întoarce cu Stoica în București, la noul Domn, care dă poruncă să fie scos din ocnă fiul lui Stoica.

Acestea sunt știrile pe cari le avem, până acum, despre Stoica Ludescu. După cum se vede, el a fost un cărturar mărunt, dela care cu greu va fi putut porni ideea îndrăzneată de a da un corp complet al cronicelor Țării Românești. Indemnul pentru aceasta, logofătul l-a primit dela familia Cantacuzenilor, cari țineau să reabiliteze memoria Postelnicului, dela Șerban Cantacuzino care avea interesul și mai ales dela Stolnicul Const. Cantacuzino, care tocmai aduna materiale pentru o istorie a neamului, după cum se vede din corespondența lui cu Generalul conte Marsigli. Acesta se interesa de Radu Negru, de Tătari, de lista Domnilor din Țara Românească, de Șerban Basarab, de Brâncoveanu și mai ales de originea romană a neamului. Stolnicul răspunde: « Ceea ce dorește Signoria Voastră Prea Ilustră, cu trecerea timpului și cu mare trudă, așa cum se poate, eu o fac în limba valahă, mai mult pentru a elucida analele acestei provincii ». E probabil chiar ca Stolnicul să fi dat o mână de ajutor la întocmirea compilației, căci logofătul Ludescu nu avea de unde cunoaște și nici nu se vede a fi fost un adânc cunoscător de limbă grecească, în stare să utilizeze poemele grecești, apărute cu câțiva ani mai înainte la Veneția.

I. COMPILAȚIA LUI STOICA LUDESCU. — Primind sarcina de a aduna și de a copia vechile anale pământene — poate în vederea unei sinteze pe care avea de gând, după cum se vede, să o pregătească Stolnicul Const. Cantacuzino — Stoica Ludescu a început prin a copia la rând, în ordine cronologică, cronicile scrise înaintea lui. În formă în care avem compilația, este greu de definit aceste izvoare. Dar de sigur cel mai vechiu, începând dela descălecat și trecând repede peste primii voievozi avea ca sâmbure Vieța Patriarhului Nifon, împletită cu domnia lui Radu cel Mare, a urmașilor săi și mai ales a lui Neagoe Basarab.

Primul izvor intrat în compilația lui Stoica Ludescu este deci acest vechiu corp de anale pământene, astăzi pierdut în forma lui primitivă.

Compilația lui Ludescu începe cu o vagă aluzie la descendența neamului din Romanii cari au trecut apa Dunării și au descălecat pe la Turnu-Severin și pe apa Oltului. Trece apoi după aceasta legenda lui Negru-Vodă, « mare herțeg pre Almașiu și Făgărașiu ». Acesta coborîndu-se de preste munți « pe apa Dâmboviței », « cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: Români, Papistași, Sași și tot felul de oameni »,

a descălecat pe Argeș, unde și-a pus scaunul domniei, făcând curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă ». Noroadele lui s'au tins pe sub munți, în jos, până la apele Dunării și ale Siretului. « Atunce și Basarabeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s'au sculat cu toții de au venit la Radu Vodă Negru, închinându-se să fie supt porunca lui, și numai el să fie Domn preste toți ». Regretatul istoric D. Onciu a lămurit cum s'a format această legendă și a scos la lumină sâmburele istoric din acest amestec de ficțiune și de vagi reminiscențe istorice.

După legenda lui Radu Negru, Ludescu, copiind de sigur mai departe vechiul letopisetz, ne dă, ca și vechile anale moldovenesti, o listă a Domnilor până la Radu cel Mare, cu anii de domnie și uneori cu citoriiile și războaiele lor. Date ceva mai bogate se găsesc la « Mircea Vodă Bătrânul » (Mircea cel Mare) și la Vlad Tepeș, unde se dă povestea cetății Poenari, zidită cu cetățenii târgovișteni « care pe toți câți au fost tineri cu nevestele lor și cu fete mari, așa cum au fost împodobiți în ziua Paștilor, pre toți i-au dus... de au lucrat în cetate, până s'au spart toate hainele de pre ei ».

II. VIEȚA PATRIARHULUI NIFON. — Dela Radu cel Mare înainte, compilația lui Stoica Ludescu reproduce — dacă nu cumva această parte era deja cuprinsă în vechile anale pământene — un fragment din Vieța Patriarhului Nifon (v. despre ea mai sus, vol. I, p. 81—85), scrisă de Gavril, Protul Muntelui Athos, în care vieța sfântului se împletește cu istoria Țării-Românești sub domniile lui Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlad Vodă cel Tânăr și Neagoe Basarab, a cărui domnie este înfățișată într'o aureolă de apoteoză.

După Neagoe Basarab, compilația trece în revistă domniile următoare, concentrând expunerea asupra luptelor fratricide dintre facțiunile boierești, în jurul scaunului domnesc. La moartea lui Neagoe, se ridică în scaun fratele lui, Preda, ca să fie domnia pentru nepotul său, Teodosie, fiul lui Neagoe, dar boierii buzoeni nu-l primesc, ci aleg ca Domn pe Radu Vodă Călugărul. Teodosie fuge, cu frații și cu mama sa, doamna Despina, la Constantinopol, unde mai târziu a murit. În lupta care se dă la Târgoviște între Preda și Radu, Preda cade în luptă. Mehmet bei, venit prea târziu în ajutorul lui Preda, izbește pe Radu Vodă și-l prinde viu. Intorcându-se peste Dunăre, Mehmet bei, îngăduie, la Nicopole, lui Bădica comisul — vărul lui Preda — să taie capul lui Radu Vodă.

În aceste lupte sângeroase dintre partidele boierești era cât pe-aci ca tronul Țării-Românești să fie ocupat de un turc. Mehmet bei, văzând că tronul țării a rămas vacant, a cerut Sultanului și a obținut domnia. Dar Stoica logofătul, care era capucheaie la Constantinopol, a trimis veste în țară « ca să ridice Domn, cum mai curând, pre Radu Vodă din Afumați, pentru că pierе țara de Turci ». Atunci, în acel ceas de primejdie, « s'au adunat boierii toți și mari și mici și toată curtea și au ridicat Domn pre Radu Vodă din Afumați, ginerele lui Basarab Vodă » (Neagoe). Dar Radu Vodă are de susținut lupte grele cu Turcii, înțețiți de Mehmet, până când în cele din urmă este înlocuit cu Vladislav Vodă. Dar acesta n'a apucat să se instaleze bine în domnie, și este răsturnat de Părvu Banul, pe care-l umilise. Radu dela Afumați se întoarce, de data aceasta cu învoirea Turcilor, însă după 7 ani de domnie, este răsturnat de boierii răsvrățiți, care-l prind la Râmnic și-i taie capul și lui și fiului său Vintilă. Patimile se aprind din ce în ce mai mult. Chiar un egumen ca Paisie, ridicat din mănăstirea Argeșului pe tronul Țării Românești, este adus să-și taie boierii. Luptele între partide se înverșunează. Capete de boieri mari din divanul domnesc

cad rând pe rând sub toporul călăului; multe case boierești apucă drumul pribegiei peste munți sau peste Dunăre, urzind intrigă la Constantinopol. Birurile pe țară cresc necontentit: «oale seacă», «năpaste», «găleata de pâine», «goștina de oierit», dijma din cinci stupi unul. Astfel, din frământări, din sânge și din suferințe se țese istoria Țării-Românești până la Mihai Viteazul. Pe acest fundal întunecat al istoriei naționale apare ca un fulger luminos epopeea războinică a eroului dela Călugăreni.

III. CRONICA LUI MIHAI VITEAZUL. — Pentru epoca domniei lui Mihai Viteazul, Stoica Ludescu reproduce o versiune a cronicii lui Tudosie Rudeanu, scrisă la curtea marelui Domn și copiată în familia Buzeștilor. Nu ne oprim asupra ei, pentru că am analizat-o pe larg, la locul cuvenit (vol. I, p. 85-88).

IV. CRONICA LUI MATEI AL MIRELOR. — După moartea lui Mihai Viteazul, Ludescu încorporează în compilația sa o cronică în versuri grecești, alcătuită de Matei Mitropolitul Mirelor. Matei, născut în Pogoniana din Epir, după ce fusese protosinghel și arhimandrit al Patriarhiei din Constantinopol, după ce colindase vreo 7 ani prin Moscova și Lemberg, a venit în Țara Românească, unde a fost bine primit de urmașul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban Basarab, care i-a încredințat egumenia mănăstirii Dealu, din marginea Târgoviștei. În 1605, a fost hirotonisit ca Mitropolit al Mirelor, o provincie în Asia Mică, ai cărei creștini trecuseră în parte la islamism. A preferat însă să păstreze numai titlul de Mitropolit și să rămână mai departe egumen al mănăstirii Dealu, unde îl găsim încă la 1620, când copia, «cu mâna tremurândă, necăjit de bătrânețe», o Evanghelie. Pe timpul cât a fost egumen la Dealu, el a scris în versuri grecești o cronică: *Istoria celor întâmplare în Țara-Românească dela Șerban Vodă până la Gavril-Vodă, care domnește acum, întocmilă de prea sfințitul Mitropolit al Mirelor chir Matei din Pogoniana și închinată prea slăvitului boier chir Ioan Catargi*. Acest Ioan Catargi era pe atunci Ban al Craiovei și unul din cărturarii timpului, «om cu învățătură și cunoștințe întinse și frumoase», cum ne încredințează vlădica. Cronică a fost dată de autor unui prieten grec, aflător atunci în Țara-Românească, Pană Papanos, care după aceea s'a stabilit în Veneția, unde, mai târziu, a întâmpinat pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru a-l așeza la studii în Padova. Pană Papanos a publicat cronică lui Matei al Mirelor, la un loc cu poema lui Stavrinou despre Mihai Viteazul, într-o tipografie grecească din Veneția, la 1638. Prin Stolnicul Constantin Cantacuzino — probabil — Stoica Ludescu a avut la îndemână opera Mitropolitului grec din care, înlăturând dojele, sfaturile, învățăturile, toate efusiunile, morale care aburese povestirea evenimentelor — o utilizează, uneori traducând verbal, de cele mai multe ori rezumând-o. Cu ajutorul lui Matei al Mirelor, Stoica Ludescu înoadă evenimentele petrecute în Țara-Românească dela moartea lui Mihai Viteazul până la Matei Basarab. Se înfățișează astfel, într-o lumină simpatcă, domnia lui Radu Șerban Basarab, socrul Postelnicului Constantin Cantacuzino, în slujba căruia se afla cronicarul, «Domn înțelept, bun și milostiv, și viteaz. Și pre toți streinii iubie, și țara lui bine o rânduișe». Se pomenește războaiele lui victorioase cu Szekely Moise și cu Gabor Bathory; se trece apoi la Alexandru Iliș, la Gavrilă Movilă; la Radu Mihnea, domnul cărturar, iubitor de ordine și ceremonial, cu educația încheiată în mănăstirea Ivron din muntele Athos și în Veneția; apoi la Alexandru Cuconul, și la Leon Vodă.

V. O CRONICĂ A LUI MATEI BASARAB. — Domnia lui Matei Basarab, din compilația lui Ludescu, se reazămă pe o cronică ce are și ea timbrul contemporaneității. Invălmășala și frământările dela sfârșitul domniei lui Leon Vodă și așezarea domniei lui Matei Basarab sunt notate precis: și fuga lui Matei Basarab și a boierilor care țineau cu el în Ardeal, și deputățiile numeroase trimise de Leon Vodă ca să-i aducă înapoi, și încercarea pribegilor de a se întoarce cu oști în țară, și trimesul lui Abaza Pașa, «popa Ignatie Sârbul din Nicopole, ca să vie să fie Domn, țarei cu voia pașii», și luptele care s'au dat, și lista boierilor și căpitanilor care au comandat oștile lui Matei Basarab și a boierilor care au căzut în luptă. Aceași precizie și în ziarul de călătorie al Domnului la Constantinopol: plecarea din București: Decembrie 16 zile; intrarea doamnei Elina în scaunul din București: «Marți, Decembrie 18 zile»; sosirea la Tarigrad: «Ghenarie în 5»; sbuciumul dela Constantinopol pentru a împrăștia atmosfera părilor aduse de Radu Leon; audiența la Sultan: 9 Februarie; purcederea din Constantinopol: 18 Februarie; intrarea în scaunul din București: «Duminică, Martie 10 zile» — Oricât de bună memorie ar avea cineva, la distanță de 2-3 decenii nu ar putea reconstitui așa de precis datele. Ele au fost notate de cineva care le-a văzut desfășurându-se sub ochii lui. Cine dintre contemporanii lui Matei Basarab, care a făcut parte din suita lui la Constantinopol, a muțat până în călămară ca să le păstreze posterității? Regretatul N. Iorga înclina a atribui cronică lui Udriște Năsturel, învățatul cumnat al Domnului: «A-i atribui acest scurt letopiseț... nu ar fi, credem, prea riscant». Dar după înșirarea ctitoriiilor lui Matei Basarab, compilatorul Ludescu trecând la luptele cu Vasile Lupu — «Făcutu-s'au și războaie în zilele lui» —, nu mai păstrează în cronică sa accentul contemporan. Războaiele sunt povestite fără amănunțe precise, așa de sumar și de șters, încât nu mai avem impresia că au fost notate de cineva care ar fi luat parte la ele, sau măcar ar fi transcris știrile proaspete, aduse de cei ce se întorceau în triumf de pe câmpul de luptă. Nici măcar pacea care a stins pentru mai bine de 10 ani vrajba dintre cei doi domni, — când Vasile Lupu, în amintirea tatălui său, a zidit biserica Stela din Târgoviște, și când Mitropolitul Varlaam, care a așezat pacea, s'a întâlnit în cetatea de scaun cu Udriște Năsturel — nici aceste date nu sunt amintite. Și nici săborul de vlădici și de preoți «a două țări surori», eșit din întâlnirea acestor doi mari cărturari ai timpului și în care s'a anatemitizat Catechismul calvin, tipărit de Unguri pentru Românii din Transilvania. Nu mai vorbim de aducerea imprimării în țară. Este greu de crezut că un cărturar ca Udriște Năsturel, dacă ar fi el autorul, ar fi trecut cu inima ușoară peste aceste evenimente. Afară numai dacă autorul compilației nu ar fi folosit isvorul decât parțial, ceea ce nu este exclus. În schimb la ultima ciocnire a lui Vasile Lupu cu Matei Basarab, după intrarea în scenă a lui Gheorghe Ștefan, cronică dobândește iarăși timbrul contemporaneității. Datele sunt precise: «Domnul încălecă, cu toată curtea lui dela Târgoviște, Duminecă, Maiu 15 zile, iar când au fost Marți Maiu 17 zile, tăbăritu-s'au la sat, la Finta, pe apa Ialomitei». Tabloul câmpului de luptă are mișcare și vieță. Se reproduce cuvintele de îmbărbătare ale lui Matei Basarab către ostași. În toila luptei Domnul este rănit «cu un glonț, la piciorul stâng, din josul genunchiului». Dar Dumnezeu dă către seară un nor ploios, care se năpusti asupra taberei moldovenești, «cum ar cura un râu prea iute», cu «picături groase și virtuose ca o piatră, unde-i lovia, ticăloșii, îndată cădea de pre cai jos și se făcu în tabăra lor apă multă, ca o baltă tinoasă. Și așa fiind, Muntenii se năpustesc asupra lor și-i sfarăimă. Vasile Vodă, cu ginerele său Timuș și cu puțini călări, de-abia

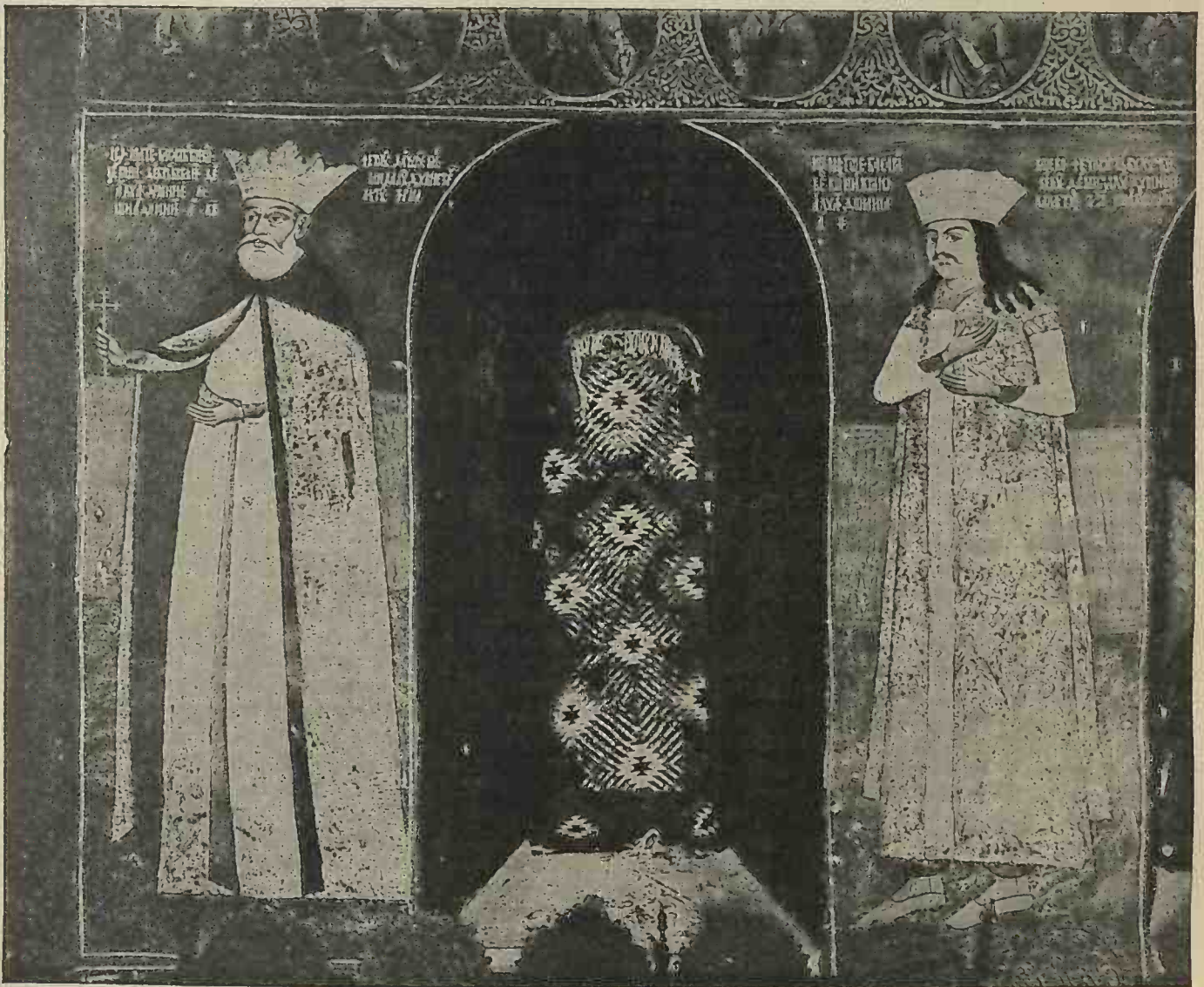
au scăpat cu fuga, « trecând la Moldova pe la Galați, însă noroc au avut, căci au înopțat ».

Tot astfel contemporane sunt și notele care urmează despre răscoala seimenilor, care a turburat ultimele zile ale înțeleptului Domn. Scena e povestită dramatic: « Mateiu Vodă, fiind rănit de războiul căzăcesc, zăcea în patul lui și nu putea să se repaue și să-și caute leacul ranei sale de necazul slujitorilor lui ». « Aceștia se îndrăciră de se nebuniră... și-și bătea joc de dânsul și în toate zilele sbiera în curtea lui și lua tunurile de le scotea afară la câmp și intra în casă unde zăcea, de-l pedepsia (chinuia), și se lăuda că ei au bătut războiul Cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar de nu, vor sparge cămăra și singuri își vor lua... Și zicea să-și lase de-acum scaunul și să se facă călugăr, că au îmbătrânit ». Într-o zi, se strânsă cu toții în curtea domnească să prindă pe doi boieri pe care-i bănuiau că sfătuiesc pe Domn să nu le dea lefi. Și, continuă cronică cu izbucniri de ură, care nu-și are locul decât la cineva care narează pentru fapte contemporane: « Și așa, fiind ei turbați ca niște porci fără de nici o rușine, se suiră sus în casele domnești și dederă năvală unde zăcea Domnul lor, căutând pre acești boieri, supt căpătâiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări,

prin lade, până-i găsiră și așa dinaintea lui, i-au luat, cât se cutremura locul de groaza lor, dezbrăcându-i de haine, bătându-i nemilostiv până i-au scos afară la câmp și acolo i-au omorit ».

În răstimp Doamna Elina moare, îngropată cu mare cinste în biserica domnească din Târgoviște. Frământările provocate de răsvrătirea seimenilor însă nu se potolesc. Într-o zi, pe când Domnul vindecat la picior eșise « la preumblare către Argeș, învârtindu-se de-acolo, dorobanții și seimenii i-au închis porțile și i-au eșit înainte la șanțul cel mare, cu toate tunurile, oprind pre Domnul lor, ca să nu mai între în cetate, zicând, că de-acum înainte nu le mai trebuie să le mai fie lor Domn, ci sau să iasă din țară, sau să se călugărească. Deci așa au șezut cu toți boierii lui, obidit, din josul orașului, trei zile; și nici pâine nu lăsa să-i aducă să mănânce din averea lui și din toată cinstea domniei lui ». Numai după ce le-a făgăduit să le dea bani din destul, l-au lăsat să intre în cetate.

VII. După moartea lui Matei Basarab compilația lui Stoica Ludescu continuă cu știri care au un caracter contemporan și care pot fi, de data aceasta, chiar amintirile

Neagoe Basarab și Matei Basarab, fresce din Mănăstirea Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

(Din Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

personale ale compilatorului. Zarva seimenilor, care a amărât ultimele zile ale lui Matei Basarab isbucnește cu furie, în domnia următoare a lui Constantin Șerban Basarab — cumnatul Postelnicului Cantacuzino — a cărui figură este prezentată în lumină frumoasă: «om bun și înțelept și blând... judecăți drepte făcea... pre niminea nu obidia, ci cu blândețe și cu cuvinte dulci pre toți îi mângâia și gândi să facă mult bine țării și se bucura toți și moșnenii și streinii». Dar aceste intenții nu putură fi aduse la îndeplinire. Domnul, sfătuiindu-se cu boerii, făcu greșala de comunică căpeteniilor oștirii sale intenția de a scoate pe seimenii sârbi din oștire. Căpeteniile încusurate cu seimenii, le desvâluiră acestora planul Domnului, și cu toții, infuriați, se răsvrătiră, asasinând boerii de frunte — între alții pe vistierul George Carida, bunicul cronicarului Radu Popescu, și pe Papa, fiul Predei Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn. Apoi se năpustiră asupra bisericilor: «Călcară și svintele biserici ale lui Dumnezeu, încă slujind proții svânta liturghie, iar ei intra în biserici de-i scoate de păr afară, și-i desbrăca de vestimente, și jefuia svintele biserici și presteoalele, și lua potirele de au vărsat jos svântul sânge și trup al Domnului nostru Isus Hristos... Svintele vestimente făcutu-le-au muerilor și fetelor conțeșe; din procovețe, făcut-au căițe și altițe. Și vindea cărțile bisericii la târg». De această năpaste n'a putut scăpa țara decât atunci când Domnul, împlinind un vechiu gând al lui Mateiu Băsarab, a chemat în ajutor pe Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, și pe Gheorghe Racotii al Ardealului, și împreună cu aceștia, cu oastea ce-i rămăsese credincioasă, s'a învârtejit asupra rebelilor și i-a nimicit, spânzurând la roată pe Hrizea Spătarul, pe care răsculații îl aleseseră Domn. Dar aceste turburări înterne aduc maziirea lui Constantin Basarab și înlocuirea lui prin Mihnea.

VIII. Dela Mihnea Vodă înainte, Stoica Ludescu, povestind evenimentele la care a fost martor și părtaș — căci el era omul de casă al familiei Cantacuzino, împărtașind cu ea vicisitudinile soartei — concentrează interesul asupra împrejurărilor care au pregătit asasinarea Postelnicului Constantin Cantacuzino — eveniment care, prin turburările adânci pe care le-a avut în vieța țării și prin consecințele lui îndepărtate, a intrat pe primul plan în istoria timpului.

Domnul Mihnea-Vodă, care usurpase din domnie pe cumnatul Postelnicului, Constantin Basarab, scoase pe Cantacuzino din funcția de mare logofăt al curții și-l sili să se retragă la moșia sa Filipești, din Prahova. Câteva luni mai târziu, după ce boerii destăinuiseră în Ardeal Pașei intențiile de trădare ale lui Mihnea, Domnul, infuriat, trimise din Târgoviște, pe căpitanul Odor cu plăieșii Ialomiei, să prinză pe Postelnicul Cantacuzino și pe ginerele său, Pană Filipescu Spătarul, pe care-i credea vicleni, și să-i omoare. Aceștia, prinzând de veste, fugiră prin munții Prahovei, fugăriți din urmă de trimișii Domnului. Dela Brașov, unde scăpaseră, ei trecură în Moldova, la frații Postelnicului, și de acolo Postelnicul plecă la Constantinopol, unde fusese chemat de Poartă, spre a se desvinovăți de învinuirile aduse de Mihnea Vodă. Acolo, C. Cantacuzino se apăra așa de bine, încât prigonitorul, Mihnea Vodă, se vede silit să fugă în Ardeal, în timp ce el — Postelnicul — se întoarce în țară la numirea noului Domn, Gheorghe Ghica.

După domnia de un an a lui Gheorghe Ghica, urmează fiul acestuia, Grigore Gheorghe Ghica, sub care Postelnicul se credea asigurat, deoarece, ca recunoștință din partea tânărului Domn, pentru sprijinul dat la obținerea tronului, primise dela acesta legământ scris, prin care i se garanta liniștea vieții. Dar această prietenie fu de scurtă durată. În curând, avea să se abată asupra bătrânului sfetnic, năpasta.

Drama începe să se desfășoare pe câmpurile de luptă, dincolo de hotarele țării. Grigore Vodă se afla în tabăra turcească, împreună cu Tătarii și Moldovenii. În lagărul muntean, se afla și Constantin Stólnic — pe atunci un copil de vreo 15 ani — care îndeplinea pe lângă Domn sarcina de postelnic, alături de cei doi frați ai săi mai mari, Drăghici și Șerban Logofătul.

După încheierea campaniei, se răspândește în tabăra munteană șvonul că Șerban Logofătul cu frații săi și alți boieri prieteni, ar fi încercat să îndemne pe căpitani și slujitori ca să părăsă vizirului pe Grigore Vodă de trădare față de Poartă, pentru ca, în cele din urmă, să ceară Domn pe Șerban Logofătul. Șvonul, trecând din gură în gură, intră în urechile Domnului, care la început nu suflă un cuvânt, dar după-și ia ziua bună dela vizir și se desparte de oștirea turcească, conăcind într'un loc, la amiază, poruncește vâtafului de aprozi să aresteze pe frații Cantacuzino și pe ceilalți boieri, care umblaseră cu vicleşug. În același timp, și din țară sosise Domnului știri dela Doamna și dela caimacamii lăsați de el în București, dela Stroe Vornicul Leordeanu și dela Dumitrașco Cantacuzino, că tatăl Cantacuzinilor se laudă că «el a popit pe Grigore Vodă și el îl va despopi», că trimite oamenii lui «pre marginea turcească, hulind numele Domnului de rău și hain», că zăticnește oamenii țării și nu-i lasă să dea dajdiile împărătești.

Fără să bănuiască nimic din aceste intrigi, bătrânul Postelnic, aflând știrea că fiii săi au căzut în năpaste, iese întru întâmpinarea Domnului la Craiova, dar Grigore Ghica îi arată dela început «o față foarte posomorită»; îi vorbește cu aluzii înțepătoare — «îi vorbia cam alătorea cu calea», zice cronicarul — și, în cele din urmă, se plânge de copiii Postelnicului că sunt răi și vicleni.

Venind la scaunul de domnie, Ghica, punând în libertate pe ceilalți boieri arestați, taie la nas de-o parte pe Șerban Vodă, pentru că — zice cronică — se numea a fi Domn. În același timp, trimite, în toiul nopții, dorobanți să ridice pe bătrânul Postelnic din așternut și să-l ducă în mănăstirea Snagovului; de lângă București.

Era în pragul sărbătorilor de Crăciun ale anului 1663, în noaptea de Sâmbătă spre Duminică, 20 Decembrie. Cronică scrisă de Stoica Ludescu, «bătrâna slugă a Cantacuzinilor», ne spune cum Postelnicul, cu presimțirea morții apropiate, a stat a doua zi «la dumnezeiască rugă tot în genunchi la sfintele icoane» și s'a precestit cu trupul și cu sângele Mântuitorului. Sorocul zilelor lui era încheiat. Seară, pe vremea cinei, gelații lui Vodă îl duc în sala trapezării și acolo, legându-l de stâlpul cel mare, l-au sugrumat.

Năpasta împotriva Cantacuzinilor nu se sfârși cu moartea Postelnicului. După maziirea lui Grigorașco Vodă, Drăghici Spătarul Cantacuzino, trimes înainte la Constantinopol, ca să așeze, prin legăturile lui acolo, domnia lui Radu, fiul lui Leon, este suprimat de Greci — explică Ludescu — «căci nu-i lăsa de tot în voia lor să mănânce și să prade țara, iar el, ca niște draci, înțelegând, mai rea pismă puseră și otrăviră pre ticălosul Drăghici Spatarul, omorându-l acolo în Tarigrad». După răsturnarea lui Radu-Vodă, care, înțepit de Stroe Leurdeanu și de Greci, pusese la cale uciderea boierilor — firește în cap cu Cantacuzenii — «sus în casele domnești» — urmează o scurtă epocă de înseninare. Prin stăruințele boierilor, fu ales Domn «un boiaru, anume Antonie Vornicul, den sat den Popești, den județul Praovei».

Domnia lui Antonie Vodă este înfățișată cu simpatie, — o domnie de împăcare a urilor deslănțuite și de reabilitare, a memoriei Postelnicului. Intrat în scaun în Săptămâna Patimilor, Antonie Vodă, în «Duminica Svintelor Paști, fiind toți înaintea bisericii... făcut-au mare jurământ împreună cu toți boierii, câte unul câte unul, fieștecare puindu-și mâi-

nele pre svânta Evanghelie, jurând pre puternicul svântul nume al Domnului Dumnezeu nostru Iisus Hristos, cum vor sluji Domnu-său, lui Antonie Vodă, cu dreptate, și cum să lipsească pisma și mozaviria și hicleșugul din mijlocul lor; numai de acum înainte să locuiască toți într'o adevărată dragoste, ca niște adevărați creștini...». Și «istovind jurământul, toți au iscălit cu mâinile lor la izvodul jurământului».

În timpul acestui Domn, «care făcea judecăți drepte și căuta de rândul țării și al săracilor», fiii Postelnicului Cantacuzino și mama lor, «jupâneasa Elina Postelniceasa», s'au prezentat în divanul domnesc, acuzând pe Stroe Vornicul Leurdeanu că a pricinuit moartea pe nedrept a Postelnicului. Stroe tăgăduiește: «nu este el cu nimic vinovat de sângele aceluia creștin... vrând — adaogă Ludescu — să se ascundă ca Cain de sângele frăține-său, lui Avel». Părășii scot atunci 3 răvașe «scrise cu mâna lui cătră un hoț asemenea cu el, Costandin Paharnicul Verzariul... ca să facă lui Costandin Postelnicul moarte, iar într'alt chip nu», care «s'au citit în divanul cel mare și le-au văzut singur Stroe Vornicul și n'au mai putut prinde băha, că erau scrise de mâna lui». Domnul cu Mitropolitul Teodosie și amândoi episcopii, cercetând Pravila, osândesc pe vinovat la moarte. Atunci Doamna Elina și copiii ei se roagă de Domn să-l ierte de moarte, trimițându-l mai bine la călugărie. Antonie Vodă poruncește să-l scoată afară din divan, «cu răvașele lui cele de vânzare, de se arătară tuturor noroadelor, ca să-l știe toți că s'au asemănat cu Iuda și l-au ivit Dumnezeu ca pre Cain». Apoi l-au dus la mănăstirea Snagov, unde l-au călugărit, puindu-i numele, în monahism, de Silvestru.

Condamnarea lui Stroe Leurdeanu turbură din nou vieța publică a Țării-Românești. Adversarii Cantacuzenilor alcătuiesc «o ceată spurcată», care «noaptea se strângea la casa lui George Vornicul Băleanu» și «uneltia pieirea lor». Cantacuzenii se plâng Domnului. Antonie Vodă, aducând plângerea lor în divan și negăsind în sarcina lor nicio vină, scoate din dregătorii boierii uneltitori și le poruncește să «meargă la țară, să șează la casele lor». Aceasta îndârjește și mai mult partida Bălenilor, care nu se lasă până nu provoacă mazilirea lui Antonie Vodă și readucerea în domnie a lui Grigorașco Ghica. Cu acesta, începe o eră nouă de prigoniri împotriva Cantacuzenilor. Călugărul Silvestru, aflând de întoarcerea lui Grigorașco, își leapădă rasa de monah și aleargă la Odrii, ca să se închine Domnului. Apoi se însoțește din nou cu ceilalți boieri și cu Grecii și pornesc lupta împotriva adversarilor. «Multe case au pustii, că toată pisma lor era mai vartos ca să surpe casa răposatului Costandin Postelnicul, că nu se sătura de sângele lui, ci și acum tare se nevoia ca să omoare și pre feciorii lui», se vâicărește Ludescu. Așteptau să se întoarcă în țară Șerban Cantacuzino dela Țarigrad, ca să pună mâna pe toți, dar acela, înștiințat în drum de maică-sa, despre cele ce se urzeau în țară, se întoarce înapoi. Adversarii, văzând că le-a scăpat Șerban, «fac svat drăcesc»: «pun la opreală mare în turnul clopotniței» pe ceilalți frați și trimet la ocnă rudele apropiate și devotații, între care și «pre Stoica Logofătul Ludescul, care au fost slugă bătrână la casa răposatului Costandin Postelnicul». Domnul plecând cu oastea, ispravnicii lăsați de el — Gh. Băleanu, Stroe Leurdeanu și Hrizea Vistiernicul — scot din turn pe frații Cantacuzino «și-i ducea afară din cetate, înaintea temniței, de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor și-i spânzura de mâini cu sfoară și-i muncia în tot felul». Dar Șerban — cel scăpat — care veghea dela Țarigrad asupra fraților săi, izbutește să trimeată în țară un capegi-bașa, cu poruncă împărătească. Turcul, fără veste, intră în casele domnești; ceru să i se predea

boierii arestați și astfel îi scăpă din mâinile dușmanilor lor în care intrase «covăseala dracului». Nici în domnia următoare, a lui Duca-Vodă, Cantacuzinii nu sunt liniștiți. Din nou arestați, din nou scăpați, și toate aceste prigoniri ale lor nu se sfârșesc decât cu urcarea în scaun a lui Șerban Cantacuzino. Domnia lui Șerban Cantacuzino este înfățișată în lumină simpatică. Cronicarul nu știe nimic de răzbunările sângeroase împotriva adversarilor, cu care Șerban și-a inaugurat domnia. El începe prin a arăta dificultățile domniei:

«Țara, fiind spartă și răsipită pentru multe nevoi și greutăți ce au fost impresurată încă din zilele altor Domni», «nu putu nici într'un chip să o îndrepteze», mai ales că-l impresurase Turcii cu dări de bani și cu «zaharê». El povestește apoi participarea țării la luptele Turcilor dela Viena, dela Buda, dela Seghedin. Inseamnă pe larg călătoria Doamnei Elina, întovărășită de fiul ei Mihai Vel Spătar, la Sfântul Mormânt; pomenește moartea și înmormântarea ei la Mărgineni, în «gropnița ce este în tinda bisericii din dreapta, alături cu gropnița soțului ei», și încheie cu un act de adevărată clemență al Domnului: căsătorirea fiicei sale, Alexandra, după Gligorașco Postelnicul, feciorul lui Ivașco Băleanul, fost mare logofăt. «O mare minune au făcut acel Șerban Vodă cu ginere-său Gligorașco. Că tatăl lui Ivașco și moșiu-său Gheorghe din Băleni, fost-au mari vrăjmași asupra lui Șerban Vodă și a toată casa părinților lui». La venirea lui Șerban Vodă, Ivașco și fiul său fugiseră în Moldova. Ivașco au murit în pribegie, Gligorașco s'a tras în Ardeal. «Înțelegând de bun sfat și înțelepciunea acestui cocon, Gligorașco Postelnicul, îndată au trimes de l-au adus împreună cu maica lui aici, în țară, și către aceia n'a mai pomenit vrăjmășia lor cea dintăiu, ci cu inimă curată l-au iertat și l-au făcut lui ginere...». Și s'au mirat și mari și mici de acest lucru ce au făcut Șerban Vodă. La flăcările unui nou război, încins între Turci și Austriaci, în care generalul austriac, Veterani, pătruns în țară pe la Turnu-Severin, este întors înapoi prin solia plină de tact a lui Constantin Brâncoveanu, se încheie compilația lui Stoica Ludescu.

Compilația lui Stoica Ludescu, este cusută, după cum se vede, din părți inegale ca întindere, ca valoare istorică și formă literară: unele epoci reduse la câteva date seci și acelea nesigure, altele expuse pe larg cu detalii prețioase pentru istoricul care nu se mărginește la schema faptelor principale privitoare la transformările urmate în structura unei societăți, ci caută să prindă și culoarea particulară a timpului. Ca izvor istoric, Ludescu trebuie utilizat cu grijă. El este «bătrâna slugă a Cantacuzenilor», care resfrânge în scrisul său sentimentele și resentimentele familiei de care-și legase vieța și pentru care suferise doi ani de ocnă. Mihnea Vodă, cel care a deslănțuit prigoana împotriva Cantacuzenilor, este înfățișat ca fiind «de neamul lui, grec cămătaru. Tată-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dânsul l-au chemat din botez, Franți. Deci isvodindu-se de mic a urma lui Ismail, feciorul Agariei, fugit-au dela părinții lui de s'au dus la Țarigrad și s'au curtenit la Kinan-Pașa, zicând că este fecior Radului Vodă, nepot Mihnei Vodă». Disprețul și ura lui împotriva lui Mihnea se vede des în cursul narațiunii. Acesta «îmbrăca pe dorobanți tot cu haine spahicești și nădăjduia în ei, ca Irod împăratul în Irodiada, când tăia capul Svântului Ioan Botezătoriu pentru dragostea ei; deci cât folos au avut Irod de dânsa, atîta au avut Mihnea de ei». Asasinarea Postelnicului, e înfățișată ca o cursă a Diavolului, «pismașul neamului omenesc». «Diavolul găsi două vase rele, unul românesc, altul grecesc, vel Vistiariu Țarigrădeanul». La moartea Postelnicului el izbucnește — influența poemei pe care am analizat-o mai sus (p. 232—233) — într'un

adevărat threnos: « O, diavole, răul pismașiu neamului omenesc, cum prileștiși (amăgiși) pre Grigorie Vodă de omori pre Costandin fără judecată, fără vină nimică? Iară țara toată plângă pre Costandin Postelnicul, că au pierdut un stâlp mare, carele au sprijinit toate nevoile țarei. Plângu-l și săracii că și-au pierdut mila. Plângu-l care au avut de la el multă căutare, plângu-l și păgânii și creștinii și toate țările care l-au știut și nu l-au știut, ci numai de numele lui au auzit pentru multă înțelepciune și bunătate ce făcea în toate părțile... ».

Iată acum, cum sunt înfățișați, prin contrast, boerii amestecați în complotul urzit împotriva Postelnicului. Mai întâi Costandin, fiul Radului Armașul Vârzarul: « cum nu se poate face din mărcine struguri, și din rug smochine, așa nu se poate face din neamul rău bun; ci din varza cea, rea ce-l zic morococean, au eșit fiu-său și mai morococean... Sămânța acestor nelegiuți și îndrăciți s'ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să se scopească, ca să nu mai răsară muștar și ardeiu, ci să se topească și să se canonească ».

Iată pe tatăl lui Costandin Vârzarul: « Radul Armașul era de moșie Român. Și tată-său era grădinar de verze la Ploești, pentru aceia numele lui s'au poreclit de i-au zis: Vârzarul. O rea sămânță au fost, că nu s'au făcut varză bună, ci de nimic au răsărit fiul dracului ».

Ura sa simpatia lui îmbracă adesea forme biblice. Bătrânul logofăt găsește neconștient, pentru oamenii și faptele pe care le povestește, paralele în textele biblice. Grigorașo Vodă s'a căit de moartea Postelnicului, « cum s'a căit, pentru moartea Domnului nostru Iisus Hristos, și Iuda ». Stroie Leurdeanu, Gr. Băleanu și Hrizea Vistierul, care au închis pe frații Cantacuzino și-i chinuiau, « se asemănă cu Maximian și Diocletian, muncitorii creștinilor și cu spurcatul Arie ». Pre Șerban Cantacuzino « l-a scos Dumnezeu din calea pierzării și l-a îndreptat pre calea mântuirii, precum au îndreptat și pre cei trei filosofi care l-au trimes Irod să ispitească de nașterea lui Hristos ». Câteodată logofătul încearcă pe aceste teme de paralele biblice să scoată efecte retorice, ca atunci când ne povestește că seimenii « pârîră pre Domnul care era Constantin Șerban Basarab, cumnatul Postelnicului lor, la păgânii care niciodată nu pohtese binele creștinilor. Iuda pârî pre Domnul nostru Iisus Hristos la păgânii Ovrei: cum că el se laudă că este fiul lui Dumnezeu, iar dorobanții pârîră pre Domnu-seu la păgânii Turci. Iuda vându pre Hristos în 30 de talanți, iar ei se vândură robi Turcilor în toată vieța lor. Ovreii deaderă acel chelciug pre un sat a fi de îngroparea streinilor, iar ei singuri se deaderă mâncare căinilor. Iuda se deade singur spânzurării, iar ei singuri se deaderă înecării, că s'au înecat cu totul. O nebulie nespusă... ».

Acest fel de citate și de paralelisme biblice, de invective și imprecății, care se întretes prea des în partea finală a cronice, fac să lăncezească interesul pe care-l trezesc liniile simple ale evenimentelor în încordarea lor dramatică. Artificiile retorice ale bătrânului cronicar par azi naive și vetuste. Indignarea și ura nu trezesc în sufletul lui, alimentat mai mult cu lecturi biblice și hagiografice, ecouri atât de largi și de puternice, încât să se cristalizeze în forme literare, care să poată trăi dincolo de lumea și de epoca lui.

Cronicarul cantacuzinesc stă astfel cu mult în urma cronicarilor moldoveni, și prin lipsa de obiectivitate și prin darul forme literare, dar el are meritul de a ne fi păstrat, în compilația sa, cele mai vechi anale ale Țării-Românești și de a fi înodat povestirea evenimentelor de la descălecat până în vremea sa.

BIBLIOGRAFIE. Ediții: Textul cronice lui Stoica Ludescu a fost publicat pentru întâia dată, la Chișinău la începutul sec. XIX sub titlul *Istoria Țerei Romanesci de când au descălecatu Românii*, în *Magazinul istoric pentru Dacia subț. redacția*

lui A. Treb. Laurianu și Nicolae Bălcescu, tom. IV, 1847, p. 231-372 și V (1847), pp. 3-32. O altă versiune după un manuscris, aflat în Biblioteca Mitropoliei din Chișinău, copiat de Ierodiaconul Daniil, a fost publicată de G. Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București, 1858, vol. I, p. 1-165. O altă versiune cu multe interpolări a fost publicată de Stoica Nicolaescu, în *Revista pentru istorie arheologică și filologie*, vol. XI, partea I, 1910, p. 97-186 și XI p. 2, p. 346-355. I. Minea *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, p. 2-7.

STUDII: Gr. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicilor române*, în *Revista pentru istorie arheologică și filologie*, anul II, vol. III, 1884, p. 270-288; N. Iorga, *Câteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, în *Analele Acad. Rom. sec. ist., seria II*, tom. XXXIII, 1910, p. 141-146; N. Iorga, *Cronicile muntene. Cronicile din secolul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române. Mem. Sec. ist. seria II*, tom. XXI, 1898-1899, p. 303-462. O părere deosebită în privința alcătuirii cronicii, la D. Onclul, *Din istoria României*, Sococ, 1913, p. 81-85 (retipărită și în *Biblioteca pentru toți*, nr. 361-362, p. 102-103). Știri despre Stoica Ludescu, în afară de studiul amintit al lui Iorga: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, București, 1906, p. 5-8. Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, I, 1908, p. 161-165: *Noi monumente istorice. Biserica din Ludești* (citoria lui Stoica Ludescu) în care se găsec mormintele soției lui Stoica Ludescu, Ecaterina, și a fiicelor lui: Lenuța și Anuța. Al. Ciorănescu, *Un act al lui Stoica Ludescu în Revista istorică*, XX, 1934, p. 219-220. E o mărturie la mână lui Goran Logofătul pentru o moșie dela Țigănești, pe Mostiște, din Ilfov. Cronicarul semnează act: « Stoica Logofătul Ludescu, ispravnicul Scaunului Țărgoviștil ». G. Poțra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mănăstirii Cotroceni*, în *Revista Istorică Română*, IV, 1934, p. 300-306. Actul este scris de « bătrâna slugă a cinstitelor sale case, Stoica Ludescul » și terminat în decembrie 1681. Rezumate și extrase din părțile principale ale studiilor citate mai sus au dat N. Simache și Tr. Cristescu, *Letopisețul cantacuzinesc, 1290-1688*, Buzău, 1942. Este însă de regretat că autorii uită să pună semnele citării după pasajele destul de întinse pe care le reproduc dela alții.

RADU POPESCU

Compilația lui Stoica Ludescu a ajuns și la cunoștința adversarilor și era firesc ca acestora să nu le convină a fi înfățișați contimporanilor și viitorimei în lumina de blesteme în care îi înfățișase istoricul cantacuzinesc. Cel mai cărturar dintre ei, Radu Popescu, om cu cultură largă și cu talent literar, fiul Visternicului Hrizea, care pierise ucis în chinuri de Șerban Cantacuzino, a apucat pana ca să întocmească o altă compilație pe un plan nou și ca să povestească lupta dintre ai săi și dintre Cantacuzeni, în lumina care le era prielnică.

VIEAȚA. Radu Popescu are o viață plină de peripeții dramatice, cu trăsături de adevărat roman: sguđuită în tinerețe de tragedii familiare, de neașteptate întorsături ale soartei, care fac din fiul unuia din cei mai bogați și mai puternici oameni ai Țării Românești, un boier scăpătat, pentru ca apoi să-l ridice pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești, și în cele din urmă, să-l aducă a-și închina zilele în chiliile unei mănăstiri.

Era fiul lui Hrizea Vistierul, din satul Popești al județului Ilfov. Bunicul său, Gheorghe Carida — nume ce trădează o origine grecească — fusese vistier pe vremea lui Radu Leon și a lui Matei Basarab și a fost ucis în răscoala seimenilor din 1655, când i s'a jefuit și toată casa. Tatăl cronicarului — Hrizea — a luat în căsătorie pe Maria, fiica Marelui Ban Gheorghe Băleanu, căpetenia partidei de boieri care duceau lupta înversunată împotriva Cantacuzinilor.

În încăierarea dintre cele două partide boierești, în care a căzut victimă Postelnicul Constantin Cantacuzino, Hrizea a jucat un rol de frunte. După moartea Postelnicului, el era în capul partidei boierești, care ducea mai departe lupta contra Cantacuzinilor.

Pe timpul lui Duca Vodă, când Domnul, din porunca Turcilor, pornise cu oștirea în ajutorul trupelor turcești, împotriva cetății Cehrinul, rămân în țară ca ispravnici de scaun, între alții, Hrizea Vistierul și Logofătul Șerban Cantacuzino, fiul Postelnicului, cu misiunea specială de a supraveghea ridicarea unor ziduri la curtea domnească. În acele împrejurări, Șerban Cantacuzino, care intrase în legături de dragoste cu Doamna,

și-ar fi dat gândul pe față: «bune case de Domn tânăr». De fapt, el umbla încă de atunci după domnia țării, îndemnat între altele și de faptul că în Constantinopol fusese numit Vizir un bun prieten al său, Cara Mustafa. În aceste împrejurări, vine în București un ciohodar din Constantinopol, cu vești pentru Șerban Cantacuzino. Întâmplarea face ca să iasă în calea Turcului, care căuta pe Șerban, Hrizea și-i spune trimisului că el este Cantacuzino. Astfel scrisoarea și destăinuirile ciohodarului sunt aflate de Hrizea, care le comunică Domnului Duca Vodă. Șerban Cantacuzino, înștiințat de cele întâmplate prin Doamna lui Duca Vodă, Anastasia, fuge peste graniță și, curând după aceasta, isbutește să capete la Constantinopol, domnia Țării-Românești.

Șerban Cantacuzino, nevoit să mai rămână câteva zile pe țărmurile Bosforului, ca să-și consolideze domnia, trimite prin nepotul său Brâncoveanu, poruncă la București, ca să se așeze în scaunul domnesc ca lociitori ai săi — caimacami, cum se zicea pe atunci — Badea Vornicul Bălăceanu și Hrizea Vistierul. Dar această cinste deosebită, pe care Șerban Vodă o aducea celui ce făcuse parte din tabăra care pusese la cale pieirea tatălui său, nu era pornită din sentimente sincere.

În 1680, pe la sfârșitul lui Februarie, Hrizea este închis din porunca Domnului, sub învinuirea că ar fi mâncat banii țării. Boierii însărcinați cu cercetarea cazului, stabilesc însă că Hrizea cheltuisese dela el pentru țară, 30.000 de taleri. Abia scăpat de această acuzare, o altă năpastă cade pe capul lui. Domnul îl învinuiește că zahareaua — adică proviziunile — procurate oștirii turcești, care înconjurase Camenița, fusese rea. O cronică ano-

nimă, care ne relatează acestea, adaogă aci că «ori bună, ori rea de au fost, o dedese boiarii și rudele lui, iar el numai Hrizei Vistier îi găsea vină». Din porunca Domnului, i s'a cerut pentru această vină, 41.000 de taleri. Neavând încotro, nenorocitul Vistier a trebuit să-și vândă satele, moșiile și țigani, și pe deasupra să se împrumute, ca să achite suma cerută. După plată, Hrizea este scos din temniță, dar în curând este închis din nou și muncit în chinuri din ce în ce mai grele, până ce i se scoate un ochiu. Un misionar catolic, călugărul italian *Del Monte*, care fusese trimis în Țara Românească de scaunul papal, ca să facă un raport asupra situațiunii țării, ne spune că Domnul din iatacul său auzia vaietele și chinurile nenorocitului boier; care se sbătea în dureri, jos în beciu, strigând: «Doamne, ești crud și nebun de-mi chinuiești trupul? Cine-ți va mai crede ție? Ți-am slujit cu credință și numai în acest an ți-am numărat din țară 2.800 pungi, pe care le-ai luat și nu știu cui le-ai dat». *Del Monte* adaogă la acestea că Domnul, infuriat, a poruncit atunci ca Vistierul să fie tras în țepă.

Pe urma lui Hrizea rămân, cu totul sărăciți, jupâneasa și copiii. Și totuși, setea de răzbunare a Domnului nu s'a potolit; căci cere familiei bani și pune slujitori să-i păzească ziua și noaptea și să le urmărească toate mișcărilor. Văzându-se neconținut hărțuiri și aflând dela unii și dela alții că Domnul e hotărât să-i piardă, «au luat — cum zice cronică în graiul ei bătrânesc — pe Dumnezeu într'ajutor» și, strecurându-se printre paznicii care pândeau în jurul casei, isbutesc să încalce de cu seară și, gonind pe drumul Giurgiului, pe la miezul nopții, au trecut Dunărea în Țara Turcească.

Șerban, aflând a doua zi de fuga lor, a trimis în toate părțile căpitani și slujitori ca să-i prindă și să-i omoare unde i-or ajunge. Era însă prea târziu. Cu toate promisiunile de bani făcute pașilor și cadiilor din cetățile dunărene, fugarii ajung la Adrianopol, de acolo la Țarigrad și, în sfârșit, după o oarecare vreme, se opoșesc în Moldova, la curtea lui Duca Vodă, unde se întâlnesc cu ceilalți boieri pribegiți acolo, de frica lui Șerban Vodă.

Pe la începutul lui 1687, adică în ultimul an al domniei lui Șerban Vodă, Radu Popescu — fiul Vistierului ucis — și ai săi, se întorc cu cea mai mare parte a pribegilor, la vetrele lor. Erau însă — cum se va vedea îndată — cu totul scăpătați.

La începutul domniei lui Brâncoveanu, Radu Popescu este prețuit pentru cultura lui și trimis în misiuni diplomatice.

În acele timpuri, Aga Constantin Bălăceanu, care fusese încredințat cu solie la Viena, de către Șerban Cantacuzino, aflând de moartea socrului său, s'a oprit la Brașov și a început să uneltească împotriva noului Domn, Brâncoveanu, pe lângă generalul Heissler, comandantul armatelor imperiale. După stăruințele lui Bălăceanu, Heissler se pregătea chiar să intre cu oștirile în țară. Brâncoveanu însă, care se străduia ca țara să nu devină teatrul războiului dintre creștini și Turci, trimisese o solie pe lângă Bălăceanu și pe lângă comandantul general, dar solii lui Brâncoveanu găsesc pe Heissler turburat și mânios, ca «un urs împușcat», spune o cronică anonimă contemporană, și «nici cum nu se apropia de vorba lui, că nu se uita la vorbele lor, ci la cuvintele Bălăceanului».

Solii se întorc fără nicio ispravă, dar Brâncoveanu, gândindu-se la jaful și pustiirea ce s'ar întinde în țară, când împotriva armatelor germane s'ar uni oștirile turcești și tătarești, trimite din nou, de data aceasta, pe Radu Popescu, «fiind — după cum ne încredințează cronică — învățat în limba latinească». Și pentru a îmblânzi mânia generalului, Radu Logofătul aducea ca dar din partea Domnului, pe lângă o sumă de bani, și o mie de boi pentru nevoile oștirii. Cronică contemporană ne-a consemnat toate amănunțele întrevederii cu generalul austriac și discuția urmată între ei, asupra căreia, pentru savoarea lucrului și pitorescul vremii, ne oprim puțin.

Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu

«Jupâne Haisler — începe Radu Popescu — ce pricină este la mijloc între Dumneata și între Măria Sa Vodă și între țară, și în toate zilele te lauzi cu rău asupra pământului; în loc ce am avut nădejde de mântuire din mâinile Turcilor păgâni, acum dela Dumneavoastră să ni vie pieire, care nădejde va să fie la noi în deșert». La acestea, Heissler răspunde acuzând pe Brâncoveanu că, după ce a trimis soli la împărat și a încheiat legământ cu creștinii, n'a vrut să păzească «toameala — cum zic la noi, la Nemți: parola — ci ați călcat și toate legăturile, și ați stricat și parola». La acestea, răspunde Radu Logofătul: «Mi-ar fi voia să auz dela Dumneata, care legături am călcat de am stricat parola, că Domnul nostru și cu țara gândește că le țin toate câte au legat solii noștri acolo în Beciu (Viena), iar de au legat Dumnealui Bălăceanu, care îndeamnă pre Dumneata spre mânie, alte legături afară din cei trei soli ai noștri, pre neștiință, în taină, acelea nu le vom țineca... iar acelea primim, care au legat solii noștri toți de față. Și de au legat bani, iată dăm bani, numai deodată toți nu putem să-i dăm, de vreme ce suntem dajnici și Turcilor». El stăruie mai departe să convingă pe general să renunțe la planul de a intra în țară, căci hotarele «sunt deschise de toate părțile și ar veni Turcii și Tătarii de ar pustii tot pământul... Care lucru dacă ar rămânea fără oameni, de ce fel ni sânt ostentile și vorbele și legăturile ce le facem?». Generalul rămâne însă neînduplecat: «Nicio mântuire — încheie el discuția — nu se poate fără primejdie și fără pagubă».

Cu toată increderea pe care i-a arătat-o Brâncoveanu în această împrejurare, totuși, până în 1693, nu i se acordă nicio dregătorie. De altfel și vremurile erau turburi. Ofensiva otomană împotriva creștinilor începuse. Brâncoveanu primea porunca de a se duce cu toate oștile sale la Cernați. În toamna anului următor, trupele austriace intrară în Oltenia: ocupară Piteștii, Câmpulungul, iar în iarnă, Heissler și înțepitorul său, Constantin Bălăceanu, își făceau Crăciunul în București. Ca să scoată pe imperiali din țară, Domnul aduce în ascuns pe Tătari.

De altă parte și Radu Popescu este prins în deslegarea numeroaselor incurcături bănești, rămase de pe urma tatălui său. Tatăl lui Radu Popescu, silit de Șerban Cantacuzino să plătească 41.000 taleri, pentru zahareaua dela Camenița, își vânduse o parte din avere și a zălogit pe cealaltă. Radu și fratele său Gheorghe s'au tot străduit să plătească datoriile mari și grele — zice actul divanului — dar văzând în cele din urmă că n'au putere să le implinească toate, s'au lepădat de toată averea rămasă dela tatăl lor, ca să se împartă între datornici, luând fiecare «măcar veri ce ar găsi».

Se pare că Brâncoveanu nu avea destulă încredere în Radu Popescu, sau poate că trăia încă viu în amintirea lui, rolul pe care l-a jucat Hrizea înuciderea bunicului său despre mamă. Dregătoria de clucer (care avea îndatorirea de a îngriji de proviziile necesare cailor domnești), nu era o slujbă, pentru cultura și aspirațiile lui Radu Popescu. De aceea, nu era mulțumit cu situația lui, și amărăciunea de care era cuprins se străvede într-o scrisoare interesantă, pe care o trimite vărului său Răducanu Dudescu. În această scrisoare semnificativă, cronicarul nostru își arată dorința de a veni la Dudești, să vadă pe «mama Neacșa» și pe vărul său, ca să mai vorbească:

«câte ceva, că Dumnezeu numai va crede precum ne aflăm și alt nu avem la cine și către cine ne plânge... Doară până acum, ca niște oameni ce sântem, infășurați în deșertăciunile lumii, vom fi și avut câte ceva între noi, iar acum, cunoscând și văzând dela Dumneavoastră atâta ajutor, de nu-ți voi fi mai bun decât fratele și cu gânditor și cu fapte, încât îmi va fi cu puțință, să mă bată Dumnezeu. Numai iar mă rog aibi-mă, iubeaște-mă, sprijinește-mă, că sânt striin și n'am pe nimeni să mă caute, ci toată nădejdea, după Dumnezeu, la Dumneavoastră îmi iaste. Și eu iar cum voi fi cu Dumneavoastră,

«Sfinția Sa așa să mă judece. Nu-mi trebuiește alt nimic, fără cât o fărâma de viață fără groază, și să trăim cum va da Dumnezeu; că unde văz că într'aciasta becisnică de țară, ne vin oamenii primejdii și petrec neștiind nimica, zău că sunt bucurosi mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos și să fiu odihnit, decât să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu ghiață în inimă».

Cu aceste sentimente de amărăciune în suflet, Radu Popescu ia parte în iarnă, la complotul urzit împotriva lui Brâncoveanu, pentru aducerea la domnie a lui Grigore Ghica, care se afla atunci la Constantinopol. Căpetenia complotului era Dumitrașcu Corbeanu, a cărui soțieera înrudită cu sora preten- dentului.

Înțelegerea între complotiștii din București și între preten- dentul din Constantinopol s'a făcut prin mijlocirea unui Turc, care fusese efendi la Grigore Ghica. Înăturându-se corespondența, care putea să dea lucrurile pe față, Turcul trebuia să ducă lui Grigore Ghica, în ziua când cele puse la cale în București erau gata, o mahramă cu sârmă. Însă Turcul, din lăcomia câștigului, primind mahrama cu un răvaș, le-a predat lui Brâncoveanu. Domnul, mirându-se cu boierii săi de această viclenie, nu s'a turburat la început și i-a iertat. Dar lucrurile răsbătuseră până la Tarigrad, și într'o bună zi, se pomenește cu un agă, trimis din Constantinopol, cu firman ca să aducă la Poartă, pe boierii care pârșeră pe Brâncoveanu. Domnul, care se pricepea să desnoade ițele încurcate ale conjurațiilor, trimite pe lângă boierii cuprinși în firman, — deci și pe Radu Popescu — și o sumă de boieri devotați lui, împreună cu 15.000 de galbeni, care au efectul de a împăca lucrurile și de a întări situația lui Brâncoveanu.

Pe temeiul unui firman, care declara că părele au fost dovedite mincinoase, Brâncoveanu închide pe Dumitrașcu Corbeanu, căpetenia, pe Grigore Postelnicu Băleanu și pe Radu Popescu; dar aci, se vede și tactul lui Brâncoveanu, care nu numai că, îi iartă, dar îi și pune în slujbe.

În Decembrie următor (1700), Radu este «ispravnic de banii haraciului» în județul Vâlcea, iar în primăvara anului 1703, este ispravnic la Vel Ocnă în Râmnic.

Curând după aceasta, raporturile dintre Domn și cronicarul nostru se înăspresc. Radu nu se mai întâlnește în dregătorii, iar dintr'o scrisoare a lui Brâncoveanu, din 1708, către vărul cronicarului, se vede că acesta căzuse în disgrația Domnului.

Radu Popescu făcuse în satul său un zăgaz, ca să abată cursul apei pe matca cea veche, dar neglijase să sape mai întâiu șanțul convenit, ca să dea cale apei și puhoiul, venind mare, s'a revărsat și-a înecat livezile și morile mănăstirești. «Dacă au fost văru-tău — scrie Brâncoveanu — cu atâta minte, n'avem ce face... Pentru aceasta am scris boierilor caimacami, să taie acel zăgaz și nu va fi numai cu atâta, ci și câtă pagubă și stricăciune s'a făcut, toată va să plătească...». Pentru aceste motive, el va fi trecut în rândurile partizanilor lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și după înscăunarea acestuia, este numit în rangul de mare vornic de Târgoviște. În această calitate, i se încredințează misiuni delicate, ca de pildă sarcina de a conduce, dela Giurgiu până la graniță, cu conace, pe Carol al XII-lea, regele Suediei, sau aceea de a delimita hotarele Munteniei, care fuseseră încălcate de raiaua turcească a Brăilei.

Domnia lui Ștefan Cantacuzino este însă de scurtă durată. După doi ani de domnie, Ștefan Cantacuzino și tatăl său Stolnicul Constantin, sunt strangulați în temnițele dela Bostangi-Bași.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat reprezintă punctul culminant în accensiunea politică a lui Radu Popescu. La începutul noiei domnii, el păstrează funcțiunea de Vornic de Târgoviște, iar în Martie 1716, este ridicat la rangul de mare vornic. De aci

înainte, cronicarul nostru începe să semneze în acte: *Radu Popescu*, în loc de *Radu sin Hrizii Vistierul* sau *Radu Hrizea*. În vremurile acelea de sbucium, provocat de războiul dintre Austriaci și Turci, Radu Popescu este însărcinat de Domn cu misiuni de încredere. Astfel, el este desemnat să conducă oștirea tătărească, ce trebuia să treacă prin țară, venind în ajutorul Turcilor la asediul Timișoarei, și să-i pregătească conace. Tătarii sosesc însă prea târziu, după ce Timișoara căzuse în mâna imperialilor. Grosul armatei tătărești, cu hanul în frunte, trebuia acum să se împreune cu Vizirul. În acest timp o ceată de Nohai, întorcându-se spre vetrele lor, încep să se dea la jaf și pradă. Radu Popescu dă atunci de știre Domnului, care, trimițând slujitori, izbutește să smulgă din mâna Tătarilor prada. Întorcându-se în cetatea de scaun, Domnul îl primește, după cum notează el însuși, cu cinste și-l numește Mare Ban al Craiovei. Radu Popescu ne spune că această înaltă dregătorie o datorează lui Grigore Băleanu, Radu Golescu și Șerban Bujoreanu care, fiind în înțelegere ascunsă cu Nemții și temându-se de el să nu le afle planurile, spre a-l îndepărta din București, l-au recomandat lui Mavrocordat, pentru bănia Craiovei, că, fiind un om mai sprinten, « mai levent », va putea face această ispravă. Cronicarul nostru primește însărcinarea, dar pe când el se afla la Craiova, o expediție germană, condusă de un maior, surprinde pe Mavrocordat în București și-l ia prizonier. Radu Popescu pretinde că el, aducând la cunoștința oștilor pământene vestea arestării lui Vodă, a fost dus de aceștia sub pază mare la Târgoviște, unde a fost predat autorităților germane, care l-ar fi ținut în arest.

Documente din sursă germană ne dovedesc însă că relatările lui Radu Popescu — în această privință nu sunt conforme cu realitatea. Dimpotrivă, era și el din tabăra boierilor cari sprijineau acțiunea creștinilor. La 3 Decembrie 1716, el se găsea la Târgoviște, unde iscălea, împreună cu 2 episcopi și 39 de boieri, « fără de nicio silnicie, ci de bună voie », un act de solidaritate, prin care semnatarii se obligau între ei ca să țină cu toții loialtă și să aleagă în unanimitate ca Domn, pe Gheorghe Cantacuzino, « căci tatăl înălțimei sale a fost domn și cel mai bun cărmuitor al țării, care ne-a guvernat ca cel mai milostiv părinte », și în sfârșit, să suporte împreună, fiecare după puterile lui, cheltuielile necesare pentru acțiunea lor.

Câteva zile după aceasta, Radu Popescu pleacă în Ardeal, unde se întâlnește cu ceilalți boieri pribegi, devotați partidei creștine și unde obține dela generalul Stainville carte de liberă petrecere, « carte de odihnă », cum zice el. În Ardeal stă până aproape de încheierea păcii dela Pojarevač.

În tot acest timp, Radu Popescu subscrie printre cei dintâi, uneori imediat după Mitropolit, plenipotența dată delegațiunii de boieri, prin care se cere împăratului Carol al VI-lea sau prințului Eugeniu de Savoia, alungarea « administratorului », adică a lui Ioan Mavrocordat, și numirea ca Domn ereditar a lui Gheorghe Cantacuzino. Ultima plenipotență, semnată de Radu Popescu, este din primăvara anului 1718. Un an mai târziu, după încheierea păcii dela Pojarevač și numirea definitivă a lui Nicolae Mavrocordat în tronul Țării Românești, Radu Popescu se găsește la curtea din București a noului Domn, împotriva căruia luptase până atunci, îndeplinind însemnata funcțiune de mare vornic, ceea ce însemna pe acele vremuri: primul sfetnic al Divanului. În această dregătorie stă patru ani de zile, până la 1723. Era acum în asfințitul vieții, om trecut de 70 ani, și cu sufletul adânc religios al bătrânilor din alte vremuri, gândind la ceasul morții, care se apropia pe nesimțite, la ziua înfricoșată a judecării din urmă și la sbuciumul vieții sale trecute, a renunțat la măririle amăgitoare ale acestei lumi vremelnice.

Îată cum ne mărturisește el însuși motivul care l-a îndemnat să părăsească lumea în care trăise până atunci: « Fiind dvornic

mare eu, Radu Popescu, în cinstea și dragostea Măriei Sale și viind la vreme de bătrânețe și de slăbiciune, socotind că și ale lumii sunt toate deșarte, singur din bună voie, am cerut voie dela Măria Sa și am mers de m'am călugărit la mănăstire, la Radul Vodă ».

La mănăstirea Radu Vodă, sub numele de Rafail Monahul, trăește până la 1729, când îl prinde moartea. Astfel, în liniștea patriarhală dintre zidurile mănăstirii, în rugăciuni și umilință, își ispășește sbuciumul vieții, plină de întorsături și de alergări după măririle ispititoare ale vieții, Marele Vornic al lui Nicolae Mavrocordat, cronicarul Radu Popescu.

Cum a înțeles vieța și cum a înfățișat el lumea în mijlocul căreia a trăit și s'a sbătut?

COMPILAȚIA LUI RADU POPESCU, cunoscută sub numele de *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, începând tot dela descălecarea, are un orizont de privire mai larg decât a lui Stoica Ludescu. Factura cronicii lui Radu Popescu este mult mai complexă, căci el tratează istoria Țării-Românești sincronice cu a țărilor învecinate: Moldova, Ardealul, Turcia, Rusia. Este un plan cu totul original, care nu are nimic comun cu vechile cronografe, căci acelea erau repertorii de istorie universală, care începeau povestirea evenimentelor dela creațiunea lumii și înfățișau în ordine cronologică istoria tuturor popoarelor rând pe rând (Evrei, Asirieni, Egipteni, Perși, Greci, Romani, Bizantini), pe când în cronică lui Radu Popescu privirea este circumscrisă la popoarele din Răsăritul Europei vecine cu Țara-Românească. După fiecare domnie munteană, se înșiră evenimentele contemporane din țările megieșe. De pildă, după ce dă povestea decălecatului și a legendarului Radu Negru, pe care cronicarul — confundându-l cu Basaraba — îl așează la 1290, urmează: « În zilele acestui Domn, după cum să veade veleatul, au fost împărat la Țarigrad Mihail Paleologul, carele au scos Țarigradul din mâinile Frâncilor », apoi se trece la Otman și lumea turcească, pentru ca să continue apoi cu istoria ungurească: « Întru această vreme era craiu unguresc Ladislau ». Dela domnia lui Alixandru Vodă I, cu întemeierea principatului moldovean 1320, intră în raza de privire a cronicarului și Moldova, iar dela 1509 și istoria Rusiei.

Cronicarul însă nu izbutește să găsească un punct de vedere unitar care să coordoneze evenimentele; acestea sunt de cele mai multe ori juxtapuse. Dar trebuie să recunoaștem că autorul a lăsat o operă unică, nu numai pentru timpul lui, dar chiar și pentru vremurile noastre: o încercare de istorie a Românilor în lumina istoriei europene orientale.

Izvoarele lui Radu Popescu în această vastă operă de istorie răsăriteană, având ca punct central istoria Românilor, sunt felurite. Pentru istoria Moldovei a avut la îndemână cronică lui Ureche într-o versiune a lui Simeon Dascălul. Pentru istoria bizantină și turcească pe Gh. Phrantzi, care fusese martor la căderea Constantinopolului și a fugit apoi în Italia; o versiune a cronicii grecești dela 1570. Pentru istoria Ardealului izvoare ungurești, ce n'au fost încă identificate.

Pentru istoria munteană, Radu Popescu a folosit același izvod vechiu pe care-l utilizase și Stoica Ludescu și care în copia lui, în unele părți, avea lacune și confuzii în altele date ceva mai bogate. În linii generale însă știrile lui Radu Popescu corespund cu știrile lui Stoica Ludescu până la domnia lui Neagoe Basarab, unde cronicarul Bălenilor utilizează și el Vieța Patriarhului Nifon, dar o reduce ca proporție (eliminând partea apologetică a lui Neagoe) și o încadrează mai armonice în urzeala cronicii. Pentru domnia lui Mihai Viteazul impletește știrile din cronică lui Teodosie Rudeanu cu cele din poema grecească a lui Stavrinou, pe care am analizat-o în vol. I

(p. 85); pentru domniile următoare se folosește de cronica lui Matei al Mirelor. La domnia lui Matei Basarab are știri ceva mai bogate decât Stoica Ludescu.

Dela domnia lui Grigore Vodă înainte începe partea personală a lui Radu Popescu (Radu Vodă Leon, Antonie Vodă, Grigore Vodă Ghica în a doua domnie, Duca Vodă, Șerban Basarab) în care intră pe scenă ca eroi principali Cantacuzineștii cu zarva și turburările pe care — după el — le aduc în rândurile boierimei pământene și cu reacțiunea partidei Bălenilor.

Radu Popescu înfățișează tragedia Postelnicului Const. Cantacuzino într-o lumină cu totul deosebită de aceea în care o cunoaștem dela Stoica Ludescu, căci el este cronicarul partidei adverse. După el vina toată o poartă Șerban Cantacuzino, care, încă dela mazilirea lui Ghica Vodă, nutrea ambiții mari, căci, ne spune cronicarul: «Șarban Logofăt, feciorul lui Costandin Postelnic Cantacuzino, mai ficlian fiind decât alți frați, au gătit un cal foarte frumos și l-au dus de l-au dăruit Pașai despre dânsul și i s'au rugat să-i fie slugă și să-l aibă în gândul lui neuitat». Pașa într'adevăr nu l-au uitat «că, cu vreamă îndelungată, i-au făcut mult bine, până și la domnie l-au rădicat». Intențiile lui Șerban se dau curând pe față. Pe când urmașul lui Ghica Vodă, fiul său Grigorașcu, se afla cu oștile turcești și tătarești în Ardeal, atunci, «cum zic unii, s'au făcut niște amestecături, adevă Șarban Logofăt feciorul lui Costandin Postelnic Cantacuzino și oarecare den frații lui ce era acolo, și Mareș, și Crețulescul, să fie umblat între căpitani și între slujitori, de îndemna să meargă să părăscă pre Grigorie-Vodă la Vizirul de rău, de hain și de altele, și pre urmă să ceară Domn la Vizirul pre Șarban Logofătul; care dău om în om mergând vorba, au ajuns și la Domn». După ce s'a despărțit de Vizir, Vodă porunci vătăfului de aprozi să-i aducă boierii care umblaseră cu vicleșug și «începu a-i muștra pentru căci fac așa, de au vrut să-l viclenească și să-l părăscă la Vizirul: «ce rău li-au făcut? Au nu i-au boierit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari?». Care anume, le spunea». Părții tăgăduesc. Domnul «scoase vadnicii de față, căpitani cari vorbise cu ei... și începură a zice: Așa, Doamne, ni-au zis să mergem să te pârăm la Vizirul, și să pue pre Șarban Logofătul Domn». Grigore Vodă i-a dat atunci în pază Vătafului de aprozi. În acelaș timp sosese din țară pari dela caimacamii domnești: Stroe Leurdeanu și Dumitrașco Vistierul Cantacuzino, nepotul Postelnicului, «părând pre Costandin Postelnicul Cantacuzino, că umblă pre marginea turciască oamenii lui hulind numele Domnului de rău și de hain, și pre oamenii țării, fi zăticneaste, de nu-i lasă să-și dea dăjdiile împărătești, și cum că să laudă, că el au popit pre Grigorie-Vodă, și iară el il va despopi și ca acestea altele multe». Aceste două «pricini: una den tabăra, alta den țară» au ațâțat pre Grigore-Vodă «cu mare mânie asupra casii lui Costandin Postelnicul» și au deslănțuit drama pe care Radu Popescu o relatează cu aceleași detalii ca și Stoica Ludescu.

După omorirea Postelnicului, fiii săi nu se potolesc. În timpul domniei lui Ghica Vodă, «iar au început Cantacozinii a amesteca lucrurile, precum au fost învățați și a turbura pre unii din boieri», «care aciasta n'o făcia de alt, fără cât să fie totdeauna ei mai mari». Boierii «alunecându-să cu firiă că vor fi acelea care le zic Cantacozinii — că Domnul s'ar fi sfătuit cu Grecii ca să-i omoare — se răzvrătesc și provoacă înlocuirea lui Ghica prin Antonie Vodă din Popești. Subt acest Domn bătrân, abia «se așăzase lucrul țării bine și gălceville despre toți, iar feciorii lui Costandin Postelnicul Cantacuzino... găsiră vreamă să caute moartia tatâne-său, den cine au fost, și închiseră pre Stroe Leurdeanu, vinuindu-l

că el au fost pricina de l-au omorît». Radu Popescu știe și el de răvașele pe care Ghica Vodă le dăduse Stolnicului Const. Cantacuzino la Viena. Le văzuse chiar: «iar noi am văzut nește răvașele», dar adaogă, aruncând umbra îndoelii: «ale cui vor fi fost, Dumnezeu știe».

După călugărirea lui Stroe Leurdeanu, «Șarban Spatarul și frații lui să mărise, să imputernicise, cât trecea peste măsură, nebăgând seamă pre ceilalți și întru nimic socotindu-i». Subt domniile următoare, Cantacuzenii și partizanii lor sunt necentenți în fierbere, când în țară, «năluindu-li-se» că adversarii «fac sfat între dânsii să-i omoare», și sbătându-se «să depărteze pre toți boierii de pre lângă curte și să le ia boierii», ca să le împartă între ai lor, când pribegi în Moldova sau la Constantinopol, urzind răsturnarea Domnilor:

Domnia lui Șerban Cantacuzino e înfățișată ca o pacosto pentru țară. «Mare și întunecat nor, și plin de fulgere», de trăsnete, au căzut pre Țara-Rumânească Șarban-Vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răutatea lui au spart și au dezrădăcinat nenumărate case de boieri și de slujitori și de săraci și pre mulți au omorît cu multe feluri de cazne și i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta. Și începe a înșira crimele săvârșite de Șerban-Vodă. Pe când se întorcea cu oastea sa și cu Turcii dela cetatea Dogancalé a trimese înainte cu «cărți» la scaunul Domniei pe Drosu Sărdariu, dar, în acelaș timp, a învățat, în ascuns, pe un tătar pe care i-l dăduse ca însoțitor, să-i taie capul pe drum și apoi să se facă pribeg în Bugeac. Și «pentruca să stingă neamul lui Drosu, fiindcă acesta mai avea o fată, a trimese nește seimeni, hoji de ai lui» de au omorît-o. Pe Vălcu Vornicul, deși l-a judecat în multe rânduri, și nu i-a aflat nici o vină, l-a închis în mănăstirea Znagovul și, muncindu-l cu multe cazne, l-a spânzurat. Pe feciorul lui Drosu Sărdariu «tânăr săracul», el-au legat și l-au slobozit în ocnă pustie.

Asasinarea lui Hrizea Vistierul, tatăl cronicarului și năpăstuirea familiei lui e povestită pe larg. Nu mai insistăm, fiindcă am reconstituit-o mai sus.

Radu Popescu cu toate defectele lui ca istoric, are însă mai multă cursivitate în povestire decât Stoica Ludescu. El nu se pierde în lungi și oțioase imprecășii biblice, ci dizolvă indignarea și ura în narațiune. Este o limbă rea, cărcotașe. Inregistrează toate svonorile răutăcioase, chiar și vulgare ale timpului, când este vorba de adversari: Lui Antonie Vodă ne spune el, atât îi scurtase Cantacuzenii toate veniturile «cât nici de mâncare nu era sătul, și de băutură, că-i da cât vria ei; în zi de dulce: carne de vacă cu apă și cu sare, în zi de sec: linte și fasole cu apă și cu sare. Vin îi da împușit, ci trimitea cu urcioarele în târg Antonie Vodă și fie-său Neagoe Vodă cu bani refenia, de cumpăra vin de bia; ci da fie-său mai mult la refenia, căci îi zicea tată-său că el are Doamnă și coconi, ci să dia mai mult — și așa viețuia bietul Antonie Vodă». Despre Mihnea Vodă «zic unii să-i fi fost giuvan (lui Chinan-Pașa), fiind frumușel». «Ștefăniță-Vodă, fecior lui Vasilie Vodă, nu căuta trebile Domniei, ci curviile, și cu parte fămeiască și bărbătească».

Dar Radu Popescu are ceva din darul marilor cronicari moldoveni, izbutind să scoată în lumină colțuri interesante din trecutul sbuciumat al țării, în care se vede culoarea timpului și psihologia societății. Și factura sintactică a stilului are o tehnică mai modernă. Fraza e mai degajată din angrenajul coordonărilor și al incidentelor. Țășnește câteodată viu și energie în dialoguri scurte. E caracteristică în această privință scena dinamică, povestită cu efecte teatrale a mazilirii lui Antonie Vodă din Popești. Faptele se petrec la Constantinopol, unde Antonie Vodă se duse cu boierii ca să refnoiască domnia. Turcii le făgăduiseră. «Să vă

Mănăstirea Cotroceni din București, citoria lui Șerban Cantacuzino.

(După o stampă veche).

gătiți în cutare zi, să veniți să îmbrace caftanul ». La ziua sorocită, Domnul și boierii se strâng în camera Marelui Vizir. Acesta intră și începu a întreba: « Care iaste Mareș? ». Zise: « Eu sânt ». « Ia-l! ». Ci-l luară. « Care iaste Gheorghe Vornic? ». Zise: « Eu sânt ». « Ia-l ». Ci-l luară. « Care iaste Șarban? ». Ziseră: « Nu iaste » (Șerban Cantacuzino, presimțind ce se va întâmpla, rămăsese acasă și prefăcându-se că-i este rău, « zăcia lângă foc »). « Care iaste Mihai Postelnicul? ». « Cesta iaste ». « Ia-l! ». Il luară. Care iaste cutare, cutare? Il luară pre toți ». Și după îndepărtarea protivnicilor, « zise vizirul Domnului Antonie Vodă: Impăratul ti-au mazilit ». Și întorcându-să către ceilalți boieri: « Voao v'au dat împăratul Domn pre Gligorie-Vodă; păsați la dânsul ». Tot așa prinsă pe viu, este filmată și scena următoare, care se petrece în București. Noul Domn serie Banului Gheorghe Băleanu, care era caimacam, să prinză pe Radu Logofătul Crețulescul și pe frații Cantacuzino. Băleanu trimete slujitori cu Radu Năsturel să ocolească casele boierilor și să-i cheme la curte. Pe drum, boierii nedumiriți, « întrebau: Dar ce, ce? Ei zicea « Nu știm nimic, fără cât poruncă domnească au venit; veți vedea ». Și merseră la curte. Acolo era Banul Gheorghe și slujitori mulți, lumânări aprinse. Dacă veniră, săzură. Și se sculă Banul și zise: « Boieri fraților, sănătate de la Măria Sa Grigorie-Vodă, că l-au miluit Dumnezeu și Impăratul cu domnia: iată și cartia ». Mulțămia ei lui Dumnezeu, însă acii dentre gloată fugi Iordache (Cantacuzino) și vru să fugă și Matei Aga (frațele său), dar îi prinseră de veaste, să-i întoarseră. Și le zise

Banul Gheorghe: « Matei, căci faci copilărește de nu săzi! Dar Domnul căci poruncește să fiți la opreală, nu doar că va să vă omoară, ci numai până va veni Măria Sa; deci bun iaste Dumnezeu: vă va ierta; nu vă teameți, ci sădeți: nu ne mai faceți rușăne ». In cămările domnești zăceau închiși de Crețulescu 24 de boieri. « Ci îndată porunci Banul Gheorghe de aduseră țigani, și le tăiară obezile, să-i slobozi. Ci fiște-carele își lua obezile și le ducea înainte Crețulescului și-i zicea să șă le pue în gât, și le lepăda jos ».

Iată și o scenă cruntă care ilustrează despotismul voevozilor din acele vremuri sângeroase de vasalitate turcească:

Mihnea Vodă, mâniat că boierii, în frunte cu Părvul Vistierul Vlădescul, îl pâriseră Pașii, după ce s'au întors la conac, « întâmplându-să de au venit Părvul Vistierul supt cortul domnesc, poruncise mai nainte unor beșlii, dacă-l vor vedea că vine Părvul Vistierul la cort, să vie și ei cu armele pre supt haine să nu vază. Ci îndată veniră beșlii, cum le poruncise. Deci după perdia eși Mihnia Vodă, și zise beșliilor turceaste: « vursughidi ». Și îndată îl loviră cu săbiile de-l făcură fărâme, și nu să mai socoti că iaste știut la Poartă și mutafaraca împărătească, și-l rădicară de acii, făcut fărâme de săbii ».

Iată, în sfârșit, în contrast, și un tablou de logodnă domnească — fiul, « coconul » lui Radu Vodă din Muntenia, Ștefan, cu fiica lui Duca Vodă din Moldova, Catrina — al cărei fast patriarhal și ale căror obiceiuri turcești, cu coloritul lor oriental, au isbit curiozitatea naivă a boierimii noastre din ambele țări, căci o descrie și Neculcea:

« Strâns-au toată boerimea țării cu toate jupănesele și au întins corturile în dial despre Mihai Vodă, în drumul Cotrăcenilor: acolo făcea ospete în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pe funii, și de alte lucruri. Adusese și un pehlivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate și nevăzute pe locurile noastre: iute om era și vartos. Lângă altele, de nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punia de rând 8 bivoli, și să răpezia iute și, sărind peste ei, să da în văzduh peste cap, și cădia în picioare de ceia parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, își lega chica de coadă-i, și-l bătea comișelul cât putia, și nu-l putia să-l miște de loc; alta, un copac mare den pădure adusease neated, și înfipt, s'au suit pre dânsul ca o maimuță: deci, după multe jocuri ce au făcut sus în vârfu-i, s'au slobozit de acolo cu capul în jos, și au dat în picioare; alta, un tulpan lung de mulți coti, îl ținia oameni în mâini, cât era, și să răpezia iute,

și mergia călcând pre tulpan, și nu să afunda; alta, să prindea mulți oameni câte doi în mâini, și făcea chip ca de o bute cu mâinile, și mai lung și să răpezia iute, și intra cu capul pen gaura aceaia, și nu-l simția oamenii, și de ceia parte cădia în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'au făcut la aciastă logodnă a coconului Radului-Vodă aicea la noi ».

Compilația lui Radu Popescu se oprește în prima redacție la actul de împăcare a celor două partide vrăjmașe prin căsătorirea Smaragdei, fiica lui Șerban Cantacuzino, « frumoasă și înțeleaptă », cu Gligorie Postelnic Băleanu, « frumos și înțelept ». Mai târziu Radu Popescu continuă cronica țării de la Constantin Brâncoveanu înainte. Pentru a avea o caracterizare generală a personalității lui, trebuie să trecem la epoca lui Brâncoveanu și să examinăm și a doua parte a cronicii sale.

CRONICARII LUI BRÂNCOVEANU

Rare ori în trecutul nostru sbuciumat o domnie a avut norocul să aibă parte de atâția cronicari, ca domnia lui Constantin Brâncoveanu. Dănuirea ei îndelungată, prosperitatea crescândă a țării, înflorirea culturală, sprijinul acordat creștinilor din Răsărit, care gemeau sub apăsarea păgână, casa îmbelșugată a Domnului, înviorată de numeroși copii, gineri și nurori și apoi, deodată, din culmea fericirii și a gloriei, repede prăbușire: arestarea lui Brâncoveanu și a copiilor săi, închiderea în fioroasa temniță a celor 7 turnuri și în sfârșit sângeroasa decapitare pe țărmurile Bosforului a tatălui și a celor 4 copii ai săi cu ginecele Văcărescu, — toate aceste evenimente au avut un răsunet adânc în sufletul contemporanilor. În afară de italianul Anton Maria Del Chiaro, secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu și al urmașilor săi, care în opera *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneția în 1718, ne-a lăsat o icoană prețioasă a vieții de curte și a domniei lui Brâncoveanu, patru cronicari pământeni s'au învrednicit a transmite peste veacuri amintirea lui Brâncoveanu. Unul, Radu Popescu, care se simțea nedreptățit în această «becisnică de țară», a continuat a scrie cu ochii împăienjeniți de patimă. Altul, logofătul Radu Greceanu, traducătorul de texte religioase de care ne-am ocupat mai sus, a scris cronică la curte, sub ochii Domnului, în lumina în care acesta ar fi dorit să fie înfățișat viitorimei. Un boier, necunoscut până acum, ne-a lăsat o cronică de o reală valoare literară și, în sfârșit, un cărturar mai mărunț, din mulțime, a cântat în versuri tragedia morții lui Brâncoveanu, cântec care, a intrat apoi în domeniul popular.

CONTINUAREA CRONICEI LUI RADU POPESCU

Continuarea cronicii lui Radu Popescu, de care am vorbit mai sus, a fost publicată de N. Bălcescu în *Magazinul istoric pentru Dacia*, după un ms. în care ea se înfățișa ca o continuare directă a cronicii lui Radu Greceanu.

Răposatul Giurescu, reluând, în 1906, studiul cronicelor muntene, a arătat cu argumente serioase că textul acestei cronicii, publicată de Bălcescu pe numele lui Radu Popescu, este de fapt o continuare la «*Istoriile Domnilor Țării Românești*», care fusese atribuită până la dânsul de Aron Densusianu și apoi de N. Iorga, lui Constantin Căpitanul Filipescu. În argumentarea sa, Giurescu atribuia «*Istoriile Domnilor Țării Românești*» tot lui Radu Popescu. În 1908 însă, d-l Emil Panaitescu în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, a semnalat o serie de contradicții între datele pe care le cuprinde cronică intitulată «*Istoriile Domnilor Țării Românești*» cu privire la tatăl lui Radu Popescu și familia sa, și între realitatea faptelor, așa cum ne-o desvăluie documentele contemporane. Aceste contradicții ar fi, după d-sa, de așa natură, că nu se pot explica decât ad-

mișând că nu Radu Popescu este autorul acestei cronicii. Cercetările ultime însă ale lui Al. Vasilescu și ale lui Constant Grecescu au înlăturat însă definitiv aceste obiecțiuni.

Continuarea cronicii lui ni s'a păstrat încorporată în două serii de compilații. Prima compilație este alcătuită din corpul cronicelor muntene, inclusiv cronică lui Radu Greceanu. După cronică lui Radu Greceanu, care se încheie în această compilație la anul 1714, urmează cronică lui Radu Popescu, cu următorul titlu: «De aicea sânt cele ce au scris Kir Rafail Monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv vel dvornic». Această compilație munteană a fost întocmită din porunca lui Nicolae Mavrocordat, după cum se poate vedea limpede chiar din titlu:

«Istoria Țării Românești, de când au descălecat pravoslavnicii creștini; întru care coprinde toate istoriile a tuturor Domnilor, dinceputul țării, dela întâiul Domn, Radul Negrul Voevod, până acuma, la domnia a doua a Măriei Sale lui Nicolae Alexandru Voevod; acum de iznoavă scrisă, din porunca Măriei Sale prea luminatului și prea înălțatului nostru Ion Nicolae Alexandru Voevod, întru al unsprezecelea an dintru a doua domnie a Măriei Sale... de Radu Logofețelul de Divan, sin Mihaiu Ieromonahul Lupescu, la anii dela zidirea lumii 7238, iar dela Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos 1729, luna lui Octomvrie 31».

A doua compilație cuprinde cronică lui Radu Popescu, îmbinată cu cronicile moldovenești privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat. Ea poartă titlul:

«Letopiseș întră carele să cuprinde domnia dintâi și de a doao din Țara Moldovei a Măriei Sale prea luminatului nostru Domn Io Nicolae Alexandru (Mavrocordat) Voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin vel Logofăt, feciorul lui Miron Costin ce-au fost Logofăt mare, și domnia dintâi și de a doao iară a Măriei Sale din Țara Românească, tocmită și așezată de Radul Popescul, ci-au fostu vornic mare, coprinzând și alte lucruri ce s'au întâmplat printr'alte părți, într'aceste domnii ale Măriei Sale».

În ambele compilații — și în cea muntenească și în cea moldovenească — cronică privitoare la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească, este atribuită lui Radu Popescu, care, în monahism, a luat numele de Rafail Monahul. Paternitatea lui Radu Popescu asupra acestei cronicii este deci în afară de orice discuție.

Am schițat vieța lui Radu Popescu, plină de frământări și de griji: după o copilărie fericită în mijlocul unei familii bogate și puternice, o tinerețe amărită de tragedia uciderii în chinuri groaznice a tatălui și turburată de fiorii zilelor nesigure ale pribegiei în țări străine; după întoarcerea la cămin, o luptă îndărătnică de a-și salva averea părintească, încheiată cu lepădarea,

Tinda Mănăstirii brâncovenești dela Sămbăta de Sus
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

înaintea divanului domnesc, de averea rămasă de pe urma tatălui, în mâna datornicilor. Epoca maturității n'a fost nici ea mai fericită. Străduința de a se ridica prin munca și cultura lui deosebită — pentru timpul lui — este însoțită de amărăciunea de a se vedea ținut în ranguri inferioare, ceea ce-l determină să se amestece în ițele încurcate ale unui complot și-l aduce să retrăiască zilele de groază pe care le îndurase tatăl său, în beciurile temniței.

Abia la bătrânețe, sufletul acesta sbuciumat găsește și el o satisfacție în neașteptata ascensiune pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești.

Vieța plină de frământări și amărăciuni; atitudinea de neîncredere a lui Brâncoveanu, care-l ținea departe de funcțiile mari ale curții; bunăvoința lui Mavrocordat care-l ridică la cea mai înaltă situație — toate acestea au avut o răsfrângere adâncă în sufletul lui și au influențat puternic până la de istoriograf.

Cronica lui ne înfățișează — în versiunea publicată de Bălcescu — evenimentele petrecute în Țara Românească între anii 1714—1729. În câteva manuscrise din Biblioteca Academiei Române se vede că mai târziu, după trecere de mai mulți ani, Radu Popescu — îndemnat poate de Nicolae Mavrocordat, care ținea să se facă un corp complet al cronicelor — a încheiat domnia lui Șerban Cantacuzino și a povestit pe scurt domnia lui

Brâncoveanu. Din domnia lui Brâncoveanu, ediția Bălcescu povestește numai partea finală, începând cu întoarcerea Domnului din Adrianopol. Pornind dela această dată, când Brâncoveanu se credea ajuns în culmea puterii, cronica înfățișează faptele petrecute în Țara Românească și evenimentele care au dus la căderea lui Brâncoveanu, pentru a se opri apoi pe larg la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat, despărțite prin scurta domnie a lui Ioan Mavrocordat.

Epoca finală din domnia lui Brâncoveanu corespunde tocmai cu partea din viața cronicarului în care el, în căutarea unei «fărâme de viață fără groază», se simțea nedreptățit în «această becnică de țară», în care «vin oamenilor primejdii» și în care «mai bucuros ar fi fost să se afle și el în statul celor mai de jos și să fie odihnit», decât — cum spune însuși — «să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu ghiață în inimă».

În această epocă din viața lui, Radu Popescu, nemulțumit de distanța la care era ținut de curtea domnească și în năzuința unor zile mai bune, ia parte la complotul pentru răsturnarea lui Brâncoveanu. Complotul fusese însă, după cum am văzut, desvăluit; situația lui Brâncoveanu a fost întărită la Poartă, iar Radu Popescu, după ce fusese târît pe la Constantinopol, a fost în cele din urmă întemnițat din porunca lui Brâncoveanu.

La această nouă răspântie din viața cronicarului, resentimentele lui împotriva lui Brâncoveanu se străvăd limpede în paginile cronice. Povestind întoarcerea Domnului dela Adrianopol, unde fusese chemat la Poartă și de unde dușmanii credeau că nu se va mai întoarce, cronicarul ține să sublinieze dela început că Domnul «și-a schimbat firea, că s'a făcut mai rău, mai cumplit; împrumuturi au pus pre boieri, pre mănăstiri, biruri mari pre săraca țară, cât n'avea putere să le îplinească, ci să văita și blestema».

Trecând apoi la ostilitățile dintre Petru cel Mare și Turci, Radu Popescu insinuează că Brâncoveanu a fost cauza războiului; că el a înțepit pe Ruși, trimițând la ei soli cu scrisori și îndemnându-i să vină cu oștile și să libereze principatele românești de sub Turci; că Domnul român a primit dela Ruși «hrisoave» prin care el și feciorii lui s'au făcut «cnezi de Moscovia».

Este într'adevăr curios faptul cum Radu Popescu nu mai poate înțelege acum liniile politice externe a lui Brâncoveanu, el, care odinioară expusese cu atâta convingere, căldură și energie, punctul de vedere românesc, înaintea comandantului armatelor imperiale din Ardeal. Și totuși, datele problemei rămăseseră aceleași, deoarece Turcii și Tătarii erau atunci o mare forță militară și deoarece Țara Românească nu avea hotare naturale, ci era deschisă de toate părțile. Brâncoveanu și ai săi nu puteau trece fățiș de partea creștinilor, până ce puterea Turcilor nu va fi fost zdrobită. Altfel ar fi expus țara zadarnic, la jaf, la măcel, la robie și ruină. «Dacă ar rămâne pământul fără oameni, de ce fel ne sunt ostenelele și vorbele și legăturile ce le facem» — încheiase el cuvântarea față de Heissler. Iar acum în 1711, în tratativele cu Rusia, care urmau aceeași linie pe care el o expusese lui Heissler, din toată această politică de serioasă cumpănire a intereselor țării și ale poporului românesc, Radu Popescu nu mai vede, nu mai găsește altceva de subliniat decât latura de duplicitate. Parcă își simte sufletul ușurat, când povestește prăbușirea politice a lui Brâncoveanu:

«...că s'au scăpat de amândouă părțile, că Muscalii l-au cunoscut de viclean și înșelătoriu de creștini, Turcii încă l-au numit hain împăratului... că el gândise să placă vreunei părți, în cea de pe urmă nici uneia n'au plăcut nici alteia, că nu minte Hristos (când zice) că nu poate sluji neștine la doi Domni...».

Nici chiar atunci când ajunge cu povestirea la ziua de Adormirea Maicii Domnului a anului 1714, când Brâncoveanu a trebuit să privească, înainte de a-i veni rândul, cum cad sub sabia

gealatului capetele celor 4 copii ai săi și al ginerelui — tragedie care a sguđuit atât de puternic sufletul maselor populare, că ne-au transmis înfiorarea lor peste veacuri, în cunoscuta baladă: «Brâncoveanu Constantin, boer vechiu și Domn creștin...» — nici atunci, nu picură din sufletul înăcrit de ciudă al cărturarului, măcar o lacrimă de îndoișoare peste rândurile cronice. Dimpotrivă, încercând să fixeze, într'un tablou general, bilanțul domniei lui Constantin Brâncoveanu, el ține să sublinieze petele de umbră:

«Inșă Constantin Vodă Brâncoveanu în domnia lui, au fost «fericit de toți oamenii țării și încă și de oamenii altor țări, «cât i s'au auzit numele, iar nu lăudat, pentru că alta este fericea, alta este lauda...»

«Intr'acest chip poate să se fericească și Constantin Vodă că «l-au dăruit norocul cu tot felul de bine: sănătos, întreg, casă «întregă, fii și fete mulți, avuții prea multe, case, palaturi, «sate, vii, heleștece, domnie îndelungată și altele ca acestea, care «nu i-au lipsit nimica, de care ochii lui au poftit, dar toate acestea «au fost *darurile norocului*, iar nu câștigate de dânsul, că ceea «ce câștigă cinevaș în lume este partea sufletului... iar Con- «stantin Vodă nici o bunătate sufletească n'au arătat în vieața «și domnia lui, pentru ca să-l laude, ci mai vârtos este a se huli «pentru multe rele fapte ce au făcut în domnia lui, care au «rămas la cei după urmă greutate și blestem: avea o lăcomie «mare peste măsură și obiceiurile cele bune ale țării, care cu «multă socoteală le-au făcut acei bătrâni, toate le-au stricat...»

Despre politica lui prevăzătoare, care în timpul unei îndelungate domnii a asigurat liniștea în țară și a înlesnit poporului o prosperitate, cum nu mai cunoscuse de multă vreme; despre numeroasele lui ctitorii de mănăstiri, care au rămas până azi ca admirabile mărturii ale unui superior simț artistic; despre înfloritoarea activitate culturală susținută și stimulată de Domn, el nu pomenește nimic.

O singură dată sufletul lui se pare că se îndoișează de nenorocirea lui Brâncoveanu, atunci când este vorba de cei cari au pus la cale prăbușirea Domnului: Cantacuzinii. Ura, care mocnea ascunsă în sufletul cronicarului împotriva celor cari uciseră în chinuri pe tatăl său, izbucnește cu toată vehemența:

«In mijlocul vremilor acestora, Cantacuzinii, carii pururea «au fost vicleni Domnilor și n'au fost odihniți de nici un Domn, «și acum la Constantin Vodă au început să-l viclenească și să-l «desrădăcineze din fața pământului, neavând altă pricină, fără «numai răutatea lor aceea ce din fire o au avut și mai dinainte, «că nu le-au lipsit în zilele lui Constantin Vodă nici un fel de «bine ca să nu-l aibă, voie vegheată, sfetnici ai Domnului plini «de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumuturi, precum alții «ai țării da... Zic adevărul, că mai bine trăia ei, decât Constantin «Vodă, că el avea grijile domniei, iar ei aveau primblările și «desfătările și câștigurile și tot binele...»

Și el povestește mai departe cum Cantacuzinii ar fi falsificat pecețile boierilor la Brașov și cu acestea ar fi semnat plângerea împotriva lui Brâncoveanu; cum, mai târziu, prin chiar Constantin Diichites — vătaful lui Brâncoveanu — ar fi trimis cărți Sultanului, legându-se să predea ei înșiși pe nepotul lor în mâna Turcilor. El invinovăște fățiș pe Ștefan Cantacuzino că s'a nevoit, «cu atâta osârdie să stingă casa lui Constantin Vodă, *cât limbă de om nu poate spune*». În această groaznică învinuire, el nu cruță nici pe Stolnicul Constantin Cantacuzino «hoțul acel bătrân, care știind toate tainele nepotu-său Constantin, pentru că (i) le spunea toate, avându-l, nu ca pre un unchiu, ci ca pre un tată, au știut și cărțile dela Nemți și dela Moscali, care-i făcuse acei împărați, hrisoave, să fie el și feciorii lui prințiipi, cnezi și luându-l de unde au fost, însuși bătrânul acela le-au dus la imbrohorul», ca să le dea în mâna Sultanului. Și ține Radu Popescu să mai adauge că «lângă alte păreri ce va

fi mai zis și aceasta li-au pus înainte, că de nu va omori pre Constantin Vodă și pre feciorii lui, odihnă domnia și țara nu va avea».

Stolnicul Constantin Cantacuzino, a cărui înțelepciune și cultură era apreciată de toți călătorii occidentali, este astfel încondeiat în cronica lui Radu Popescu, încât apare un adevărat monstru. Înainte de a pune la cale dezastrul nepotului său, Stolnicul și-ar fi otrăvit doi frați: pe Șerban Vodă și pe Iordache Spătarul. Dovada: Stolnicul însuși a mărturisit. În zilele de restriște, când Ștefan Cantacuzino a fost mazilit, Stolnicul, în credința că va îndrepta situația fiului său, s'a dus la capigiabașa de la dăruit și între alte vorbe i-ar fi desvăluit și o mare taină. Anume: Stolnicul însuși ar fi otrăvit pe fratele său Șerban Vodă, când a simțit că acesta se abate dela credința datorită Porții și tot el ar fi spus Turcului că ar fi otrăvit și pe celălalt frate mai mic, pe Iordache, care fusese trimis în solie la Viena și se înțelesese cu Nemții:

«Aceste cuvinte toate capegiabașa le-au spus Vizirului și «altor meghistani ai Porții, de le-au auzit mulți oameni de «credință, mai vârtos Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Ni- «colae Vodă, carele ajungând mai pre urmă și Domn în urmă «aicea în țară, au mărturisit către toți boierii».

Și cum aici cronicarul se teme că cititorii contemporani și viitori nu-l vor crede, el încearcă să spulbere astfel îndoiele:

«Dacă el a mărturisit însuși, ce îndoială va să fie ca să nu «crează cineva, că la amândurora morți s'au zvonit că Constantin «Stolnicul i-au omorît, dar credință tot nu era, necunoscându-se «adevărul... Iar dacă și-au mărturisit păcatul către Turc, nu «la duhovnic, destul este să fie crezut la toți!»

Singurul Domn înzestrat numai cu virtuți și calități este Nicolae Mavrocordat, binefăcătorul său, căruia, îi închina și cronica. Capitolul despre Nicolae Mavrocordat începe cu o schiță genealogică despre «Vieața prea luminatului neam al prea înălțatului și milostivului Domn Io Nicolae Alexandru Vv., prea bunul stăpânitor (al) Țării Românești». Această schiță arată, cum în linie feminină, Nicolae Mavrocordat descinde din Alexandru cel Bun și deci era destinat să fie «incoronat de puternicul Dumnezeu cu soarta domniei Țării Moldovei în două rânduri și aici în țară așjderea... Dumnezeu cel milostiv — adaugă el — să-i adauge anii vieții Măriei Sale până la adânci bătrânețe, într'un îndelungată stăpânire» — și în tonul acesta panegiric, continuă povestirea domniei lui Nicolae Mavrocordat până la al 10-lea an, unde se oprește mâna cronicarului. «Nici odinioară nu voi tăcea, înălțate Doamne, ca să nu vestesc pretutindenea, cât voi fi într'această călătorie a vieții, bunătațile care Măria ta ai arătat cătră mine» scrie el în prefața închinată Domnului.

S'a arătat mai sus cum în 1716, când Nicolae Mavrocordat a fost luat prizonier de Germani, Radu Popescu semna, la 3 Decembrie, alături de 2 episcopi și 39 de boieri, «fără nicio silnicie, ci de bună voie», actul de solidaritate, prin care se legau să dea ca Domn pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban Vodă. Trecând apoi în Ardeal, el subscie, printre cei dintâi, alături de Mitropolit, plenipotențele date delegațiilor de boieri, care se duceau să ceară împăratului Carol al VI-lea sau Prințului Eugeniu de Savoia, alungarea «administratorului», cum numeau ei pe Ioan Mavrocordat, și aducerea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino.

După încheierea păcii dela Pojarevač, o bună parte dintre boierii cari luptaseră împotriva «administratorului» au rămas în Oltenia, cedată Austriacilor, și au luptat mai departe pentru ridicarea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino, pe când Radu Popescu s'a reintors pe lângă «administrator» și și-a luat în primire locul de mare vornic.

Cum povestește cronicarul această parte din istoria țării, în care și el a jucat un rol activ?

Mai întâi pretinde că, după căderea lui Mavrocordat în mâna Nemților, aducând aceasta la cunoștința ostașilor săi, el, Banul Craiovei, ar fi fost făcut prizonier de către gloate, care l-ar fi dus cu pază mare la Târgoviște, unde l-au predat autorităților germane. Dus în Ardeal, el a obținut acolo dela generalul Stainville o carte de odihnă și s'a duș să-și întâlnească familia la Brașov. Atât! Despre participarea lui la acțiunea boierilor pentru restabilirea domniilor pământene, nu suflă un cuvânt. Dimpotrivă, vorbește în cronică despre «nebulia pe care au făcut-o spurcații de boieri», cari au dat pe Mavrocordat în mâna Nemților. El povestește mai departe cum aceștia au făcut sfat de «nimica și blăstămătesc, ca să se alcătuiască de tot cu Nemții, fiindu-le capetele pline de fumurile deșertăciunii»; că generalul Stainville i-a trimis înapoi la stăpânii lor Turcii; că delegația s'a întors ca «niște câini cu coada între picioare»; că au făcut «cetișoare» și au început a se sfătui «sfaturi vrednice de răs», «socoteli deșarte și vrednice de batjocură», adică «cum ei să închine țara împăratului nemțesc și să ceară Domn pe Iordache Beizadea, feciorul lui Șarban Vodă» și că, abia după încheierea păcii, când Nicolae Mavrocordat a revenit în scaunul domnesc, le-au ieșit «fumurile cele deșarte din cap și s'au trezit» și că afară de câțiva, cari au fugit peste Olt, «toți cu o inimă s'au strâns la București».

Poate cu remușcări pentru atitudinea avută față de protectorul său, Radu Popescu continuă povestirea domniei a doua a lui Mavrocordat an de an, înfățișând toate evenimentele mărunte dela curtea domnească: nașterea «cuconilor și cucoanelor lui Mavrocordat»; trimiterea haraciului la Poartă ș. a. și subliniind, continuu «bunățile» acestui Domn, deși într'un rând se teme să nu cadă în «bănuială de colachie, care românește se zice: ciocoinicie».

Din când în când, întretreșe în urzeala istoriei naționale și aci evenimente petrecute în țări străine: turburările Tătarilor din Bugeac; moartea lui «Duca de Orleans», unchiul lui Ludovic al XV-lea; abdicarea regelui și reginei Spaniei, care se retrag într'o mănăstire; moartea Ecaterinei «împărăteasa Moscalilor» ș. a.

Radu Popescu are, după cum se vede, un orizont de cultură mai larg. Imprejurările vieții îl aduseseră din tinerețe să călătorească prin multe țări. Era poliglot: cunoștea limbile latină, greacă, turcă și poate și slava.

Limba lui, înviorată cu plastice proverbe populare («Dracului dă-i fum de tămâie cât de mult, el rămâne în firea lui tot drac», sau «Din cal, l-au făcut măgar pe Gheorghe Beizadea», sau «Cămilei i-au pus cercei la urechi») este în același timp îmbibată de citații și cuvinte grecești (prochimen, pan-macaron, amfivolie, perilipsie, exorie, ipopsie, etc.) și chiar turcești (husmet, dughium, buhasbelele — socotelile veniturilor, imam, dunama = flotă, etc.), marcând astfel în evoluția limbii noastre literare, o fază nouă.

El nu s'a putut însă desface de patimile care-i întunecau privirea împiedecă a lucrurilor, nu s'a putut ridica deasupra lui însuși, ca să ne dea nu numai o povestire vie și caldă, dar și o icoană senină, plină de adevăr și de sinceritate a vremurilor sale. Ii lipsește acea conștiință a răspunderii față de viitorime, pe care o găsim la marii cronicari moldoveni: «Scrisoarea este lucru vesnic. . . Eu voi da samă de ale mele toate câte scriu».

BIBLIOGRAFIE. Cronică lui Radu Popescu a fost publicată, pentru întâia dată, de N. Bălcescu în *Magazinul istoric pentru Dacia*, al lui Bălcescu și Laurian, vol. I, p. 83—114, 147—186, 211—250, 279—326, 343—389 și vol. II, p. 3—35, sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării Românești, scrise de Constantin Căpitanul*. Editorii au însoțit publicarea cronicii cu următoarea notiță: «In manuscrisul ce avem, se zice că această cronică s'a scris la 1769 (recte: 1761). In cursul scrierii însă, cum se va vedea, autorul se mărtu-

risește de martur ocular al întâmplărilor urmate cu un veac mai înainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist, iar nu adevăratul autor. Noi, în lipsă de alt nume, am păstrat p'acesta, spre a o putea deosebi de celelalte cronici». Notița la care se referă Bălcescu în rândurile de mai sus, este următoarea: «Aastă carte s'au scris de Costandin Căpitanul, Mai 10, leat 7269 (= 1761)». Pentru întâia dată, Aron Densușianu, în *Istoria literaturii Române*, ed. I, Iași 1885, p. 176, a atribuit cronică lui Constantin Căpitanul Filipescu. Părerea lui Densușianu a fost admisă de A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor*, ed. I. Vlădescu, v. VIII, p. 226—227; de Hașdeu, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, col. 3047 și, în sfârșit, de N. Iorga, care a reconstituit cel dintâiu viciajul lui Constantin Căpitanul Filipescu, în studiul *Cronicele muntene din Analele Academiei Române*, Mem. sec. ist. seria II, tom. XXI, 1899, p. 342-361, precum și în prefața pusă în fruntea ediției noi, publicată de el sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării Românești. . . compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu*, București, Sococ, 1902. Părerea aceasta n'a fost admisă de Tocilescu într'un articol publicat în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, vol. I (1884), p. 281—283 și de Dr. I. G. Sbierra, care, în *Mișcări culturale și literare. . .*, Cernăuți 1897, p. 200—206 și 215—216, atribuie pentru întâia dată cronică lui Radu Popescu. În 1906, regretatul Const. Giurescu, într'un studiu prețios: *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906 a arătat, că opera nu poate fi a lui Constantin Căpitanul Filipescu, ci trebuie atribuită lui Radu Popescu. După studiul amintit al lui Constantin Giurescu, Radu Popescu a scris *Istoriile Domnilor Țării Românești de la descălecat până la anul 1729*. El ar fi scris această cronică în trei rânduri și anume: odată în anii tinereții, pe la 1688, cu intenția de a răspunde cronicei Cantacuzinești a lui Stoica Ludescu; a doua oară între anii 1719—1721 și, în sfârșit, a treia oară către sfârșitul vieții ca monah, în preajma anului 1729. Emil Panaitescu, în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, București, 1908, a arătat că partea de cronică, publicată de Bălcescu, sub titlul *Istoriile Domnilor Țării Românești* — adică partea care merge până la 1688 — cuprinde neexactități de date și fapte cu privire la ultimele zile ale lui Hrizea Vistiernicul, tatăl lui Radu Popescu, și la fuga familiei lui Hrizea, deci și a presupusului autor, peste Dunăte. Chestiunea a fost reluată, de Al. Vasilescu, *Contribuțiuni la biografia lui Radu Popescu și a compilatorului Constantin Căpitanul* (Ungureul din Ungurei, județul Olt) în volumul comemorativ: *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui (1875—1918)*, București, 1914 p. 533—546. Vasilescu discutând obiecțiunile aduse de E. Panaitescu la lumina unor documente inedite, le combate, aducând dovezi pentru paternitatea lui Radu Popescu. La aceleași rezultate ajunge și Constant Grecescu, *Câteva date noi în legătură cu istoriile Domnilor Țării Românești*, în același volum comemorativ *În amintirea lui C. Giurescu*, p. 277—289. O nouă versiune a cronicii, cuprinzând evenimentele dela 1689—1729, a fost publicată de librarul George Ioanid, *Istoria Moldo-României*, București, 1859, vol. II, p. 278—399; o ediție critică a întregii cronice anunță Constant Grecescu, v. *ibidem*, pag. 280.

Pentru isvoarele cronicii vezi notele dela ediția lui Iorga. Pentru isvoarele grecești ale cronicarului cf. și Al. Vasilescu în *Convorbirii Lsterare, Un cronicar bizantin anonim utilizat de autorul „Istoriilor Domnilor Țării Românești“* XLVIII, 1914, p. 1085—1092 și 1251—1270 (Radu Popescu a utilizat Istoria politică în forma *Turogreciei*), vezi însă D. Russo, *Studii greco-române*, opere postume I, p. 99; (de fapt cronică grecească de la 1570).

Viciajul lui Radu Popescu a fost reconstituit pe larg de răposatul C. Giurescu în studiul amintit: *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*. Pentru câteva mici detalii este de văzut și G. Pascu, *Data morții lui Radu Popescu și Turcisme la Radu Popescu*, în *Arhiva*, Iași, XXIX (1922), pag. 241—243.

CRONICA LUI RADU GRECEANU

Cronică lui Radu Greceanu, în forma mai completă pe care ne-a dat-o un strănepot al său, Ștefan Greceanu, cuprinde 110 capitole, fiecare cu titlul său, și povestește domnia lui Brâncoveanu dela începutul ei până în vara anului 1714.

În anul 1698, când cronică, începută mai de mult, a fost înfățișată Domnului ca un omagiu, Țara Românească respira liniștită. Invazia oștirilor germane fusese respinsă fără vărsări de sânge, prin aducerea trupelor turcești și tătărăști. Prin abilitatea politică a lui Brâncoveanu, țara fusese ferită de nenorocirea de a deveni teatrul de luptă în războiul dintre creștini și turci. Boierimea era mulțumită de domnia părintească a lui Brâncoveanu, iar sprijinul generos acordat de el mișcării culturale, dădea domniei lui o strălucire deosebită. În această atmosferă de mulțumire generală, un boier ca Radu Greceanu, retras departe de zarva ambițiilor de curte, trăind în liniștea cârților sale, era un admirator sincer al domniei lui Brâncoveanu. În rândurile de caldă închinare cu care el înfățișă cronică sa Domnului, în al X-lea an de domnie, el exprima, poate nu numai sentimentele sale personale, ci și pe ale boierimii contemporane:

«Măria Ta, ești cu daruri vrednice împodobit și ai îngrijit de această țară cu o așa adâncă pricepere și înaltă priveghere, cu atâta blândețe și răbdare pornită din sufletească dragoste ce îți porți, încât eu pociu să dau chezașie că politica luminată și plină de bunătate a Înălțimei Tale este în adevărată asemănare cu înțelepciunea lui Democrite care, în învățăturile sale zice: Stăpânii noroadelor și povăzătorii lui, trebuie să aibă în toți timpii îngrijirea ca să se arate cu asprime către vrăjmașii țării, iar către supușii lor, iubitori și blânzi».

Cu aceste sentimente de admirație față de Domnul care, în mijlocul atâtor frământări, isbutise să asigure țării pacea și prosperitatea, se unea recunoștința față de protectorul care stimulase și încurajase munca lui culturală:

«Până în ziua de azi multe feluri de bunătăți ai dăruit Măria Ta la toată suflarea din țara aceasta, și așa și pre mine, plecatul slujbaş al Înălțimei Tale, m'ai încălzit, încât nu pociu să-mi arăt mai bine recunoștința de care sunt cuprins, decât prin alcătuirea acestei istorii despre viața și întâmplările domniei Înălțimei Tale, care s'a petrecut prin vederile mele».

Luând pana în mână, sub impulsul sentimentelor de admirație și recunoștință, ca să povestească pentru viitorime «faptele cele mult lăudate și de toată suflarea țării aceștia cinstite și iubite», era firesc ca Radu Greceanu să se identifice în toate paginile cronicei sale, cu interesele Domnului care, după el, erau și ale țării. Brâncoveanu, luase domnia, împins dela spate de toți boierii țării care-l rugau: «Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii Domn». Sprijinit astfel pe consensul tuturor boierilor, Brâncoveanu se urcă pe tronul pe care stătuse până atunci unchiul său de mamă, Șerban Cantacuzino.

Toată lumea era mulțumită de această alegere, afară de soția lui Șerban Cantacuzino, care ar fi dorit tronul pentru fiul său

minor. Solii trimiși de Șerban Cantacuzino la Impăratul Leopold se aflau în drum spre Viena, când sosește acolo o nouă delegație de boieri, care aduce vestea că Șerban Vodă a murit și că țara a ales în locul lui pe Brâncoveanu. Dintre solii lui Șerban, singur Aga Bălăceanu, ginerele răposatului Domn, înțefit și de soacra sa, nu s'a putut împăca toată viața cu alegerea lui Brâncoveanu. El a rămas în Ardeal, stăruind pe lângă imperiali, care erau atunci în războiu cu Turcii, ca să intre cu armata în Țara Românească, să o libereze de Turci și să redea tronul cumnatului său, Gheorghe Cantacuzino. Toate străduințele lui Brâncoveanu de a împăca pe Bălăceanu și de a zădărnici intențiile Germanilor, nu izbutesc, și în curând oștirea nemțească pătrunde în țară, se îndreaptă spre Cerneți, Craiova, Pitești, și de acolo la București.

Povestind aceste evenimente, Radu Greceanu înfățișează lucrurile cu o vădită simpatie pentru politica lui Brâncoveanu. Mai întâi se străvede, în paginile cronicei, aversiunea Domnului împotriva mătușei sale, care pusese la cale toate aceste încercături. Doamna lui Șerban Vodă e numită de cronicar «sârbcă de fel dela Nicopole, fata Gheții neguțătorul de abale». «Fumuri mari — spune el într'alt loc — acei mueri îi urla în cap, care toate în deșert i-au eșit, că ochiul cel privitor al lui Dumnezeu niciodată nu se înșeală».

Aga Constantin Bălăceanu este pentru Radu Greceanu, ca și pentru cronicarul anonim, — și de sigur ei reprezentau într'aceasta nu numai sentimentele lui Brâncoveanu, ci și pe ale boierimii pământene: — «viclean și vânzător de țară». El n'a vroit să asculte cuvintele împăciuitoare ale Domnului, care, explică Greceanu, «încă din boierie avea dragoste cu dânsul și frăție», ci, cuprins de zavistie și vicleșug, umbla «după fandasii și păreri nebunești». S'a alunecat «după blestemăciuni

Biserica Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu.

cu hirea» și, cu «hoțesc meșteșug», venind cu oastea nemțească în țară; a adus pe feciorul lui Șerban Vodă cu mama lui dela Drăgănești, «părându-i că — lămurește Greceanu — cum îl va aduce Nemții, Domn țării îl va pune, și așa cu acel nume de domnie, el, ispravnic domniei și ocărnuitor făcându-se (căci tânăr copil era de ani coconul acela al lui Șerban Vodă), mai lesne pre ai țării boiari și lăcuiitori îi va trage lângă ei; întru care în deșert nădăjduia, că Nemții nici de cum după a lor nebunie nu umbla, ci numai folosul lor și-l căuta». Căci de sigur Nemții nu erau să umble după «vânturi bălăcenești». Aflând că Turcii și Tătarii au intrat în țară, imperialii părăsesc Muntenia și se retrag în Ardeal.

Cronicarul domnesc ne povestește apoi campania pe care a întreprins-o în Ardeal, Brâncoveanu, alături de Sultan, de Tătari și de Tököli, campanie care se încheie cu înfrângerea Nemților la Zărnești și cu prinderea generalului Heissler. Greceanu povestește și el scena întâlnirii lui Brâncoveanu cu generalul Heissler, dar, spre deosebire de cronicarul anonim, care înfățișează lucrurile cu mai multă viață, consemnând și duelul de cuvinte dintre Domnul român și generalul german («Jupâne Haisler, ți-am adus oaspeții care ți-am scris că-ți voi aduce, primește-i» și răspunsul plin de mândrie al captivului: «De sunt rob, astăzi am căzut în robie, iar tu ești rob de când te-au făcut tată-tău» — aluzie la starea de vasalitate a Țării Românești), Greceanu se mărginește doar să ne spuie că Brâncoveanu, dând mâna cu Heissler, a încercat «să-l imbuneze cu cuvinte de mângâiere pentru ale vremii și ale lumii întâmplări», dar că bunătatea de suflet a Domnului român, «de cea semeață și nebunească megalopsihia lui Haisler, puțin se atingea, că nu ca un prins și ca rob răspundea, ci și atunci firea lui cea înaltă vrea să și-o arate, micșorând lucrurile și biruințele ce se făcuse». Dar care erau acele cuvinte de «semeață și nebunească megalopsihie»; Greceanu nu ne spune, poate și fiindcă nu erau pe placul Domnului:

Când povestește aducerea capului lui Bălăceanu în cortul lui Brâncoveanu, Greceanu lasă să isbucnească în cronică sentimentul de indignare, împotriva vânzătorului de țară:

«...că pre acest Costandin Bălăcianu nu-l lăsa, ticălosul, trufia ca să-și aducă aminte și de frica lui Dumnezeu, ci credea în avere și în cai și în arme și în vitejii și în fandasii nebunești, și nu știa că nu este Dumnezeu înaintea celor ce nu se tem de Dânsul, ci așa cu acestea ș'au pus și sufletul și vieța».

Se va vedea, când vom analiza cronică anonimă, cu câtă vioiciune înfățișează cronicarul necunoscut, dramatica scenă când intră în spătăria domnească alaiul cu călăul în frunte, care aducea conspiratorii împotriva lui Brâncoveanu, legați cu lanțuri de mâini și de picioare. Ei bine și Radu Greceanu ne povestește acest moment, dar sufletul lui de cărturar, deprins cu liniile simple ale clasicismului elen, nu este atras de amănuntele senzaționale și de elementele dramatice ale scenei. El trece repede peste acest episod, ca peste un fapt divers, căruia nu-i dă importanța pe care i-o dă cronicarul anonim. Stăruiește numai asupra vinovăției lui Staicu, pe care ni-l înfățișează într-o lumină cu totul defavorabilă. Astfel, el ne explică dela început că:

«...Acest Staicu a fost om de jos, feciorul unui Bărcan, carele și Părcălab de Curte fusese, iar fiu-său acesta, Staicu, mai înainte era slugă la Părvul Vistierul Vlădescu. După aceea s'au lipit lângă Mareș Banul, (care) fiind om de casa boiariilor Cantacuzinilor, cu mijlocul lor au tras și spre Staicu mai la cinste și la boierie: fiind Mareș Vistier mare, pre Staicu l-au făcut Logofăt de Vistierie, apoi și Vistier al treilea ajunsese. Iară după aceea, trecând câtăva vreme, într'alt chip primenindu-se vremile și țara la Domni străini și la greci căzând...».

Cantacuzinii ajungând la strâmtorare și urgie, Staicu — spune mai departe Greceanu — «nemulțumitoriu binelui s'au

arătat», căci a trecut în tabăra dușmană Cantacuzinilor. De aceea, când Șerban Cantacuzino a luat domnia, Staicu a plecat în pribegie, fugind din loc în loc, ca să scape de urmărirea noului Domn. Brâncoveanu — ne încredințează cronicarul — i-a arătat «milă și blândețe», dar el n'a vrut să vie «în țară la moșia lui», ci s'a dus în Moldova, la Constantin Cantemir. Și aci Greceanu are prilejul să-l încondeieze și pe Cantemir: «Acest Cantemir, întâiu au fost hergheliegiu, apoi și ciauș la steagul spătăresc aicea în țară au fost». Și povestind cum, prin ajutorul lui Șerban Cantacuzino, Cantemir a ajuns Domn în Moldova, cronicarul subliniază că el, «cum a luat domnia, întâiaș dată nemulțumitor s'au arătat spre făcătorul lui de bine Șerban Vodă» și, neputând să-i strice cu nimic rosturile lui Șerban Vodă, s'a apucat, prin mijlocul lui Staicu, să surpe pe Brâncoveanu. Când ne comunică sentința de moarte a osândiților, sufletul lui de cronicar nu se induioșează, căci:

«...cele ale lor ficlene scrisori arătându-se și toate de față cetindu-li-se, nimeni din câți auzea a se milostivi spre dânșii era, faptele lor cele spurcate și păgâne aicea văzându-se, câte ficlesuguri spre Domn și spre țară vânzări făcuse, că ei pre Nemți în țară îi adusesese, și pentru Nemți, Tătarii venise și la primejdie și de istov prăpădire țara ajunsese cât nimeni din creștini... n'au rămas de pradă și de sărăcie scăpați, care de Tătari, care de Nemți, lăsând mult sărăcime, care arși de Tătari și căzniți au murit, afară de robii ce au luat».

În aceeași lumină este înfățișată și cealaltă conspirație împotriva lui Brâncoveanu. Dumitrașcu Corbeanu, căpetenia conspiratorilor, este un «om foarte rău, zavistnic și turburător», iar Jupâneasa lui, Tudosca: «muiere rea și neastâmpărată»; pe amândoi îi înfiecează cronicarul: «ticăloși», care nu se puteau odihni «întru atâta bine și indestulare».

Necazurile și mai ales grija, care cuprinsese sufletul lui Brâncoveanu și al boierilor săi de curte, după trecerea lui Toma Cantacuzino de partea Țarului Petru cel Mare, se răsfringe cu toată emotivitatea în aceste rânduri ale cronicei lui Radu Greceanu:

«Toma Cantacuzino, marele spătar, carele tocmai ca acel din 12 Apostoli, Iuda, alegându-se și de către stăpânul său fără de nici o nevoie, ca un hiclean hainindu-se, Iudei cu ade-vărat s'au asemănat, pentrucă den râvna ce pururea spre cele deșarte lumești avea, uitând cinstea, folosul, mila și căutarea, cecace încă den copilăria lui tocmai ca dela însuș născătorul lui, încă și mai mult pociu zice, dela Domnul câștigase și avusese... pe carele nu ca pre un neam și văr al Măriei Sale l-au căutat, l-au cinstit și l-au iubit, ci neosebit din iubiții fii Măriei Sale îl avea, și mai cinstit încă pociu zice..., carele întru atâta cinste și indestulare ce avea neindestulându-se, ci fiind cuprins și biruit de gândul trufiei, urmat-au tocmai și Eosforului și lui s'au asemănat, carele au socotit să-și puie scaunul preste norurile cerului. Așa și acesta nu s'au indestulat cu câtă cinste și vrednicie avea, ci stepena domniei visând, și dentru aceea ce au fost au căzut, pentrucă ochiul cel neadormit al nefățarnicului Judecător, precum iaste îndelung răbdător, iaste și de sărg răsplătitor».

În această formă, este scrisă întreaga cronică. Autorul ei, scriind sub ochii Domnului, în mijlocul emoțiilor care frământau curtea, împărtășește cu întreaga boierime din divanul domnesc, simpatiile și resentimentele lui Brâncoveanu. Paginile cronicei vibrează încă de căldura patimilor, peste care timpul a așternut de mult uitarea.

Începând din al zecilea an al domniei lui Brâncoveanu, Radu Greceanu povestește evenimentele an de an, în ordinea în care s'au succedat.

Acest fel de înfățișare a evenimentelor impune cronicarului să neglijeze înlănțuirea lor cauzală și să amestece între faptele importante pentru vieța țării și întâmplări mai puțin însemnate,

Biserica Sfântul Gheorghe Nou — unde au fost aduse pe ascuns și înmormântate, rămășițele lui Const. Brâncoveanu — în timpul focului din 1847, după o gravură a vremii făcută de E. F. Bucheri

(Originalul în Muzeul Municipiului București)

dar care au stârnit senzație la curte. El povestește, adesea pe același plan: venirea Hanului tătaresc în țară; sosirea solilor la curtea domnească și primirea ce li s'a făcut; plățile haraciului și trimiteri de salahori și care pentru raialele turcești; războiul dintre creștini și turci; plimbările lui Brâncoveanu prin țară, cu notarea precisă a conacelor făcute, ziua sosirii și data plecării; nunțile domnești; știri sosite din Beciu (Viena); ctitorii și clădiri domnești, ș. a. m. d.

Cronica lui Radu Greceanu se încheie tocmai în primăvara anului 1714, la vremea când se desfășură sguuitoarea dramă la care cronicarul însuși a trebuit să ia suflătoare parte. Nepotul său Șerban Greceanu, care ținea în căsătorie pe fiica lui Brâncoveanu, a fost dus și el cu nenorocitul Domn la Constantinopol și a trăit în fioroasa temniță alături de soția lui Brâncoveanu și de cumnații săi, zilele de chin și groază, când le-a ajuns acolo, în închisoare, vestea că Domnul și copiii săi au fost decapitați. «Eu, care patru ani neîntrerupți — spune Del Chiaro — am avut onoarea de a fi în intimitatea acestor principii, nu-mi pot aminti această teribilă catastrofă, fără a vărsa lacrimi».

În același timp, Radu Greceanu se înrudea și cu Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, care surpase pe Brâncoveanu și-i luase locul. Nepoata lui Radu Greceanu, Păuna, era soția lui Ștefan Cantacuzino și sora lui Șerban, ginerele lui Brâncoveanu. Păuna n'a avut nici ea mai mult noroc decât fratele ei. După doi ani e domnie, pornește și ea, ca și soția lui Brâncoveanu, să-și

întovărășească soțul pe drumurile de primejdii ale Constantinopolului. Acolo, în Duminică Sft. Treimi a anului 1716, ora 4 din noapte, soțul său Principele Ștefan și tatăl lui, Stolnicul Constantin Cantacuzino, au fost spânzurați în temnița din Bostangi-Bași.

Doamna Păuna, spre a-și salva copiii dela moarte, ajutată de câțiva prieteni devotați ai familiei, se ascunde travestită într'o casă, singură, unde, cu toată străduința Turcilor, n'a putut fi găsită. De acolo, luându-și inima în dinți, închirie pe ascuns o corabie și, strecurându-se cu multă teamă din Constantinopol cu copiii, după patru săptămâni de călătorie pe mare, debarcă la Messina. De acolo pornește spre Neapole și trecând prin Bologna și Ferrara, sosește în Veneția, unde avea să o întâlnească în 1718, fostul secretar al soțului său, Anton Maria Del Chiaro.

Urgia deslănțuită cu doi ani mai înainte împotriva familiei lui Brâncoveanu, se deslănțui acum împotriva Cantacuzinilor. Dela Del Chiaro aflăm că satele fostului Domn și ale Cantacuzinilor fuseseră împărțite de Mavrocordat între rudele și prietenii acestuia. «Am fost de față — zice Del Chiaro — și am servit de tâlmăciu când sărmana femeie — e vorba de soacra Doamnei Păuna, soția Stolnicului — trimite rugămintele la unul din noii miniștri greci, care deținea prin silnicie satele ei, ca să o miluiască și pe ea cu o neînsemnată cantitate de făină».

Dece Radu Greceanu, cronicarul cărturar, tace asupra acestor vremuri de urgie și de durere, nu putem ști. Datele sărace pe care le avem despre viața lui nu ne îngăduie să facem nicio ipoteză măcar.

Elenist de frunte al timpului, Radu Greceanu nu a alergat niciodată după situații și onoruri pe care, mai ales după ce se înrudise, prin fratele său, cu familia lui Brâncoveanu, le-ar fi putut obține. Cărturar modest — ca toți cărturarii — s'a mulțumit să ajute cu cunoștințele sale întinse de grecească la marea operă de traducere a cărților sfinte în limba neamului.

Era bucuros că ocupă și el un loc la curtea domnească, că poate fi de față la serbări și la petreceri, că poate împărtăși bucuriile, îngrijorările și durerile curții — care erau și ale poporului — și că poate nota an de an pentru Domn și cei ce vor veni toate cele ce vedea petrecându-se sub ochii săi: și nunți domnești, și primiri de soli, și încoronări de Principi (a lui Tököli în Ardeal) și plimbări de curți pe la moșii și vii, și trimiteri de baraciu la Poartă și invazii de oști nemțești, turcești și tătărăști și trimiteri de salahori pentru participarea cetăților turcești, și «fuga Tomii Cantacuzino la Muscali» și «furtuna cea ticăloasă a Craiului Ștevescu». Cronica lui, scrisă fără mult nerv, dar cu bun simț, este astfel un ziar oficial de curte al celui mai mare voevod al culturii românești.

BIBLIOGRAFIE. O bibliografie completă asupra lui Radu Greceanu ne lipsește. Opera genealogică întocmită de strănepotul cronicarului, Ștefan D. Greceanu, apărută postum, sub titlul *Din scrierile inedite ale lui Ștefan D. Grecianu: Genealogiile documentate ale familiilor boierești, publicate de Paul St. Grecianu*, 2 vol., București, 1913—1916, merge numai până la litera B (eștelei). Se găsesc însă risipite în această publicație, ca și în alte culegeri de documente, câteva acte interesante privitoare la familia Grecenilor. Date despre înrudirea Grecenilor cu Constantin Brâncoveanu se găsesc în: *Câteva documente și un arbore genealogic pentru a proba descendența domnului Ștefan Dimitrie Grecianu, fost senator, din neamul boierilor «ot Brâncoveni»*, București, Göbl, 1902. Date despre moșia Greci din jud. Ilfov, leagănul Grecenilor, în Ștefan D. Grecianu, *Din trecutul Țării Românești: Istoricul unei bătrâne moșii boierești Grecii*, București, 1910. Precizări biografice noi a adus I. C. Filitti în articolul: *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, publicat în *Revista Istorică Română*, vol. IV (1934), p. 65—70. Scriori de la Șerban Greceanu la N. Iorga, *Scriori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în *Analele Academiei Române, Secția Ist.*, seria III, tom XVI (1934—1935), p. 183 și urm.

OPERA. St. D. Grecianu a publicat și primele studii asupra activității literare a lui Radu Greceanu în: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul*, publicat în *Revista Română pentru științe, literă și artă* a lui Al. Odobescu, vol. I, 1861, pag. 575—588 și vol. II, 1862, p. 245—258 și într-o broșură cu titlul: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul. Completarea articolului din Revista Română, pentru a servi ca introducere la viața lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1904. Cronica a fost publicată pentru întâia dată în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui N. Bălcescu și A. Treb. Laurian, vol. II, p. 129—176, 193—228, 321—354. Versiunea publicată de Bălcescu cuprinde evenimentele dintre anii 1689 și 1700 și este extrasă din compilația de cronici muntene făcută din inițiativa lui Nicolae Mavrocordat. O altă versiune a publicat George Ioaniđ, *Istoria Moldo-României* vol. II, București, 1858 p. 165—278; cuprinde, în 48 capitole, evenimentele de la 1683 până la Octomvrie 1699.

O versiune mai completă, cuprinzând povestirea evenimentelor de la 1688 până la 1714, a fost publicată de un strănepot al cronicarului Ștefan D. Grecianu, sub titlul: *Din cronicile Țării Românești: Viața lui Costandin-Vodă Brâncoveanu de Radu Vel Logofet Grecianu, cu note și anexe*, București, Göbl, 1906. Această versiune cuprinde și predoslovia cu care cronicarul a închinat lucrarea lui Brâncoveanu în 1698, când l-a predat povestirea primilor zece ani de domnie. Predoslovia lipsește din versiunea publicată de Bălcescu.

CRONICA ANONIMĂ DESPRE C. BRÂNCOVEANU

Cea mai obiectivă ca ținută și cea mai frumoasă ca factură literară este însă o cronică pe care unii au atribuit-o lui Radu Popescu, dar pe care noi, pentru motive pe care le-am arătat în altă parte, o socotim anonimă.

Cronica povestește evenimentele petrecute de la moartea lui Șerban Vodă și urcarea pe tron a lui Brâncoveanu, până la începuturile domniei lui Ștefan Cantacuzino. În manuscrisul

publicat de Bălcescu — pierdut în vicisitudinile vieții marelui istoric al generației dela 1848 — cronica se încheie cu nararea înnebunirii, la Mănăstirea Dintr'un Lemn, a Doamnei Păuna, soția lui Ștefan Cantacuzino, tocmai în ziua fatală a Adormirii Maicii Domnului, când la Constantinopol, dinaintea seraiului imperial, se tăia capul lui Brâncoveanu și ale copiilor săi. Această dramatică și stranie coincidență, a sgduit adânc sufletele contemporanilor, cari erau dispuși să vadă aci pedeapsa lui Dumnezeu împotriva celor ce pusese la cale năruirea lui Brâncoveanu (între care se socotea de unii și soțul Doamnei).

Cronica este alcătuită, după cum a arătat regretatul Giurescu, din două părți inegale. Prima parte e alcătuită din «cinci șasimi din întinderea totală a operei» și istorisește mersul ascendent al domniei lui Brâncoveanu, care culminează în 1703, când, în vremuri de aparentă liniște, Domnul, rupând toate firele intrigilor țesute de dușmanii săi, se întoarce din Adrianopol în țară, cu hatîșerif din partea Sultanului, garantându-i domnia până la sfârșitul vieții. Această primă parte a cronicei se încheie cu o frumoasă apoteoză de patriarhală fericire a Domnului:

«Și așa cu acestea se bucura în ospețe și în veselii, în nunte, și ale boiarilor de pământ și ale lui nunte, mărintându-și fetele, «însurându-și feciorii cei de vârstă, că atâta era fericit, cât «mi se pare că toate darurile norocului erau asupra lui. Că mulți «au noroc în lume, dar nu în toate, că unii au noroc în cinste, «iar nu de feciori și de bogăție și de altele... Iar acest Domn «în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba «lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, «gineri, nurori, așijderea cinste mare. Și în boieria lui, și în «domnia ce au domnit nici o lipsă nu va fi avut. Și acest Domn «ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon: «că orice i-a pohtit «inima, lui nu i-a lipsit». Acestea și ca acestea văzând înaintea «ochilor lui, numai se veselia».

După această evocare sugestivă a domniei lui Brâncoveanu, cronicarul povestește repede, în a doua parte, evenimentele externe din al căror angrenaj s'a deslănțuit războiul dintre Petru cel Mare și Turci, războiul care, în vâltoarea lui, a pregătit prăbușirea lui Brâncoveanu.

Istoricii au dreptul să regrete că informația este mult mai săracă pentru ultimii 11 ani din domnia lui Brâncoveanu, că raporturile dintre nefericitul Domn și Petru cel Mare nu sunt mai clar și mai amănunțit expuse; dar noi, istoricii literari, cari căutăm în slova strămoșească, dincolo de adevărul istoric, eternul omenesc prins în formele artei, trebuie să recunoaștem aci, că după apoteoza fericirii lui Brâncoveanu, această repede expunere a faptelor până la catastrofa finală, este de un real efect dramatic, pe care cronicarul știe să-l speculeze din punct de vedere literar.

Tonul povestirii lui de aci înainte, mai ales după războiul dela Stănilești, începe să se schimbe. Faptele sunt înfățișate într-o lumină mai tristă: «Constantin Vodă încă cu întristăciune s'au tras dela Urlați la Târgoviște, venindu-i multe imputăciuni dela Turci pentru spragerea Brăilei, cum că ar fi fost mers Toma (Cantacuzino), cu știrea lui, de au adus Moscalii».

El zugrăvește repede intrigile țesute de Cantacuzini pentru a răsturna pe Brâncoveanu; plângerile ticluite și semnate cu pecețile falsificate la Brașov ale boierilor Țării Românești; venirea imbrohorului la București; arestarea lui Brâncoveanu și confiscarea averilor («și până într'atâta avea necredință, ca și cum ar fi mai ascuns avere, până și pre Doamna și pre nurori le-au căutat și au luat ce au găsit, care obiceiul la Turci n'ar fi fost mai înainte, să cerce muierile»), trece apoi la expunerea, cu sentimente turburi, a domniei lui Ștefan Cantacuzino, insistând asupra ingraturii Cantacuzinilor față de Brâncoveanu și încheie povestind tragedia finală: tăierea capului lui Brâncoveanu și a celor patru copii ai săi dinaintea foșorului imperial,

sub ochii Sultanului, care privea această scenă de groază și, apoi, înfigerea capetelor în prăjini, dinaintea porții împărătești.

Autorul acestei cronici este, în ceea ce privește talentul literar, superior celorlalți contimporani ai săi din Țara-Românească. Din îndelungata domnie a lui Brâncoveanu, el alege cu deosebire evenimentele care l-au impresionat mai puternic, dar își botează să ne concentreze interesul asupra lor, prin viața cu care le povestește.

Ceremonialul batjocoritor, cu care Brâncoveanu primește în țară pe conspiratorii potrivnici lui, este descris cu amănunte patetice. Din porunca lui, trădătorii sunt aduși în București « într'un car mocănesc » și porniți la palat, cu alai mare. În fruntea cortegiului, mergeau boierii trimiși de Brâncoveanu la Țarigrad; de o parte și de alta urmau rânduri-rânduri, toată slujitorimea din casa lui efendi până în divanul cel mare, iar la mijloc, duși de subțioară de către călărași, păseau, cu mâinile prinse în cătușe și împiedicându-se în fiare, conjurații. În întâmpinarea lor, Domnul trimite pe armaș și — în chip de Postelnic mare, cum se obișnuia pentru primirea Domnilor, fiindcă se svonise că Staico vrea să fie Domn — « pe gădea cu un ciomag mare în mână ». Ulițele orașului erau pline de « norod », pe când la curte, Domnul cu toți boierii mari și mici așteptau în cele două spătării, cu ușile deschise, sosirea convoiului. Ajunși înaintea lui Brâncoveanu, vinovații cad în genunchi. Scena întrevederii dintre Domn și Paharnicul Staico, căpetenia conspiratorilor, e de un dramatism mișcător: « N'ași fi gândit, Staico, — începe Brâncoveanu ironic — să văz una ca aceasta, zău n'aș fi gândit în vieța mea, ca acela ce într'atâta vreme, printr'atâtea locuri și cu atâtea feluri de umblete (s'a vânturat), să te văz așa, dinaintea mea, într'acesta chip. Zău n'ași fi gândit ». Cu moartea în suflet, înfundat, răsvrătitul abia îngăimează: « Greșit sunt Măriei Tale; mila Măriei Tale, încă este mai mare decât greșala mea ». La toate imputările Domnului — « că el le-a dat pâine și iertăciune, iar ei i-au aruncat cu piatra — pribegii, încolțiți, nu pot răspunde decât: « Greșiți suntem Doamne, greșiți, și ce va fi voia Măriei Tale ».

După această sumară judecată, Brâncoveanu, întorcându-se spre armaș, dă porunca: « Armaș, ia pre dumnealor de-i du în pușcăria unde și-au gătit-o singuri, că noi avem altă treabă... să bem astăzi ». Și pe când conspiratorii scoborau, zornăind din lanțurile prinse de mâini și de picioare, în beciurile întunecoase ale palatului domnesc, și ușa grea a temniței se închidea și se zăvorea cu lacătul în urma lor, Domnul, cu toată boierimea care se adunase la curte — și spre a sărbători o nuntă — « se așează la masă, toată ziua până noaptea, cu feluri de muzici, cu tunuri, precum este obiceiul Domnilor ».

În beciurile temniței, Staico și tovarășii săi stau multă vreme, până ce se țin trei divanuri asupra lor: unul făcut de Domn în spătăria cea mare, un altul în divanul cel mare și, în sfârșit, un al treilea ținut de boierii singuri, în vistieria de jos, fără Domn « cu cealaltă țară și cu vlădica Teodosie ». Zadarnic Staico blesteamă pe Constantin Cantemir și pe Cupăreștii care-l puseră la cale, zadarnic se roagă de iertare « că, fiind om bătrân, nu va trăi mult și pentru doi trei ani, dece să-i verse sângele, să intre în păcat »; soarta lui este definitiv hotărâtă în al treilea divan, ținut de boieri sub președinția Mitropolitului. Aducându-se pravila țării și cercetând Mitropolitul în ea cazul impricinațiilor, i se dă lui Staico să-și citească singur osânda:

« Boierul — zicea Pravila — care va umbla împotriva Domnului și a Țării, să-l spânzure și să-i facă spânzurătorile mai înalte cu un cot decât ale altor oameni proști ».

Aruncat din nou în temniță, este ridicat de acolo, trimis la Mănăstirea Snagov, și în cele din urmă spânzurat « într'o noapte, în târgul de afară al Bucureștilor », pe când ceilalți conspiratori sunt aruncați în temniță.

Era un exemplu sguditor, pe care Brâncoveanu îl dădea pentru trădătorii de domnie în vremuri turburi, când flăcărilor războaielor la hotare amenințau țara.

Alte pagini ale cronicei, tot așa de dramatic expuse, sunt grupate în jurul unui episod care scoate în lumină o altă latură a caracterului lui Brâncoveanu: energia cu care știa să aducă rânduială în administrația țării și să sgâlțâie pe boierii fraudatori, chiar și atunci când aceștia îi erau rude apropiate.

Vinovatul era de această dată marele boier Radu Clucerul Știrbei, care ținea în căsătorie pe o vară a Domnului — om, cum îl caracterizează cronicarul, « cam lung la unghii ». Însărcinat cu strângerea birurilor, Știrbei luase mai mult decât se cuvenea, pentru a-și face și lui o parte însemnată. Brâncoveanu primește plângerile locuitorilor jefuiți, tocmai la Cerneți, unde se dusesse să se întâlnească cu tabăra Sultanului. Adunând atunci zapisele Clucerului și controlându-le cu catastifele vistieriei, se convinge de vinovăția lui Știrbei și poruncește caimacamilor săi din București să-l cheme grabnic și să-i ceară să întoarcă imediat « banii săracilor, că de voie nedându-i, va să-i dea cu rușine ». Știrbei însă, neștiind că « iscăliturile » lui se află în mâna lui Brâncoveanu, o ținea într'una că « nu a luat nimic și că nu va da niciun ban ». Domnul, aflând aceasta, s'a turburat și, ajungând în scaunul său din Târgoviște, a cerut să i se aducă la curte vinovatul și în plin divan îi adresează răspicat aceste cuvinte:

« Clucere, când te-am trimes în țară cu slujbe, fiind cu boerie, dreptate am poruncit să faci, au nedreptate...? — El zice: « Ba, dreptate ai poruncit Măria Ta să fac. Și începu a se îndrepta din cuvinte. Iar Domnul zise: Dar acestea ce sunt? Și scoase hârtioarele cu iscălitura lui și le dete la Radul Cluciarul, feciorul Hrizei Vistierul din Popești, să le citească. Și se sculă Radul Cluciarul de unde ședea la Divan și le luă din mâna Domnului și începu a citi și a arăta Cluciarului Costandin iscăliturile lui. Care, dacă au văzut, au rămas înghețat.

« Și începu a zice: că pentru cheltuiala căii și a feciorilor au făcut. Și un covor și niște tipsii și tingiri ce au fost luat mită, de au făcut nedreptate săracilor, zicea că le-au dăruit Mănăstirii Strehaji. Domnul zise: Auziți boeri, cu ce jafuri și cu ce nedreptăți face pomeni. Incepu a-l muștra, zicând: Dar până când aceste jafuri să le faci, Cluciare Costandine, că din nimica, eu te-am ridicat și te-am făcut slugiar mare, comis mare și cluciar mare, al șaselea scaun al divanului, și te-am miluit și te-am ținut credincios!. Ai luat județul Dâmboviței: l-ai prădat de n'au rămas ca un sat. L-am luat acela și ți-am dat Teleormanul. Și mai rău l-ai făcut, că ți-am găsit pe urmă-ți sume de lei jefuite, pentru care te-am suduit într'o vreme și te-am urgisit să nu te văz în ochi. Iar te-am iertat, pentru rugăciunile altora: acum iar ai făcut jafuri și nedreptate!... ».

Și amintindu-i toate năravurile lui vechi și toate osândirile de care a scăpat cu greu: cum Antonie Vodă era « să-i taie mâna » și să-l « dea cu catastihul legat de gât prin târg »; cum Șerban Vodă era să-l spânzure « pentru furtisagurile ce au făcut din banii cailor ». Brâncoveanu încheie hotărât și aspru: « Și acum ai îmbătrânit și tot nu te lași. Voi să te fac să înveți ». Și porunci dregătorului care avea în sarcină paza celor osândiți: « Ia-l, căpitane de dorobanți, și-l du la vistierie. Și să cauți un car să-l pui și să-l duci la Mehedinți, prin satele pe care le-au jefuit, să le dea banii care i-au luat. Și apoi să-l aduci, însă să-l bagi și în fiară. Și-l luă și-l duse la vistierie până în amiază zi; de aci l-au băgat în pușcăria dela Poartă (poarta palatului) ».

Această aspră, dar dreaptă judecată, a făcut o mare senzație la curte și în toată Târgoviștea. Soția Clucerului, vara Domnului, cu maică-sa, sora mamei lui Brâncoveanu, se duc într'un suflet la curte și, cu lacrimi în ochi, cer îndurare pentru cel vinovat. A trebuit să intervină mama Domnului; a trebuit să intervină

Poarta castelului brâncovenesc de la Potlogi.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

boierii; a trebuit să intervie Mitropolitul însuși, pentru ca, după două săptămâni de temniță, urgisitul boier și rudă să fie iertat, cu condiția ca să restituie săracilor banii îndoiți.

Am stăruit într'adins asupra acestor două episoade mișcătoare, pentru ca să se vadă talentul literar al cronicarului; darul lui de a alege din vălmășagul faptelor amănunțele care caracterizează o epocă și de a le ridica la valoarea tipică, de a găsi cuvântul care oglindește o întreagă stare sufletească; de a însufleți oamenii și vremurile dispărute și de a pune astfel în scenă dramele pe care le reconstitue. Cronica este plină de asemenea amănunte interesante, care redau nota caracteristică a oamenilor și a situațiilor și culoarea locală a vremii.

Iată, de pildă, ce bine este fixată mândria și aroganța generalului austriac Heissler, căzut în captivitate după lupta dela Zărnești. Adus în cortul în care se aflau Sultanul, Tökeli și Brâncoveanu, acesta i se adresează cu următoarele cuvinte, din care nu lipsește nuanța de ironie: «Jupâne Haissler, ți-am adus oaspeții care ți-am scris că-ți voi aduce. Primește-i!». «Iar el răspunse lui Constantin Vodă: «Nu te bucura de această întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrășmașul tău, de Bălăceanu, (era ginerile lui Șerban Vodă, care adusese pe Austriaci în țară) că au pierit, că eu, pentru ca să-l mântuiesc pe dânsul, am căzut în robie, și de sânt și rob, astăzi am căzut în robie, iar tu — face generalul aluzie la vasalitatea țărilor noastre — ești rob de când te-au făcut tată-tău».

Nimic nu conturează apoi mai precis satisfacția pe care o simte Brâncoveanu la aflarea acestei știri și străduința de a liniști țara, decât episodul pe care-l povestește imediat:

«Deaci întrebând Constantin Vodă: unde au pierit Bălăceanu, au trimis slujitori și l-au adus acolo mort, ci capul

l-au trimis la București, de l-au pus într'o sulită în ziua de «Sântă Măria Mare, că într'acea zi se lauda Bălăceanu că va să fie în București, iar trupul — notează cronicarul care avea și el aversiune pentru Bălăceanu — i-au rămas batjocura oamenilor».

Prin obiectivitatea ei, prin asemenea amănunte dramatice, care redau culoarea epocii, prin cursivitatea stilului, savoarea și pitorescul povestirii, cronicarul anonim se ridică de-asupra celorlalți cronicari ai lui Brâncoveanu, și se așează pe linia marilor cronicari ai Moldovei.

DISCUȚII ASUPRA PATERNITĂȚII. Cine este autorul acestei cronici, păstrată întreagă, fără nicio indicație, într'un singur manuscris, și acela pierdut după publicarea lui, în sbuciumul vieții lui Bălcescu?

Pentru a-l putea identifica între boierii dela curtea lui Brâncoveanu, este mai întâiu necesar să fixăm data la care a fost alcătuită cronica.

Regretatul C. Giurescu, care-și făcuse o adevărată specialitate din studiul cronicarilor, dar care, spre paguba culturii noastre, a decedat înainte de a-și fi putut încheia opera, a ajuns, prin critica internă a textului, la următoarele concluzii în ceea ce privește datarea.

Cronica a fost scrisă târziu în domnia lui Brâncoveanu, precum se poate de altfel vedea destul de clar, din chiar începutul ei:

«Mulle și vrednice de auzit istorii sunt de faptele ce s'au în-tâmplat în zilele domniei lui Costandin Vodă Brâncoveanu, care mă voiu nevoi a le scrie cât voiu putea».

Pentru ca să poată începe cu aceste cuvinte cronica, autorul trebuie să fi cunoscut înainte de a se fi așezat la scris, acele

Biserica Domnița Bălașa din București, zidită de Bălașa, fiica lui Const. Brâncoveanu, căsătorită cu Banul Manolache Lambrino.

multe și vrednice de auzul istoriei, care s'au întâmplat în domnia lui Brâncoveanu, deci târziu.

Cronica este alcătuită, după cum s'a spus, din două părți inegale: prima parte, cea mai dezvoltată, se întinde până la întoarcerea lui Brâncoveanu dela Adrianopol, când se credea cu drept cuvânt ajuns pe culmea fericirii. Restul, alcătuind abia a șasea parte din totalitatea operei, povestește într'o repede ochire decăderea lui Brâncoveanu, cu decapitarea lui și a copiilor săi și domnia lui Ștefan Cantacuzino, până la inebunirea Doamnei Păuna.

Examinând cu atenție prima parte și întemeindu-se pe faptul că în diferite locuri din cuprinsul ei, se face aluzie la evenimente care s'au petrecut ulterior, Giurescu a fixat data la care a fost scrisă această parte: anul 1709, care reprezintă în domnia lui Brâncoveanu o epocă senină, de mari speranțe înviorătoare.

Pe aceleași criterii, Giurescu stabilește că a doua parte a cronicei a fost scrisă în vara anului 1716.

Cronica anonimă a fost scrisă prin urmare în răstimpul dela 1709 până în vara anului 1716.

Care dintre boierii dela curtea lui Brâncoveanu a putut scrie cronica la aceste date?

Din studiul cronicei, se vede că el era un om de cultură largă, puțin obișnuită pe vremea sa. Mai întâiu își frământase mintea, se pedepsise — cum se zicea în limba timpului — cu studiul latinei, care era întrebuințată pe atunci în cancelaria lui Brâncoveanu pentru corespondența cu occidentalii. Cunoștințele sale de limbă latină erau, se pare, destul de sigure, căci vorbind de visurile himerice ale lui Bălăceanu, el se folosește, pentru a-și contura ideea, de două dictoane latinești, bine puse la locul

lor: «*Laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin' sau cum zice altul *Finis coronat opus*, adică sfârșitul cunună locul ». Din limba latină, obișnuită în actele de cancelarie, îi scapă din când în când sub pană, în cronică, expresii ca: *duca* (de Saxonnia) dux; *generarism*; *generariul*; *comândanșii*; *vegemenle*; *comisariul*; *presidiile* (cetăților); *forteliții* «întru care scapă norodul în vreme... de rezmerițe»; *rebeliști*; *incoronare*; *coronație*; *patria*; *privilegii*; *grația*; *parola*; *orgoliu*; *armada* (franzeză); *invitaare*, etc.

Din puținul cât se resfrânge în cronică, se pare că el avea cunoștințe sigure și despre istoria romană, căci vorbind într'un loc de cetatea Cladova, adaogă: «*La Cladova cetate, care au făcut-o Claudie împăratul și la Turnul Severinului, unde sânt și picioarele podului lui Traian împăratul ce au făcut preste Dunăre* ».

În afară de limba latină, autorul cronicei cunoștea și limba greacă, după cum o dovedesc unele citate ca: «*precum zice Aristofan în stihul întâiu* », «*sau cuvinte ca: prochimen (τὸ προχήμενον = subiect, chestiunea despre care se vorbește): «să venim iarăș la prochimen»; politie, linie de conduită; sau «avea patolă asupra Domnului», (Ἐχέ πατόλῃ κατὰ τινος = a avea pică pe cineva, a avea inimă rea).*

Și, în sfârșit, autorul era familiarizat și cu limba turcescă, precum, o dovedesc numeroase pasagii ale operei sale. Astfel, povestind într'un loc mânia vizirului împotriva lui Brâncoveanu, că n'a ieșit la vreme întru întâmpinarea Sultanului, cronica spune că vizirul «*ca un ceas n'au vorbit. Iar după aceea au zis: Diiszi ghiaur, cum nu ascuți porunca, de n'ai venit înaintea împăratului* ». Povestindu-se, într'alt loc, spaima Turcilor când s'au

pomenit cu Nemții în tranșeele lor la Timișoara, cronicarul ne spune că «Turcii au fost strigând: *Medetu, medetu, ghiaur bezebat*, adică, explică el: vai! vai! ghiaurii ne-au călcat». Ironizând, într'un rând, pe banul Cornea Brăiloiu, ispravnic de Cerneț care, văzând un «musaip» ce venea să dea de știre că trece Sultanul prin țară, cronicarul anonim îl încondeiază: «nimică alta n'au mai căutat, măcar un *selanmalikim* dela musaip să audă, ci au încălcat pe cal și au luat crângul în cap». Despre August al II-lea, ne spune că Turcii îl numeau *Nalcâram* adică — lămurște el: — «românește va să zică sfărâmă-potcoavă». Sultanul Mustafa «au zis că el nu se numește împărat, ci *seideigheçiti*».

Termeni turcești de funcționari și acte oficiale revin deseori sub pana lui: *Mustafa aga, capegibașa, Iazagiu-Boctăși effendi, imbrihor, bostangii*. Împărătești (soldați din garda împăratului) *musaip, hadâm saip* (hadâm = eunuc; saip = negru), *arzuri* (jalbă colectivă); *hatiserif* (ordin imperial) — chiar numiri de localități date sub formă turcească: insula «*Sacâz*, adică *Chios*». Cazacii au luat cetățile dela *Doganghecet*.

Am insistat asupra acestui aspect al croniceii anonime, fiindcă ne luminează drumurile noi pe care apuca limba literară din vremea lui Brâncoveanu și fiindcă el ne arată în același timp și ceva din personalitatea autorului croniceii, om cult, cunoscător de limba latină, greacă și turcă.

Care dintre boierii munteni, scriind între 1709—1716, se putuse ridica până la cunoștința acestor trei limbi, de a căror îndemânare dă dovadă autorul croniceii?

N. Iorga credea că nu putea fi altul decât Radu Popescu. Într'adevăr, cronica pe care, fără deosebire, toate copiile făcute în Muntenia sau Moldova o atribuie în chip indiscutabil lui Radu Popescu, ne dovedește că cronicarul oficial al lui Nicolae Mavrocordat era un om învățat și cunoscător al celor trei limbi amintite. El se folosește de aceleași neologisme latine ca și autorul croniceii anonime; opera-lui are de asemeni un conținut însemnat de elemente grecești și, în sfârșit, întrebuițarea cuvintelor turcești în forme flexionare corecte (de ex.: pluralul dela *Şaitan-Oglu* îl formează exact: *Şaitanici Oglulari*, — limba turcă fiind o limbă aglutinantă) nu lasă nicio îndoială că Radu Popescu era familiarizat și cu limba turcească. Datele biografice consună cu concluzia pe care o scoatem din analiza lingvistică a croniceii lui Radu Popescu și vin să ne lămurească împrejurările în care autorul ei a putut să-și însușească cunoștința acestor trei limbi.

Dupăuciderea în împrejurări dramatice a tatălui său, Radu Popescu și familia sa, furișându-se noaptea printre paznicii orânduși de Șerban Cantacuzino, se refugiază în Turcia și stau la Constantinopol mai multă vreme, până ce li se deschid drumurile către Moldova. Acolo, în mediul cosmopolit al mării metropole, a putut Radu Popescu să se familiarizeze cu limba turcă și să-și desăvârșească cunoștințele de limba greacă, pe care probabil o învățase din țară, poate chiar din familie, căci bunicii său se pare că era grec. În sfârșit, cronica anonimă ne mai spune că Radu Popescu era învățat în limba latină și pentru acest motiv a fost trimis de Brâncoveanu în solie să trateze la Brașov cu generalul Heissler, comandantul oștirilor imperiale din Ardeal.

În sprijinul paternității lui Radu Popescu cade acum cu greutate argumentul adus de răposatul profesor dela Universitatea din Cernăuți, Ion Sbiera în *Mișcări culturale și literare la Români din stânga Dunării* (pag. 206): «Autorul croniceii se vedește pretutindeni contimporan, ba adesea chiar ca martor ocular al întâmplărilor» și ceea ce este mai semnificativ, el «introduce în acțiune din primul an al domniei lui Constantin Brâncoveanu «pre Radul Logofătul, fiul Hriziei Vistiariu din Popești, fiind învățat și în limba latinească», aducând înainte, chiar cuvintele ce le vorbea acesta cătră generalul Heissler, ca

trimis al domnitorului. De unde să știe autorul acele cuvinte, dacă n'ar fi fost însuși de față, căci aici nu se zice, ca aiurea «precum spun cei ce au fost acolo». Această împrejurare — încheie Sbiera — indică destul de bine pe autorul sau izvorul scrierii».

Citind textul din cronica anonimă, în care se reproduce, cuvânt de cuvânt, discuția urmată între generalul Heissler și Radu Popescu, vedem cât de limpede și cât de precis este redată discuția contradictorie și plină de viață dintre cei doi reprezentanți ai unor atitudini politice adverse. Este greu de presupus că altcineva decât Radu Popescu însuși să fi putut reda decursul acestei întrevăderi și discuția amănunțită dintre el și general.

Nu știm dacă Brâncoveanu a fost pe deplin mulțumit de misiunea lui Radu Popescu și nici însemnătatea pe care i-a atribuit-o curtea domnească. Fapt este însă că, în cronica oficială a lui Radu Greceanu, scrisă sub privegherea Domnului, această misiune a lui Radu Popescu nici nu este menționată.

Tendința de a înfățișa într'o lumină simpatică acțiunea lui Radu Popescu se vede și în alte părți ale croniceii. Astfel: nici n'apucase Radul Logofătul să se întoarcă în țară și Brâncoveanu, pentru a înlătura intenția comandantului german de a invadea cu armata în Țara Românească, scrie solului său să înștiințeze pe Heissler că Ali Pașa se îndreaptă cu oștile pe Dunăre, spre Rușiava, ca să o smulgă din mâinile Germanilor. «Și îndată ce au venit cartea — scrie cronica — la Radu Logofătul în Brașov, au mers la Generariul și i-au spus toată povestea, precum scrisese Domnul».

În alt loc, se amintește însărcinarea pe care Radu Popescu a primit-o din partea lui Brâncoveanu de a supraveghea fortificarea cu bolovani de piatră a cetății Cladova, din porunca Turcilor. Întărirea se începuse sub supravegherea directă a lui Brâncoveanu, dar Domnul, retrăgându-se spre a păzi țara de o invazie nemțească «au ales — zice cronica — doi boiari mari de i-au lăsat cu o seamă de oști cu căpitani, să fie de pază, anume Radul Stolnicul, feciorul lui Tudor Șătrariu din Greci și Radul Cluciarul, feciorul Hriziei Vistiariu din Popești, și i-au învățat și le-au dat toată isprăvnicia de trebile ce era acolo... Și prin vremea ce au fost acei boiari acolo, cetatea o au isprăvit...». Și în numărând toate sarcinile pe care și le-au îndeplinit conștiincios și cu chibzuială, cronica încheie: «și alte trebi și porunci, ce era, le făcea spre folosul domniei și al țării».

Din motive ce nu se văd, Brâncoveanu înlocuiește însă pe Radu Popescu și pe colegul său cu Banul Cornea Brăiloiu. Cronicarul nu uită să ne înfățișeze, subliniind cu o nuanță de umor, isprava înlocuitorului. Pe când Domnul se afla în toamnă la Târgoviște și ispravnicul său la Cerneți, vine un musaip, care avea sarcina să dea de veste că sosește Sultanul, înapoiat atunci din războiul cu Nemții. Banul Cornea «de mare politic ce avea — notează zâmbind cronicarul — cu tot felul de neamuri, de limbi, mai vârtos fiind politic cu Turcii, îndată ce au văzut pe Saipul împăratului... nimic altă n'au mai căutat, măcar un *Selammalikim* dela Musaip să auză, ci au încălecat pe cal și au luat crângul în cap, Dumnezeu știe câte vreascuri l-or fi lovit peste ochi până au ieșit cu puștel suflet». Noroc pentru țară că a ieșit înaintea Turcului căpitanul de Cerneți, care l-a cinstit și l-a îmblânzit. După ce a povestit această ispravă a Banului, care de spaima musaipului a părăsit tabăra și a luat-o prin crâng, cronicarul subliniază primejdia ce s'ar fi putut abate asupra țării din această stângăcie a ispravnicului domnesc:

«Acest feliu de ispravă a făcut Banul Cornea Domnului țării, care să nu dea Dumnezeu să facă vreun boiaru altul vreodată «ca acest lucru, că mare primejdie va veni pământului sau «Domnului țării, ca să vie un împărat mare ca acesta atuncea

« întâiu în pământul țerei și să nu găsească nici conace, nici Domn, nici ispravnicul Domnului, care să fie pentru o vorbă, pentru o călăuză, să îndrepteze calea încâtro ar vrea să meargă și să nu facă rău sau Domnului sau țării ».

Această biciuire a isprăvii săvârșită de Banul Cornea, după laudele aduse lui Radu Popescu și tovarășului său, apoi reliefaarea rolului pe care l-a jucat Radu Popescu în tratativele cu generalul Heissler; reproducerea cuvânt de cuvânt a discuției ce a urmat atunci între aceștia doi; aversiunea împotriva Cantacuzinilor; prezența elementelor latine, grecești și turcești în cronica lui Radu Popescu și în cronica anonimă, — toate acestea militează puternic în sprijinul paternității lui Radu Popescu.

Trebuie să recunoaștem însă că argumentele aduse împotriva lui Radu Popescu de regretatul C. Giurescu cad și ele greu în cumpănă.

Iată teza regretatului Giurescu, expusă cu argumente bine susținute, în *Contribuțiunile la studiul cronicelor muntene*.

Mai întâiu, Giurescu pleacă dela constatarea că prezența elementelor latine, grecești și turcești, în cronica anonimă, nu poate constitui un argument în sprijinul paternității lui Radu Popescu, deoarece încrucișarea acestor influențe lexicale este un aspect caracteristic al limbii literare românești din epoca lui Brâncoveanu și ea se întâlnește și la alți cronicari ai vremii, ca de pildă la Radu Greceanu.

Giurescu găsește apoi între cronica anonimă și cronica lui Radu Popescu deosebiri de redacție. Autorul cronicii anonime are o deosebită predilecție în expunerea sa pentru vorbirea directă — oratio directa — care însuflețește adesea narațiunea. Nu numai când este vorba de a povesti evenimentele la care el a fost părtaș și martor, ci chiar atunci când povestește din informațiuni culese dela alții, el preferă să reproducă, ori de câte ori are prilejul, cuvintele eroilor ce iau parte la acțiune. Acest fel de redactare este aproape neobișnuit la Radu Popescu.

În sfârșit, între cele două cronică este și o deosebire de concepție. În cronica anonimă autorul este însuflețit de un sentiment de simpatie pentru acțiunea politică a Domnului, pe care o înțelege și o îndreptățește pe deplin, și în același timp pentru cărmuirea lui din lăuntru, pe care o găsește plină de chiverniseală. Brâncoveanu este astfel înfățișat într'o lumină plăcută: nu numai ca un Domn încărcat cu toate darurile norocului, ci și ca un om « bun, blând, răbduliv », « cu minte mare ». Acțiunea lui — chiar atunci când este vorba de pedepsirea sângeroasă a boierilor trădători — e condusă numai de interesele țării și ale locuitorilor.

Această simpatie pentru Brâncoveanu îi stârnește ura împotriva Cantacuzinilor — în special împotriva Stolnicului și a fiului său Ștefan pe care, considerându-i ca trădătorii lui Brâncoveanu și uneltitori ai prăbușirii lui, îi înfățișează într'o lumină antipatică.

În cronica lui Radu Popescu — observă Giurescu — domnia lui Brâncoveanu este dimpotrivă înfățișată într'o lumină neplăcută, ca fiind inspirată numai de interesul lui personal și al familiei sale. Ba într'un loc, Radu Popescu polemizează chiar cu autorul cronicii anonime. Acesta afirmase despre Brâncoveanu că « în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare... ». Radu Popescu întoarce astfel aprecierea cronicii anonime:

« Costandin Vodă în domnia lui au fost fericit de toți oamenii țării și încă și de oamenii altor țări, iar nu lăudat, pentru că alta este fericirea, alta lauda... ».

Și enumerând motivele fericirii lui Brâncoveanu, încheie:

« ...Dar toate acestea au fost darurile norocului, iar nu câștigate de dânsul, că aceea ce câștigă cinevași în lume este partea sufletului, adică bunătatea... iar Costandin Vodă nici o bunătate n'au arătat în vieța și domnia lui, pentru ca să-l

« laude, ci mai vărtos este a se huli pentru multe rele ce au făcut în domnia lui, care au rămas la cei după urmă reutate și blestem. Avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile bune ale țării... le-au stricat ».

Cronica anonimă a fost terminată în vara anului 1716, când Mavrocordat dobândise domnia Țării Românești; cronica lui Radu Popescu în 1719. Cum se explică această fundamentală schimbare de convingeri, într'un interval de timp așa de scurt, admitând că Radu Popescu ar fi autorul ambelor cronică? Presupunerea că Radu Popescu și-ar fi schimbat părerea despre Brâncoveanu, sub influența lui Mavrocordat, nu se poate susține. Nu se poate susține, fiindcă Mavrocordat nu era stăpânit de ură față de amintirea lui Brâncoveanu. Cronicarii oficiali cari povestesc domnia lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin și Acsinte Uricariul, au despre Brâncoveanu cuvinte de laudă: « au domnit 27 ani cu multă fericire și au făcut Țara-Românească sciută și vestită în multe părți a lumii ». Nu există, crede Giurescu, decât o singură concluzie pentru a explica această fundamentală schimbare: Radu Popescu nu este autorul cronicii anonime.

Trebuie să mărturisesc însă că ultimul argument adus de Giurescu, din atitudinea deosebită a celor două cronică față de Brâncoveanu, nu-mi pare așa de convingător pe cât s'ar părea la prima vedere.

Mai întâiu, deși lumina în care cronica anonimă înfățișează domnia lui Brâncoveanu este în genere simpatică, totuși ea are și părți de umbră, căci autorul ei nu uită să ne zugrăvească și situațiile umilitoare ale Domnului. Iată de pildă, cum ne înfățișează întâlnirea lui Brâncoveanu cu Sultanul la Cerneți:

« Când era la conac și sta oastea de făcea halaiu, când intra împăratul în corturi, Domnul descăleca și ingenuchia, și când trecea împăratul se pleca cu capul la pământ — așa-l învăța cei de lângă împăratul, iar oamenii Domnului sta tot călări, apoi încăleca și Domnul și se ducea la otac. De acolo poamele, pezmeeii cei cu apă de trandafir și cu moscos făcuți și struguri și altele ce socotea Domnul, numai sta de a se trimite la unii și la alții, în tot ceasul și în toată vremea ».

În ce privește schimbarea de convingeri și simpatii la Radu Popescu, am avut prilejul să o cunoaștem din schița biografică pe care am înfățișat-o. La un scurt interval de timp, după ce semnase alături de ceilalți boieri munteni adresa către Carol al VI-lea și Prințul Eugeniu de Savoia, prin care cereau înlăturarea lui Ioan Mavrocordat și numirea ca Domn ereditar al lui Gheorghe Cantacuzino, Radu Popescu se întoarce la curtea lui Nicolae Mavrocordat, primește funcțiunea de mare vornic și în cronica lui încondeiază pe tovarășii săi de până atunci cu epitețe grele: « spurcații de boieri, cu capetele pline de fumurile deșertăciunii, care prin sfaturi vrednice de răs s'au alcătuit cu Nemții ».

Poate tocmai pentru a face să se uite uneltirile lui, alături de acci pe care acum îi critica, a căutat într'un exces de zel, să îngrească domnia lui Brâncoveanu, pentru a înfățișa într'o lumină cât mai simpatică domnia binefăcătorului său.

În orice caz, ultimii ani din vieța lui Radu Popescu sunt ani turburi, în care nu vedem nicio consecvență și nicio convingere.

Și s'ar putea ca tocmai aceste drumuri întortochiate ale vieții lui, aceste atitudini contradictorii, să-i fi împovărat conștiința de remușcări, indemnându-l, în amurgul vieții, să renunțe la toate deșertăciunile, pentru a căuta în mănăstire, prin umilință și rugăciune, să-și ispășească păcatele și să-și pregătească sufletul pentru vieța viitoare.

BIBLIOGRAFIE. Cronica anonimă a fost publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* (tom. V, p. 93—184) al lui Bălcescu și Laurian, sub titlul: *Istoria Țerei Românești dela anul 1689 încoace, continuată de un anonim*.

Cronica anonimă cuprinde istoria Țării Românești dela Octomvrie 1689 până la August 1714. Manuscrisul publicat de Bălcescu s'a pierdut, dar o parte din această cronică, fără început și cu o continuare de un alt autor, se păstrează în manuscrisul nr. 441 din colecția Academiei Române. În acest manuscris, povestirea este dusă până la Martie 1717 (domnia lui Ioan Mavrocordat). Continuarea aceasta a fost publicată de N. Iorga în *Studii și Documente*, vol. III, p. 22—27. Dr. I. G. Sbiera în *Mișcări culturale și literare la Românii din stânga Dunării în răstimpul dela 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 206, atribuie cronica lui Radu Popescu. Părerea lui Sbiera a fost reluată și dezvoltată de N. Iorga, cu argumente scoase din cercetarea comparativă a cronicel anonime și a cronicel lui Radu Popescu, într'un studiu despre cronicile muntene, publicat în *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXI, p. 368—377 (Memoriile Secțiunii istorice), precum și în *Istoria literaturii românești*, vol. II, București, 1926, p. 203 și urm.

Paternitatea lui Radu Popescu a fost combătută de răposatul Constantin Giurescu în *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, p. 120—150. Scarlat Struțianu, *Doi umanști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941 p. 40—55 (crede că autorul este Teodor Corbea); argumentele însă nu ne-au convins. Teodor Corbea era omul Cantacuzinilor și al lui Brâncoveanu. Aceștia erau însă ostili partidei căreia aparținea Radu Popescu, prezintat de cronică, în lumină simpatică. De altă parte Teodor Corbea nu mai era în țară.

UN SCRITOR SÂRBO-ROMÂN LA CURTEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI BRÂNCOVEANU: GH. BRANCOVICI.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, în a sa *Istorie a Țării-Românești*, vorbind de originea Ungurilor, care ar fi Tătari veniți din părțile Iugrei, «supusă astăzi supt împărăția Moscului», aduce, într'un loc, o mărturie interesantă: «Auzit-am și eu, cu urechile mele, de dumnealui Gheorghe Brancovici din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință, și și iubitoriu de a ști multe, povestind cum că, mergând la Mosc împreună cu frate-său, Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului... acolo... viind de acei Schiti (Tătari) de la Iugra, într'adins au mers la dâșii, ca să vază aceia ce să auzia cu limba — că se potriveșo în multe cu acești Unguri — este adevărat cevași, au ba. Și așa, cu dâșii împreunându-se și vorbind ungurește, zicea că adevărat este că multe cuvinte asemenea erau cu ale acestora ».

Acest Gheorghe Brancovici, informatorul Stolnicului Constantin Cantacuzino, scriitor în limba română și sârbă, agent diplomatic al Principilor unguri și români, călător pe meleaguri streine, ideolog politic și revoluționar, aspirant la tron și în cele din urmă captiv în temniță, este una din cele mai interesante figuri dela curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu.

Gh. Brancovici s'a născut în 1645, dintr'o veche familie cu moșii întinse în comitatele Arad, Zarand și Timiș, în cetatea de frontieră a Ineului. În mediul acesta de frontieră, Brancovici a deprins de timpuriu limba română, sârbă, ungară și turcă. A fost crescut de fratele său, Sava Brancovici, care în 1656 a fost ales Mitropolit al Ardealului, cu scaunul la Bălgrad (Alba Iulia). La 1663 — în vârstă numai de 18 ani — intrase în serviciul Principelui Apafi, care l-a trimes apoi cu solia ungurească la Constantinopol, unde, după moartea lui Petru Iank, fu numit capucehaie. Acolo petrecu Brancovici patru ani, când, întorcându-se în țară, plecă la începutul anului 1668, cu fratele său, Mitropolitul Sava, la Moscova. Acolo, a avut prilejul să admire fastul dela curtea țarului Alexie Mihailovici și splendoarea serviciului divin pe care l-a oficiat fratele său, Mitropolitul, împreună cu Patriarhul Moscovei, al Alexandriei și al Antiohiei.

Intorcându-se înapoi, Brancovici intră din nou în serviciul lui Mihail Apafi și fu trimes capucehaie la Constantinopol. Dar aci este atras în cercul conspiratorilor unguri, răsvrățiți împotriva lui Apafi și trădează planurile acestuia, încheind un pact cu reprezentantul Habsburgilor și cu Grigore Ghica, Domnul Țării-Românești. Scrisoarea dată de Ghica, la 20

Aprilie 1673, prin care se leagă ca să-l țină pre «dumnealui la mare cinste și la din destulă milă și la mare credință; nu numai pre dumnealui, ce încă pre tot neamul dumisale», aruncă lumină asupra motivelor care l-au îndemnat pe Gh. Brancovici să trădeze pe Apafi. «Taina și sfatul — spune mai departe scrisoarea lui Ghica — care între noi iaste legat pentru *bonum publicum* și pentru *lărgirea sfintei biserici noastre*». În acele vremuri, superintendentul calvin Gaspar Tizabecsi, reluând tradiția veche a predecesorilor săi, desfășura o înverșunată prigoană împotriva Bisericii ortodoxe din Transilvania pe care atunci o cărmuia fratele său, Mitropolitul Sava. Intre timp conspirația lui Paul Beldi este descoperită. Aceasta dete prilej noului superintendent calvin, Mihail Tofose și aderenților săi dela curtea Principelui să înteească persecuția împotriva ortodocșilor. Cu putere armată, năvăliră asupra locașului mitropoliei ortodoxe, ridicară pe Sava Brancovici, care se afla pe patul suferinței, zăcând de podagră, și, fără judecată, îl aruncară în temniță. În aceste împrejurări, fu arestat și Gheorghe Brancovici, care însă în cele din urmă izbuti să scape și să se refugieze în Țara-Românească. La Craiova fu bine primit de «bărbatul de nobil neam, învățat atât în slovenie, cât și în latinie, cu numele Radu Năsturel, marele ban — era fiul lui Udriște Năsturel. Acesta «fi primi cu cinste... ca pe un vechiu cunoscut și după câteva zile de odihnă după oboseala călătoriei, îl conduse la curtea lui Șerban Cantacuzino, care îl primi, dacă ar fi să-l credem, ca pe un «frate iubit ».

La curtea lui Șerban Cantacuzino se frământau atunci planuri mari. Domnul, care încheiase tratat de alianță cu creștinii, râvnea să răscoale popoarele ortodoxe din Balcani împotriva Turcilor și să restabilească vechea împărăție a Bizanțului.

În planurile lui Șerban Cantacuzino a fost atras și Gh. Brancovici, care pretindea că-și trage spița neamului din despoții sârbi. Atunci va fi încolțit în sufletul lui ideea de a răsvrăți pe Slavii sud-dunăreni și de a reinflința vechiul despotat al strămoșilor săi. În Țara-Românească a rămas tot timpul domniei lui Șerban Cantacuzino și în primul an al domniei lui Brâncoveanu, dar, întorcându-se în Transilvania, după ce fusese cinstit de Habsburgi, în 1688, cu titlul de conte, fu arestat la Cladova, în toamna anului 1689. Dus la Viena și condamnat, a stat închis tot restul vieții, 22 de ani, până ce moartea l-a prins în 1711, la Egger, în Boemia.

ACTIVITATEA ISTORICĂ. — La curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu unde a petrecut în pace și cinste 9 ani (1680—1689), Gheorghe Brancovici a găsit o spornică activitate culturală în ritmul căreia a fost prins și el. Subt îndemnul Stolnicului Constantin Cantacuzino, care aduna atunci materiale și pune la cale o mare istorie a neamului său, Gh. Brancovici, folosind după toate probabilitățile biblioteca Stolnicului, a scris și el într'o curată limbă românească: *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii*. Cronică este de fapt un fel de cronograf, în care materialul, așezat cam haotic, se desfășoară repede, dela creațiunea lumii, fixându-se locul Slavilor de Sud în arborele genealogic al semințiilor lumii. Autorul se oprește pe larg asupra istoriei sârbești. Luminează figura lui Ratko, tânărul prinț, care, renunțând la măririle lumii, s'a retras în muntele Athos, trăind vieța de călugăr sub numele de Sava; amintește de războiul Sfântului Ștefan dela Decian, cu Mihail craiul Bulgariei; continuă cu «istovul crailor sârbești» dela Vâlcașin și fratele său Ugleș despôtul, încoace; se oprește asupra luptei dela Cosova, iluminând figura eroului Miloș Cobilici, «viteazul care pentru neamul patriei lui vieța și-au pus la mijloc»; trece apoi la războiul dela Nicopol; urmează mai departe până

la cel dela Varna; ajunge la războiul dela Jebăt și se încheie cu «Pocaania ce au fost rânduit și a ținut Turcii în 1686», după înfrângerea suferită sub zidurile Vienei.

În această urzeală a istoriei sârbești, care cuprinde destule anacronisme, sunt împletite adesea și fapte de istorie românească, prezentate sumar, dar cu simpatie. Cucerirea Daciei este: «În zilele împăratului Traian au venit de la Italia și Rumânii, cari după orașul Roma s'au numit Rumâni și s'au așezat Rumânii între Sloveanii cei după lângă Dunăre, luând pre sine și botezul pravoslavnicesc. Așa și vulturul după sfântul botez cu sfânta cruce în gură luată, ca să le fie sămnuț țării lor, închipuind vulturul cel mare al Romei, pentru ca să știe că de la Roma au venit Rumânii cu semnul împărăției».

Descălecatul Moldovei:

«Întru acea vreme Rumânii din Maramoreș au descălecat în Moldova, pentru că o pustiise Tătarii și nimenea nu cuteza să șază într'însa, până ce au descălecat Moroșanii, Rumânii. După lupta de la Nicopol, sub anul 6903 (1395) este pomenit «Domnul Mircea Voevod al Țării-Muntenești», care «au bătut pre împăratul Baiazit la Rovine; atunce au perit Marco Cralevici, Costandin și Drăgaș». Despre Iancu Huniadi știe că era «de fealul lui din Țara-Muntenească, născut din fâmeae greacă; numele tatâne-său au fost But și, pentru că mult bine și mare omenie făcuse tată-său lui Jigmond crai, au dus pre tatăl Iancului Vodă în Ardeal și i-au dăruit cetatea Hinedoara, ca să o aibă cu veacinică stăpânire...». Se pomeneste, sub anul 6970 (1462), expediția Turcilor împotriva lui Vlad Țepeș «și nimic n'au putut isprăvi»; fuga Mitropolitului Maxim în țara Muntenească «la stăpânitorul țării Rădul vovedov cel Bun» (la 1469); moartea lui Radu la 1472 și a lui Vlad.

Sunt și destule elemente de folklor. V. Bogrea a arătat, (*Anuar. Inst. ist. națională*, Cluj, III, p. 505-507), că legenda Dumbrava Roșie a lui Neculce își găsește paralela în legenda cneazului Roman al Smolenskului; legenda lui Ciubăr Vodă mâncat de guzganii, în legenda lui Popela. Episodul în care se povestește că Ștefan Despot «avea obiceiul de umbla noaptea pre ulițele orașului, împărțind veșminte și galbeni de aur săracilor» și că, «văzând pre un sărac că de multe ori îi eșia înainte și-i lua milă», i-a dat, zicându-i: «ia tâlhăriule și hrăpitoriule!», iară săracul calic i-au răspuns: «nu sânt eu, ce tu ești tâlhariu și hrăpitoriu; că împărăția ta de aici, și împărăția cea veacinică o furi cu jefuiri hrăpitoare», și despotul i-a dăruit atât «cât să-și îndestulească traiul vieții fără de cerșut — episodul acesta este o temă care-și are sursa ei în romanul lui Alexandru cel Mare. Tot din Alexandria este și știrea că Pombie «au tăiat la Vizantiu boazul, de au intrat Marea Neagră în Marea Albă și zice să fie rămas în uscat Țara Moldovei, Țara Muntenească și Țara Ardealului».

În întocmirea operei sale Gh. Brancovici a avut la îndemână, după cum a arătat P. P. Panaitescu, un letopiseț sârbesc pe care însă l-a amplificat cu știri luate din: Cosmografia lui Münster, cronicile lui Cromer, Bonfinius, etc.

Această cronică a Sloveanilor, scrisă în limba română este preluatul unei opere mult mai dezvoltate, alcătuită în limba sârbă.

După ce a fost închis de Austriaci, Brancovici a refăcut în limba sârbească această cronică a Sârbilor într-o foarte voluminoasă operă, păstrată în manuscris, în biblioteca Patriarhiei din Carloviț. Din această întinsă cronică, în care se întrec și evenimente românești, a extras Silviu Dragomir partea privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici cu dramaticul lui sfârșit și cu venirea autorului la curtea lui Șerban Cantacuzino, fragment pe care l-a publicat în limba sârbă și în traducere românească.

SCRIERI RELIGIOASE. — În afară de opera istorică, ne-a mai rămas dela Gh. Brancovici, tot în limba română, trei texte cu cuprins religios, care au fost descoperite, identificate și semnalate, în anii din urmă, de Emil Turdeanu în *Revue des études slaves*.

Textele se păstrează în Biblioteca Regală din Belgrad, sub cotele nr. 168/8° și 236, și au următoarele titluri: 1. *Carte ačasta a sfințelor rugăciuni*; 2. *Catehism*; 3. *Cătră adevărații călători*.

În epoca lui Gh. Brancovici, când calvinii și catolicii dădeau asaltul pentru a converti pe Români de partea lor și când fratele său fusese închis pentru energia cu care apăruse, ca Mitropolit, ortodoxia Românilor, Catehismul lui Gh. Brancovici, împărțit în 44 de capitole, își are importanța lui. Este o replică ortodoxă la propaganda calvină și catolică.

Textul *Cătră adevărații călători*, din care s'au păstrat numai 13 paragrafe, cuprinde o serie de comentarii la versetele biblice destinate să călăuzească pe om, călător în această vicață de ispite, pe calea înțelepciunii, după cum se poate vedea din următorul fragment reprodus de Emil Turdeanu:

«Să gândești mai înainte ca pântru călătorie ta n'ai fi purces, cum că strîin din loc în loc și călător ești întru această lume. Bit(ia). 47, 9; Psalmi, 39, 13.

Această tocmală ca un razăm întru călătorie ta, așa te va răzâma întru primejduire ispitelor: dăa loc în loc mutetor ești și călător, drept accia dară, aceste să le rabzi».

Prin nașterea și copilăria lui petrecută în mediu sârbesc și prin anii îndelungați petrecuți pe lângă Mitropolia românească a Ardealului și la curtea Domnilor români, prin vicața lui de muncă și de suferințe pentru idealul independenței celor două popoare, Gh. Brancovici a fost considerat, pe drept, și de istoricii sârbi și de istoricii noștri, ca Sârb și Român. Prin activitatea lui literară în limba sârbă și română, el are dreptul să revendice un loc modest și în literatura sârbească și în literatura românească.

BIBLIOGRAFIE. Opera: *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii* a fost publicată după un manuscris defectuos de Aron Densușianu, în *Revista critică literară*, I (1893), p. 366-399; de N. Iorga după un manuscris mai bun al Părintelui C. Bobulescu, în *Revista Istorică* III (1917), p. 9-15 (studiu), p. 26-118 (textul) și ediție separată cu titlul: *Operele lui Gheorghe Brancovici*. Despre alte manuscrise cunoscute și despre filiațiunea textelor: P. P. Panaitescu, *Revista Istorică Română*, X (1940), *Istoria Slavilor în românește*, p. 80-117, în deosebi p. 82-100. Fragmentele de cronică sârbească a lui Gheorghe Brancovici au fost publicate în sârbești și traducerea românească de Silviu Dragomir, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Universitatea din Cluj), II, 1923, p. 1-70. Extrase din aceste opere la I. Lupaș, *Cronici și istorici români din Transilvania*, în colecția *Clasicii români conștații îngrijită* de N. Cartoian, Craiova, Scrisul Românesc, p. 23-28.

Textele de natură religioasă descoperite și identificate de Emil Turdeanu în *Biblioteca Academiei Regale Sârbești din Belgrad* (doc. nr. 168/8° și ms. 236. notate vag în inventariul bibliotecii ca documente românești) au fost semnalate de d-sa întâi în *Cercetări Literare*, III, publicate de N. Cartoian, București, 1939, p. 200-202 și studiate pe larg în *Revue des études slaves*, XIX (1939), p. 5-18: *L'oeuvre inconnue de Georges Branković*.

STUDII: Dr. Iov. Radonić, Гроф Џорђе Бранкович и негово време (Contele George Brancovici și vremea lui), Belgrad, 1911, 766 p.; același, *Situația internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sec. ist.*, seria II, tom. XXXVI, 1914; N. Radonić, О хропикама грофа Џорђе Бранковича (Despre cronicile contelui Gheorghe Brancovici) în *Прилози за књижевност језик и сторију и фолклор*, Belgrad VI, 1926, p. 1-45; Emil Turdeanu, articolul amintit mai sus și *Georges Branković et les pays roumains*, în *Communications et rapports du III-e Congrès international des Slavistes*... II, Belgrad, 1939, p. 203-205; P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește*... *Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în *Revista istorică română*, X, 1939, p. 80-129.

Despre Mitropolitul Sava cf. Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Teză de doctorat. Universitatea «Regele Ferdinand I», Cluj. Fac. de lit. și fil., Cluj, 1939.

CRONICA RIMATĂ ASUPRA MORȚII LUI CONSTANTIN
BRÂNCOVEANU

(CÂNTECUL LUI CONSTANTIN VODĂ)

Tragedia decapitării lui Brâncoveanu, a ginerilor și copiilor săi pe țărmul Bosforului a înfiorat întreaga creștinătate. Vestea a străbătut ca fulgerul în Occident și a fost notată cu groază de ziarele contimporane. În deosebi marile ziare franceze ale timpului *Le Journal historique sur les matières du temps* din (Verdun), *Gazette de France*, *Mercure Galant*, aduceau la cunoștință cititorilor grozăvia executării lui Brâncoveanu, sub ochii Sultanului ¹⁾

Chiar cei care urmăriseră răsturnarea lui au rămas consternați. Până și în lumea turcească din Constantinopol s'au ridicat voci care să murmure împotriva cruzimei «Les Turcs même ont trouvé beaucoup de barbarie et de férocité dans cette action» ²⁾ înștiință în 1715 pe Ludovic al XIV, ambasadorul francez la Constantinopol, Des Alleurs. Cu atât mai mult vestea aceasta a sguduit conștiințele românești.

Invinuirile aproape fățișe care se aduceau Stolnicului Constantin Cantacuzino și fiului său Ștefan, invinuirile care și-au găsit expresia în cronicile timpului și ajunseseră până la urechea lui Dimitrie Cantemir în Rusia ³⁾ erau un ecou al indignării populare, neștiutoare a mreșilor de intrigi de peste hotare. În aceste împrejurări, un cărturar mărunt din mulțimea anonimă a alcătuit o cronică în versuri asupra tragediei lui Brâncoveanu și a copiilor săi. Evenimentul este încadrat în tema biblică, atât de cultivată în predica și lirica medievală — fortuna labilis — temă pe care o speculase, în literatura noastră, mai înainte Miron Costin și D. Cantemir:

O pricină minunată
Ce au fost în lumea toată
Dînceput și din vecie
Precum și la carte scrie
.....
Că e lumea înșelătoare
Și foarte amăgitoare
De-i face și-i amăgește
Și pre toți îi prileștește
Pre Domni și pre împărați
Și pre cei ce sunt mal tari,
De-i vroește în avuție
Și să țin în sumeție,
Ca și când n'ar avea moarte...
Precum iată c'au privit
La Constantin Vodă ce-au domnit

Autorul ne introduce apoi la curtea lui Brâncoveanu, unde lumea se pregătea de sărbătorile Paștelui, când sosește dela poartă un imbrohor. Acesta convoacă toți boierii la curte, ca să împlinescă porunca imperială și să citească firmanul de mazilire:

Când firmanul își citea,
Toți boierii că plângea.

Domnul, Doamna rămân consternați. Copiii, care se bucurau de adierile primăverii:

— Oh! prea dulce primăvară,
Cum ne scot Tu cîi din Țară
Și ne duc la grea urgie
La pedeapsă și urgie!

Turcul dă poruncă să se strângă a doua zi, din nou, boierii ca să porceadă la alegerea altui Domn. Este ales Ștefan Cantacuzino. Autorul anonim cunoaște și el episodul — pe care-l

¹⁾ Cf. L. Baidaf, *La mort de Constantin Brâncoveanu et la presse européenne in Revue du Sud-Est-Européen*, București, 1929, p. 64—76.

²⁾ Documentele Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 430—431.

³⁾ *Operele Prințului Demetriu Cantemir* (ed. Academiei Române) tom. II, București, 1875, p. 20—26.

povestește mișcat Del Chiaro — al întrevederii lui Ștefan Cantacuzino cu Brâncoveanu. Ștefan Cantacuzino se duce să-l vadă pe Brâncoveanu și, jenat parcă de mustarea conștiinței, abia îngăimează:

— Ne rugăm să ne ertați
Că nu suntem vinovați.
Mulțumim de boerie
Și de altă avuție.

La care Brâncoveanu răspunde scurt:

— Să fiți de mine ertați
De Dumnezeu judecați!
Că eu văd că sânt robii
Și despre voi sânt vândut

Apoi cuprins de indignare și de durere adâncă, văzând că cel ce l-a trădat este însuși nepotul său:

— Dacă ți-a fost de domnie,
De ce nu mi-ai spus tu mie?
Ca să ți-o fi dăruit,
Cu pace să fi domnit.
De Domnul nu te-al temut?
Tiranului m'ai vândut!
Să știi nu va zăbovi,
Dumnezeu îți va plăti!

Turcul poruncește să se strângă la curte tot orașul. Lumea se revarsă pe ulițele capitalei. Brâncoveanu și ai săi sunt urcați în caretă și porniți pe drumul picirii, în lacrimile poporului care-l pretrece cu urarea: «Domnul să te izbăvească»:

Cu pace să te păzească!
Să scapi de-această urgie,
Să fii fărăși în domnie,
Că bine ne-ai domnit
Și cu pace ne-ai hrănit...

Ajunși la Giurgiu, nenorociții creștini sunt lăsați câteva zile până petrec Paștile. Apoi sunt trecuți peste Dunăre și duși la Țarigrad, unde Domnul, ginerii și copiii sunt închiși și ținuți în temniță toată vara.

Apoi sunt aduși prin grădina împărătească la locul de execuție.

Brâncoveanu aruncă cuvinte grele pentru «păgânul și spurcatul» Sultan care-i tae fără dreptate:

Cu ce-ți suntem vinovați
De pierim nejudecați
Măcar să-ți fim vinovați
Dar copiii ce-au stricat?

Ajunși la locul de execuție, se așterne covorul. Momentul este dramatic. Copii, înfiorați, se lipeșc de sânul tatălui, plângând:

Ce să facem
Că vom să ne pristăvim,
Și de lume ne lipsim.
Și iar în taină grăia
Tătâne-său și zicea
— Lasă-ne să ne turcim
Ca zilele să lungim.

Și acum intervine acel gest de mare demnitate creștină, trăsătura predominantă a personalității marelui Domn:

Vodă dulce-i săruta
Și din gură așa striga: (autorul are predilecție pentru
— Nu vă, fiilor, spăriați, verbul a striga)
Cî pe Dumnezeu rugați
Și strigați toți cu tărie
Și cu glas de bucurie:
Puțină durere-om lua
Și în raiu că vom intra.

În sfârșit, se apropie gelatul, care retează pe rând capetele copiilor și al tatălui, aruncând apoi trupurile în mare. Doamna care privește scena, înnebunește de groază. În încheiere, autorul

revine la tema psalmistului cu care începuse cronică, ceea ce ne îndeamnă să bănuim că autorul trebuie să fi fost un cleric sau un dascăl de biserică.

După cum se vede, cronică nu are o valoare literară deosebită. Fiorul tragediei nu a găsit în sufletul cărturarului anonim, flacăra căldurii emotive și mijloacele de expresie adecvate, care să transfigureze materia istorică în materie de artă. Dar în sbuciumul care a cuprins sufletele românești ale vremii, această umilă cronică rimată, care dădea glas indignării poporului, a avut un adânc răsunet, căci pe de-o parte ea a fost așezată pe melodie, iar pe de altă parte a intrat în demeniul colindelor populare.

Subt această nouă formă «Cântecul lui Constantin Vodă cel Bătrân» a străbătut repede în straturile populare și a fost introdus de copii în ciclul colindelor cu steaua, la sărbătorile Crăciunului. Cu timpul însă, fiindcă textul cântecului era prea lung, copiii l-au scurtat, mărginindu-se la partea introductivă, la tema biblică: «O pricină minunată, ce au fost în lumea toată». În această nouă formă prescurtată, cântecul trăește și azi ca colindă, cântându-se în toate ținuturile românești dela Maramureș până în Dobrogea; din părțile Mureșului până în Basarabia. Forma cea mai veche a melodiei a notat-o Anton Pann în colecția lui de *Cântece de stea* în notație bisericească veche, care transpusă în note moderne de Sf. Sa Preot I. D. Petrescu, este următoarea:

O pri - ci - nă mi - nu - nă - a - a - tă din
ce - pu - u - ut din lu - mea lo - a - tă

De altă parte, forma primitivă, completă, a cântecului Constantin Vodă s'a răspândit repede, prin copii manuscrise, în tot largul pământului românesc: în Moldova, în Basarabia, în Transilvania. Pe la 1818, el era copiat tocmai la granița de Vest a Ardealului, prin părțile Beiușului, la Diosig, de preotul Pavel Popovici, care ne-a lăsat în același caet și o variantă a acestui cântec, prelucrată mai adânc sub inspirația sentimentului național. Brâncoveanu este prezentat în acest cântec ca un Domn care a urmărit independența țării:

Că el Țara Românească
Vre singur să o domnească
Plângi neam românesc
Cu Nemții să se unească
Ca pe Turci să isgonească
Plângi neam românesc.

și în final, după ce povestește scurt asasinarea lui Brâncoveanu și a copiilor săi:

Plângeți acum Românilor
Că ați rămas în jugul Turcilor
Și n'o mai fi Vodă ca Constantin
Ca să vă scoată din robia Turcească
Plângi neam românesc...

Astfel, cronică rimată a morții lui Brâncoveanu, care este a doua cronică rimată în literatura noastră — întâia a fost traducerea lui Greceanu — și cea dintâi plăsmuită de un român, deși nu are calități literare deosebite, a ajuns totuși o creație populară și a devenit ca un simbol al rezistenței sufletului românesc împotriva furtunilor care au abătut pe cei mai aleși reprezentanți ai săi. Din ea a crescut apoi frumoasa baladă

populară a lui Alecsandri, Const. Brâncoveanu, reprodusă, pe vremuri, în toate manualele de clasele primare.

BIBLIOGRAFIE. Texte: O versiune din 1730, publicată de G. Crețu în *Convorbiri Literare*, IX, 1875, p. 329—331. *Cântecul lui Constantin Vodă* într-o versiune din 1809, a fost publicată de I. Bianu în *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, 1915, p. 309—314. Versiunea Preotului Pavel Popovici din Diosig și prelucrarea ei au fost publicate de I. Lupaș, *Versuri istorice despre Constantin Brâncoveanu...* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Univ. Regele Ferdinand I, Cluj) publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, V, Cluj, 1930, p. 460—462. Alte versiuni în masele din Biblioteca Academiei Române Nr.: 1437 f. 63, 1620 f. 50 (din 1778); 1629 f. 53 (din 1756); 3078, 3151, 4725, 4730.

Despre Cântecul lui Brâncoveanu în cântecele de Stea și în Vicleim, cf. N. Carot-o-ja, *Căștile populare în literatura românească*, Vol. II, București, 1933, p. 193, 212—214.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO

Personalitatea cea mai de seamă, care a ilustrat epoca așa de strălucită a lui Brâncoveanu, a fost unchiul său din partea mamei, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Stolnicul a fost nu numai inspiratorul politicii, condusă cu atâta prudență, dar și sfetnicul prețios pe tărâmul vieții culturale. A fost un scriitor de largă și profundă cultură, care prin erudiția lui poate fi așezat alături de Dimitrie Cantemir.

Stolnicul Constantin Cantacuzino era fiul Postelnicului Constantin Cantacuzino, scoboritor din împărăția bizantină și stabilit în Muntenia, în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

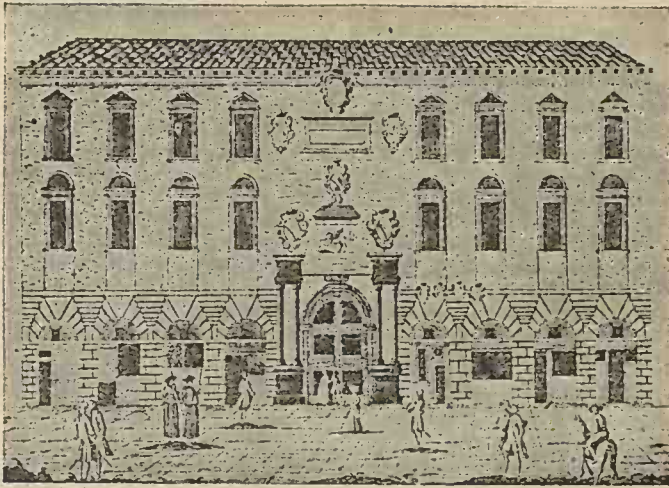
Postelnicul Constantin Cantacuzino, după sugrumarea tatălui său la Constantinopol, din porunca Sultanului Selim I, fugise cu toată familia în insula Creta, stăpânită atunci de Venetieni, Acolo, familia, dobândind cu vremea iertarea dela Poartă, se întoarce la Țarigrad și de acolo, cei cinci frați, împărțindu-și averea părintească, se despărțiră și se risipiră în lume. Unul din ei rămase în Constantinopol; doi — Toma și Iordache, protectorii lui Miron Costin, — s'au așezat în Moldova, iar Constantin a venit în Muntenia, unde, pe vremea lui Mateiu Basarab, ajunge postelnic mare și se căsătorește cu Elina, fata fostului Domn Radu Șerban Basarab. Din această căsătorie s'au născut 6 băieți și 6 fete, care toți și toate fură căsătoriți cu cei mai de seamă reprezentanți și reprezentante ale boierimii pământene.

Stolnicul Constantin Cantacuzino s'a născut pe la 1650 și este al treilea dintre cei 6 băieți. E probabil că primele cunoștințe le-a dobândit dela un dascăl grec, pe care familia îl ținea în casă pentru instrucția copiilor. Copilăria lui, petrecută în mijlocul urii desfășurată de luptele dintre partidele boierești, a fost turburată de sbuciumul familiei. Avea abia vreo 9 ani, când furtuna începu să se deslănțue asupra neamului său.

Am expus mai sus peripețiile dramatice ale intrigilor și prigoanei îndreptate împotriva Cantacuzenilor care au dus la omorirea Postelnicului.

După sugrumarea Postelnicului în mănăstirea Snagov, familia, temându-se ca nu cumva în atmosfera urilor și a luptelor deslănțuite, să fie primejduită și soarta Stolnicului, hotărî să-l depărteze de țară, trimițându-l pentru desăvârșirea studiilor, în capitala imperiului otoman.

În primăvara anului 1665, Stolnicul pleca din București, cu alaiul care ducea ploconul haraciului convenit Porții, și la 12 Martie, sosește în Adrianopol — «Odrii», cum notează el în carnetul său de student, care, din fericire, ni s'a păstrat. După o scurtă călătorie în Constantinopol, tânărul Cantacuzino începu «tare spudia cărții», cu dascălul Chir Dionisie, un călugăr din metohul Ierusalimului. Dar tânărul spudeu n'a avut parte să se bucure multă vreme de luminile povățuitorului său, căci Dionisie, ducându-se la Țarigrad, este prins de moartea care-l păștea din urmă (la 12 Maiu 1666). Rămas fără dascăl, Constantin Cantacuzino pleacă atunci la Constantinopol. Il

Universitatea din Padova (supranumită *Il Bó*) pe timpul Stolnicului Constantin Cantacuzino.

(După Ramiro Ortiz și N. Cartoian, *Lo stolnic Cantacuzino*)

găsim pe lângă capucehaia țării, Lascarache Roset. Probabil cu sfatul acestuia, el își găsește, la sfârșitul lui Octomvrie, un nou povățuitor, în ieromonahul Gherasim Cretanul, un mare cărturar, care ales mai târziu mitropolit al Filadelfiei, a fost superiorul bisericii Grecilor din Veneția dela 1680 — 1685. Învățăturile la acest nou profesor se termină însă curând. La 10 Ianuarie, Stolnicul plecă, să-și desăvârșească instrucția spre țărmurile de lumină ale Italiei, la Padova.

Padova fusese în tot cursul evului mediu și în timpul Renașterii cetatea luminii, «scaunul și cuibul a toată dascălia și învățătura, cum era într-o vreme Athina», spune Miron Costin. Renumele ei și profesori ca Piccolomini, Cremonini, Pompanazzi, Gulielmini, Galeo Galilei (1610), atrăgeau studenți — cum atrage azi Parisul — din toate colțurile Europei: din Franța, din Germania, din Ungaria, din Polonia, din limanurile grecești. Acolo, studenții, împărțiți în corporații șgimotoase, ascultau prelegeri savante, găsiu biblioteci bogate cu nenumărate cărți rare, anticari cu manuscrise prețioase și, afară de acestea, dădeau peste o vicață viaie, veselă, sburdalnică, cu serbări fastuoase, cu jocuri cavalerești, cu reprezentări teatrale, cu baluri mascate în zilele de carnaval.

Spre acest liman de lumină și tinerețe, plecă, în Ianuarie 1667 cel care avea să ajungă mai târziu sfetnicul cel mai prețuit al lui Constantin Brâncoveanu și cea mai de seamă personalitate a culturii românești din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. O întâmplare fericită ne-a păstrat, după trecere de atâta vreme, jurnalul de călătorie al tânărului vlăstar al boierimii românești.

Din el aflăm că a pornit din Constantinopol cu un caic până la insula Halchi, unde s'a imbarcat pe corabia «Madona del Rozario» sau «Corona Aurea». Căpitanul corăbiei, Bernard Martinenco, strecurându-se cu băgare de seamă pr'ntre insulele ionice, de teama piraților, își aduce călătorii după o lună la «prânzul mic» — pe o «zi frumoasă», Marți 19 Fevruarie, în limanurile Veneției, — unde după ce făcu obișnuita carantină, «contumație», cum zice Stolnicul, debarcă abia la 13 Martie, pe uscat.

Strălucirea Veneției, cu palatele ei de marmoră, cu piața San Marco, cu galerele aurite care soseau din largul mării, cu gondolele svelte, care lunecau pe canalele verzi dela un palat la altul, trebuie să fi făcut o impresie puternică asupra tânărului boier român, căci el rămase două luni în cetatea lagunelor, vizitând palatele și monumentele de artă. E păcat că în carnetul lui de note este așa de laconic și nu ne comunică nimic din

aceste impresii; abia dacă aflăm dintr'o notă prizărită că a vizitat palatul Dogilor, «palatul Veneției», cum îi zice el, din care însemnează doar inscripțiile latinești: «Scris este în casa ce șade prințipul cu alalți mari, în podina casei, întâi cum intri pre ușa ceea ce stă în față: «Robur imperii». Mai mergând puțin este: «Nunquam derelicta» și iar, la mijlocul casei: «Reipublicae fundamentum», iar în fundul casei aceasta: «Gubernatores libertatis».

Mentorul său, pe timpul cât a stat în Italia, a fost Pana Pepano, unul din Grecii levantini stabiliți în Veneția, dar care avea legături și rudenii în Țara Românească. Un Dona Pepano, stabilit în Muntenia, lăsă mai târziu în Sept. 1677, un testament, tradus în românește de însuși Stolnicul Const. Cantacuzino, «din mare prietenie și iubire», prin care dăruia o parte din averea sa, mănăstirii de pe Mostiștea, zidită de el. În Aprilie, Pana Pepano îl conduse la Padova, împreună cu un camarad de studii, Necula al lui Bubuli. Aci, tânărul Constantin Cantacuzino se instală cu pensiuie completă, în casa unui preot catolic, Alvisio Florio, plătind câte 15 galbeni pe lună. După un an, se mută însă în casa unei oarecare Verginia Romano.

Se puse cu toată stăruința pe carte, luând lecții în particular dela profesori distinși. Incepu — după cum are grije să noteze în carnetul lui — «cu ajutorul prea sfințitului și puternicului Dumnezeu», și «cu toată a mea mică putere omenească», să învețe cu dascălul *Antonio dell'Acqua* «Academicul», care locuia în aceeași casă cu el; trecu apoi la *Arsenio Kaludi*, profesor și rector al colegiului grecesc, zis și cotunian, întemeiat pentru bursierii greci. Acest Kaludi avea legături și cu țările noastre, căci la 1661 închinase un Proschinar, Domnului Moldovei.

Albanus Albanus, Profesorul de logică al Stolnicului Cantacuzino, pe timpul studiilor sale la Padova.

(După Ramiro Ortiz și N. Cartoian, *Lo stolnic Cantacuzino*)

Cercetările recente ale colegului Ramiro Ortiz, în arhiva universității, aruncă acum mai multă lumină peste ceilalți profesori ai Stolnicului. «Luminatul și mult știutul *Albanie Albanes*», profesor de logică la Universitate «in tertio loco», răsplătit în 1667, când Stolnicul se afla acolo, cu un salariu de 180 fiorini. Era, ne spune un contemporan, «foarte elocvent în prelegerile sale, adânc cunoscător al lui Aristotel și de o memorie prodigioasă, obișnuit să reproducă toate textele filosofului din memorie, spre admirația auditorilor săi». Pentru renumele pe care și-o crease, a fost distins de Republica Veneției cu titlul de *comes* — comite — eques D(ivi) Marci — cavaler al sf. Marcu — patronul Republicii. În 1681, a fost ridicat ca profesor «in primo loco» și ajunsese în 1681, la o frumoasă răsplătă materială, pentru vremea aceea, de 700 fiorini anual (stipendiul se plătea «ad personam»). În 1715, s'a îmbolnăvit de o boală grea și era adus la universitate cu lectica. A murit în 1717, fiind înlocuit cu Ion Cigala. Dela Albanus Albanus Constantin Cantacuzino învață logica, psihologia și fizica. În sfârșit, ultimul profesor menționat în caietul de studii al Stolnicului «Bonovici», adică *Valeriano Bonvicino*, care pe vremea aceea era plătit cu 360 de fiorini de la universitate, era într'adevăr, profesor de filosofie extraordinară la gimnaziul paterin. El completă învățătura tânărului român cu lecții de matematică, geometria lui Euclid și astronomie sau cum notează el în carnet: «matematica... adică den partea matematicii gheometria, care sânt studiile lu Efelid, și dent'altă parte sfera care să fie armularis, care este a toatei lumi».

Notele lui de studii menționează și o listă a cărților pe care le cumpărase. Erau alături de gramaticile și dicționarele de școală, operele clasice: Homer (Iliada și Odissea), Aristotel, Lucian, Virgiliu, Horațiu, Terențiu, Marțial, Valeriu, Maxim Quintus Curtius, logica de Cesar Cremonini, pe lângă unele cărți care făceau atunci senzație ca: *Istoria Dogilor Venețieni*.

În anul 1668, după ce petrecuse trei ani și jumătate de studii printre străini, Constantin Cantacuzino se întorcea prin Viena în țară, aducând cu el din Veneția, unde întâlnise pe Grigore Ghica, scrisorile în care acesta destăinuia pe boierii care urziseră uciderea tatălui său. Cu acestea el se înfățișă, alături de mama și de frații săi, în divanul lui Antonie Vodă și astfel isbutiră să reabiliteze amintirea tatălui lor și să obțină condamnarea lui Stroe Leurdeanu Vornicul. În cele din urmă, fu călugărit.

Dar zilele senine nu durară mult, căci, venind în a doua domnie Grigore Vodă (1672—1674), porni din nou urgia împotriva familiei Cantacuzino. Între înțețători era și Stroe Leurdeanu, care fugise din mănăstire și eșise în întâmpinarea Domnului la Adrianopol. Frații Cantacuzino, afară de Șerban atunci pribeag, fură prinși, închiși și osândiți să fie bătuți la tâlpi în fiecare zi. O săptămână încheiată, primiră astfel o sută de lovituri cu vergi lungi și verzi. Constantin, care era un tânăr de vreo 18—19 ani, înduioșat de suferințele fratelui său mai mic și mai plâpând, se rugă să i se dea lui loviturile destinate fratelui, ceea ce se și făcu. Constantin răbdă cu stoicism bătaia, fără să scoată un geamăt, fără să verșe o lacrimă. Acest act de mărinimie și de demnitate a mișcat adânc pe contemporanii săi și Del Chiaro îl culegea, mulți ani mai târziu, dela boierii care fuseseră martori la această scenă.

Din urgia lui Ghica, scapă prin mijlocirea fratelui său Șerban. Acesta ajunsese la Constantinopol și isbutise să trimită în București un agă turc, cu porunca de a fi puși în libertate frații Cantacuzino. Scăpat din ghiarele Domnului, Constantin pribege tocmai în Creta, spre a se feri de intrigile aceluia, care pusese la bătaie, pe capul lui, 200 de pungi.

După mazilirea lui Grigore Ghica, Constantin fu rechemat în țară de Duca Vodă și trimis într-o misiune, dar în 1676, oprit

Portretul mural al Stolnicului Constantin Cantacuzino, după o frescă din mănăstirea Hurez.

în drumul spre Mărgineni, unde trebuia să se întâlnească cu ceilalți frați, la praznicul pe care familia îl dădea săracilor de Sft. Nicolae, fu arestat și închis la Cocărești, dar liberat în curând.

Furtuna deslănțuită împotriva familiei Cantacuzino se potoli abia în 1678, cu urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino. În domnia fratelui său, Stolnicul, ocupând locul de frunte în divanul țării, găsi și liniștea și răgazul necesar ca să se ocupe cu studiul și să dea ajutorul prețios fraților Greceanu, la traducerea Bibliei.

Punctul culminant al activității sale politice, îl atinge însă Stolnicul în timpul domniei nepotului său de soră, Constantin Brâncoveanu.

Del Chiaro ne spune că, după moartea lui Șerban Cantacuzino, poporul a început să aclame pe străzile Bucureștilor pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, dar acesta, temându-se să nu atragă asupra lui și a țării urgia Porții, a refuzat cu hotărâre, cedând locul nepotului său de soră. Stolnicul a rămas însă până la sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, sfetnicul lui cel mai prețios. «Principele Brâncoveanu acorda Cantacuzinilor — spune Del Chiaro — cele mai de seamă demnități și păstra un respect deosebit pentru cei doi unchi ai săi, Constantin și Mihail, frații lui Șerban».

Un cronicar contemporan ne încredințează că «de multe ori și noi am auzit pre Constantin Vodă zicând: că eu tată n'am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cât pe dumnealui, tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătine-meu, și altele ca acestea».

Această afecțiune deosebită, pe care Domnul o păstra unchiului său, era de sigur crescută și prin stima pentru cultura lui întinsă și pentru larga experiență de lucruri și de oameni, dobândită în călătoriile aceuia prin Occident.

Stolnicul avea în familia lui Brâncoveanu un rol așa de important, încât el ținea locul tatălui, în împrejurările în care acesta nu putea fi de față. Astfel, în toamna anului 1712, când fiica lui Brâncoveanu, Maria, lua în căsătorie pe Domnul Moldovei, Duca Vodă, învățatul Stolnic conduse pe tânăra mireasă și pe mama ei, Doamna Marica, la Iași, «unde boierimea a două țări nuntiră cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivăni de mare mirare ...».

Și în afacerile politice, Stolnicul e sfetnicul cel mai prețios și omul de încredere al Domnului. Del Chiaro ne încredințează

că secretarii lui Brâncoveanu «erau puși sub ordinele lui Constantin Cantacuzino, care dirija toată corespondența».

Un epigrafist englez, care îndeplinea misiunea de duhovnic al companiei engleze din Smirna și care însoțea pe ambasadorul Angliei, în drumul spre Londra, ne spune și el despre Stolnic că «este foarte priceput în politică. Domnitorul ascultă de povețele sale, care sunt totdeauna isvorite din grija cinstei și a interesului țării».

În vremurile de mare cumpănă, care cereau multă perspicacitate, Stolnicul era omul pe care se sprijinea Brâncoveanu. În 1691, când generalul Heissler intrase cu catanele în țară, misiunea delicată, care cerea multă discreție și multă abilitate, de a aduce pe Tătari împotriva Nemților, fu încredințată lui Constantin Cantacuzino. Prin mijlocirea acestuia, Brâncoveanu se afla în corespondență cu Sobieski, regele Poloniei și cu comandantii oștirilor imperiale: cu Veterani și cu contele bolognez, general Marsigli, un erudit care, pe lângă informații politice, cerea dela Stolnic și lămuriri istorice privitoare la Țările Românești.

Din nenorocire, relațiile dintre Domn și unchiul său se răciră cu timpul. Contemporanii acuză pe Stolnic și pe frații săi, că ei, care cunoșteau secretele cancelariei domnești, ar fi adus la cunoștința Porții legăturile cu creștinii și ar fi urzit căderea lui Brâncoveanu, venită pe neașteptate, ca un trăznit.

Din documentele timpului, nu vedem clar până la ce punct această învinuire, pusă în circulație de dușmanii Cantacuzenilor, este întemeiată. Poate, cândva, arhivele din Constantinopol să arunce mai multă lumină asupra acestei chestiuni și să lămurească dacă bunăoară N. Mavrocordat, care era pretendent la scaunul principatelor române și care a acroditat în Muntenia svonul despre vinovăția Stolnicului¹⁾, a avut sau nu și el vre-un amestec în detronarea lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino. Din documentele publicate, însă, până acum se vede că ițele intrigilor împotriva lui Brâncoveanu fuseseră țesute peste hotare.

Încă din 1710, ambasadorul francez la Varșovia, Polignac, înștiința pe Rege că «se spune din Viena că în hârtiile generalului Veterani s'au găsit probe de corespondență pe care o întreținea de mult cu Hospodarul Valahiei și că au fost trimise ordine Tătarilor ca să-l prinză».

La 24 Ianuarie 1711, Des Alleurs, ambasadorul Franței la Constantinopol, într'un raport trimis regelui său, înștiințează că un trimes al lui Rakotzi, Baronul Talaba, care fusese în Moscova, adusese Porții vești, că Brâncoveanu, ca și Domnul Moldovei, intraseră în legături cu Petru cel Mare și stăruiau de acesta să deschidă lupta împotriva Turcilor, pentru a-i elibera de stăpânirea păgână și că ei se ofereau să-i dea ajutor. Tot odată, el sfătuia pe Turci să nu se încredă nici în Brâncoveanu, nici în Cantacuzino. Întrebat de marele Vizir, ce crezământ se poate da Baronului Talaba, ambasadorul francez care-l prezintase, răspunse că este desăvârșit de cinstit «parfaitement honête», și că merită toată încrederea. Lupta dela Stănilești, cu trecerea lui D. Cantemir de partea lui Petru cel Mare, cu fuga lui Toma Cantacuzino în tabăra rusească, au pecetluit definitiv, soarta lui Brâncoveanu.

Era în săptămâna Patimilor, când Domnul se pregătea să serbeze, după datina străbună, Paștile. Un capegiu împărătesc,

Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului C. Cantacuzino, Domn al Țării-Românești.

¹⁾ Cf. cronicăa lui Radu Popescu, în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, IV, p. 37. Radu Popescu acuză pe Stolnic că a măturisit unui capegiu venit să mazilească pe fiul său, că el, Stolnicul, ar fi otrăvit pe frații săi: Șerban și Iordache Spătarul și că el ar fi dat pe Brâncoveanu în mâna Turcilor, când l-a văzut «că se alcătuiește cu Muscalii». Capegiul le-a spus Veziului și altor meghistani, de le-au auzit mulți oameni de credință, mai vărtos Ianache Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Nicolae Vodă, carele ajungând mai pe urmă și Domn... aicea în țară, au măturisit către toți boierii cum au auzit pe acel capegiu».

ales de marele Vizir într'adins dintre prietenii lui Brâncoveanu, fu trimis la București. Primit la curte în marea sală de audiențe, Turcul, după ce refuză invitația Domnului de a se așeza pe scaun, scoate o năframă de mătase neagră și o aruncă pe umărul Domnului, strigând: «mazil». Brâncoveanu surprins, încercă să protesteze și vroind să se așeze pe scaun, Turcul îl împinse cu brutalitate, zicându-i că locul lui nu mai este pe tron.

Fură chemați boierii și Mitropolitul, și, în auzul lor, se citi firmanul prin care Brâncoveanu fu declarat, cu toată familia lui, hain. Apoi Domnul și ai săi fură conduși și închiși în apartamentele palatului. Trei zile mai târziu, boierii și Mitropolitul fură adunați ca să aleagă un nou Domn, în prezența capegiului. Acesta, întrebând cine este marele spătar Ștefan Cantacuzino, puse mâna pe umărul lui și-l declară Domn. Astfel, fiul Stolnicului ajunsese Domn în locul vărului său.

Del Chiaro, povestind aceste evenimente, relatează o scenă într'adevăr dramatică. Pe când Brâncoveanu, detronat, stătea sub pază, în apartamentele sale, cu toți ai săi, sbătându-se în prada unor gânduri triste, «încât — spune florentinul — plângeau de compătimirea lor și persoanele care, din curiozitate, intraseră în odăile lor», în sala cea mare a palatului, Ștefan, fiul Stolnicului, urcat pe tronul de catifea roșie, în sunetul muzicelor și în bubuitul tunurilor, primea omagiul de închinare al boierilor, cu sărutul mâinii.

După ce primi omagiile boierilor, Ștefan Cantacuzino trecu în apartamentele vărului și nașului său, unde, cu o falsă modestie, îi spuse că a rămas surprins de neașteptata și nedorita lui întronare și își exprimă părerea de rău, pentru cele întâmplate, laudând calitățile Domnului al cărui loc îl lua.

Secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu, care a fost martor la această întrevedere, ne spune că noul Domn stătea în picioare, pe când Brâncoveanu, care stătea cu cuca în cap, îi răspunse cu politețea lui obișnuită, că e mai bine că domnia a fost încredințată lui, decât unui străin.

Când, a doua zi, în Vinerea Mare, pe înnoptate, pe la ceasurile 9, porni din palat alaiul care ducea spre drumurile morții pe Brâncoveanu, cu Doamna, cu cei patru feciori, cu ginerii și soția celui mai vârstnic dintre copii, Ștefan Cantacuzino îi conduse cu capul descoperit până la caretă. Pe scara palatului, Brâncoveanu, cuprins de îndoieli și presimțiri, îi spuse aceste fatidice cuvinte: «Finule Ștefane, dacă aceste nenorociri sunt dela Dumnezeu pentru păcatele mele, făcă-se voia Lui. Dacă însă, sunt rodul răutății omenești pentru pieirea mea, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar ei să se păzească de mâna grozavă și răsbunătoare a lui Dumnezeu».

Și judecata divină n'a întârziat.

Ștefan Cantacuzino, care avea planuri mari — ne încredințează Del Chiaro, care a continuat să funcționeze și mai departe ca secretar domnesc — se ducea cel puțin odată pe săptămână la tatăl său, Stolnicul Cantacuzino, cu care se sfătuia până la miezul nopții. Sub inspirația tatălui, el continuă politica de apropiere față de creștini, dar aceasta îi fu fatală, căci dușmanii îl pândeau din umbră și pe el.

Pe pragul de a începe războiul cu Venețienii pentru Moreea, Turcii trimit un capegiu, care sosește în București, la 21 Ianuarie, fără ca agenții din Constantinopol ai Domnului să fi prins de veste. Crezând că Turcul a venit pentru luarea tributului, Domnul chemă în grabă pe cumnatul său, Radu Dudescu, marele spătar și pe marele vistiernic și le porunci să pregătească suma haraciului. A doua zi de dimineață, Turcul se înfățișează la curte și predă Domnului un firman împărătesc. Domnul ia firmanul și — potrivit protocolului vremii — îl sărută, îl duce la frunte și apoi îl trece lui divan-efendi, ca să-l citească. Firmanul aducea la cunoștința țării, că Ștefan Cantacuzino, care a domnit îndeajuns, este înlocuit cu Nicolae Mavrocordat.

În același timp, se poruncește Principelui Ștefan Cantacuzino să se ducă la Constantinopol, unde va trăi în tihnă, din mila Măriei Sale Sultanul. Domnul, neînțelegând motivele mazilirii sale, pleacă chiar în ziua următoare, după amiază. Bătrânul Stolnic, hotărât să împărtășească soarta fiului său, îl însoțește pe drum, împreună cu nenorocita Doamnă și cu cei doi copii ai Domnului.

La Constantinopol, se îngăduie expatriaților să locuiască în palatul domnesc, care era proprietatea țării. Aci, vin să-i vadă prieteni creștini și turci, care se întrec să le făgăduiască sprijinul lor și să le reaprindă nădejdea redobândirii tronului. Dar dușmanii nu dormeau. Vrășmașii neîmpăcați din țară interceptaseră scrisorile Domnului către generalul comandant al Transilvaniei, și cum aceste scrisori nu conțineau destule capete de vinovăție, ei ticluiră o traducere grecească cu adause agravante. Această scrisoare fu fatală. Domnul mazil și bătrânul său tată fură închiși la Bașbachiculi; de acolo conduși în carcerile dela Bostangi-Bași, unde, în ziua de 7 Iunie — Duminică Sft. Treimi — la ora 4 din noapte, fură spânzurați. Capetele lor tăiate, golite și umplute cu călți, fură trimise spre încredințare marelui vizir, care se afla atunci la Adrianopol.

Astfel se încheie o pagină sumbră, de patimi, de ură și de sânge, din istoria Munteniei.

ACTIVITATEA LITERARĂ A STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

Prin călătoriile și studiile sale, Stolnicul Constantin Cantacuzino își formase o cultură temeinică, pe care i-au recunoscut-o și prețuit-o toți cei care au venit în contact cu el: pământeni ori străini.

Epigrafistul și duhovnicul englez, Edmund Chisthull, care a fost oaspetele lui Brâncoveanu; împreună cu Lordul Paget, ambasadorul britanic la Constantinopol și care a cunoscut de aproape pe Stolnic, ne-a transmis despre el următoarea impresie: «Unchiul Domnitorului, Constantin Cantacuzino Stolnicul, este un om în vârstă, care a călătorit prin multe țări ale Europei. Este foarte inițiat în controversa religioasă a bisericii țării sale, precum și în multe științe profane».

Un alt contemporan, Gherasim de Alexandria, ne vorbește și el de «întru tot vestitul Constantin, mai denainte Marele Stolnic, carele cu frumusețe ai prea înțeleptii și dumnezeieștii lui înțelepciuni luminează toată poliția».

Acceasi impresie ne-au transmis-o și cărturarii pământeni contemporani. Frații Greceanu, în prefața pusă la traducerea «Mărgăritarelor» lui Ioan Hrisostomul, mărturisesc că au avut pentru «nevoințele» lor ca «îndreptătoriu» pe «prea înțeleptul Constandin Cantacuzino, biv vel Stolnic... la ceale mai adânci filosofești și bogoslovești noimată ce s'au aflat, pre dumnealui, ca pre un epistimon și știutoriu, l-am avut lumină și deslegare întru toate».

Stolnicul conducea cancelaria lui Brâncoveanu. Secretarii domnești stăteau sub ascultarea lui. În această calitate, el intră în corespondență cu regele Sobieski, dela care primește scrisori; cu Veterani, comandantul armatelor imperiale și cu generalul de origine bologneză, contele Marsigli. Corespondența Stolnicului cu generalul conte, Luigi Ferdinand Marsigli, a fost mai rodnică pentru cultura noastră. Marsigli, după ce studiasse la Padova și trecuse prin diplomația venețiană din Constantinopol, intrase în armata germană, luase parte la campania imperială contra Turcilor, căzuse în robia pașei din Timișoara, pe-trecuse, ca rob, legat în lanțuri, luni întregi, într'un bordei bosniac și, în cele din urmă, răscumpărat cu bani venețieni, ajunsese general în armata imperială. În această calitate, a luat parte la luptele contra Turcilor, a intrat cu generalul Heissler

în București, a venit de mai multe ori cu solie la curtea lui Brâncoveanu, unde a fost bine primit și, în aceste împrejurări, a avut de sigur prilejul să cunoască de aproape pe Stolnicul Cantacuzino, care-și făcuse cultura în Italia, tot la Padova. Între Stolnic și contele Marsigli s'a legat o corespondență interesantă privitoare la etnografia, limba și istoria poporului român. Ni s'au păstrat chiar răspunsurile Stolnicului, care au fost descoperite și publicate de N. Iorga în 1901, iar, în anii trecuți, profesorul italian Carlo Tagliavini, a dat peste un dicționar latino-româno-ungar, al contelui Marsigli.

ACTIVITATEA RELIGIOASĂ. Stolnicul Constantin Cantacuzino a avut, cum s'a văzut, o largă cultură teologică și toți cărturarilor și vlădicilor greci, care se abăteau la curtea lui Brâncoveanu, ca pastorul anglican Chisthull, steteau bucuroși de vorbă cu el asupra chestiunilor subtile de dogmatică ortodoxă. La întrebările lui despre chestiunea atât de importantă — a predestinării omului — care formează piatra de temelie a calvinismului și a altor chestiuni subsidiare, care deosebesc calvinismul de ortodoxie, marele retor al Patriarhiei, Ioan Cariofil, care venise la curtea lui Brâncoveanu, a scris un tratat: *Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν ἀποριῶν καὶ λύσεων...* (Manual despre câteva nedumeriri și soluțiuni). Deși acest manual a fost atacat de Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, totuși el a fost tipărit după stăruința lui Brâncoveanu, la Snagov, în 1697, de Antim Ivireanu și a fost tradus apoi în limba română, cu întrebările Stolnicului. Stolnicul a tradus apoi din grecește câteva rugăciuni: «Molitvă către Dumnezeu Savaoth, foarte de folos scoasă de grecie pre limba românească de dumnealui Cantacuzino Stolnicul». În sfârșit, la luminile de grecească și de cunoștințe dogmatice ale Stolnicului recurgeau traducătorii religioși ai epocii lui Brâncoveanu, ca bunăoară frații Greceanu: «însă la cele mai adânci... noimata pre dumnealui l-am avut lumină ca pre un epistimon».

Preocupările principale ale Stolnicului s'au îndreptat, cu deosebire, în domeniul geografiei și al istoriografiei naționale.

OPERA GEOGRAFICĂ A STOLNICULUI. Răspunzând la informațiile geografice, cerute de contele general Marsigli în 1694, Stolnicul Constantin Cantacuzino făcea, în încheiere, următoarea observație: «Câteodată privind mapele acestor provincii, îmi displace că văd că au fost făcute cu mare osteneală și cheltuială, dar apoi nu cu puține greșeli, atât în așezări, cât și la riuri, la cetăți și ceea ce e mai rău, la nume. Tac despre alte provincii și regate. *O Deus bone*, câte greșeli vor fi fiind!».

Mai târziu, scriind regelui Sobieski, care se angaja să atace pe Turci pentru a libera creștinătatea subjugată, Stolnicul făgăduia să trimească o hartă mai bună decât aceea procurată de generalul conte Marsigli. Harta la care lucra Stolnicul a apărut imprimată în tipografia Seminarului grec din Padova, prin grija lui Hrisant Notara, în 1700.

Harta Stolnicului în lungime de 132 c. m. și în lățime de 64 c. m., cu indicațiile geografice în grecește și latinește, a fost descoperită în anii din urmă, de consulul D. Dimăncescu la Londra, în British Museum. Existența ei ne era însă cunoscută dintr'o reproducere mișcorată — cu traducerea în limba italiană a numelor geografice — adăogată de Del Chiaro la sfârșitul operei sale *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneția, în 1718.

Harta Stolnicului, studiată pe larg de C. C. Giurescu, are sus în colțul din stânga, într'un medalion, portretul lui Constantin Brâncoveanu; alături legenda în limba greacă; în mijloc stema țării; corbul cu crucea în gură și, în colțul din dreapta, legenda în limba latină. Jos în colțul din stânga sunt notate dealurile cu vinuri bune, iar în cel din dreapta semnele

grafice întrebuițate, care sunt cele obișnuite în cartografia timpului. Din legenda hărții aflăm că ea a fost întocmită după «descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier Stolnicul Constantin Cantacuzino, spre folosul doctorului și filosofului Ioan Comnen» și că a fost tipărită pentru întâia oară, cu litere grecești, de Hrisant Notara, presbiterul și arhimandritul scaunului patriarhal din Ierusalim.

Ea e dedicată Principelui Constantin Brâncoveanu. Harta înseamnă precis: munții, dealurile și pădurile, Dunărea cu insulele ei, râurile, bălțile și lacurile, podgoriile vestite, localitățile cu bogății minerale, mănăstiri de călugări și de maici — 73 la număr —, frontierele țării cu cele 3 raiale: Turnul-Măgurele, Giurgiu, Brăila; hotarele județelor și, în sfârșit, rămășițele arheologice ca: valul lui Traian, podul lui Traian.

Este, precum se vede o hartă amănunțită, de cel mai mare interes pentru geograf și pentru istoric. Din harta Stolnicului se vede, de exemplu, că hotarele care despărțeau județele erau cu totul altele pe vremea lui Brâncoveanu decât cele de azi. Județul Mehedinți se întindea până aproape de Craiova și cuprindea în sine și orașul Calafat. Vlașca se întindea spre Nord, având între altele: Mănăstirea Cobia din Dâmbovița și Răteștii din Argeș. Harta Stolnicului mai notează apoi o serie de orașe, azi scorbite în starea de comune rurale (Cerneții, vechea capitală a județului Mehedinți; Brâncovenii din județul Romani; Hodivoaia din Vlașca, etc.); altele, ca orașul de Floci, dela gura Ialomiței, distrus în războaiele din secolul al XVIII-lea.

Harta Stolnicului a fost folosită în lumea grecească și cunoscută de geografii Occidentului. Astfel profesorul lui D. Cantemir, Meletie, ajuns mai târziu Mitropolit de Arta, într'un tratat de geografie generală, citează «harta geografică a Valahiei publicată de Constantin Stolnicul Cantacuzino». Și marele geograf francez D'Anville într'un memoriu, publicat în 1771, în *Recueil de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres*, despre popoarele care locuiesc Dacia lui Traian, se sprijină pe harta Stolnicului.

OPERA ISTORICĂ — Înaintea Stolnicului, Miron Costin, dăduse câteva note geografice despre Moldova, dar Stolnicul este cel dintâi român care ne-a dat o hartă a țării sale, executată după toate cerințele științifice ale timpului și superioară, din toate punctele de vedere, celor puse în circulație de străini.

Stolnicul petrecuse o parte din anii copilăriei sale în Moldova, preocupată pe atunci de problema originii romane. Împrejurările vieții sale îl aduseseră în mai multe rânduri în Moldova, între altele în 1693, când însoțise la Iași pe soția lui Brâncoveanu și pe Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, care se căsătorise atunci cu Domnul Moldovei, Constantin Duca. Cu prilejul acestei nunți, care a durat 3 săptămâni, Stolnicul a venit în contact și cu Nicolae Costin, cumnatul mirelui.

În aceste călătorii ale sale în Moldova, Constantin Cantacuzino a dat peste cronică lui Grigore Ureche, în compilația lui Simion Dascălul, și indignat și el, ca toți contemporanii săi din Moldova, a urzit, ca să restabilească, pe temeiuri adevărate, trecutul, o «*Istoria a Țării Rumânești, întru care să cuprindă numele ei cel dintâiu, și cine au fost lăcuiitorii atunci, și apoi cine a mai descălicat și a stăpânit până în vremile de acum, cum s'au tras și stă*».

După o introducere, în care arată dificultățile pe care le întâmpină în reconstituirea evenimentelor istorice, introducere care cuprinde o judicioasă critică a izvoarelor istorice utilizate (letopisețele: incurcate; povestirile oamenilor bătrâni variază; cântecele bătrânești: făcute pentru laudă; hrisoavele interne: împrăștiate), el trece la primul capitol, tratând despre «numele acestei țări din vechime, cum îi era și cine o stăpâna».

Cu o informație bogată, el vorbește aci, despre Geți și Daci, despre luptele Dacilor cu Romanii și despre izbânzile lor sub regele Boerebista.

Capitolul al II-lea, despre «Traian Ulpie» și luptele lui cu Dacii, este mai bine informat decât capitolul respectiv din cronica lui Miron Costin. Pe când Miron Costin confundă cele două războaie ale lui Traian cu Dacii într'unul singur, pe care-l așează în Dobrogea, Stolnicul Constantin Cantacuzino, care utilizează isvoare bizantine necunoscute lui Miron Costin, reconstituie războaiele dacice, mai precise și cu amănunte interesante, pentru cititorii vremii sale.

Povestește urcarea lui Traian pe tronul Romei, amintind anecdota că acesta ar fi spus pretorului, când i-a predat sabia: «pentru mine slujește-o până dreptele (cele drepte) fac, iară nedreptele de voi face, împotriva mea tu o întoarce». Arată apoi faptele mari, pe care le-a săvârșit pentru slavă și prin care și-a întrecut înaintașii. Pomeneste de «drumurile mari de piatră», de «șanțurile groaznice», și se oprește mirat, ca și Miron Costin, asupra troianului: «șanțuri groaznice trăgea, pe unde mergea și umbla, precum și până astăzi se văd și la noi aici în țară, cărora încă *troianuri* le zicem, rămânând de atunci den om în om acel nume, carele se trage și până astăzi...; acesta este adevărul, că de oștirea acelu mare împărat, Traian Ulpie, sânt ridicate acestea; și nu numai aici, ci și printr'alte țări așa au făcut, cum s'au zis, pentru ca să rămâie neamului omenesc pomenirea de mari și puternice faptele lui».

Trece apoi la războaiele lui Traian cu Dacii, oprindu-se puțin asupra lui Decebal (Decheval), «foarte om viteaz și meșter la ale războaielor... care cu mare putere s'au ridicat și 16 ani năprestan cu o împărăție mare și puternică ca aceea a Romanilor și-a măsurat puterile». Spre deosebire de Miron Costin, care confundă cele două războaie ale lui Traian într'unul singur și strămută începutul războiului în Dobrogea, Stolnicul se dovedește a fi mai bine și mai bogat informat. El reconstituie, după Zonara, primul războiu dacic, care a fost așa de crâncen, încât Decebal, văzând că Traian se apropie de scaunul împărăției lui, a cerut pacea prin soli, făgăduind să predea armele, munițiile și meșterii care-i zideau cetățile. El însuși a venit înaintea împăratului și, plecându-se până la pământ, s'a închinat. Traian a făgăduit pacea și s'a întors în Italia, ducând cu el solii lui Decebal, pe care înfățișându-i în senatul roman «acolo — zice Stolnicul — armele și-au lepădat și mâinile strângându-și în chipul robilor, mult și cu multe cuvinte s'au rugat». Astfel s'a încheiat pacea.

Dar «Decheval» nu se putea odihni și, în dorința de a-și răpune vrăjmașul, a trimis pe ascuns oameni, care să se prefacă în Roma că sunt fugari din Dacia; să se apropie de Traian, pe care-l știa foarte popular, și să-l omoare. Preinșii fugarii sunt însă prinși și planurile lui «Decheval» descoperite. Aceasta — continuă Stolnicul — a deslănțuit al doilea războiu. Romanii, care nu îngăduiau să le stea împotriva niciun neam vrăjmaș sau supus, au hotărât să pună capăt puterii Dacilor, precum sfărâmaseră puterea Cartaginei, a Numanției, a Eladei. Traian «cu toată romana putere-i s'a ridicat» și, venind până la marginile Dunării, din jos de Cladova, a durat pod de piatră peste Dunăre, «această mare minune și mare lucru... aiavea semn de nespuse putere». Și Stolnicul avusese prilejul să privească de aproape ruinele podului, poate pentru întâiași dată, în același timp, în care și Miron Costin scruta, «prin apa limpede a Dunării, pragurile podului», adică în 1664, dată la care cei doi istorici ai începuturilor neamului însoțeau pe Domnii lor în campania turcească din Ardeal, spre Uivar. Constantin Cantacuzino, care ne spune și el că până astăzi și dincoace de Dunăre și dincolo se văd «marginile și începăturile cum au fost», iar, «când scade apa la mijloc», ies la iveală «și alte colțuri, ca niște picioare de zid», se oprește aci ca să ne descrie, după Tzetzes

— Ioan Tețu — și mai ales după Dion, construcția și dimensiunea podului. Amintește și de o inscripție, aflătoare în Ardeal și adusă probabil din rămășițele podului, cu următorul cuprins: «Providența lui August, adevăratului pontifex. Puterea romană, ce nu se supune sub jug, iată că răpește și Dunărea».

Pe acest pod, Traian a trecut Dunărea și a pornit războiu crâncen. Decebal, biruit, «a fugit, trăgându-se spre scaunul crăiei lui», către «Beligradul Ardealului», crede greșit Stolnicul, căci Sarmisegetuza nu era unde e azi Alba Iulia, ci era în părțile Huniedoarei. Armata romană, trecând Carpații, a dat foc pretutindeni și a sfărâmat oștirile Dacilor. Decebal însuși, ne spune Cantacuzino, după unii, a fost prins și omorât, după alții, «și-a făcut singur moarte, ca să nu cază de viu în mâna vrăjmașilor săi».

După distrugerea puterii dacice și moartea lui Decebal, Traian a pus mâna pe marea bogăție a regelui dac, care se afla ascunsă, o parte, «în cămările palatelor lui», iar o altă parte, «scule de aur și argint și alte scule ce știa că de apă nu se strică», într'o grotă, pardosită cu lespezi, peste care abătuse albia unui râu.

Traian, supunând astfel desăvârșit toată Dacia, ca să curme orice putință de răsvrătire și să o întocmească, «au poruncit — zice Stolnicul — de prin prejururile biruințelor sale, de au adus Romani lăcuiitori de i-au așezat aici, și dintr'a sa oaste au lăsat câți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așeze aici, rămânând lăcuiitori acestor țări, carii și până astăzi să trag». «Traian — spune el mai departe — au așezat lăcuiitorii Romani în Dachia, cum toți istoricii adeverează, și aevea și până astăzi în Ardeal, în multe locuri să văd în pietre scrise epigramata și altele în numele lui, cum și la Cluj...».

În capitolul următor, «De Dachia pe scurt aicea iară voi mai arăta, cum zic că au fost de mare și cu ce părți s'au hotărât», Stolnicul fixează — după «Filip Cloverie gheograful» — hotarele Daciei: la Sud până la Dunăre; unde se învecina cu Misia; la Apus cu «apa ce se cheamă Patissul» (Tisa); la Nord cu Carpații și Prutul și la Răsărit, spune el, corectându-și sursa, până la Nistru sau chiar Nipru.

Semnătura latină a Stolnicului C. Cantacuzino.

Al IV-lea capitol urmărește soarta Daciei după cucerirea romană: «După ce au așezat Traian pre Romani în Dachia, cum s'au ținut și până când tot așa au stătut». El povestește cum Traian, după ce a adus coloniști în țara cucerită și a așezat cârmuire nouă, s'a întors la Roma și de acolo a pornit «în părțile Răsăritului»; a supus pe Armeni și pe Parți și s'a îndreptat împotriva Evreilor, care se răsculară. Pe drum însă s'a îmbolnăvit de idropizie și a murit — și aici e mai bine informat decât Miron Costin — la Chilichia. După moartea lui Traian, urmașul său, Adrian, continuă lupta împotriva Evreilor, până la nimicire. Stolnicul, pierzându-se aci în digresii, se oprește îndelung, pentru a povesti amănunțit lupta contra Iudeilor. Întorcându-se, după un ocol cam mare, la subiectul său, Constantin Cantacuzino ne spune mai departe că Romanii, aduși în Dacia, au rămas ascultători împărăției romane, dar că în curgerea vremurilor, li s'a pierdut urma. «Intr'aceea cucerire de ani, până când iar s'au mai descoperit numele acelor lăcuiitori de aici, ce să vor fi făcut și ce să vor fi întâmplat nu știu, că nici scris, nici pomenit de alții nu aflu». Mai târziu însă, locuitorii vechei Dacie apar în istorie cu numele de Vlahi și al V-lea

capitol al operei sale este consacrat explicării acestui nume: «Vlahii, de unde să zic Vlahi; sau alt nume, iar mai vârtos așa, căruia scriitorii cum le-au plăcut puindu-le nume, — și mai ales de unde se trag ei».

În acest capitol, Stolnicul expune mai întâiu părerile istoricului de origine italiană dela curtea lui Mateiu Corvin; Anton Bonfiniu, și anume: că Valahii se numesc astfel sau după numele comandantului roman Flacus, care cel dintâiu a venit pe meleagurile Dacilor, părere emisă de Papa Pius al II-lea — Aeneas Sylvius Piccolomini — sau că numele *Vlahi* le-a rămas dela numele fiicei lui Dioclețian, măritată cu Ioan, cărmuitorul Dăciei de atunci; sau, în sfârșit, părerea la care se oprește mai mult Bonfiniu: că numele Valahilor vine dela grecescul βάλω (= a arunca cu săgeata), fiindcă sunt buni arcași. Expunând mai departe părerile lui Carion și Martin Cromer, se oprește pe larg — ca și Miron Costin — la Laurențiu Toppeltin din Mediaș, «Sas de amintrelea, iar om învățat și destul umbalt, carele nu de mult s'au pus a scrie, însă prescurt într'o cărticea... latinește...».

El se unește cu Toppeltin, când acesta combate părerea lui Ioan Zamoischi, după care coloniștii romani, aduși de Traian în Dacia, au fost ridicăți cu toții de Galian și așezați în Misia, Tracia și Elada, spre a păzi acolo fruntariile imperiului împotriva invaziei Goților și că Valahii de azi sunt urmașii vechilor Daci, care învățaseră limba latină, din conviețuirea cu Romanii și la care s'au adăogat cu timpul și alți «varvari», adunați în locurile părăsite de Romani. Pentru a înlătura această părere — menționează Stolnicul — Toppeltin aduse ca dovadă numele etnic al Românilor: «Până astăzi vedem și auzim, zice Toppeltin, că de întrebăm pe un Valah: ce ești? el răspunde:

Rumân; adicăte: Roman; ce numai au stricat puțin cuvântul: din Roman, zic Rumân, iar acelaș cuvânt este». Dar acest argument nu-i pare destul de temeinic istoricului român «pentru că — observă el — vedem și auzim astăzi pe Greci așa răspunzând; când îl întrebi ce este?, el răspunde: Romeos, adică Roman și mare osebite este între Grec și între Roman. Ci numai și ei fiind supuși mai pe urmă Romanilor, Romani vrea să se cheme și ei...». Această observare îi dă prilej să deschidă o lungă paranteză despre cultura strălucită a vechei Elade, așa de strălucită, că înșiși Romanii își trimiteau copiii să învețe în școlile grecești; asupra decăderii Grecilor; asupra stăruinții lor în păstrarea dogmelor ortodoxe, cu toată apăsarea turcească și incheie această digresie — poate cu sufletul cuprins de pietate la amintirea tatălui său — cu aceste cuvinte: «Fie dar milă și grijă și de ei aceluși Hristos Dumnezeu nostru, întru carele nesmintit credem, și pentru al căruia nume nespuse rele și grele trag și pat ei și toți câți sânt supuși varvarei turceștii puteri...».

Reluând firul discuției, Stolnicul aduce, în sprijinul ideii de continuitate a elementului roman în Dacia, o serie de argumente care și astăzi stau în picioare, și anume:

1. Nu este de crezut, argumentează el, că a putut împăratul Galian să ridice așa lesne «cu totul atâta sumă și noroadă de oameni, cu case, cu copii, așezați pe aceste locuri» de mai bine de 200 ani. Oameni întemeiați, cu gospodării întinse, nu și-ar fi putut părăsi așa de ușor rosturile lor de acasă.

Argumentul acesta al Stolnicului, scos din bunul simț și din intuiția vieții, n'a apărut niciodată mai clar ca în lumina zilelor de azi, când, în uriașa înclăștare în care sunt prinse atâtea popoare, tehnica războiului a ajuns la o perfecțiune pe care, cu câteva decenii în urmă n'o bănuia nimeni: tancuri și care blindate, branturi, avioane în picaj, cetăți sburătoare, bombe robot. Zeci și zeci de mii de tone de bombe explosive și incediare, cad necentenit asupra marelor capitale, asupra orașelor și satelor; cartiere întregi sunt prefăcute în ruine sau cenușe — și cu toate acestea populațiile nu și părăsesc total locuințele. Cum erau dar Dacoromanii să și părăsească în masă căminurile și țaritele și să treacă peste Dunăre pentru ca să facă loc hoardelor de invazie, care veneau călare și se războiau cu arcul? Și aceasta când autohtonii aveau la îndemână pădurile nesfârșite și masivul prăpăstios și împădurit al munților Carpați și al celor Apuseni, cu atâtea piscuri greu de străbătut, cu atâtea văi prăpăstioase, cu atâtea peșteri adânci și ascunzături prielnice!

2. Nu este posibil ca o împărăție, așa de întinsă ca aceea a Romanilor, să fie redusă pentru apărarea ei, la ostași lăsați pentru paza Dăciei. «Au doară — se întreabă el — cu acești Romani numai ce era aici, vrea acel împărat, măcar și alții ca el... să și ție împărăția și să și păzească ținuturile?».

3. Cărmuitorii statelor întemeiate în vechea Dacie nu s'ar fi învoit ușor să și lase stăpânirile, pentru a se duce în locuri necunoscute. Dimpotrivă, într'o vreme în care autoritatea romană la Dunăre slăbise, normal ar fi fost ca ei să nu plece, ci să rămână singuri stăpânitori. «Au nu mai lesne era și acelora atunci oblăduitorii acestor locuri să nu asculte, decât moștenirile lor înțelinate de atâția ani să le lase și să meargă de a să așeza printr'alte locuri mai aspre și mai seci?».

4. Și în sfârșit, «nicăiri urme de ale acelora Romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutați cu totul într'altă parte, nu este; că de ar fi undevași în Elada, și astăzi, au limba, au alte semne de ale Romanilor s'ar vedea și s'ar cunoaște, cum și în Ardeal, și pe aici, și pe unde au fost aceea, până acum aveau sunt».

Totuși Stolnicul admite că împăratul Galian și alți împărați au ridicat pentru apărarea imperiului, ostași și din Dacia. Scoarătorii acestora sunt, după el, Cuțovlahii «cari să tind în lung

Ușa Bisericii Doamnei din București, ctitoria Doamnei Maria, soția lui Șerban Cantacuzino.

de lângă Ianina Ipirului până spre Arbănași, lângă Elbasan », unde « și până astăzi se află, păzindu-și limba și obiceiurile ». Ei înșiși își zic « *Vlahos*, adică Rumân; și locurile lor unde lăcuiesc, le zic *Vlahia*, iar țării aceștia ei îi zic *Vlahia cea mare* ».

El ține apoi de rău, în câteva pagini următoare, pe Greci, fiindcă râd de Cuțovlahi și încheie, explicând cu umor, această pornire a lor: « pentru că văzând și ei pre toată altă lume răzând de dâșii și batjocorindu-i, au stătut și au obosit și prin gunoaietele lor, ca cocoșii ricăind, părindu-le că au mai rămas cevași vlagă și de ei ».

Dar, spune el mai departe, nu numai Grecii tăgăduiesc că Români se trag din ostașii aduși de Traian în Dacia, ci și alte popoare. Și aduce ca dovadă pasagiul din cronica lui Grigore Ureche, interpolată de Simion Dascălul, privitoare la « ijderenia Moldovenilor » din hoșii trimiși de împăratul Râmului, craiului Laslau, în lupta acestuia cu Tătarii. El se ridică hotărât, ca și cronicarii moldoveni, împotriva acestei basne, care nu poate avea niciun temei istoric. Căci se întreabă: Ce împărat a putut fi acela, la care s'a dus Laslau Craiul și « care niciun tâlhar, niciun fur » să nu omoare? Și câți ani au împărțit el, ca să strângă atâta tâlhărimă, cât să facă oaste cu ea? și cum pot tâlharii și furii să întocmească stăpâniri și să întecizeze state, care să dureze sute de ani? « Ci dar — încheie el răfuiala cu Simion Dascălul — să-l lăsăm la ghindă (pe Simion Dascălul) cum parimia de Arapi este ».

În ultimele două capitole, Stolnicul urmărește soarta coloniștilor romani rămași în Dacia, cari în cursul veacurilor s'au amestecat cu Dacii și cu alte neamuri, i-au asimilat și au format un singur popor. Trece apoi la invazia Hunilor, pe care îi consideră ca strămoșii Ungurilor, pentru că să explice împrejurările în care o jumătate din neamul românesc a ajuns sub stăpânire ungurească. Scrierea se încheie cu căderea Panoniei sub Huni și cu portretul lui Atila.

Opera Stolnicului nu are într'adevăr acea căldură comunicativă, acel ton familiar, care înfrățește sufletul boierului cărturar cu al cititorului necunoscut: « Puternicul Dumnezeu, cinstite și iubite cetitorule, să-ți dăruiască și mai slobode veacuri... », pe care l-am subliniat în opera lui Miron Costin.

Opera Stolnicului nu are nici acel caracter — aș putea zice de popularizare — pe care-l are scrierea lui Miron Costin. Cronicarul moldovean, ridicându-se împotriva basnei lui Simion Dascălul, pentru a trezi în sufletul contemporanilor săi interesul în jurul începuturilor glorioase ale neamului, avusese nevoie de două capitole inițiale: unul în care să-și lămurească cititorii în ce parte de lume se află Italia din care a venit Traian, altul în care să scoată în relief mărirea și puterea împărăției romane. În tot cursul expunerii, cronicarul moldovean se ține la nivelul cititorilor săi, mergând direct, fără ocoluri, către ținta pe care o urmărește. Opera lui este mai unitară. Stolnicul, preocupat mai adânc de problema originii și a continuității romane în Dacia, intră de-a dreptul în miezul chestiunii. De altă parte, mulțimea și varietatea problemelor ce-i răsăr în calea expunerii, îl silesc să se piardă adesea în digresiuni și detalii, care nu se încheagă unitar în opera lui. În schimb însă, Stolnicul, care-și făcuse studiile în Padova, unde găsisese atmosfera de cultură a marilor umaniști ai Italiei, are un orizont de privire cu mult mai larg decât Miron Costin. Bun cunoscător al limbii și culturii grecești — pe care o deprinsese de copil în casa părintească — el utilizează izvoare grecești și bizantine ce-i fuseseră inaccesibile lui Miron Costin precum: istoricul și geograful Strabo (65 a. Chr. — 24 p. Chr.), istoricii bizantini Procopie din veacul al VI-lea, Zonaras și Ioan Tzetzes din secolul al XII-lea. Cultura latină pe care și-o desăvârșise în mediul universitar din Padova îi dăduse putința să cunoască nu numai scriitorii latini,

care se ocupaseră de Traian și cucerirea Daciei, dar și umaniști și istoricii Occidentului, care au scris în limba latină despre originea poporului și despre lucrurile noastre, ca Flavio Biondo (1392—1463), secretar al multor principii italieni și ai curții papale; umanistul ungar de origine română, Nicolae Olahus (1493—1568), înrudit cu Huniade; istoricul german Ioan Șleidanus (Ioan Philippi din Schleide 1506—1556); istoricul italian Filippo Buonaccorsi (1437—1470) — profesorul copiilor lui Casimir al IV, regele Poloniei — care a scris o carte despre Atila; istoricii unguri Simon de Keza, sec. XIII, Abraham Bakschay sec. XVI, Ioan Sambucus, de origină franceză ș. a. și în sfârșit chiar mapele geografice, răspândite atunci în Occident, ca ale geografului german Philip Cluverius (1580—1623) sau atlasul geografilor olandezi Blau (tatăl și fiul), apărute pe la jumătatea secolului al XVII, fără să mai socotim izvoarele pe care le avusese la îndemână Miron Costin.

Confruntând izvoare așa de multe și de variate pentru a stoarce din ele adevărul, Stolnicul se comportă ca un istoric modern, căci el indică și discută contradicția izvoarelor și are grijă să indice precis sursa de unde împrumută știrea: « Martin Cromer, carele de ijderenia și de lucrurile Leșilor și de viața crailor lor istoriște într'a 12 carti a lui, unde și viața lui Căzimir craiu cel mare scrie... Lorentzu Topeltin de Medias, Sas de amintrile, ... într'o cărticea ce-i zice letinește *Origines et occasus Transylvanorum* care carticea... o au tipărit la Lionul — Lyon — de Franța, la anul 1667. Acolea dară, într'aceia (capitol) ale *Ardealului și lăcuitorilor lui cine sânt și câte neamuri sânt...* zice: Vlahii, zic unii... Mihail Reție Neapolitanul în cartea lui de n'tâiu ce scrie de craii ungurești... Guliemu Blau în *Theatrum orbis terrarum...* cu ajutorul atâtor

zvoare, pe care are grije să le citeze precis, el vede mai limpede chestiunea originii romane și nu cade în greșelile de date și amănunte în care căzuse Miron Costin. Nimeni până la el nu a văzut și nu a expus așa de clar, problema obârșiei romane și a unității neamului, în tot complexul ei. Iată ce sintetic rezumă el însuși, rezultatul cercetărilor sale:

« Iară noi într'alt chip de ai noștri de toți, câți sânt Rumâni, și ținem, și credem adevărindu-ne din mai aleșii și mai adevereșii bătrâni istorici, și de alții mai încoace, că Valahii, cum le zic ei, iar noi Rumânii, sântem adevărații Romani și aleși Romani în credință și în bărbăție, din cari Ulpie Traian i-au așezat aici, în urma lui Decheval, după ce de tot l-au supus și l-au pierdut. Și apoi și alalt tot șireagul împărățiilor așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici, și dintr'acelora rămășiță să trag până astăzi Rumânii aceștia. Însă Rumânii înțeleg « nu numai ceștia de aici, ci și den Ardeal, cari încă și mai neași sânt, și Moldovenii și toți câți și într'altă parte se află și au această limbă ¹, măcar fie și cevași osebită în nește cuvinte, din amestecarea altor limbi, cum s'au zis mai sus, iar tot unii sânt. Ci dar pe aceștia cum zic, tot Rumâni îi ținem, că toți aceștia dintr'o fântână au isvorit și cură ».

Prin această largă înțelegere a problemei, prin erudiția lui vastă, prin întrebuițarea critică a izvoarelor, prin claritatea planului, prin fraza lui încărcată și meșteșugit întoarsă, dar plină de miez, Stolnicul Constantin Cantacuzino se ridică deasupra contemporanilor săi și se apropie de Dimitrie Cantemir. Este, se poate spune, un istoric în sensul modern al cuvântului.

BIBLIOGRAFIA. I. OPERA. Ediții: Cronică Stolnicului Constantin Cantacuzino a fost publicată pentru întâia dată de George Ioanid în colecția intitulată: *Istoria Moldo-României...* Manuscrise vechi de limba română găsite în Sf. Mănăstiri Cozia și Șerbănești, București, 1858, vol. I, pag. 297—376, sub titlul: *Fragmentu dintr'o cronică pre scurți a Românilor* (căreia îi lipsesc câteva pagini dela început). Textul publicat de Ioanid a fost reproduc de Mihail Kogălniceanu

¹ El se gândește aci la Români macedoneni, despre care vorbise înainte pe larg.

în *Cronicele României sau Letopisecele Moldovei și Valahiei*, ediția II-a din 1872—73 (cu caractere latine), vol. I, p. 85—126. Același text, atribuit însă, după părerea lui Hașdeu și Picot (vezi mai jos), lui Nicolae Milescu, a fost republicat în colecția școlară «Aurorii vechi și contemporani», sub titlul: *Spătarul N. Milescu, Cronica pe scurt a Românilor*, București, Socec, 1894. În 1884, V. A. Ureche semnalează un alt manuscris «prescris de Grigorie ierodiaconul din episcopia Râmnicului cu cheltuiala monahului Rafail», la 1781. Acest manuscris a păstrat și titlul exact al operei: *Istoria Țării Românești dintru început*. În 1901, N. Iorga, atribuind cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino, publică textul operei, întregit cu predoslovie și începutul primului capitol, după edițiile precedente și după manuscrisele 446 și 1267 din Biblioteca Academiei Române. Nu i-au fost însă accesibile: ms. semnalat de V. A. Ureche, precum și un altul care se afla atunci la Muzeul Național. Ediția lui Iorga poartă titlul: *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901. În introducerea, Iorga ne dă următoarele amănunte asupra raportului dintre texte și asupra întocmirii ediției: «Păstrând ca basă edițiile precedente, am întrebuițat pentru stabilirea unui text mai bun și mai complet, cele două manuscrise ale Academiei, care sunt uneori inferioare fiecare în parte. Variante erau la tot pasul, dar de acele variante care nu arată altceva decât libertățile ce-și luau obișnuit la noi copiii, schimbând după plac ordinea cuvintelor în frază. Înlăturând și aici orice pedanterie nefolositoare, am căutat numai să dau textul așa cum aveam simțul că a trebuit să-l scrie Stolnicul și cu o ortografie care să reproducă pe aceea cerută în epoca lui». Ediția ne înfățișează deci un text reconstituit. Tehnica edițiilor nu mai recomandă astăzi reconstituirea textelor, (vezi pentru aceasta și Joseph Bédier în *Romania*, LIV, 1928, p. 356). Ediția lui N. Iorga cuprinde următoarele texte: 1. «Istoria Țării Românești, întru care să coprinde numele ei cel dintâiu și cine au fost lăcuiitorii atunci, și apoi cine au mai descălicat, și apoi cine o au stăpânit până și în vremele de acum, cum s'au tras și stă». 2. *Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino*, păstrat în Biblioteca Academiei Române. 3. *Testamentul lui Doana Pezano*, tradus de Constantin Cantacuzino, semnalat lui Iorga de Iuliu Tuduceșcu, funcționar la Biblioteca Academiei Române. 4. *Cronologia tabelară*, care însă nu se mai poate atribui Stolnicului (v. Al. Vasilescu în *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 367—381). 5. *Răspunsul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul la întrebările generalului Marsigli*, după ms. Marsigli 57 al Bibliotecii Universității din Bologna. Primul capitol al *Istoriei Țării românești dintru început* fusese publicat de N. Iorga mai înainte în *Cronicele muntene*, *Analele Acad. Rom. s. II*, tom. XXI, mem. secț. ist., 1899, p. 454—460. O ultimă ediție a cronicii, după o versiune mai completă, păstrată în ms. nr. 3443 din Biblioteca Academiei Române au dat N. Cartoian și Dan Simonescu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, Istoria Țării-Românești*, Craiova, 1944, Scrisul Românesc, în colecția *Clasicii români comentați*.

Problema paternității cronicii. Ioanid publicase «cronica pe scurt», dând-o ca o operă anonimă, cum de altfel se și găsește în manuscrise. În 1872, Hașdeu, într'un articol publicat în *Columna lui Traian*, III (1872), p. 274, a atribuit opera Spătarului N. Milescu. Opinia lui Hașdeu a fost primită de Émile Picot în *Notice biographique sur Nicolas Spatar Milescu*, Paris, 1883, p. 10 și 18. Pe numele lui Milescu opera a fost republicată în ediția școlară amintită mai sus. Aron Densușianu în *Istoria limbii și literaturii române*, ed. I, Iași, 1885, p. 171, nu admite părerea lui Hașdeu, ci se rialiază la o veche opinie a lui Klein (din răspunsul la notele critice ale lui Eder), admitând ca autor al cronicii pe Mitropolitul Teodosie Vestemianul al Ungrovalahiei, care era ardelean de origine și care mai înainte de a ajunge mitropolit, fusese călugăr la mănăstirea Cozia, unde se găsisse manuscrisul lui Ioanid. Mai aproape de adevăr, Mihail Kogălniceanu în *Cronicele României*, ed. II, 1872, vol. I, p. 85 și urm. atribuie opera «unui român de peste Olt». V. A. Ureche în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, 1884, pag. 65—82 și Gaster în *Istoria literaturii române*, publicată în limba germană în *Grundriss der romanischen Philologie* al lui Gröber, II, partea 3-a, 1898, p. 293, înșiră părerile predecesorilor săi, fără să aleagă niciuna, în 1899, N. Iorga, pentru întâia dată, într'un studiu publicat în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXI: *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria Românilor*, p. 78—94, atribuie opera Stolnicului Constantin Cantacuzino (în același memoriu și corespondența Stolnicului cu Marsigli). Părerea lui N. Iorga este admisă azi de toți istoricii literari. Amintim aci și studiul lui A. T. Dumitrescu, *Contribuțiuni la istoriografia românească veche*, publicat în *Lui Ion Bianu, Amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șasezeci de ani*, București, 1916, p. 227—263. În acest

articol, A. T. Dumitrescu atribuie «Istoria Țării Românești dintru început», lui Danil Panonianul, fostul Mitropolit al Ardealului.

Celelalte opere. Despre opera lui Ioan Karyophylles *Ἐγχειρίδιον, περί τινῶν ἀποριῶν καὶ λύσεων ἢ περὶ ἐξετάσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως ἀγαθῶν τινῶν τῆς Ἐκκλησίας δογματῶν* (Manual despre câteva nedumiri și soluțiuni sau despre cercetarea și confirmarea câtorva dogme necesare ale Bisericii, Snagov 1697, vezi I. Bianu și N. Hodoș *Bibliografia românească veche*, tom. I, p. 349—350).

Traducerea românească sub titlul: *Întrebări și răspunsuri ale blagorodnicului dum. Constantin Cantacuzino, frațele răposatului Șarban Voievod Cantacuzino... și ale celui dintru dascăli învățat și cuvântător Ioan Carcofil*, se găsește în colecția de manuscrise a Academiei Române, nr. 459 și fond. Gaster, cota nr. 56. Despre relațiile lui Carcofil cu țările noastre și cu Stolnicul Cantacuzino, despre condamnarea lui ca eretic (1691) și despre străduințele lui Brâncoveanu de a-l reabilita, despre viața și opera lui v. D. Russo, *Studii istorice greco-române, opere postume I*, p. 183—191. Pentru combaterea cărții lui Carcofil, Patriarhul Dositei a publicat la Iași, în 1694, doi ani după moartea lui Carcofil: *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου* (Manual împotriva lui Ioan Carcofil).

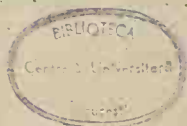
Rugăciunea Stolnicului Const. Cantacuzino, publicată în Acatistul de la Râmnic 1696, și produsă în Molitvenice (v. I. Bianu și D. Simonescu, *Bibl. rom. veche t. IV*, p. 57, 58, 68, 207), a fost republicată în *Revista istorică*, XXV, 1939, p. 57—60 de George B. Popescu după un molitvenic. Harta Stolnicului a fost reproducută întâi de Del Chiaro ca anexă la cartea lui, și de Al. Procopovici în *Ion Neculce, Cronica vol. I*, (anexele de la sfârșit), în colecția *Clasicii Români comentați*, Scrisul Rom. Craiova, 1941, ed. II. Originalul hărții se află la *British Museum*. O copie în Biblioteca Academiei Române (secția stampelor). O notă asupra ei la N. Iorga *Analele Academiei Române*. Partea administrativă și desbateri XLVII (1927—1928), p. 50 și 67—68. Reprodusă recent cu studiu de C. C. Giurescu, *Harta Stolnicului Const. Cantacuzino în Revista Istorică Română*, XIII (1942), p. 1—27.

II. BIOGRAFIA. Lămuriri despre Stolnicul Constantin Cantacuzino se găsesc în prefața pusă de N. Iorga în fruntea volumului *Operele Stolnicului Constantin Cantacuzino* (vezi mai sus); în N. Iorga: *Documente privitoare la familia Cantacuzino, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902. Prețioase informațiuni biografice, date de un contemporan, se găsesc la Anton Maria del Chiaro: *Istoria delle moderne Rivoluzioni della Valachia...*, apărută la Veneția, în 1718; o traducere românească a acestei opere ne-a dat-o S. Cristian: *Revoluțiile Valahiei*, Iași, «Vieața Românească», 1929, cu deosebire cap. VI și urm. Alte știri contemporane se găsesc la Radu Greceanu, *Viața lui Costantin-Vodă Brâncoveanu*, ed. Ștefan Greceanu, București, 1906, în *Cronica anonimă*, în cronica lui Radu Popescu și în continuarea din 1714, vezi mai sus p. 247—254 și la D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Țara Muntenească*, tom. V (ed. Societății Academice Române) București, 1883 p. 1—44. Alte știri în *Documentele Hurmuzaki*, în deosebi vol. XIV. N. Iorga, *Testamentele Domnișei Elina Cantacuzino*, în *Anal. Acad. Rom. s. III*, XVI (1934-1935), p. 93—101. N. Iorga, *Documentele privitoare la familia Cantacuzinilor și D. Russo, Studii istorice greco-române, opere postume* cf. indicele în vol. II.

Despre mediul universitar în care și-a făcut cultura la Padova, Stolnicul Constantin Cantacuzino, a se vedea și Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, p. 167—195, precum și precizările aduse de N. Iorga în *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 36 și urm., P. V. Haneș, *Convorbiri Literare*, 1933, p. 17—34; Ramiro Ortiz și N. Cartoian, *Lo Stolnic Cantacuzino. Un grande erudito romeno a Padova*, Bucarest, 1943.

Pentru dependența presupusă Stolnicului de Miron Costin, G. Pascu, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din sec. al XVII-lea: Constantin Cantacuzino*, în *Arhiva* (XXIX), 1922, p. 195—206. Argumentele nu sunt convingătoare.

Despre Contele Luigi Ferdinando Marsigli se găsesc știri prețioase într-o autobiografie a lui: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli*, publicată «a cura di Emilio Lovarini», Bologna, N. Zanichelli, 1930. Din această autobiografie, știrile ce ne privesc pe noi au fost extrase și publicate de d-l Al. Dem. Marcu în *Inchinarea lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931. Dicționarul Contelui Marsigli a fost publicat de Dr. Carlo Tagliavini în *Il «Lexicon Marsigliano»*. *Dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, în colecția Academiei Române, București, 1930.

ILUSTRĂȚIILE LA VOLUMUL III

Un act scris și semnat de Ion Neculce	191	Brâncoveanu, pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul.....	222-223
Turnul Colței, zidit, după tradiție, de soldații lui Carol al XII-lea. Azi dărâmat	194	Ușa dela altar a bisericii Sf. Apostoli, ctitorie a lui Antim Ivireanu	223
Șerban Cantacuzino, Domnul Țării-Românești	202	Gravură din Apostolul tip. la Buzău, 1704, reprezentând un apostol	224
Titlul cărții «Cheia Înțeleșului», tradusă din rusește și tipărită la București în 1678	203	Un act dela Safta Stolniceasa, soția lui Constantin Cantacuzino Stolnicul	225
Constantin Brâncoveanu, după un portret aflat în Mănăstirea Muntelui Sinai	205	Mitropolia din București, unde a ținut predicile sale Antim Ivireanu	226
Mănăstirea Hurez din județul Vâlcea, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu	206	Regele Wachtang al Ivirilor din Caucaz, care a introdus tiparul în Iveria, cu material și meșteri trimiși de Brâncoveanu	227
Pridvorul Mănăstirii Hurez	207	Portretul Postelnicului Const. Cantacuzino	232
Palatul dela Mogoșoaia, fost al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu	208	Neagoe Basarab și Matei Basarab, fresce din Mănăstirea Hurez	236
Constantin Brâncoveanu și cei 4 fii ai săi: Constantin, Ștefan, Radu și Matei	209	Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu	240
Icoana Sf. Constantin, gravură din cartea grecească «Cuvânt panegiric la Sfântul Constantin», al lui Constantin Brâncoveanu, fiul Domnitorului, apărută la București, 1701	209	Mănăstirea Cotroceni din București, ctitoria lui Șerban Cantacuzino	244
Biserica din Sâmbăta de Sus (Transilvania), ctitoria lui Constantin Brâncoveanu	211	Tinda mănăstirii brâncovenesci dela Sâmbăta de Sus Biserica Mănăstirii Hurez	248
Pagina cu titlul din «Liturghier greco-arab», tipărit la Snagov de Antim Ivireanu, din porunca lui Constantin Brâncoveanu	212	Biserica Sfântul Gheorghe Nou, în timpul focului din 1847, după o gravură a vremii, făcută de E. F. Bucheri	251
Sfântul Ioan Evanghelistul, gravură din «Evanghelie», tipărită la București, 1682	214	Poarta castelului brâncovenesc dela Potlogi	253
Două pagini din Liturghierul grecesc, comandat de Constantin Brâncoveanu pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. În margine monograma Domnitorului	214-215	Biserica Domnița Bălașa din București, zidită de Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, căsătorită cu Banul Manolache Lambrino	256
Stema Țării-Românești din «Noul Testament», București, 1703	215	Universitatea din Padova (supranumită <i>Il Bđ</i>), pe timpul Stolnicului Constantin Cantacuzino	264
Stema lui Șerban-Vodă Cantacuzino, din «Biblia», București, 1688	216	Portretul lui Albanus Albanus, profesorul de logică al Stolnicului Constantin Cantacuzino la Padova	264
Mănăstirea Snagov, ridicată de Vlad Tepeș pe o insulă din lacul Snagov, lângă București	220	Portretul mural al Stolnicului Constantin Cantacuzino, după o frescă din Mănăstirea Hurez	265
Biserica Antim, zidită de Antim Ivireanu în București	221	Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului Const. Cantacuzino, Domn al Țării-Românești	266
Semnătura Mitropolitului «Anthim al Ungrovlahiei» ..	221	Semnătura latină a Stolnicului Const. Cantacuzino ...	269
Portretele Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare din Liturghierul grecesc, comandat de Constantin		Ușa Bisericii Doamnei, din București, ctitoria Doamnei Maria, soția lui Șerban Cantacuzino	270

TABLA DE MATERII LA VOL. III

PARTEA I-a: CRONICARII MOLDOVENI 175 Continuatorii lui Miron Costin: Vasile Damian 177. Tudosie Dubău 177. Bibliografie 179. NICOLAE COSTIN 179 Biografia 179. Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii până la 1601 181. Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat și a lui Dimitrie Cantemir 183. Ceasornicul Domnilor 185. Bibliografie 187. INFLUENȚA LATINĂ IN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENI: Priviri generale și bibliografie 188 ION NECULCE 189 Biografia 189. Pribegia 190. Intoarcerea în Moldova 191. Cronica 192. O seamă de cuvinte 195. Limba 196. Bibliografie 197. PARTEA II-A: EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU 199 Epoca lui Șerban Cantacuzino, priviri generale 201. Intre slavism și grecism. Drumuri spre Moscova 202. Curentul influenței grecești 203. Epoca lui Brâncoveanu, priviri generale 205. Influența italiană 205. Arta 207. Literatura 208. Influența grecească 208. Copiii lui Brâncoveanu și cultura clasică 209. Patriarhi și cărturari greci la curtea lui Brâncoveanu 210. Brâncoveanu și ortodoxia din Ardeal 210. Brâncoveanu sprijinitor al culturii ortodoxe în Răsărit 211. Bibliografie 212. LITERATURA RELIGIOASĂ 213 Priviri generale 213. Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688) 214. Traducătorii Bibliei 216. Frații Greceanu, biografia 217. Traducerile 217. Bibliografie 218. MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU 219 Biografia 219. Traducerea cărților de ritual 223. Didahiile 225. Bibliografie 228. UN TRADUCĂTOR IN VERSURI AL PSALTIRII LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU: Teodor Corbea 229	175 179 188 189 199 213 219 229	ISTORIOGRAFIA IN EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI C. BRÂNCOVEANU 231 Compilații și cronici de partid pe vremea lui Șerban Cantacuzino. Vechile anale pământene 231. Povestea de jale despre moartea Postelnicului Const. Cantacuzino 232. Bibliografie 233. STOICA LUDESCU 233 Vieța 233. Compilația lui Stoica Ludescu 234. Vieța Patriarhului Nifon 234. Cronica lui Mihai Viteazul 235. Cronica lui Matei al Mirelor 235. O cronică a lui Matei Basarab 235. Analiza 236. Bibliografie 239. RADU POPESCU 239 Vieța 239. Compilația lui Radu Popescu 242. CRONICARII LUI BRÂNCOVEANU 247 Continuarea cronicii lui Radu Popescu 247. Bibliografie 250. CRONICA LUI RADU GRECEANU 250 CRONICA ANONIMĂ DESPRE CONST. BRÂNCOVEANU. 254 Analiza 254. Discuții asupra paternității 256. Bibliografie 259. UN SCRITOR SĂRBO-ROMÂN LA CURTEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI BRÂNCOVEANU 260 Gh. Brancovici, vieța 260. Activitatea istorică 260. Scrieri religioase 261. Bibliografie 271. CRONICA RIMATĂ ASUPRA MORȚII LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU 262 Cântecul lui Constantin-Vodă 262. Bibliografie 263. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO 263 Vieța 263. Activitatea literară 267. Activitatea religioasă 268. Opera geografică a Stolnicului 268. Opera istorică 268. Bibliografie 271.

